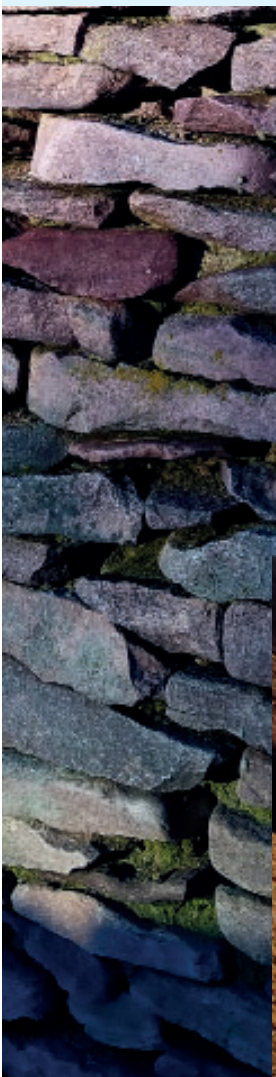

SOSIAALITYÖ KRIISEISSÄ JA POIKKEUKSELLISISSA OLOSUHTEISSA

Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.)

Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2023

SOSIAALITYÖ KRIISEISSÄ JA POIKKEUKSELLISISSA OLOSUHTEISSA

Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto

(toim.)

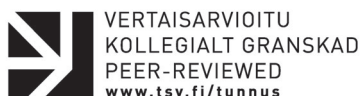
[SoPhi]

SoPhi 151

SoPhi on julkaissut akateemisesti korkeatasoista filosofista ja yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta vuodesta 1995. Kirjoittajamme ovat kansainvälisesti ansioituneita tutkijoita. Julkaisemme sekä suomen- että englanninkielistä kirjallisuutta. Julkaistavat kirjat valitaan tieteellisin kriteerein asiantuntijalausuntojen pohjalta. SoPhin toimintaperiaatteina ovat nopeus, riippumattomuus ja ajankohtaisuus. Kirjat ovat helposti saatavilla maksutta internetistä. SoPhi-kirjat ovat vertaisarvioituja ja mukana julkaisufoorumin luokituksessa.

[www.jyu.fi /sophi](http://www.jyu.fi/sophi)

Kannen kuvat: Marja Hekkala, Mikko Ilmoniemi
ja Katja Saraketo

CC BY 4.0
2023 Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-9489-1 (nid.)
ISBN 978-951-39-9490-7 (verkkokj.)
ISSN 1238-8025

SISÄLLYS

1. Johdanto: Kriisiyhteiskunnan ihmisen arki ja sosiaalityö ... 5
Timo Harrikari, Suvi Raitakari, Minna Kivipelto & Marja Hekkala

OSA I: Ihmiset kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa

2. Kodittomuus pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä ... 32
Mikko Ilmoniemi
3. Paikastaan siirretyt: Kotipaikan menettäminen ja uuteen kiinnittyminen gentrifikaatioprosessissa ... 61
Kirsi Juhila, Johanna Ranta, Mikko Ilmoniemi & Jenni Mäki
4. Rikostaustaisten äitien lasten lastensuojelun asiakkuus kriisikokemuksena ... 92
Ulla Salovaara
5. Aikuissosiaalityön asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevat ja vaikeuttavat mekanismit COVID-19-pandemian aikana ... 118
Minna Kivipelto & Saija Iivonen
6. Vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien kuvaukset kuormittavista tekijöistä ja selviytymiskeinoista COVID-19-pandemian aiheuttamien poikkeusolojen aikana ... 152
Eveliina Heino, Hanna Kara & Maija Jäppinen

OSA II: Sosiaalialan toiminta kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa

7. Itsemääräämisoikeuden ja suojelun välinen jännite gerontologisessa sosiaalityössä koronapandemian aikana ... 184

Tyyne Ylinen, Vera Ylinen, Satu Ylinen & Laura Kalliomaa-Puha

8. Koronapandemian vaikutukset laitospäihdekuntoutukseen: Sosiaalinen etäisyys kuntoutujien ja työntekijöiden arvioimana ... 214

Tuija Karsimus, Arja Ruisniemi & Katja Kuusisto

9. Sosiaalialan työn kiihtyvyys COVID-19-pandemian seurauksena ... 243

Vera Fiorentino, Timo Harrikari, Sanna Saraniemi & Marjo Romakkaniemi

10. Harjoittelijana poikkeuksellisissa olosuhteissa – Kyselytutkimus sosiaalityön opiskelijoiden kokemuksista käytännön kentältä ... 270

Piia af Ursin, Anne-Mari Jaakola, Jarkko Rasinkangas & Oona Ylönen

11. Asunnottomuutta kokeneet aikuiset ja asunnottomuustyö COVID-19-tutkimuksen kohteena ... 301

Suvi Raitakari & Henna Takala

12. Osallisuustyön osaaminen kynnyksettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä ... 333

Marja Hekkala, Iida Makkonen & Katja Saraketo

Lopuksi

13. Epilogi ... 370

Minna Kivipelto, Marja Hekkala, Suvi Raitakari & Timo Harrikari

Kirjan kirjoittajat ... 380

1 Johdanto: Kriisiyhteiskunnan ihmisten arki ja sosiaalityö

*Timo Harrikari, Suvi Raitakari, Minna Kivipelto
& Marja Hekkala*

Tämä teos käsittelee sosiaalityön asiakkaita, ammattilaisia ja organisaatioita keskellä kriisejä ja poikkeuksellisia olosuhteita. Teoksen luvuissa lähestytään sosiaalityön klassisen tehtävänasettelun ”ihminen ympäristössään” mukaisesti (Richmond 1917; Aho 2018) ilmiöitä ja konteksteja, jotka määrittyvät ajassaan kriiseiksi. Aiheen ovat tehneet ajankohtaiseksi viime vuosien laajamittaiset, yhteiskunnallisiksi kriiseiksi määrittyneet tapahtumat, jotka ovat koskettaneet maailmanlaajuisesti koko ihmiskuntaa. Keväällä 2020 koronavirus levisi Kiinasta ympäri maailmaa, jonka seurauksena yhteiskunnat käynnistivät laajamittaisia toimenpiteitä viruksen leviämisen ehkäisemiseksi ja väestöjensä suojelemiseksi (mm. He & Zhang 2022). Tästä huolimatta vuoden 2022 loppuun mennessä viruksen aiheuttamiin sairauksiin on menehtynyt maailmanlaajuisesti noin kuusi miljoonaa ihmistä. Viime vuodet on vallinnut konsensus siitä, että olemme eläneet kriisiaikaa: ajassa tunnistetaan uhkia, jotka poikkeavat tavallisuudesta ja normaalista.

Jatkuvan kriisin tunnetta on epäilemättä lisännyt Venäjän hyökkäys Ukrainaan helmikuussa 2022 ja siitä seurannut sotatila ensi kertaa Euroopassa sitten 1990-luvun. Yhdessä yössä globaali geopoliittinen asetelma muuttui ja myös Suomen asema paikantui uudessa valossa. Valtioneuvosto päätti toukokuussa 2022 nopealla aikajänteellä esittää eduskunnalle Pohjois-Atlantin puolustusliitto NATO:n jäsenyyden hakemista; askel, jota ei oltu otettu aiemmin, vaikka sitä oltiin pohdittu poliittisilla areenoilla jo vuosikymmeniä. Sodat ja niiden yhteydessä toteutettavat kansanmurhat synnyttävät kansainvälisiä humanitaarisia kriisejä, joihin liittyy inhimillistä hätää, pelkoa ja kärsimystä. Sotien seurauksena ihmiset kuolevat, joutuvat taistelemaan, lähtemään kodeistaan, menettävät kaiken tai viettävät määrättömiä aikoja erilaisissa väliaikaismajoituksissa.

Ylirajaisessa ja vahvan keskinäisriippuvuuden maailmassa paikalliset tapahtumat välittyvät globaaliin tietoisuuteen nopeasti, pakottavat meitä muodostamaan niihin kannan ja reagoimaan tarvittaessa (Harrikari & Rauhala 2019, 143–148). Näin ollen Suomen kaltaisissa Venäjän naapurimaissa sodan pelko on noussut ensi kertaa sitten 1980-luvun ja tulevaisuus näyttäytyy epävarmana. Sodan välillisiä vaikutuksia kansalaisten arkeen on monenlaisia. Venäjän vastaiset talouspakotteet ja maailmantalouden tilanne nostavat muun muassa energian, polttoaineen ja ruuan hintaa. Asiantuntijat ennakoivat Eurooppaan ruokakriisiä, mikäli sota pitkittyy.

Haettaessa tuntumaa siihen, miten käsitteellisesti jäsentää nykyisiä yhteiskunnallisia kehityskulkuja, olemme tässä johdannossa päätyneet viittaamaan kokonaisuuteen *kriisiyhteiskunnan* käsitteellä. Käsite kokoaa alleen erilaisia aikalaistrendejä ja sen rinnalle voidaan asettaa samoja tendenssejä kokoavia vaihtoehtoisia jäsen- ja nimeämistapoja, kuten katastrofi- tai hälytysvalmiusyhteiskunta (Beck 1992, 78–79; Harrikari & Rauhala 2019, 132–136) riippuen siitä, mitä todellisuuden aspektia halutaan painottaa. Näiden käsitteellistämisten yhteinen perinne johtaa usein sosiologian kriittisen koulukunnan, ja erityisesti sosiologian niin kutsuttujen toisen modernin klassikkoihin, kuten Ulrich Beckin riskiyhteiskuntaan (Beck 1992, alkup. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne* 1986; Beck 1994) ja Anthony Giddensin (1990; 1991) 1980- ja 1990-luvun aikalaisanalyttisiin teksteihin länsimaisten yhteiskuntien tilasta ja niiden suunnasta.

Kriisiyhteiskunnan näkökulma painottaa (tulevaisuuden)näkymää, jossa maailman keskinäisriippuvuus kasvaa tavalla, jossa kriiseiksi määritellyiksi tulevien ilmiöiden ilmenemistahti kiihtyy, ja kriisit ketjuuntuvat (Kumar ym. 2009; Gomez ym. 2013; Ductor & Leiva-Leon 2016). Ne alkavat muodostaa päällekkäisten ja rinnakkaisten kriisiprosessien sarjoja (Garland 2001, 19–20), jotka muokkaavat perustavanlaatuisesti kansalaisten, asiantuntijoiden ja poliitikkojen ymmärrystä siitä, että elämme pysyvästi uudenlaisen kriisikulttuurin keskellä. Keskeistä tässä prosessissa on, miten eri toimijat tulkitsevat, arvioivat ja määrittelevät kriisejä, niiden syitä ja seurauksia. Tunnusomaista on, että epävarmuuden olosuhteissa esiintyy maailman tapahtumien kulusta korkeintaan heikkoja tai keskenään ristiriitaisia signaaleja (Harrikari & Rauhala 2019, 165–182), eivätkä parhaat asiantuntijatkaan pysty sanomaan, mitä seuraavaksi tapahtuu tai tullaan kohtaamaan (Aarts ym. 2021). Uusi tilanne haastaa totutut ajattelu- ja toimintamallit, jotka eivät välttämättä tarjoa keinoja sopeutua muuttuneisiin olosuhteisiin.

Näkökulman valinta nostaa esiin tietoteoreettisen kysymyksen siitä, ovatko ja jos, niin missä määrin ”kriisit” vain sosiaalisesti määrittyviä vai voidaan puhua ilmiöistä, jotka havainnoistamme, valituista näkökulmista tai puhujasta riippumatta määrittyvät kriiseinä (Beck 1992, 44–56). Voimmeko esimerkiksi ajatella, ettei mitään kriisiä ole ollut, koska joku ei pidä kuuden miljoonan ihmisen kuolemaa merkittävänä tai kriisinä, tai peräti kiistää kokonaan tapahtuneen noudattaen näin niin kutsutun ”totuuden jälkeisen” ajan (mm. Brown 2016; Horsthemke 2017) logiikkaa, jossa niin sanotuista valeuutisista tulee kiistanalainen osa julkista keskustelua. Yhteiskunnallisen kriisin määrittäminen edellyttää näin ollen kohtuullista konsensusta kriisin olemassaolosta, eikä sosiaalityö tai sen tutkimuskaan voi pelkästään jo eettisten sitoumuksiensa vuoksi väheksyä tai ohittaa kriisimääritelmistä riippumattomia tosiseikkoja, kuten ilmastonmuutosta, biodiversiteetin vähenemistä tai luonnonvarojen liikakäyttöä, jotka uhkaavat ihmiskunnan olemassaoloa ja hyvinvointia globaalisti (Delanty 2021; Schönach & Hildén 2022). Kriisiyhteiskunnassa kokonaisuuden tutkiminen tarvitsee uudenlaisia ja tietoteoreettiset tulokulmat yhdistäviä tarkastelunäkökulmia (Delanty 2021).

Niin ikään nykyinen reaaliaikainen digitaalinen media muokkaa käsityksiämme siitä, mitä pidetään kriiseinä. Yleensä median kriisitar-

kastelut kohdistuvat rajatusti johonkin ulottuvuuteen, jolloin katsojalle tai lukijalle ei välttämättä synny kokonaiskuvaa tilanteesta. Mediajulkisuus usein korostaa tätä asetelmaa nostaan esille valikoidusti tapahtumia otsikoihin, jolloin laajamittaisistakin kriiseistä vain osa tulee globaaliin tietoisuuteemme (Harrikari & Rauhala 2019, 136). Näin media tuottaa osaltaan käsitystämme siitä, mikä on kriisi, mikä kriisissä on olennaista ja kenen kriisi on merkittävä tai yhteiskunnallisen keskustelun arvoinen. Pandemian akuuttivaiheenkin jälkeen julkinen keskustelu ekologisesta kriisistä jatkui vireänä, kunnes Ukrainan sota ja sen seurauksena kysymys energian riittävydestä katkaisivat laajemman ilmastonmuutoskeskustelun (ilmastonmuutoksen, talouden ja energia-politiikan suhteista ks. Rifkin 2008; Pant 2010).

Kriisiyhteiskunnassa globaali ekologinen kysymys, sen paikalliset ilmentymät ja kriisiytymiset sekä niiden hallinta on kuitenkin keskeinen pohja muiden ilmiöiden dynamiikan rakentumiselle. Kyse on luonnonilmiöistä (*natural disasters*), joiden synnyssä ihmisellä on osansa, mutta jotka harvoin ovat välittömästi ihmistekoisia tai ihmisen keinoin hallittavissa (Berkes 2007; Asprone & Manfredi 2014). Sodat tai monet muut kriisit ovat ihmistekoisia ja niiden ilmaantuminen on luonnonilmiöitä sattumanvaraisempaa. Samalla ne kuitenkin kytkeytyvät kriisiyhteiskunnan dynamiikassa toisiinsa: ekologisen kriisin kärjistymisen kaventaa maapallon elintilaa ja saa aikaan siitä kamppailua (ks. myös Ranta-Tyrkkö 2017).

Koronaviruspandemian kaltaiset ilmiöt asettuvat luonnollisten ja ihmistekoisien kriisien välimaastoon, koska nykyinen maailmanlaajuinen keskinäisriippuvuus ilmenee kummallakin dimensiolla. Planetaarisilla ilmiöillä on paikalliset ilmentymänsä ja niihin joudutaan kehittämään alueelliset ratkaisunsa (Bryant & Livholts 2017; Harrikari & Rauhala 2019, 178–181). Suomessakin sosiaaliturvakomitea on tuonut esiin, että hyvinvointivaltion ylläpitämiseksi tarvitaan kestävyysmurros, joka edellyttää muutoksia niin yksilöiden kuin yhteisöjen ja koko yhteiskunnan toiminnassa (Schönach & Hildén 2022). Kestävyysmurroksella on vaikutuksia muun muassa eri toimialoihin ja niiden työllisyyteen, työvoiman tarpeisiin, energian hintaan, asumiseen, kulutukseen, liikkumiseen, ruokajärjestelmään ja sosiaaliturvaan.

Mitä ovat kriisit ja poikkeusolot?

Mikäli sulkeistetaan edellä esitetty tietoteoreettinen kysymys kriisiyhteiskunnan perusontologiasta ja keskitytään kriisiin sosiaalisesti määrittyvänä ilmiönä, kriisin tai poikkeusolojen synnyn tarkasteleminen dynaamisena prosessina avaa poliittisten neuvottelujen ja vaihtoehtojen monipuolisen kirjon (Palonen 1988; Beck 1992, 44–46). Toisin sanoen, kriisi tai poikkeusolo on kiistanalainen ja neuvoteltavissa oleva ilmiö, joka määrittyy yhteisöllisissä merkityksenantoprosesseissa. Tässä johdannossa olemme tavoitelleet laajaa ilmiöymmärrystä ja viittaamme *poikkeusoloilla* ilmiöihin, tapahtumiin ja olosuhteisiin, jotka poikkeavat tavanomaisesta, keskimääräisestä tai normaalista ainakin jostakin näkökulmasta katsoen, mutta eivät yksiselitteisesti täytä kriisin määritelmää tai rajaudu sille tunnusomaisena pidettyyn akuuttiin ”shokkivaiheeseen”. Tavoittelemme koko teoksessa kattavaa ymmärrystä poikkeusoloista normaalista erottuvina *poikkeuksellisina olosuhteina* (myös tätä käsitettä käytetään kirjan muissa luvuissa), ei esimerkiksi redusoituna hallituksen asettamaan poikkeustilaan (ks. Valmiuslaki 2011/1552), jolla on merkittäviä vaikutuksia kansalaisten oikeusasemaan. Useassa teoksen empiirisessä luvussa puhe poikkeustilasta määrittyy tosin juuri jälkimmäisessä merkityksessä.

Kriiseihin puolestaan tavataan liittää sellaisia määreitä kuin ”uhkaava”, ”riskialtis”, ”odottamaton” tai ”kiireellistä puuttumista ja ratkaisua edellyttävä tilanne” (Boin & t’Hart 2007). Kriisin vaihtelevat määritelmät kytkeytyvät erottamattomasti kohdeilmiön aikamääreihin; on tehty esimerkiksi erottelua akuutteihin, lyhytaikaisiin ja kroonisiin eli pitkittyneisiin kriiseihin (Guppy & Twigg 2013). Arviot kriiseistä kuitenkin syntyvät aina ajassa, paikassa ja kulttuurisissa konteksteissaan. Ilmiö, joka toisessa ajassa ja paikassa ei määrity kriisiksi, saattaa jossain toisessa kontekstissa sitä olla. Kriisillä on monia rinnakkaiskäsitteitä, kuten vaikkapa *katastrofi* (*disaster*). Pandemiasta on puhuttu myös Mustana joutsenena, jolla tarkoitetaan äkillistä ja odottamatonta tapahtumasarjaa, jolla on laajamittaisia ja kauaskantoisia vaikutuksia (Taleb 2010).

Kun sitten tarkastellaan tutkimuskirjallisuudessa kriisien ja katastrofien yhteisalaa, ne paikantuvat määritelmällisesti monessa suhteessa

päällekkäin. Esimerkiksi katastrofisosiaalityön tutkimuksen pioneeri Michael M. Zakourin (1996) mukaan katastrofit ovat kriisitilanteita, joissa on mukana useampi kuin yksi kotitalous. Kriisitilanteita saattavat aiheuttaa muun muassa luonnonilmiöt, teknologiset onnettomuudet, ympäristö ja saasteet, liikenneonnettomuudet, (joukko)väkivalta tai vaikkapa organisaation avainhenkilöiden äkillinen kuolema. Yhteistä kaikille määritelmille ja kriiseiksi nimetyille tilanteille on, että kriisitulkinta määrittyy suhteessa siihen, mitä yhteisöissä yleisesti ja jaetusti pidetään tavanomaisena ja odotettavana. Kriisien tunnistamisessa vaikeutta tuottaa usein kohdeilmiöiden ajallisten kehysten, syiden ja seurausten tarkkarajainen määrittely. Esimerkiksi koronaviruspandemian kriisidimensioiksi on Suomessa tunnistettu terveysuhat, sosiaalisen eristytymisen tuomat ongelmat, sairastuneiden tai altistuneiden leimaaminen ja syyttely, rokotusten pelko, digitalisaation ulosjättämät, hyvinvoinnin vajeet, demokratian kriisit tai ekologinen ulottuvuus, jotka kaikki ovat yksittäisiä kriisejä laajempia yhteiskunnallisia kysymyksiä (esim. Hiilamo 2021; Häikiö ym. 2021).

Planetaariset riskit ja uhat globaalissa kylässä

Yksi 2020-luvun kriisiyhteiskunnalle tunnusomainen piirre on planeettamme laajuisten ylijärjestelmien riskien ja uhkien konkretisoituminen (Harrikari & Rauhala 2019, 130–136). Ne ovat seurausta teknologisen, ekologisen, sosiaalisen, poliittisen ja taloudellisen keskinäisriippuvuuden dramaattisesta kasvusta viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana (Delanty 2021). Näillä viidellä dimensiolla on omat sisäiset globalisaatiokeskustelunsa, mutta niistä ilmenevä kokonaisuus on niin sanotusti emergentti tavalla, jossa kokonaisuutta on vaikea palauttaa osatekijöihinsä. Esimerkiksi pandemian ymmärtäminen vain epidemiologisena ilmiönä ja rokotusten antamisena jättää paljon pandemian syiden ja seurausten ulkopuolelle. Niin ikään ulottuvuuksia ja niiden vaikutuksia on ollut haastavaa hallita yhden valtion voimin tai edes valtioiden yhteistyöllä.

Voimme nykyisin seurata kriisejä maailman eri kolkissa reaaliaikaisesti digitaalisen median välityksellä vaikkapa älypuhelimeen tule-

vista syötteistä. Tässä suhteessa tilanne on toinen kuin esimerkiksi Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuuden aikana 1986, jolloin Suomessa saatavilla oleva informaatio maailman tapahtumista suodattui kolmen TV-kanavan kautta. Nykyisellään planetaariset kriisit ja digitaalinen tiedonvälitys tarjoavat niin kollektiivisia kuin yksilöllisiäkin kokemuksia uhkatilanteesta maailmanlaajuisesti. Ihmiset ympäri maailmaa, mukaan lukien sosiaalityöntekijät ja heidän asiakkaansa, järkeilevät ja pyrkivät tulkitsemaan uhkaavaa tilannetta. Voimme näin ollen puhua tässä ajassa perustellusti ”globaalista kylästä”, jonka kansalaisia jokainen planeettamme elävä organismi on, sisältäen ihmislajin lisäksi myös eläin- ja eliökunnan (Beck 2005).

Planetaariset kriisit kietoutuvat globaalin kylän kansalaisten henkilökohtaisen elämän kriiseihin ja poikkeusoloihin. Yhteiskunnalliset kriisit ”laskeutuvat” siis tietynlaiseen maaperään, jossa niillä on vaihtelevia vaikutuksia riippuen ihmisten senhetkisistä elämäntilanteista ja resursseista sekä mahdollisuuksista toimijuuteen ja suojautumiseen. Pääosa kansalaisten tai heidän läheistensä arjessa kohtaamista kriiseistä tai poikkeusoloista ei saavuta yhteiskunnallisen tai yhteisöllisen kriisin statusta. Pääosa tämän teoksen kriisikuvauksista palautuukin arkielämän tilanteisiin, joissa ihmiset ja yhteisöt kohtaavat asunnottomuuden, päihteen käytön, paikastaan siirtämisen, koronapandemian tai lastensuojelun asiakkuuden aiheuttaman kriisin.

Yhteiskunnan palvelujärjestelmät, jotka paikantuvat kansalaisten ja yhteiskunnallisten järjestelmien yhdyspinnoiksi, kohtaavat myös kriisejä. Näiden kriisien peruslogiikka on usein siinä, ettei palvelujärjestelmä kykene joko sisäisten ongelmiansa vuoksi tai ulkoisesta kriisistä johtuen toteuttamaan sille osoitettua perustehtävää. Palvelujärjestelmään voi kohdistua painetta esimerkiksi työvoima- ja resurssipulasta johtuen tai silloin, kun äkillisesti maahan saapuu tuhansia pakoon ajettuja ihmisiä hakemaan suojelua ja turvapaikkaa. Suomessa vahva palvelujärjestelmä nähdään yleisesti tärkeänä resurssina kriisien ja poikkeusolojen negatiivisten vaikutusten eli ”iskujen” loiventamisessa (Hiilamo 2021), mutta samaan aikaan palvelujen yleinen toimimattomuus tai vaikea saavutettavuus saattavat tuottaa ihmisille ja yhteisöille kriisejä (ks. Heaslip ym. 2021; Vanjusov 2022). Pandemia on osoittanut suomalaisen sosiaali- ja terveystalouden kansainvälisesti vertailtuna varsin korkeatasoiseksi ja kestäväksi.

Kriisit ja poikkeusolot siis koskettavat ihmisyksilöitä ja -ryhmiä eri tavoin. Jo lähes 40 vuotta sitten Ulrich Beck (1992) kirjoitti siitä, kuinka riskiyhteiskunnan toimintalogiikka on uhkien osalta aikaisempaa yhdenvertaisempi. Tällä hän viittasi ylijärjestykseen ekologisiin kriiseihin kuten ydinvoimalaonnettomuuksiin, joiden seuraukset eivät rajoitu paikallisten yhteisöjen vastaanottamiksi iskuiksi vaan laajentuvat yli valtorajojen tai jopa planetaarisiksi kysymyksiksi: “poverty is hierarchic, smog is democratic” (Beck 1992, 36). Seuraukset eivät myöskään samalla tavalla noudattele väestön varallisuuseroja, joskin Ulrich Beck toteaa, että varakkaalla väestöllä on usein parempi mahdollisuus suojautua ekologisilta riskeiltä kuin varattomalla väestöllä. Tässä suhteessa kriisit luovat yhteiskunnallisia jännitteitä ja käynnistävät keskusteluja siitä, keitä on tärkeintä suojella, kenen vastuulla (oman turvallisuutensa ja henkensä uhallakin) on osallistua vaikean tilanteen ratkaisemiseen, kenen henki ja toimintakykyisyys on tärkeintä turvata, ketkä voivat tinkiä tarpeistaan ja keiden tarpeet tai oikeudet (julkisen vallan) tulisi turvata ensisijaisesti.

Kyse on lopulta neuvotteluista, jotka koskevat sosiologian yhtä peruslähtökohtaa eli sosiaalista solidaarisuutta, sen muotoja ja perustaa (Durkheim 1984), joita Ulrich Beckin (1992, 49–50) mukaan riskiyhteiskunnassa motivoi jaettu pelko ja ahdistus. Kriisiyhteiskunnassa ihmisten välinen solidaarisuus saattaa vahvistua, mikä näyttäytyy haluna auttaa kriisistä kärsineitä (ks. Basaure ym. 2021). Esimerkiksi Ukrainan sodan aikana jopa maahanmuuttokriittisimmätkin tahot Suomessa ovat suhtautuneet kansainvälistä suojelua tarvitsevien ihmisten vastaanottamiseen varsin suopealla tavalla, jota ei ollut nähtävissä muutamaa vuotta aiemmin Syyrian pakolaisten Suomeen tulon yhteydessä. Toisaalta ihmisten välinen solidaarisuus joutuu myös koetukselle ja neuvottelut siitä, ketkä kuuluvat ”meihin” ja ketkä ”muihin”, terävöityvät (Beck 1994; Harrikari & Rauhala 2019, 148–154).

Ulrich Beckin muotoilemien teesien logiikka on näkynyt pandemian aikana Suomessakin. Pandemian aika toi mukanaan uudenlaisen dynamiikan, jossa viruksen toiminta ja vastatoimien kohteeksi joutuminen ei enää noudattanut tavanomaista huono-osaiseksi määrittämisen logiikkaa. Virukselle altistuminen ja vastatoimet eivät erotelleet kansalaisia vaan esimerkiksi sosiaalityöntekijöillä ja asiakkailta esiin-

tyi jaettu kokemus maailman pysähtymisestä, ja kokemus yhteisestä uhkasta synnytti kokemuksen ”samassa veneessä” olemisesta. Suomessa koronakriisin on arveltu olleen ennen kaikkea keskiluokan ja sen elämäntavan kriisi. Toisaalta taas kriisien vaikutuksia käsittelevät analyysit osoittavat, että vaikutukset kohdistuvat usein kovimmin yhteiskuntien heikoimmassa asemassa oleviin ihmisiin eli heihin, joilla jo ennestään on vaikeuksia selvitä arjessa sekä muita heikommat resurssit, vähiten valtaa tai toimintamahdollisuuksia (Eronen ym. 2021; Sainio ym. 2021; Kestilä ym. 2022). Siinä, missä asunnottomuutta kokevien ihmisten on ollut liki mahdotonta löytää terveysturvallista paikkaa suojautua koronaviruksilta, hyvinvoiva ja varakas ylempi keskiluokka on hankkinut ”kakkosasuntoja” haja-asutusalueilta ja kyennyt eristäytymään viruksen aiheuttamalta uhkalta.

Tutkimuskirjallisuudessa kaksinapaista ilmiötä, yhtäältä ihmisten, järjestelmien yhteisöjen ja yhteiskuntien ”särkyvyyttä”, ja toisaalta niiden ”kimmoisuutta” ja selviytymiskyvykkyyttä, tavataan nykyisin käsitteellistää käsiteparilla *haavoittuvuus* ja *resilienssi*. Haavoittuvuuden (*vulnerability*) käsitettä käytetään varsin yleisesti kansainvälisessä kirjallisuudessa (Larkin 2009; Brown 2011; Brown ym. 2017; Virokannas ym. 2020; Kuronen ym. 2021; Kusumaningrum ym. 2021), ja se on viime vuosien aikana yleistynyt myös suomen kieleen (mm. Tarvainen & Hautala 2019; Hautala 2021; Kuronen 2022; Raitakari ym. 2022). Haavoittuvuus voidaan ymmärtää yhtäältä universaalina piirteenä, koska ihmiselämä on yleisesti hauras sairauksien, onnettomuuksien tai planetaaristen kriisien edessä. Toisaalta taas esiintyy vaihtelevaa ja eriarvoisuuteen kytkeytyvää kriisialttiutta (*exposure*), jonka seurauksena toiset ihmisryhmät ovat kriisin syytekijöille alttiimpia ja seurauksiltaan haavoituvampia kuin toiset (Dodds 2014; Virokannas ym. 2020). Tällaisiksi haavoittuviksi väestöryhmiksi tunnistetaan yleisesti lapset ja vanhukset sekä erityisryhmistä muun muassa vähävaraiset, pitkäaikaisasunnottomat ja -työttömät, hauraiden sosiaalisten verkostojen varassa elävät sekä muuten terveyttä ja henkeä uhkaavissa tilanteissa elävät ihmiset.

Resilienssillä (*resilience*) puolestaan viitataan usein yksilöiden, yhteisöjen tai järjestelmien kykyyn mukautua, palautua, toipua tai joustaa niin, että toiminta muuttuvissa olosuhteissa on mahdollista (esim. Barasa ym. 2018; Hyvönen ym. 2019; Topp 2020). Etenkin resilienssiä käsit-

televät populaari- ja ammattijulkaisut tapaavat käsitellä aihetta yksilönäkökulmasta, yksilön kyvykkyytenä ja voimavaroina vaikeassa tilanteessa. Käsitteenä se kuitenkin taipuu monenlaisista poikkeusoloista toipumisen tarkasteluihin, esimerkiksi luonnonkatastrofeista lapsuuden tai aikuisuuden koettuun laiminlyöntiin ja väkivaltaan. Myös rinnakkaisterminologiaa esiintyy: esimerkiksi kompleksisten ja monikeskisten ekosysteemien teoretisoinnissa tavataan puhua resilienssin sijaan adaptiivisesta hallinnasta (*adaptive governance*) ja adaptiivisen kapasiteetin (*adaptive capacity*) mobilisoinnista kriisitilanteissa.

Kriisien hallinta

Kriisiyhteiskunnan tendensseissä korostuvat keskustelut ja toimet kriiseihin varautumisesta ja kriisien hallinnasta. Tutkimuskirjallisuudessa esiintyy yhteiskunnallisten kriisien prosesseista, niiden vaiheista ja niihin reagoimisesta varsin vakiintunut vaiheistus. Tärkeänä pidetään varautumista kriiseihin (*prevention*) ja tavoitteellisia toimia mahdollisia kriisin haittoja lievittämiseksi (*mitigation*) etukäteen. Koronaviruspandemian ja Ukrainan sodan ajalta tältä osin ovat tulleet esiin muun muassa varmuusvarastointi sekä sotilas- ja siviilitiedustelu. Kun kriisiä aiheuttavat mekanismit toimivat aktiivisimmillaan, yhteiskunnan eri toimijat myös reagoivat ja vastaavat (*responding*) niihin aktiivisesti, ei-toivottujen vaikutusten minimoimiseksi. Niin ikään kriisin edetessä jossain kohdin saavutetaan vaihe, jossa akuutti kriisi hellittää ja siirrytään keskustelemaan kriisin jälkihoidosta ja siitä, miten kriisin seurauksista toivutaan (*recovering*) (Zakour 1996; Rapeli 2017; Yeong-Tsyr Wang ym. 2020).

Yhteiskuntatutkimuksessa on kahden viimeisen vuosikymmenen aikana yleistynyt tapa ymmärtää ja jäsentää hallintojen, organisaatioiden ja viranomaisten toimintaa hallinnan teoriolla. Kantatekstinä mainitaan usein klassikko Michel Foucault'n (2000) lyhyt teksti *Governance*, jossa hän hahmotteli hallintavaltaa ja hallintaa fragmentaarisenä, monikeskisenä ja verkostomaisena rakenteena selkeiden organisatoristen ja vertikaalisten käskyvaltasuhteiden sijaan. Monet tutkijat ovat kehittäneet Foucault'n ajatuksia eteenpäin (ks. esim. Rose 1990; Dean

1999; Alhanen 2007; Juhila 2009): nykyisin hallinnan teoriassa voitaneen erottaa kaksi päähaaraa, jotka paikantuvat nominalistiseen ja realistiseen paradigmaan. Kummallakin on antinsa kriisejä ja niiden hallintaa koskevaa keskusteluun.

Nominalistinen ja perusluonteeltaan vallan toimintaan kiinnittyvä kriittinen hallinnan teoria ymmärtää hallinnaksi kaikki ne keinot, joilla tietyn ihmisryhmän käyttäytymistä pyritään ohjaamaan (Dean 1999, 2–3, 11; myös Rose 1990; Juhila ym. 2017). Keskeisiä ovat todellisuuden muokkaamisen prosessit, jotka luovat legitimitetin tiettyjen vallan teknologioiden soveltamiselle. Kriisit ja erimuotoiset poikkeusolot tekevät näkyväksi hallinnan peruskysymyksen: miten saada vapaassa demokratiassa vapaat yksilöt toimimaan hallinnan verkoston hegemonisten toimijoiden, esimerkiksi alueellaan pakkovallan monopolin omaavan valtion, vallitsevan tahtotilan ja tilannetulkinnan mukaisesti halutulla tavalla? (Juhila 2009.) Liberaaleissa demokratioissa vallitsevatkin suhteellisuus- ja ultima ratio -periaatteet, joiden mukaan toimenpiteet on suhteutettava kohdeilmiön vakavuuteen ja rikosoikeudelliset toimet ovat toimenpidevalikoimassa viimesijaisia. Julkinen (asiantuntija)valta siis pyrkii ohjaamaan kansalaisia käyttämällä ensisijaisesti vapaaehtoisuuteen perustuvia vallan teknologioita, kuten ohjeita, informointia ja neuvontaa, edeten tarvittaessa hallinnollisiin pakkotoimiin ja repressiivisiin sanktioihin (mm. Helén 2004; Tuki & Wilskman 2011; Juhila & Hansen Löfstrand 2022; Raitakari ym. 2022).

Nominalistisen paradigman valossa koronapandemia on ollut varsinainen vallan toiminnan ”elävän elämän” koelaboratorio (ks. käsitteestä vuorovaikutustilanteiden kontekstissa Juhila ym. 2014, 9–10), ottaen huomioon, että käynnistetyt kriisitoimet ovat sidoksissa julkisuudessa tuotettuun tilannekuvaan. Suhteellisuus- ja oikeusvaltioperiaatteet ovat olleet koetuksella, kun kriisiaikoina ja pelon vallitessa asioiden mittasuhteet hämärtyvät ja vakiintuneet toimenpidejärjestykset ollaan taipuvaisia siirtämään akuutin tarkoituksenmukaisuusharkinnan tieltä. Oma kiinnostava lisänsä on se Michel Foucault’n teoksessaan *Surveiller et Punir* (1975, suom. Tarkkailla ja rangaista 1980) esittämä näkemys, että totaaliset laitokset ovat ihmispopulaatioiden hallinnan koelaboratorioita; teesi, jota vankilamaailmasta pandemiakontekstiin siirretty ”lockdown”-käsite onnistuneesti ilmentää (Harrikari 2023).

Muistamme, kuinka keväällä 2020 hallituksen asettamia rajoitustoimia eivät kritisoineet edes kriittisimmät yhteiskuntatahot.

Niin ikään klassinen *yhteisöreaktioteoria* (Lemert 1951) muistuttaa siitä, kuinka jokaisella yhteisöllä tai yhteiskunnalla on omanlaisensa toleranssin suhteen, minkä laajuisia ja laatuksia kriisejä tai poikkeusoloja se on valmis alueellaan sietämään ja kuinka pitkään. Koronapandemia on osoittanut, että yhteisöreaktiot eivät läheskään aina ole suunniteltuja ja rationaalisia vaan ne voivat olla spontaaneja, tunteenomaisia, irratiionaalisia ja ylimitoitettuja. Nyt jo paljolti unohtuneeseen kevään 2020 wc-paperiryntäykseen tuskin saamme kansalaisten joukkohysteriaa parempia selityksiä. Venäjällä on arveltu tuolloin hamstratun hapankaalien ja Yhdysvalloissa aseita.

Toinen ja tutummin resilienssitutkimuksen piirissä sovellettu hallintatutkimuksen realistinen paradigma tutkii työyhteisöjen ja organisaatioiden kykyä sopeutua ja säilyttää toimintavalmiutensa muuttuvassa toimintaympäristössä. Keskeistä on organisaatioiden joustavuus ja kyky oppia kriiseistä niin, että haasteet kyetään kääntämään mahdollisuuksiksi ("*Rules of the new game*"). Paradigma nojautuu kompleksisuusteoriaan ja systeemiseen lähestymistapaan. Se painottaa adaptiivisen hallinnan yleistekijöinä paikallisen ekosysteemin tuntemista ja tiedontuotantoa sekä monikeskisiä ja vertikaalisesti organisoituvia yksiköitä autonomian ja toimintakyvyn säilyttämiseksi. Nopean muutoksen aikana ja kriiseihin vastaamisessa pidetään tärkeänä toimijoiden innovatiivista itseorganisoitumista, verkostopääoman mobilisointia ja organisaatioiden yhteisevoluutiota (mm. Folke ym. 2005; Boyd & Folke 2012; Yu ym. 2022).

Hallinnan realistinen paradigma noudattelee kriisinhallinnan käytäntölähtöistä prosessimallia, jota myös koronaviruspandemian aika on selkeästi mukaillut. Suomalaiset palvelujärjestelmät ovat kestäneet pandemian tuomaa kuormitusta kohtuullisen hyvin, mutta pandemian mahdollisuuteen oli yleisesti varauduttu heikosti. Pandemian varhaisvaiheessa toimintaohjeistukset puuttuivat, palvelujohtajat olivat neuvottomia ja keskitetyt järjestelmät lamaantuivat, mikä edellytti toimijoiden itseorganisoitumista (Harrikari ym. 2021). Ratkaisevaa kriisissä selviytymisessä ovat olleet työnantajien joustavuus ja henkilöstön kouluttaminen, työntekijöiden yhteys kollegoihin ja osallistumismahdolli-

suudet päätöksentekoon sekä johtajien näkyvyys ja vastuu ajantasaisesta ohjeistamisesta (McFadden ym. 2021; Parkes ym. 2021). Työyhteisöt, joissa kommunikaatio on ollut toimivaa, organisaatiot ovat olleet kohtuullisesti resursoituja ja työntekijöiden vaihtuvuus on ollut vähäistä, ovat kyenneet mukautumaan kriisissä ja oppimaan siitä (Cabiati 2021; Saraniemi ym. 2022).

Vastaisuuden vastaaviin tilanteisiin tulisi varautua, laatia toimintasuunnitelmia ja tarkistaa niitä säännöllisesti, simuloida kriisitilanteita ja harjoitella niissä toimimista (Rapeli 2017). Simuloinnissa ja suunnitelmia valmisteltaessa tulisi pyrkiä ja kyetä visioimaan ”yhden kriisivaihtoehdon yli” monen samanaikaisen kriisin mahdollisuutta. Esimerkiksi Irlannissa sosiaalityö joutui pandemian ”lockdownin” aikana palvelunestohyökkäyksen kohteeksi, joka kaatoi sen kaikki tietotekniset järjestelmät sillä seurauksella, että online-tapaamisia ei ollut mahdollista toteuttaa, eikä asiakastietojärjestelmiin ollut pääsyä (Mooney 2022).

Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeusoloissa

Mihin tai miten sitten sosiaalityö paikantuu kriisiyhteiskunnassa? Mitä meidän pitäisi ajatella sosiaalityöstä, sen tehtävistä, menetelmistä ja yhteiskunnallisesta paikasta kriiseissä ja poikkeusoloissa? Satu Ranta-Tyrkkö (2017, 114) on osuvasti todennut, että ”Sosiaalityö ei ole muusta maailmasta erillinen saareke, joten kriisit ja murrokset valuvat myös sosiaalityön tontille.” Sosiaalityö on globaali tieteenala ja käytäntöperustainen ammatti, jonka yleistavoite on käynnistää sosiaalista muutosta, edistää ihmisten yhteenkuuluvuutta, lisätä erityisesti yhteiskunnan haavoittuvimmassa asemassa olevien ryhmien vaikutusmahdollisuuksia ja haastaa syrjiviä yhteiskunnallisia rakenteita (Adams ym. 2009; IFSW 2018). Pyrkimys on muuttaa yksilöiden, ryhmien tai yhteisöjen elämää tavalla, joka lisää heidän hyvinvointiaan, voimaantumistaan ja oikeuksiensa toteutumista (IFSW 2018). Sosiaalityön perustehtävät liittyvät haittojen vähentämiseen asiakkaiden elämässä, resurssien tarjoamiseen haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien hyvinvoinnin lisäämiseksi sekä mahdollisuuksien avaamiseen kollektiivisen aktivismin kautta (Dominelli 2012). Usein esitetty lähtökohta on, että sosi-

aalityö on vahvasti *transformatiivinen* eli muutosta tavoitteleva käytäntö (ks. Pohjola 2017; Juhila 2018, 60–61).

Sosiaalityön lähtökohdat ja tavoitteet tulevat entistä tärkeämmiksi kriiseissä ja poikkeusoloissa, mutta samalla vaikeammiksi saavuttaa. Sosiaalityö, sosiaalihuolto ja sosiaalipalvelut muodostavat yhdessä terveydenhuollon ja sivistyspalveluiden kanssa väestön hyvinvointia ylläpitävän julkisen palvelujärjestelmän perusrakenteen. Palvelujärjestelmä tukee väestöä järjestelmätasolla niin tavanomaisissa oloissa kuin kriiseissä ja poikkeusoloissa. Sosiaalityön nimenomaisena tehtävänä kaikissa olosuhteissa on yhteiskunnan haavoittuvimmassa asemassa olevien ja erityistä tukea tarvitsevien väestöryhmien kanssa työskentely, heidän oikeuksiensa toteutumisesta huolehtiminen ja viimesijaisen hoivansa turvaaminen (Jordan 2007; Metteri ym. 2013; Gehlert & Browne 2019). Sosiaalityö asettuu kriiseissä ja poikkeusoloissa terveydenhuollon kanssa niin sanotusti asiakastyön ”etulinjaan”. Kansainvälinen vertailu kuitenkin osoittaa, että sosiaalityön status eturivin hälytysvalmius-toimijana vaihteli pandemiakriisin alkuvaiheessa laajasti (Dominelli ym. 2020). Suomessa sosiaalityöllä ei ole ollut tällaista asemaa.

Sosiaalityöstä kriiseissä ja katastrofeissa on kansainvälisesti kirjotettu paljon (esim. Chou 2003; Aghabakhshi & Gregor 2007; Mathbor 2007; Dominelli 2012; 2015), vaikka Suomessa aiheen tutkimus on ollut vähäistäkin vähäisempää (ks. kuitenkin Ranta-Tyrkkö 2017; Rapeli 2017). Nopeiden yhteiskunnallisten muutosten aikana sosiaalityöllä on taipumus muuttua transformatiivisesta ylläpitäväksi ja huolenpidollista otetta painottavaksi (Romakkaniemi ym. 2021). Sosiaalityön tehtäviä kriiseissä ovat haavoittuvien väestöryhmien arkielämän vakauttaminen, toimeentulon turvaaminen ja suojeleminen vakavilta terveyshaitoilta ja instituutioiden tarjoamien resurssien saavutettavuuden parantaminen. Sosiaalityön kriisi- ja katastrofitutkimuksen tavoitteena onkin ollut parantaa ymmärrystä adaptiivisesta hallinnasta eli kriiseihin varautumisesta, vastaamisesta ja toipumisesta (Harrikari ym. 2023). Erityisiä teemoja ovat olleet muun muassa traumaattisen stressin ja kollektiivisen kärsimyksen lieventäminen (Zakour 1996; Yeong-Tsyr Wang ym. 2020).

Kriisiyhteiskunnassa sosiaalityön tulee ymmärtää oma ydintehtävänsä, mutta samalla sen tulee kyetä joustavuuteen ja työskentelyyn yli organisatoristen rajojen (Pohjola 2019, 323–324; Karjalainen 2020;

Romakkaniemi ym. 2022), mikä toki pätee niin normaaleissa kuin poikkeuksellisissakin olosuhteissa. Kriisit ovat sosiaalityön ”kipupisteitä”, jotka pakottavat sitä uudistumaan ja alalla työskenteleviä ammattilaisia kehittämään osaamistaan. Tässä mielessä kriisit ja poikkeusolot mahdollistavat uuden oppimisen ja innovatiivisten toimintatapojen kehittymisen (Karjalainen 2020; McFadden ym. 2021; Romakkaniemi ym. 2021; Ferguson ym. 2022). Niin sosiaalityön tutkimuksessa kuin opetuksessakin kysymyksiä sosiaalityön kriisivalmiudesta ja sen uusista kriisinhallintakäytännöistä on syytä viime vuosina yhteiskunnallisiksi kriiseiksi määrittäneiden tapahtumien valossa tuntuvasti vahvistaa.

Tämän teoksen kohde ja sisältö

Teos käsittelee erityisenä yhteiskunnallisena ajanjaksona sosiaalityön asiakkaita, heidän kokemuksiaan ja toimijuuttaan sekä sosiaalityön ammattilaisten ja organisaatioiden roolia, tehtävää ja toimintaa kriiseissä. Teoksen luvuista valtaosa kiinnittyy kriisinäkökulmasta koronapandemiaan. Muita käsiteltyjä kriisejä ovat kodittomuus tai kotipaikan menettäminen gentrifikaation vuoksi, rikostaustaisten äitien lasten lastensuojelun asiakkuus, asunnottomuus ja ongelmallinen päihteidenkäyttö. Ajallisesti teosta on tehty ”koronan keskeltä”, valtaosin ennen Venäjän hyökkäyssotaa Ukrainaan ja siitä aiheutuneita seurannaisvaikutuksia. Siten kirja kiinnittyy vahvasti tiettyyn historialliseen tilanteeseen ja siitä kumpuaviin kysymyksenasetteluihin.

Toimittamamme teos on kirjaan tarjottujen ja vertaisarviointiprosessin läpikäyneiden tutkimusartikkeleiden kooste, eikä se siten käsittele kaikkia sosiaalityössä kriiseiksi tunnistettuja tilanteita. Esimerkiksi kirjaan ei tarjottu väkivaltaa, vanhempien eroa, rasismia tai syrjintää kriisinä käsitteleviä käsikirjoituksia, eikä ajankohtaisuudesta huolimatta myöskään yhtään tutkimusartikkelia ekologisesta kriisistä.

Teos kuvaa luku luvulta, miten erilaiset kriisit rantautuvat ja miten niitä hallitaan Suomen kaltaisessa vauraassa yhteiskunnassa – ja kuinka ne vaikuttavat erityisesti haavoittavimmassa asemassa oleviin ihmisryhmiin, ja siten näiden ryhmien kanssa tehtävään sosiaalityöhön. Teoksen luvut luonnehtivat sitä, miten kriisit määrittyvät asiakkaiden, työnte-

kijöiden, palvelujärjestelmän ja eri verkostotoimijoiden näkökulmasta. Luvut sisältävät teoreettisia, käsitteellisiä ja empiirisiä aineksia ja analyysseja, jotka lisäävät ymmärrystämme sosiaalityöstä kriisien ilmiökentässä. Erityisen näkyväksi analyysien valossa tulevat kriiseissä sosiaalityöltä vaadittava osaaminen ja kehittämiskohteet.

Teos koostuu kahdesta osasta ja kaikkiaan 11 empiiristä analyysia käsittävistä luvusta. Ensimmäisessä osan ”Ihmiset kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa” viidessä luvussa tarkastellaan nimensä mukaisesti ihmisten kokemuksia, käsityksiä ja toimijuutta kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa. Teoksen ensimmäisen osan aloittaa luku 2, jossa *Mikko Ilmoniemi* käsitteellistää ja analysoi kodittomuutta pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä. Luku 3 on nimeltään ”Paikastaan siirretyt: Kotipaikan menettäminen ja uuteen kiinnittyminen gentrifikaatioprosessissa” ja siinä *Kirsi Juhila*, *Johanna Ranta*, *Mikko Ilmoniemi* ja *Jenni Mäki* käsittelevät kotipaikan menettämistä ja uuteen paikkaan kiinnittymistä osana kaupunkikehityksen muutosprosesseja. Luvussa 4 *Ulla Salovaara* tarkastelee rikostaustaisten äitien lasten lastensuojelun asiakkuutta ajallisena kriisikokemuksena. Luvussa 5 *Minna Kivipelto* ja *Saija Iivonen* arvioivat hyödyntäen kriittisen realismin viitekehystä, miten palvelujärjestelmä kykeni vastaamaan aikuissosiaalityön asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin COVID-19-pandemian aikana. Luvussa 6 *Eveliina Heino*, *Hanna Kara* ja *Maija Jäppinen* erittelevät vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien kuvauksia kuormittavista tekijöistä ja selviytymiskeinoista COVID-19-pandemian aiheuttamien poikkeusolojen aikana.

Teoksen toinen osa ”Sosiaalialan toiminta poikkeuksellisissa olosuhteissa ja kriiseissä” sisältää kuusi empiiristä analyysia. Tarkastelunäkökulma vaihtuu sosiaalialan ammattilaisten ja organisaatioiden työhön, kokemukseen ja tuottamaan tietoon kriisiyhteiskunnassa. Toisen osan aloittaa luku 7, jossa *Tyyne Ylinen*, *Vera Ylinen*, *Satu Ylinen* ja *Laura Kalliomaa-Puha* analysoivat itsemääräämisoikeuden ja suojelun välistä jännitettä gerontologisessa sosiaalityössä koronapandemian aikana. Luvussa 8 *Tuija Karsimus*, *Arja Ruisniemi* ja *Katja Kuusisto* kuvaavat sosiaalisen etäisyyden pitämiseen tähtäävien toimien vaikutuksia laitospäihdekuntoutukseen koronaviruspandemian aikana. Luvussa 9 *Vera Fiorentino*, *Timo Harrikari*, *Sanna Saraniemi* ja *Marjo Romakkaniemi* analysoivat

työrytmien kiihtymistä sosiaalialalla COVID-19-pandemian aikana. Luvussa 10 *Piia af Ursin, Anne-Mari Jaakola, Jarkko Rasinkangas* ja *Oona Ylönen* käsittelevät kyselytutkimuksensa valossa sosiaalityön opiskelijoiden kokemuksia harjoittelijana toimimista poikkeuksellisissa olosuhteissa. *Suvi Raitakarim* ja *Henna Takalan* kirjoittaman katsausluvun 11 aiheena ovat asunnottomuutta kokeneet aikuiset ja asunnottomuustyö koronapandemian aikana. Teoksen toisen osan päättää *Marja Hekkanen, Iida Makkosen* ja *Katja Sarakedon* kanssatutkimus, jossa he analysoivat osallisuustyön osaamista kynnyksettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä. Teoksen päättää epilogi eli loppusanat. Haluamme lämpimästi kiittää kaikkia teoksen kirjoittajia arvokkaasta panoksesta ja sitoutuneesta työskentelystä sekä Sosiaalityön tutkimuksen seura ja Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen tieteellistä julkaisusarjaa SoPhia.

Kirjallisuus

- Aarts, Emile & Fleuren, Hein & Sitskoorn, Margriet & Wilt-hagen, Ton (2021) *The dawn of a new common*. Teoksessa Emile Aarts, Hein Fleuren, Margriet Sitskoorn & Ton Wilt-hagen (toim.) *The new common. How the COVID-19 pandemic is transforming society*. Cham: Springer Nature, 1–15.
- Adams, Robert & Dominelli, Lena & Payne, Malcolm (toim.) (2009) *Social work: Themes, issues and critical debates*. Kolmas painos. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Aghabakhshi, Habib & Gregor, Claire (2007) *Learning the lessons of Bam: The role of social capital*. *International Social Work* 50 (3), 347–356.
- Aho, Päivi (2018) *Ihmisen oma toimijuus sosiaalityön ytimessä – Sosiaalityön pioneeri VTL Marjatta Eskola täytti 95 vuotta 14.10 2017*. *Janus* 26 (3), 269–273.
- Alhanen, Kai (2007) *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'in filosofiassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Asprone, Domenico & Manfredi, Gaetano (2014) *Linking disaster resilience and urban sustainability: A global approach for future city*. *Disasters* 39 (S1), S96–S111.

- Barasa, Edwine & Mbau, Rahab & Gilson, Lucy (2018) What is resilience and how can it be nurtured? A systematic review of empirical literature on organizational resilience. *International Journal of Health Policy and Management* 7 (6), 491–503.
- Basare, Mauro & Joignant, Alfredo & Mascareño, Aldo (2021) Between distancing and interdependence: The conflict of solidarities in the COVID-19 pandemic. *Sociological Perspectives* 64 (5), 706–725.
- Beck, Ulrich (1992) *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.
- Beck, Ulrich (1994) The reinvention of politics: Towards a theory of reflexive modernization. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash (toim.) *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity, 1–56.
- Beck, Ulrich (2005) *Power in a global age*. Cambridge: Polity Press.
- Berkes, Firket (2007) Understanding uncertainty and reducing vulnerability: Lessons from resilience thinking. *Natural Hazards* 41 (2), 283–95.
- Boin, Arjen & t'Hart, Paul (2007) The crisis approach. Handbook of disaster research. Teoksessa Havidán Rodríguez, Enrico L. Quarantelli & Russell R. Dynes (toim.) *Handbook of disaster research*. New York: Springer, 42–54.
- Boyd, Emily & Folke, Carl (toim.) (2012) *Adapting institutions: Governance, complexity and social-ecological resilience*. Cambridge University Press.
- Brown, Kate (2011) ‘Vulnerability’: Handle with care. *Ethics and Social Welfare* 5 (3), 313–321.
- Brown, Kate & Ecclestone, Katryn & Emmel, Nick (2017) The many faces of vulnerability. *Social Policy and Society* 16 (3), 497–510.
- Brown, Tracey (2016) Evidence, expertise, and facts in a “post-truth” society. Editorial. *Biomedical Journal* 355: 6467.
- Bryant, Lia & Livholts, Mona (2017) Glocality and social work: Methodological responsiveness to moments of rupture. Teoksessa Mona Livholts & Lia Bryant (toim.) *Social work in a glocalised world*. Abingdon & New York: Routledge, 228–238.
- Cabiati, Elena (2021) Social workers helping each other during the COVID-19 pandemic: Online mutual support groups. *International Social Work* 64 (5), 676–88.

- Chou, Yueh-Ching (2003) Social workers involvement in Taiwan's 1999 earthquake disaster aid: Implications for social work education. *Online Journal of Social Work and Society* 1 (1), 1–22.
- Dean, Mitchell (1999) *Governmentality. Power and rule in modern society*. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Delanty, Gerard (2021) Introduction: The pandemic in historical and global context. Teoksessa Gerard Delanty (toim.) *Pandemics, politics, and society. Critical perspectives on the covid-19 crisis*. Berlin: De Gruyter, 1–21.
- Dodds, Susan (2014) Dependence, care and vulnerability. Teoksessa Catriona Mackenzie, Wendy Rogers & Susan Dodds (toim.) *Vulnerability: New essays in ethics and feminist philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 181–203.
- Dominelli, Lena (2012) *Green social work. From environmental crises to environmental justice*. Cambridge: Polity Press.
- Dominelli, Lena (2015) The opportunities and challenges of social work interventions in disaster situations. *International Social Work* 58 (5), 659–72.
- Dominelli, Lena & Harrikari, Timo & Mooney, Joseph & Leskošek, Vesna & Kennedy Tsunoda, Erin (2020, toim.) *COVID-19 and social work: A collection of country reports*. <https://www.iasw-aiets.org/wp-content/uploads/2020/07/IASSW-COVID-19-and-Social-Work-Country-Reports-Final-1.pdf> Luettu 11.10.2022.
- Ductor, Lorenzo & Leiva-Leon, Danilo (2016) Dynamics of global business cycle interdependence. *Journal of International Economics* 102, 110–127.
- Durkheim, Émile (1984) *The Division of labor in society*. Basingstoke: MacMillan.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) *Sosiaalibarometri 2021. Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali- ja terveystyö ry.
- Ferguson, Harry & Kelly, Laura & Pink, Sarah (2022) Social work and child protection for a post-pandemic world: The re-making of practice during COVID-19 and its renewal beyond it. *Journal of Social Work Practice* 36 (1), 5–24.

- Folke, Carl & Hahn, Thomas & Olsson, Per & Norberg, Jon (2005) Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environmental Resources* 30, 441–447.
- Foucault, Michel (1975) *Surveiller et punir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (2000) Governmentality. Teoksessa James D. Faubion (toim.) *Power*. New York: The New Press, 201–222.
- Garland, David (2001) *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gehlert, Sara & Browne, Teri (2019) *Handbook of health social work. Kolmas painos*. San Francisco: Wiley.
- Giddens, Anthony (1990) *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Gomez, David Matesanz & Torgler, Benno & Ortega, Guillermo J. (2013) Measuring global economic interdependence: A hierarchical network approach. *The World Economy* 36 (12), 1632–1648.
- Guppy, Lisa & Twigg, John (2013) Managing chronic crises and chronic hazard conditions. *Environmental Hazards* 12 (1), 5–18.
- Harrikari, Timo (2023) Social work through pandemic: Conclusions, lessons learned, and future orientations. Teoksessa Timo Harrikari, Joseph Mooney, Malathi Adusumalli, Paula McFadden & Tuomas Leppiaho (toim.) *Social work during COVID-19: Glocal perspectives and implications for the future of social work*. London: Routledge.
- Harrikari, Timo & Mooney, Joseph & Adusumalli, Malathi & McFadden, Paula & Leppiaho, Tuomas (toim.) (2023) *Social work during COVID-19: Glocal perspectives and implications for the future of social work*. London: Routledge.
- Harrikari, Timo & Rauhala, Pirkko-Liisa (2019) *Towards glocal social work in the era of compressed modernity*. London: Routledge.
- Harrikari, Timo & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura & Saraniemi, Sanna (2021) Pandemic and social work. Exploring social workers' experiences through SWOT-analysis. *British Journal of Social Work* (51) 5, 1644–1662.

- Hautala, Sanna (2021) Kertomuksia huumeiden ongelmakäytön haavoittavista perhesuhteista. Teoksessa Johanna Järvinen-Tassopoulos & Henna Pirskanen (toim.) Riippuvuus perheessä. Helsinki: Gaudeamus, 168–196.
- He, Jinliao & Zhang, Yuan (2022) Urban epidemic governance: An event system analysis of the outbreak and control of COVID-19 in Wuhan, China. *Urban Studies*.
- Helén, Ilpo (2004) Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka. Foucault’lainen hallinnan analytiikka. Teoksessa Reijo Rahkonen (toim.) Sosiologisia nykykeskusteluja. Helsinki: Gaudeamus, 206–236.
- Heaslip, Vanessa & Green, Sue & Simkhada, Bibha & Dogan, Huseyin & Richer, Stephen (2021) How do people who are homeless find out about local health and social care services: A mixed method study. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19 (1), 46.
- Hiilamo, Heikki (2021) Koronakriisin sosiaalinen velka. Helsinki: Kalevi Sorsa säätiö.
- Horsthemke, Kai (2017) “#FactsMustFall”? – Education in a post-truth, post-truthful world. *Ethics and Education* 12 (3), 273–288.
- Hyvönen, Ari-Elmeri & Juntunen, Tapio & Mikkola, Harri & Käpylä, Juha & Gustafsberg, Harri & Nyman, Markku & Rättilä, Tiina & Virta, Sirpa & Liljeroos, Johanna (2019) Kokonaisresilienssi ja turvallisuus: Tasot, prosessit ja arviointi. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 17/2019. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Häikiö, Liisa & Lämsä, Riikka & Peltonen, Markku (2021) Koronapandemia: Kenen kriisi? *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 38 (3), 207–208.
- IFSW (2018) Global social work statement of ethical principles. International Federation of Social Workers. <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/> Luettu 1.5.2022.
- Jordan, Bill (2007) The political, societal and economic context of practice. Teoksessa Mark Lymberry & Karen Postle (toim.) *Social work. A companion to learning*. London: Sage, 11–19.

- Juhila, Kirsi (2009) Objektivointi ja subjektivointi sosiaalityön käytännöissä: Michel Foucault'n perintöä tulkitsemassa. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–66.
- Juhila, Kirsi (2018) *Aika, paikka ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi & Hansen Löfstrand, Cecilia (2022) Subjectification, advice giving and resistance in mental health home visit interactions. Teoksessa Cecilia Hansen Löfstrand & Kerstin Jacobsson (toim.) *Transforming subjectivities: Studies in human malleability in contemporary times*. London: Routledge, 88–105.
- Juhila, Kirsi & Mäkitalo, Åsa & Noordegraaf, Martine (2014) Analysing social work interaction: Premises and approaches. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Maureen Matarese & Carolus van Nijntatten (toim.) *Analysing social work communication: Discourse in practice*. London: Routledge, 9–24.
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Hansen Löfstrand, Cecilia (2017) Responsibilisation in governmentality literature. Teoksessa Kirsi Juhila, Suvi Raitakari & Christopher Hall (toim.) *Responsibilisation at the margins of welfare services*. Lontoo: Routledge, 11–34.
- Karjalainen, Pekka (2020) Muutokseen taipuva sosiaalityö poikkeusoloissa. Teoksessa Lea Suoninen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) *Sosiaaliala uudistuu. Tieto-pohjan ja vuoro-vaikutuksen kysymyksiä*. Huoltaja-säätiön julkaisuja. Helsinki: Kuntatalon paino, 249–268. <https://www.huoltaja-saatio.fi/verkkojulkaisut/> Luettu 30.4.2022.
- Kestilä, Laura & Kapiainen, Satu & Mesiäislehto, Merita & Rissanen, Pekka (toim.) *Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen*. Asiantuntija-arvio, kevät 2022. Raportti 4/2022. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Kumar, Kuldeep & van Fenema, Paul C. & von Glinow, Mary Ann (2009) Offshoring and the global distribution of work: Implications for task interdependence theory and practice. *Journal of International Business Studies* 40, 642–667.
- Kuronen, Marjo (2022) Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja naisrikkyyden käsitteellisiä paikannuksia. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan mar-*

- ginaaleissa. Konstruktionistisia jäsennyksiä. Tampere: Vastapaino, 55–84.
- Kuronen, Marjo & Virokannas, Elina & Salovaara, Ulla (toim.) (2021) Women, vulnerabilities and welfare service systems. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kusumaningrum, Santi & Siagian, Clara & Beazley, Harriot (2021) Children during the COVID-19 pandemic: Children and young people's vulnerability and wellbeing in Indonesia. *Children's Geographies* 20 (4), 437–47.
- Larkin, Mary (2009) *Vulnerable groups in health and social care*. London: Sage.
- Lemert, Edwin M. (1951) *Social pathology. A systematic approach to the theory of sociopathic behaviour*. New York: McGraw-Hill.
- Mathbor, Golam M. (2007) Enhancement of community preparedness for natural disasters: The role of social work in building social capital for sustainable disaster relief and management. *International Social Work* 50 (3), 357–369.
- McFadden, Paula & Ross, Jana & Moriarty, John & Mallett, John & Schröder, Heike & Ravalier, Jermaine & Manthorpe, Jill & Currie, Denise & Harron, Jaclyn & Gillen, Patricia (2021) The role of coping in the wellbeing and work-related quality of life UK health and social care workers during Covid-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (2), 1–15.
- Metteri, Anna & Kröger, Teppo & Pohjola, Anneli & Rauhala, Pirkko-Liisa (toim.) (2013) *Social work approaches in health and mental health from around the globe*. Binghamton: The Haworth Social Work Practice Press.
- Mooney, Joseph (2022) Between a rock and a hard place: Irish child protection social workers' experiences of a national cyber-attack during a COVID-19 lockdown. Keynote symposiumissa *Social Work during COVID-19: Glocal Perspectives*, Lapin yliopisto 24.11.2022.
- Palonen, Kari (1988) *Tekstistä politiikkaan. Johdatusta tulkintataitoon*. Tampere: Vastapaino.
- Pant, Girijesh (2010) The future of energy security through a global restructuring. *South Asian Survey* 17 (1), 31–43.

- Parkes, Tessa & Carver, Hannah & Masterton, Wendy & Falzon, Danilo & Dumbrell, Josh & Grant, Susan & Wilson, Iain (2021) "They already operated like it was a crisis, because it always has been a crisis": A qualitative exploration of the response on one homeless service in Scotland to the COVID-19 pandemic. *Harm Reduction Journal* 18 (1), 1–26.
- Pohjola, Anneli (2017) Muutoksen ja ajan moninaisuus sosiaalityössä ja sen tutkimuksessa. Teoksessa Rosi Enroos, Mikko Mäntysaari & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) *Mielekäs tutkimus: Näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin*. Tampere: Tampere University Press, 69–92.
- Pohjola, Anneli (2019) Sosiaalityö yhteiskunnassa ja yhteiskunta sosiaalityössä. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala & Nina Peronius (toim.) *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 323–341.
- Raitakari, Suvi & Günther, Kirsi & Räsänen, Jenni-Mari (2022, toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press.
- Raitakari, Suvi & Hekkala, Marja & Ilmoniemi, Mikko (2022) Suostutteleva ja tuottava valta aikuiskansalaista koskevassa koronapandemian kriisiviestinnässä. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityön yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktionistisia jäsenyyksiä*. Tampere: Vastapaino, 343–384.
- Ranta-Tyrkkö, Satu (2017) Sosiaalityön tulevaisuuden etiikka epävarmuuden ja ympäristökriisien maailmassa. Teoksessa Rosi Enroos, Mikko Mäntysaari & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) *Mielekäs tutkimus: Näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin*. Tampere: Tampere University Press, 113–138.
- Rapeli, Merja (2017) *The role of social work in disaster management in Finland*. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 596. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Richmond, Mary (1917) *Social diagnosis*. New York: Russel Sage House.
- Rifkin, Jeremy (2008) *The third industrial revolution. How lateral power is transforming energy, the economy, and the world*. London: Palgrave Macmillan.

- Romakkaniemi, Marjo & Harrikari, Timo & Saraniemi, Sanna & Fiorentino, Vera & Tiitinen, Laura (2021) Bonding, bridging and linking the last resort tailboard: Shifts in social workers' professional positions and mobilising adaptive capital during the coronavirus pandemic. *Nordic Social Work Research*. <http://dx.doi.org/10.1080/2156857X.2021.1992489>
- Romakkaniemi, Marjo & Harrikari, Timo & Hautala, Sanna & Saraniemi, Sanna & Fiorentino, Vera & Leppiaho, Tuomas & Tiitinen, Laura (2022) Sosiaalityöntekijöiden asemoituminen ja ammatillinen pääoma pandemian alkuvaiheessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (5–6), 539–548.
- Rose, Nikolas (1990) *Governing the soul: The shaping of the private self*. Lontoo: Routledge.
- Sainio, Päivi & Holm, Marja & Ikonen, Jonna & Korhonen, Marika & Nurmi-Koikkalainen, Päivi & Parikka, Suvi & Skogberg, Natalia & Väre, Anna & Koponen, Päivikki & Koskinen, Seppo (2021) Koronapandemian ja sen rajoittamistoimien vaikutukset toimintarajoitteisten ihmisten elämään. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 38 (39), 235–152.
- Saraniemi, Sanna & Harrikari, Timo & Fiorentino, Vera & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura (2022) Silenced coffee rooms: Social workers' work communities and social support in the spring of 2020. *Challenges* 13 (1), 8.
- Schönach, Paula & Hildén, Mikael (2022) Elonkehä, ilmastonmuutos ja sosiaaliturva. Näkökulmia sosiaaliturvan uudistamiseen Strategisen Tutkimuksen hankkeiden tutkimusten valossa. Sosiaaliturvakoimitean kokous 21.3.2022. Helsinki: Valtioneuvosto. <https://valtioneuvosto.fi/documents/1271139/114335780/Liite+2+Diaesitys.pdf/071d8f8a-6b23-28bb-f956-6007a4c308b8/Liite+2+Diaesitys.pdf?t=1648040395669> Luettu 20.12.2022.
- Taleb, Nassim Nicholas (2010) *The black swan: The impact of highly improbable*. Toinen painos. London: Penguin.
- Tarvainen, Laura & Hautala, Sanna (2018) Paperittomuuteen pakotetut. *Oikeus* 48 (4), 338–357.
- Topp, Stephanie M. (2020) Power and politics: The case for linking resilience to health system governance. *BMJ Global Health* 5, e002891.

- Tukia, Helena & Wilskman, Kaarina (2011) Informaatio-ohjaus kuntien tukena: Hyvinvoinnin ja terveyden edistämässä. Raportti 57. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Valmiuslaki 2011/1552. www.finlex.fi
- Vanjusov, Heidi (2022) Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaalioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä. Akateeminen väitöskirja. Dissertations in Social Sciences and Business Studies 281. Itä-Suomen yliopisto.
- Virokannas, Elina & Liuski, Suvi & Kuronen, Marjo (2020) The contested concept of vulnerability: A literature review. *European Journal of Social Work* 23 (2), 327–339.
- Yeong-Tsyr Wang, Kate & Wen-Hui, Tsai & Chuang, Tze-Yin & Lee, Hsi-Jing (2020) Re-thinking four social issues of the COVID-19 pandemic from social work perspectives. *Asia Pacific Journal of Social Work Development*. <https://doi.org/10.1080/02185385.2020.1819396>
- Yu, Zhihong & Luo, Hai & Tan, Weijia & Niu, Liya (2022) A case study of social work leadership in the pandemic intervention in Wuhan. *The British Journal of Social Work* 52 (4), 2183–2197.
- Zakour, Michael J. (1996) Disaster research in social work. *Journal of Social Service Research* 22 (1), 7–25.

OSA I

**Ihmiset kriiseissä
ja poikkeuksellisissa olosuhteissa**

2 Kodittomuus pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä

Mikko Ilmoniemi

Johdanto

Kriisien kohtaaminen ja niihin vastaaminen ei ole sosiaalityölle vierasta. Hyvinvointia ja turvallisuutta vakavasti uhkaavat tilanteet asiakkaiden arjessa edellyttävät nopeaa puuttumista millä tahansa sosiaalityön osa-alueella. Erilaiset kriisit haastavat normaaliksi miellettyä arkielämää, rikkovat arjen jatkuvuuden kokemusta ja tekevät tulevaisuuden epävarmaksi. Sosiaalityö on yhteiskunnan yksi keskeisimmistä instituutioista ja professioista, joiden tehtävänä on vastata kriiseihin ja turvata hyvän arkielämän jatkumista.

Kriisin määrittelyssä korostuu usein ajatus yllättävästä tilanteesta ja suhteellisen lyhyestä ajanjaksosta, jonka jälkeen ennakoitava ja turvallinen arki taas palautuu. Monelle kodittomuutta kokevalle ihmiselle elämän normaalitila ei kuitenkaan aina näyttäydy ennakoitavana, turvallisena ja hallittavana, vaan pikemminkin jatkuvana epävarmuuden, puutteen, konfliktin, köyhyyden, sairastamisen ja turvattomuuden olemassaolona tai niiden uhkana. Tässä luvussa kiinnitänkin katseeni kodittomuuden kokemukseen liittyvään pitkittyneeseen hätään ja kärsimyks-

seen, kriisiin, joka haastaa ihmisarvoisen elämän edellytyksiä. Koska sosiaalityö toimii myös tällaisissa tilanteissa, pitkittyneen kriisin näkökulmaa on syytä tarkastella tutkimuksessa lähemmin.

Tässä tutkimuksessa¹ tavoitteenani on ensiksi syventää ymmärrystä kodittomuuteen kytkeytyvästä pitkittyneen kriisin olosuhteesta. Tarkastelen kriisiä *ontologisen turvallisuuden* (Giddens 1990; 1991) puutteina ja *vastavuoroisten tunnustussuhteiden* (Honneth 1995) vajeina. Kodittomuuden ymmärrän laajassa merkityksessään: en vain fyysisen asunnon, vaan myös henkilökohtaisesti merkityksellisen ja turvallisen paikan puutteena (Granfelt 1998). Toiseksi tutkin sitä, millä tavoin kodittomuutta kokevien ihmisten pitkittynyt kriisi tulee tunnistetuksi ja tunnustetuksi palvelujärjestelmässä ja laajemmin yhteiskunnassa. Lähden luvussani liikkeelle määrittelemällä tässä esitetyt käsitteet ja sidon ne tutkimukseni kontekstiin. Ennen tulososaa esittelen tarkemmin tutkimuskysymykset, kodittomuutta kokeneiden ihmisten haastatteluista koostuvan tutkimusaineiston sekä abduktiiviseen päättelyyn perustuvan analyysitavan. Tulososassa pureudun kodittomuuteen kytkeytyvän kriisiolosuhteen eri ulottuvuuksiin ja sen tunnistamiseen. Lopuksi esitän tutkimukseni johtopäätökset.

Kodittomuuteen kytkeytyvän kriisin teoreettiset lähtökohdat

Kriisi voi olla äkillisen ja lyhytkestoisen tilanteen sijaan myös pitkäkestoinen olosuhde. Tätä olosuhdetta jäsennän ontologisen turvallisuuden käsitteen avulla, ja ymmärrän kodittomuuden ontologisen turvallisuuden täydellisenä vastakohtana. Yhdistän ontologisen turvallisuuden tarkastelun tunnustussuhdeteoriana, jotka yhdessä tarjoavat täsmällisem-

1 Olen toteuttanut tutkimuksen osana sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaa tutkimushanketta ”Segregation ja asunnottomuuden vastainen asumissosiaalinen työ haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asumis- ja palvelupoluilla” (SEGRA 2021–2023) sekä osana Euroopan sosiaalirahaston rahoittaman tutkimusprojektin ”Korona yhteiskunnan marginaaleissa” (KoMa 2021–2023) Asunnottomuus-osahanketta.

män ja laajemmin rakenteet huomioivan analyttisen kehikon kriisin ymmärtämiseksi.

Yllättävästä ja lyhytkestoisesta kohti pitkittynyttä kriisiä

Kriisillä tarkoitetaan usein yllättävää ja äkillisesti tapahtuvaa tilannetta, joka rikkoo vakavasti arjen turvallisuuden ja jatkuvuuden kokemusta ja tekee tulevaisuuden epävarmaksi (esim. Baker & Cormier 2015; Yeager & Roberts 2015). Yksilön arjessa ja yhteiskunnassa tapahtuvat yllättävät muutokset saatetaan mieltää kriiseinä, jos olemassa olevat voimavarat eivät heti näytä antavan välineitä niiden ylittämiseen (Baker & Cormier 2015, 39). Kriisitilanne nähdään yleensä suhteellisen lyhyenä ajanjaksona, jonka jälkeen tilanne joko palaa ennalleen tai uuteen tilanteeseen mukaudutaan ja arkeen omaksutaan uusi totuttu järjestys. Esimerkiksi vakavan sairauden toteamisen jälkeen on mahdollista, että elämä sairauden kanssa asettautuu osaksi uudenlaista arkea (Holmberg 2020, 111–113) tai globaalin pandemian aiheuttamaa yhteiskunnallista poikkeusolosuhdetta lieventävät uudet vuorovaikutuksen käytännöt, kehitetyt lääkkeet tai tekniset ratkaisut (Aarts ym. 2021).

Henrik Vigh (2008) kritisoi tätä varsin yleistä tapaa mieltää kriisi vain hetkellisenä ja poikkeuksellisenä tapahtumana. Monille ihmisille tavanomainen arki ei määriy jatkuvuuden ja järjestyksen kokemuksen kautta, vaan kriisi voi olla ”arjen pysäyttäjän” sijaan myös pitkittynyt, pysyvä tai toistuva olosuhde. Tutkimuskirjallisuudessa hyödynnetään kroonisen kriisin (*chronic crisis*) käsitettä, jolla kuvataan pitkäaikaisia ja laajoja alueellisia konflikteja, poliittista epävakautta, luonnonkatastrofeja ja ruokahuollon epävarmuutta (ks. Guppy & Twigg 2013). Käsite kääntää huomion siihen, että monet ihmiset joutuvat rakentamaan arkea epävarmoissa olosuhteissa sen sijaan, että odotettavissa olisi kulttuurisesti normaalina pidettyä vakaata ja ennakoitavaa tavanomaisuutta. Välttääkseni lääketieteellistä miellelyhtymää käytän tutkimuksessani *pitkittyneen kriisin* käsitettä.

Kriisiä ei siis pidä nähdä ainoastaan yhtäkkisenä tai selkeästi tietystä syystä johtuvana arjen murtumana, vaan joskus hitaanakin tai usean yhtäaikaisen negatiivisen muutoksen prosessina (Vigh 2008.) Pitkittyneisyyden näkökulma ei myöskään tee tyhjäksi kriisin määritelmää. Kyse on ensinnäkin erilaisten elämää, arvoja ja identiteettiä vaaranta-

vien uhkien olemassaolosta; toiseksi epävarmuuden tilasta, jossa uhkaavat tekijät ovat epäselviä ja tulevaisuutta on vaikea ennustaa; sekä kolmanneksi kiireellisyyden tunnusta, jossa uhat koetaan todellisina, minkä vuoksi niihin täytyy löytää nopeasti ratkaisuja (Boin & 't Hart 2007).

Pitkittyneen kriisin ajatus on hyödyllinen tarkasteltaessa kodittomuutta, johon monesti kytkeytyy useita hyvinvointia ja toimintamahdollisuuksia merkittävästi rajoittavia tekijöitä. Näitä ovat esimerkiksi sairaudet, nälkä, köyhyys ja yksinäisyys (Ohisalo ym. 2015) tai marginalisointi, epäinhimillistäminen ja turvattomuus (Magwood ym. 2019). Kriisin olosuhde voi tällöin näkyä esimerkiksi vähäisenä hallinnan tunteena, rajoittuneena autonomiana tai heikkona kykynä suunnitella ja ennakoida elämää – pahimmillaan jopa *toiminnallisena loukkuna*, jota Irmeli Järventie (1993, 43) kuvaa ”mahdottomuutena olla olemassa toimivana ihmisenä”.

Pitkittyneet ihmisarvoista elämää haastavat olosuhteet eivät kuitenkaan aina tule määrittäneiksi akuutteina, nopeaa reagointia vaativina tilanteina, kriiseinä. Tilapäismajoituksen palvelua tutkineen Marianne Quirouetten (2016, 328–330) mukaan pitkään kodittomana olleet ihmiset eivät aina tule saaneeksi ”hätätilastatusta”. Kodittomuutta kokevat ihmiset saattavat tulla määriteltyiksi ”vaikeimmin autettavina” tai ”toivottomina tapauksina” (Jokinen & Juhila 1996, 24–28; Juhila 2012, 190–193; Quirouette 2016, 334).

Kriisin ymmärtäminen vain äkillisen tai poikkeuksellisen luonteen kautta vie pitkittyneeltä kärsimykseltä sisällön. Tällöin siitä voi tulla palvelujärjestelmän näkökulmasta jotain odotettua ja asiaankuuluvaa, jonka voi ohittaa. Vaikka ihmiset saattavat oppia ja mukautua elämään kriisin olosuhteessa, se ei välttämättä tarkoita kärsimyksen poistumista tai lieventymistä (Vigh 2008, 11–12). Kodittomuutta onkin kuvattu musertavana epävarmuuden, suojattomuuden ja pysyvyyden puutteen tilana, joka rikkoo ontologisen turvallisuuden kokemusta (Stonehouse ym. 2021). Tähän paneudun seuraavassa osiossa.

Ontologinen turvallisuus ”maailmassa olemisena”

Ontologisen turvallisuuden käsitettä käytti ensimmäisenä Ronald David Laing (1965), joka pyrki ymmärtämään mielenterveyden ongelmia haastaen aikansa vallalla olevaa biomedikaalista näkökulmaa (Fergu-

son 2021, 58). Hän tarkastelee mielenterveyden ongelmia ontologisen turvallisuuden puutteeseen liittyvänä ilmiönä ja kuvaa, kuinka ihmiset pyrkivät jäsentämään paikkaansa maailmassa ”todellisina, elävinä, eheinä ja ajallisesti yhtenäisinä persoonina” (Browning 2016, 161).

Anthony Giddensin (1990; 1991) mukaan ontologinen turvallisuus tarkoittaa eheää tunnetta ”maailmassa olemisesta” (*being-in-world*). Jokapäiväinen vuorovaikutus, keholliset kokemukset, arkiset rutinit ja rituaalit sekä näihin kiinnittyvä hallinnan tunne ovat eräänlaisia todellisuuden kiinnekohtia, joiden avulla ihmiset vastaavat kysymyksen olemassaolosta. Ontologinen turvallisuus on tunne itseidentiteetin (*self-identity*) jatkuvuudesta, mikä tarkoittaa sitä, että omasta elämästä ja itsestä rakentuu eheä ja ymmärrettävä omaelämäkerrallinen kertomus yksittäisten ja katkonaisten tapahtumien sijaan. Kyky suoriutua ja esiintyä omassa ympäristössä rutiininomaisesti ja vaivattomasti tuo hallinnan ja kyvykkyyden kokemuksia, tuttuutta ja huolettomuutta sekä tunteen ”normaaliudesta” ja ennakoitavuudesta. Laajemmin ontologinen turvallisuus tarkoittaaakin perusuottamusta maailmaan; sitä, että itseidentiteetti, muut ihmiset ja maailma näyttävät johdonmukaisina, luotettavina, ymmärrettävinä, ennakoitavina ja vakaina. (Mt., 38–40, 47–56, 167.)

Tällaista perustavaa laatua olevan luottamuksen merkitys korostuu modernissa maailmassa, jossa ontologisen turvallisuuden tunteesta on tullut herkästi haavoittuvaa. Traditioiden ja paikallisyhteisöjen hajoaminen, uudenlaiset riskit sekä erilaisten arvojen, elämäntapojen ja tietojen keskinäinen kilpailu korostavat jokapäiväisessä elämässä vaadittavaa jatkuvaa refleksiivisyyttä: elämä ei ole varmaa ja ennalta määrättyä, vaan ihmisten on elämässään tehtävä jatkuvasti valintoja monien vaihtoehtojen välillä. Ympäristön merkittävät tai monet yhtäaikaiset muutokset, ulkoiset uhat ja huolenaiheet haastavat yksilön olemassaoloa ja murtavat perusuottamusta maailmaan. Ontologinen turvallisuus on eräänlainen itsestänselvyyden kokemus, joka torjuu epäilyt itsestä, muista ihmisistä ja maailmasta, sulkee uhkakuvat mielestä ja mahdollistaa arjen jatkumisen. (Giddens 1990, 18–19, 37–39; 1991, 5, 39–40, 181–183.)

Ontologisen turvallisuuden käsitettä on hyödynnetty kodittomuustutkimuksessa, jossa koti ymmärretään ensisijaisena lähtökohtana hyvälle elämälle. Ann Dupuis ja David Thorns (1998) jäsentävät kodin merkityksen ontologisen turvallisuuden tuojana neljään eri ulottuvuuteen.

Koti on ensinnäkin tila, joka edustaa pysyvyyttä ja jatkuvuutta. Toiseksi kodissa ja kodin ympärillä tapahtuvat monet jokapäiväisen arjen tutut ja ennakoitavat rutiinit ja rituaalit. Kolmanneksi koti on yksityinen suoja ja turvapaikka, jossa voi kokea autonomiaa. Neljänneksi koti on turvallinen perusta oman identiteetin rakentamiselle. (Mt.) Kodin on kuitenkin todettu tarjoavan fyysistä asuntoa laajemman ontologisen turvallisuuden kokemuspäiirin, koska se on eräänlainen kiintopiste, josta käsin osallistuminen ja kuuluminen ympäristöön ja yhteiskuntaan on mahdollista (Saurama ym. 2020).

Catarina Kinnvall (2004, 747) kuvaa kodittomuutta ontologisen turvallisuuden täydellisenä vastakohtana, ei-pysyvyyden ja ei-jatkuvuuden tilana. Ristiriidat ympäristön reaktioiden, arjen toimintojen ja itseidentiteetin välillä rikkovat herkästi ”normaaliuden” ja tuttuuden tuntua sekä tuottavat häpeää ja syyllisyyttä (Giddens 1991, 56–62, 64–68). Ontologisen turvallisuuden vastakohta onkin eksistentiaalinen ahdistus (*existential dread*), joka on eräänlaista olemassaolon hätää – syvää epäilyä oman itseidentiteetin, toisten ihmisten sekä ympäristön ja instituutioiden luotettavuutta, pysyvyyttä, jatkuvuutta ja todellisuutta kohtaan. (Giddens 1990, 98–100; 1991, 43–45, 47–55.)

Beverley Skeggs (2014, 112–113) ja Will Atkinson (2007) kuitenkin kritisoivat Anthony Giddensia siitä, että hän korostaa liiaksi elämäntavan valitsemisen ja itseidentiteetin rakentamisen ”refleksiivistä projektia” jättäen vähäiselle huomiolle erivertaisten yhteiskunnallisten asemien ja epätasaisesti jakautuneen vallan merkityksen sen suhteen, missä määrin valintoja on tosiasiallisesti mahdollista tehdä. Vaikka Anthony Giddens (esim. 1991, 5–6, 82–86) tuo esiin esimerkiksi luokan, ryhmäsuhteiden, sukupuolen ja ammattiaseman merkityksen, näyttäytyy yksilöllisten valintojen mahdollisuus modernissa maailmassa rakenteista ja olosuhteista huolimatta kuitenkin suhteellisen avoimena. Teorian ongelma onkin sen varsin voluntaristinen eli yksilön valinnan mahdollisuuksia korostava painotus ja ”menneisyyden massiivisen painolastin huomiotta jättäminen” (Bhaskar 2016, 51). Ontologista turvallisuutta ei siis voi tarkastella vain yksilöllisinä tunteina ja elämäntapavalintoina. On arvioitava huolellisesti myös niitä olosuhteita ja sosiaalisia käytäntöjä, jotka mahdollistavat (tai epäävät) sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön jatkuvuuden ja sen myötä muodostuvan kyvyn rakentaa yhtenäistä

elämänkerrallista identiteettiä (Noble 2005). Ontologinen turvallisuus onkin olennaisesti riippuvainen vastavuoroisista tunnustussuhteista ja institutionalisoituneista tunnustusrakenteista, joita käsittelen tarkemmin seuraavaksi.

Tunnustussuhteet ontologisen turvallisuuden edellytyksenä

Kriittiseen yhteiskuntateoriaan nojautuvan Axel Honnethin (1995) tunnustussuhdeteoria tarjoaa Anthony Giddensin ajatteluun yhteensovivan, mutta astetta konkreettisemmän kehikon yhteiskunnallisten käytäntöjen kuvaamiselle, selittämiseksi ja arvioimiselle. Tunnustussuhdeteoria täydentää Anthony Giddensin ajatusta refleksiivisesti rakentuvasta elämäkerrallisesta identiteetistä, sillä se muotoilee täsmällisemmän ja laajemmin rakenteet huomioivan analyttisen kehikon erilaisille tavoille ja mahdollisuuksille rakentaa itseidentiteettiä, toimijuutta ja täyttä jäsenyyttä yhteiskunnassa.

Tunnustussuhdeteoria tarkastelee sitä, kuinka ihmiset rakentavat vastavuoroisissa tunnustussuhteissa käytännöllistä, positiivista suhdetta itseensä. Teoria lähtee liikkeelle välittämisen ja huolenpidon kautta rakentuvasta sekä arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa ja rutiineissa uusintavasta luottamuksesta (*rakkaus ja välittäminen*). Tunnustussuhdeteoria kuitenkin laajentaa tarkastelua yksilöiden välisten suhteiden ja vuorovaikutuksen tarkastelusta myös oikeudelliseen (*kunnioitus*) sekä normatiiviseen (*arvostus*) tarkasteluun. Tunnustuksen saaminen on edellytys ihmisarvoiselle elämälle. (Honneth 1995.) Siten tunnustussuhdeteorian kolme näkökulmaa ovat välttämättömiä tavoitteessa syventää ymmärrystä kodittomuudesta pitkittyneenä ontologisen turvallisuuden kriisinä.

Rakkaus ja välittäminen on tunnustuksen ulottuvuus, jossa ihmiset tunnustavat toisensa tarvitsevinä ja haavoittuvina ihmisinä. Se on suhtautumista toiseen erityisenä yksilönä, eli ainutlaatuisena, korvaamattomana ja henkilökohtaisesti merkityksellisenä. Käytännössä tunnustus rakkautena näkyy huolenpitona ja välittämisen osoituksina, yksilöllisten tunteiden ja tarpeiden huomiointina ja niihin vastaamisena. Kunnioitus on tunnustuksen oikeudellinen ulottuvuus, joka kohdistuu ihmisten samanlaisuuteen ja kaikille yhteisiin ominaisuuksiin. Se tarkoittaa kaikille ihmisille yhteisen ihmisarvon, korkean moraalisen statuksen ja

arvostelukyvyn tunnustamista. Kunnioitus on toisen ihmisen yhdenvertaista kohtelua ja mieltämistä autonomisena toimijana, joka kykenee rationaaliseen tahdonmuodostukseen ja moraalisia kysymyksiä koskeviin valintoihin. Arvostaminen puolestaan on ihmisen yksilöllisen identiteetin tunnustamista. Arvostusta saava ihminen kykenee erottautumaan positiivisesti muiden joukossa erilaisten kykyjensä ja yhteisölle tuoman panoksensa kautta. Kyse on siis tavoista olla arvokas osa yhteisöä. (Honneth 1995, 92–130; Laitinen 2007, 94–97; Särkelä 2020, 121–122.)

Rakkautena, kunnioituksena ja arvostuksena toteutuvien tunnustuksen muotojen kautta ihmisistä tulee sosiaalisia toimijoita, jotka pysyvät sanoittamaan tunteitaan ja tarpeitaan, tarkastelemaan moraalisia kysymyksiä, osallistumaan yhteisölliseen toimintaan ja elämään eettisesti mielekästä elämää (Särkelä 2020, 120–121). Psykologisen ulottuvuuden ohella tunnustaminen on myös poliittista: ihmiset kamppailevat tullakseen tunnustetuiksi ainutkertaisina yksilöinä, yleisten oikeuksien kantajina sekä yhteisöjensä erityisinä ja merkityksellisinä jäseninä. Tunnustussuhteet kytkeytyvät rakenteellisiin olosuhteisiin, sillä yhteiskunta on järjestelmä, johon tunnustuksen muodot ovat institutionalisoituneet sosiaalisina käytäntöinä ja lakeina monenlaisten kamppailujen ja kompromissien seurauksena. (Hirvonen 2020, 15–17.)

Tunnustuksen eri ulottuvuudet mahdollistavat suhtautumisen itseen kolmella erilaisella (joskin usein arkielämässä yhteen kietoutuvalla) tavalla. Näitä ovat rakkautta ja välittämistä vastaava itseluottamus, kunnioitusta vastaava itsekunnioitus ja arvostusta vastaava itsearvostus. Itseluottamus on suhtautumista itseen erityisenä yksilönä sekä kykyä sanoittaa omia tarpeitaan ja tavoitella omia päämääriään. Itsekunnioitus taas on itsen mieltämistä yhdenvertaisena, autonomisena ja oikeuksia kantavana ihmisenä. Itsearvostus on puolestaan suhtautumista itseen merkityksellisenä ja arvokkaana yhteisön jäsenenä. (Honneth 1995.)

Jos tunnustus jää puutteelliseksi, myös kyseiset suhteet itseen jäävät vaillinaisiksi ja ilmenevät vähäisenä itseluottamuksena, itsekunnioituksena ja/tai itsearvostuksena. Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden kannalta on ongelmallista, mikäli olosuhteet ja instituutiot eivät mahdollista vastavuoroisia tunnustussuhteita, sillä tunnustusloukkaukset vaurioittavat itseidentiteettiä, vapautta ja kykyä toimijuuteen. (Mt., 131–137, 171–179; Särkelä 2020, 121–122.) Kokemus tunnustusloukkauksesta on eräänlaista *sosiaalista kärsimystä*, jonka voi arkielämässä tun-

nistaa esimerkiksi välinpitämättömyytenä, mitätöintinä, alistamisena, nöyryytyksenä tai esineellistämisenä (Laitinen 2019, 183). Pitkittyneen kriisin voi siten ymmärtää pysyvien tai toistuvien tunnustuksen vajaiden tai tunnustusloukkausten olosuhteena, joka murentaa ontologista turvallisuutta ja tuottaa eksistentiaalista ahdistusta.

Tutkimuksen toteutus

Tutkimuksen aineisto muodostuu 11 kodittomuutta kokeneen ihmisen kertomushaastattelusta, jotka tein pro gradu -tutkielmaani (Ilmoniemi 2021) varten. Rekrytoin haastateltavat suuren suomalaisen kaupungin matalan kynnyksen päivätoimintakeskuksessa ja haastattelut tein lokamarraskuussa 2020. Tutkielmassani tutkimustehtäväni oli toinen kuin tässä tutkimuksessa, joten haastatteluissa en kysynyt erikseen kriisistä sinänsä. Tästä huolimatta haastatteluaineisto sisältää kriisiin liittyviä teemoja.

Haastatelluista kaksi on naisia ja loput miehiä. Iältään he olivat haastatteluajankohtana 21–52-vuotiaita. Tutkimukseen osallistumisen kriteerinä oli jossakin vaiheessa elämää ollut kokemus fyysisen asunnon puuttumisesta. Haastateltavat olivat kokeneet asunnottomuutta kulu-
neen vuoden sisällä haastattelun tekemisestä, paitsi yhden haastateltavana kokemus asunnottomuudesta oli muutaman vuoden takaa. Asunnottomuus oli kestänyt muutamasta kuukaudesta pariin vuoteen, ja joillakin asunnottomuus oli toistunut useampaan kertaan. Kaksi haastateltavaa oli haastattelun teon hetkellä edelleen asunnottomina. Kolmea lukuun ottamatta he kertoivat olevansa riippuvaisia päihteistä ja kahdella heistä oli käynnissä opiaattikorvaushoito. Haastattelut kestivät noin 1–2,5 tuntia.

Haastatteluissa hyödynsin kertomushaastattelun menetelmää, jonka ajatuksena on jättää mahdollisimman paljon tilaa haastateltavien omalle vapaalle kokemukselliselle kerronnalle (ks. Hyvärinen 2017). Kertomushaastattelun ohella hyödynsin ajoittain myös teemahaastattelun strategiaa, jonka avulla keskustelu pysyi väljästi tutkimuksen aiheessa (ks. Hirsjärvi & Hurme 2015, 47–48). Teemat nojautuivat väljästi tunnustussuhdeteorian kolmijakoon (rakkaus/välittäminen, kunnioitus ja arvostus).

Tutkimusluvan haastattelujen tekemiseen sain kunnalta. Tutkimukseen osallistujille kerroin huolellisesti tutkimuksen tarkoituksesta ja aiheesta ja osallistumisen vapaaehtoisuudesta. Lisäksi kerroin oikeudesta lopettaa haastattelun tekeminen missä tahansa vaiheessa, rajata tutkimuksessa hyödynnettävän haastattelun käyttöä tai peruuttaa osallistuminen kokonaan myös jälkikäteen. Kerroin myös aineiston tallentamiseen ja tietosuojaan liittyvistä asioista ja pyysin haastateltavilta kirjallisen suostumuksen tutkimukseen osallistumiseen. Nauhoitukset litteroin sanatarkasti ja tässä yhteydessä poistin suorat tunnistetiedot ja muutin nimet pseudonyymeiksi.

Tutkimuskysymykset ja analyysin kuvaus

Tutkimukseni kohdentuu kahteen tutkimuskysymykseen. Ensimmäiseksi kysyn, *millä tavoin kodittomuus voidaan mieltää pitkäkestoisena kriisinä*. Toiseksi kysyn, *miten kodittomuutta kokevien ihmisten pitkittynyt ontologisen turvallisuuden kriisi tulee tunnistetuksi ja tunnustetuksi yhteiskunnassa*.

Hyödynnän analyysissä abduktiivisen päättelyn logiikkaa, jossa ideoiden hakeminen alkaa aineistosta ja siitä muodostettavista havainnoista – ei teoriasta tai hypoteeseista (Paavola & Hakkarainen 2006, 270–273). Analyysin edetessä teoria kuitenkin tukee päättelyä. Abduktiivinen päättely on asioiden kontekstointia uudelleen: analyysin alkuvaiheen ideoita tulkitaan uudesta kehyksestä, niille annetaan uusia merkityksiä ja pyritään löytämään yhteyksiä ilmiöiden välillä hyödyntäen teoriaa keksimisen ja päättelyn apuna (Danermark ym. 2019, 109–117).

Koodasin aineistoa Atlas.ti-ohjelmalla. Pyrin aluksi mahdollisimman ”avoimeen” koodaukseen siten, että aiempi teoreettinen ymmärrykseni ei estäisi näkemästä itsestään selviltä tuntuvia ilmiöitä tai haastateltavien omia käsitteellistyksiä. Tässä koodausvaiheessa mukana oli kuitenkin väistämättä enemmän tai vähemmän tunnustussuhdeteoriaan liittyviä käsitteitä, sillä teoria oli mukana jo haastatteluteemojen muotoilemisessa. Ensimmäisessä analyysivaiheessa tein kolme alustavaa havaintoa. Havaitsin ensinnäkin, että haastateltavat kokevat monenlaista hätää, jossa on kyse pikemminkin monen yhtäaikaisen tekijän tuottamasta pitkäaikaisesta olosuhteesta kuin selkeästi jostakin tietystä syystä johtuvasta akuutista kriisistä. Toiseksi hätä kytkeytyy hyvin perustavalla

tavalla ihmisenä olemiseen ja olemassaoloon, mikä tulee esiin esimerkiksi monenlaisena olemisen ja tekemisen ahtautena sekä itseidentiteetin kysymyksiä haastavana, toiminnan ja valintojen mahdollisuuksien niukkuutena. Kolmanneksi havaitsin, että haastateltavat puhuvat paljon turvattomuudesta – siitäkin huolimatta, että en siitä erikseen kysynyt.

Nämä havainnot johdattivat minut ajatukseen kodittomuudesta *pitkittyneenä kriisin olosuhteena*. Tämä mielessäni palasin teorian pariin. Löysin ontologisen turvallisuuden käsitteen, joka yhdessä tunnustussuhdeteorian kanssa auttoi muodostamaan syvällisempää ymmärrystä ensimmäisen vaiheen havainnoista. Toisessa analyysivaiheessa palasin koodaamaan aineistoa ontologisen turvallisuuden käsitteen ja tunnustussuhdeteorian muodostaman kehikon kautta. Koodaamiseen en kuitenkaan suhtautunut mekaanisesti vaan luovana havaintojen tekemisen välineenä ja työkaluna ilmiöiden välisten yhteyksien päättelyyn. Analyysin edetessä jäsensin aineiston havaintoja kolmeen teemaan, joita tarkastelen lähemmin tulososiossa.

Kodittomuus pitkittyneen kriisin olosuhteena

Kodittomuus pitkittyneenä kriisinä on kokemuksena kärsimystä ja hätää. Se tarkoittaa ensinnäkin eräänlaista ”toiminnallista loukkua”, jossa toiminnan ja valintojen mahdollisuudet ovat hyvin rajatut, ja joka pakottaa maailmassa olemisen epävarmaksi. Toiseksi kodittomuus tarkoittaa tunnustusvajeiden olosuhdetta, joka murtaa tai estää ontologisen turvallisuuden edellytyksiä. Kolmanneksi kodittomuuden kokemus tulee puutteellisesti tunnustetuksi kriisiolosuhteena institutionalisoituneissa tunnustusrakenteissa.

Toiminnalliset loukut ja maailmassa olemisen epävarmuus

Haastateltavien puheessa monenlaiset arjen haasteet muodostavat suhteellisen pitkäkestoisen olosuhteen, jonka ratkaiseminen tai siitä pois pääsy ei näyttäydy heille yksinkertaisina asioina. Pitkäkestoisuudesta kertoo esimerkiksi se, että monet yhdistävät nykyiset ongelmansa jo lapsuudessa kokemaansa turvattomuuteen, köyhyyteen, vanhempien

väkivaltaisuuteen tai vanhempien ongelmalliseen päihteidenkäyttöön. Toisaalta haastateltavat kuvaavat elämäänsä ilmauksin, jotka kertovat ei-pysyvyydestä: jokapäiväiseen arkeen liittyy paljon ennakoimattomuutta ja yllättäviä muutoksia, tulevaisuuteen liittyy paljon epävarmuutta ja monien arjessa välttämättömien palveluiden käytännöt eivät näyttäydy heille ymmärrettävinä tai johdonmukaisina. Samanaikaiset haasteet hankaloittavat tai estävät arjen sujuvuutta, oman elämän suunnittelua ja omien päämäärien tavoittelua, minkä voi tulkita murentavan ontologista turvallisuutta. Tästä pysyvyyden ja ei-pysyvyyden jännitteestä muodostuu toiminnallinen loukku, jota esimerkiksi Elisa kuvailee ”umpikujana”, ”josta ei ole keinoja päästä pois” ja Luukas ”vesijuoksuna”, jossa ”pitäs päästä eteenpäin mutta et vaan pääse”. Myöskään Samuel ei näe reittejä ulos tilanteestaan:

Samuel: Tää on jotakin ihan kauheeta. Et ei näy tavallaan semmosia, ulospääsyä, ei nää niitä reittejä miten pääsis eroon *ihan* kaikesta. Ikuisesti. Että pystyisit vaan sulkee ton oven niin tää kaikki loppus.

Äärimmillään arki on tauotonta, pakotettua selviytymistä. Esimerkiksi Matti kertoo, kuinka asunnottomana ”monet asiat on tosi haastavia”: ”Et jotenki, kaikki energia kuluu päivittäiseen selviytymiseen. Ja sit on jotenkin mahdoton rakentaa mitään pysyvää tai, tai edistää mitään projekteja, tai vaikka työllistää itse itseään tai.” Matti taustoittaa jokapäiväistä selviytymistä kertomalla toisessa yhteydessä, kuinka köyhyyden pakottama ruokajakeluissa jonottaminen tai dyykkaaminen ravinnon hankkimiseksi vievät arjessa paljon aikaa ja hankaloittavat muiden asioiden tekemistä. Hän kuvailee itseään myös intohimoisena urheilijana, mutta jatkuvan aliravitsemustilan vuoksi tärkeän hyvinvointia tuovan harrastuksen toteuttaminen olisi terveydelle vaarallista.

Toiminnallinen loukku ei kuitenkaan tyystin lamauta, vaan haastateltavat kertovat hyvin luovistakin päivästä toiseen selviytymisen keinoista. Toisinaan niillä on myös ei-toivottuja seurauksia. Samuel esimerkiksi kertoo, kuinka rikosten tekeminen yhtäältä laajentaa omia toiminnan mahdollisuuksia, tilaisuuksia tarjota osaamistaan muiden hyödyksi ja tapoja erottautua positiivisessa valossa vertaisten joukossa. Toisaalta rikollisiin piireihin kuulumisen tuo mukanaan myös hyväksikäytön

ja väkivallan vaaran sekä pelon poliisille kiinni jäämisestä. Samuel on viime vuodet yrittänyt päästä rikollisuudesta eroon, mutta sen ”lonkerot”, kuten hän kuvaa, yrittävät pitää tiukasti kiinni.

Aineiston valossa kodittomuus tarkoittaa eri tavoin hyvin epävarmaa elämää. Epävarmuus on ensinnäkin elämän jatkuvuutta koskevaa epävarmuutta. Esimerkiksi Joonas kuvailee elämäänsä kuvauksilla ”aivan hirveetä” ja ”todella karua, rajua elämää”. Haastateltavat kertovat monista kokemistaan traumatisoivista tilanteista, kuten väkivallasta, kidutuksesta, ystävien kuolemista, itsetuhoisuudesta, hyväksikäytöstä tai kuoleman uhasta. Epävarmuutta luovat tekijät saattavat olla näennäisesti myös edellä mainittuja kokemuksia pienempiä, mutta merkittäviä ontologista turvallisuutta haastavia tekijöitä. Elämän epävarmuus tiivistyy esimerkiksi Samuelin lauseessa: ”pitää ajatella, mihin painaa pää illalla” tai Luukaksen kuvauksessa siitä, kuinka epätietoisuus toimeentulotuen määrästä ja sen saamisen ajankohdasta ”on kans sellanen turvattomuuden, stressin aihe” – elämää on hankala suunnitella ja ennakoida.

Toiseksi epävarmuus liittyy toisten ihmisten ja palveluiden työntekijöiden pysyvyyteen ja luotettavuuteen. Useimpiin ihmisiin ja työntekijöihin on vaikea luottaa ja usko palveluiden kykyyn auttaa ja ratkaista ongelmia on heikko. Esimerkiksi Elisa kertoo, kuinka toistuvat kokemukset vaihtuvista työntekijöistä ja palveluissa tapahtuvista vastoinkäymisistä, ”takapakeista”, murtavat luottamusta palvelujärjestelmään ja oman tilanteen paranemiseen jatkossakaan: ”ehkä se on itellä kun on joutunu pettyy niin monta kertaa ja kokenu niin kovia niin ei jaksaa niinku uskoa ja luottaa”.

Kolmanneksi kodittomuuden epävarmuus liittyy suojattomuuteen eli yksityisyyden ja autonomian puutteeseen, mikä näkyy aineistossa konkreettisesti esimerkiksi vaihtelevissa ja puutteellisissa majoittautumisen ratkaisuisissa. Kodittomalle yöpymispaikka saattaa löytyä ulkoa, esimerkiksi parkkihallista, lähimetsiköstä, julkisesta vessasta tai porraskäytävästä. Toisinaan majoituspaikka löytyy jonkun tuttavain tai ystävän asunnosta lyhyeksi tai pidemmäksi aikaa. Vaikka yösi löytyisi tilapäismajoituksesta tai omasta vuokra-asunnosta, sekään ei aina takaa suojaa ja turvaa tai kykyä hallita omaa ympäristöä ja sen yksityisyyttä. Esimerkiksi Luukas kertoo tilapäismajoituksessa kokemansa turvattomuuden vieden aiemmin hyvässä hoidossa ollutta kaksisuuntaista mielialahäiriötä

huonompaan suuntaan, Elisa joutuneensa tilapäismajoituksessa seksuaalisen häirinnän kohteeksi ja Samuel kohdanneensa siellä henkilön, joka oli aiemmin kiduttanut häntä ja yrittänyt tappa hänet. Matias puolestaan kertoo pelänneensä alivuokra-asunnossaan arvaamatonta kämppäkaveriaan ja Joonas siitä, kuinka hänen tukiasuntoonsa murtauduttiin.

Autonomian puute omassa ympäristössä näkyy myös siinä, että haastateltavilla on paljon kokemuksia pois häätämisestä ja ulossulkemisesta. Esimerkiksi Joonas kertoo vartijan häätäneen hänet rautatieasemalta hänen odottaessa lippu taskussa junaa. Hän kertoo myös poliisin häätäneen hänet Kelan edustalta ystävää odottaessaan. Monet haastateltavista kertovat myös vartijoiden lähtevän seuraamaan heti, kun he astuvat sisään liiketiloihin. Samuel puhuu poliisin tekemästä ”profiloinnista” ja Kari kertoo, kuinka poliisi tulee usein ulkonäön perusteella tarkastamaan kaupungilla henkilöllisyyttä tai tekemään henkilöntarkastusta. Julkisessa tilassa oleminen ei ole haastateltaville itsestänselvyys, sillä heillä on siihen muita vähemmän valtaa ja heidän oikeutensa olla julkisessa tilassa on rajatumpi.

Kodittomuuteen kietoutuva epävarmuus merkitseekin neljänneksi erottumista negatiivisessa valossa ja olemista alttiina moraaliselle arvioinnille. Kodittomuus on usein, kuten Matti kuvailee, ”riippuvuutta julkisesta tilasta”. Se pakottaa hakeutumaan säänsuojaan, kuluttamaan aikaa, tapaamaan tuttavien sekä lepäämään ja nukkumaan julkiseen tilaan, muiden näkyville. Ilmaisiin tai edullisiin ruokajakeluihin osallistuminen edellyttää monesti jonottamista näkyvällä paikalla kaupungin keskusta-alueella. Matti kertoo, kuinka kodittomalta näyttävä ihminen on jatkuvan ”syynäyksen” eli arvioivan ja epäilevän katseen alaisena:

Matti: Ku on ollu riippuvainen julkisesta tilasta vaikka että ei oo omaa olohuonetta, ni sitte vaikka norkoilee jossain ostoskeskuksessa (poistettu tekstiä) paikoillaan pitkään, niinku toista tuntia, ni sitten tulee vartija hätyyttää pois, jos on siis pukeutunu silleen että yhtään paljastaa omaa köyhyyttään. (poistettu tekstiä) minkä takia menis huvikseen istuu pariks tuntii johki ostoskeskukseen, mutta kun se just ei oo huvikseen vaan, ku ei.

Haastattelija: Joo. Se on niinku pakko. Onks se sitä?

Matti: Joo, justiinsa että on riippuvainen julkisesta tilasta ni, sitte on koko ajan niinku syynäyksen alla myöski sen seurauksena.

Kuvaus köyhyyden paljastumisesta viittaa havaituksi tulemiseen negatiivisessa valossa – jotain, mikä on yritetty pitää piilossa, tulee julkisesti näkyväksi. Kodittomuus tarkoittaa tällöin elämää merkittynä. Se on negatiivista erottumista ja toiseutta suhteessa valtavirtaan, ”normaaliin”. Muiden ”syynäävät” katseet saavat ympäristön näyttämään vihamieliseltä ja oman paikan siinä tuntumaan ei-toivottuna. Ontologinen turvallisuus on siten monien arjessa ilmenevien vihjeiden kuten ohikulkijoiden katseiden ja eleiden seurauksena uhattuna. Myös Eetu pohtii ulkonäköön liitettäviä moraalisia sisältöjä:

Eetu: Kun oli se vakava päihdeongelma, ja, sitte, kun kadulla joutuu asumaan ja se oli kestäny jonkun aikaa, nii ku on jatkuvasti likaset vaatteet ja kestokassien ja muovikassien kanssa pyörii jossain (poistettu tekstiä) näkee et sillai ku ihmiset, ihmiset kattoo sillai tosi silleen että selvästi näkee että toinen ei, tai että ei ole kaikki silleen elämässä ok. (poistettu tekstiä) niinku habituksesta ja ulkonäöstä selkeesti tietää että, joku on koditon ja narkkari ja sitä ja tätä ja tota (poistettu tekstiä) et joku vaan tulee silleen sanomaan et vittu sun pitäs niinku, et sä oot tommonen likanen hippi pummi että, tee jotain elämälles.

Eetu kertoo ihmisten kiinnittäneen huomiota likaisiin vaatteisiin ja mukana kulkeviin kantamuksiin. Vaikka hän kertoo joskus saaneensa empatian osoituksia, monet suhtautuvat häneen vihamielisesti ”narkkarina tai ”likaisena hippinä” ja ”pummina”. Ohikulkijan kommentti ”tee elämälles jotain” sisältää moraalisen kannanoton: Eetun tilanne tulkitaan omien valintojen tuloksena ja nyt hänen tulisi parantaa tapansa. Moraaliselle arvioinnille alttiina oleminen muodostuu aineiston perusteella toisinaan myös oletetusta tai ulkopäin asetetusta velvollisuudesta antaa selontekoja omasta itsestä ja poikkeavasta tilanteestaan. Oma tilannetta täytyy alkaa selitellä ja perustella muille. Oleminen julkisessa tilassa ei ole varmaa ja itsestään selvää, vaan se tulee kyseenalaistetuksi.

Kaiken kaikkiaan kodittomuuden toiminnallinen loukku näyttäytyy tekemisen ja olemisen epävarmuutena. Epävarmuus on usein samaan

aikaan 1) elämän jatkuvuutta koskevaa epävarmuutta, 2) muiden ihmisten ja työntekijöiden pysyvyyden ja luotettavuuden epävarmuutta, 3) puutteellista yksityisyyttä ja autonomiaa omassa ympäristössä sekä 4) erottautumista negatiivisessa valossa ja olemista alttiina moraaliselle arvioinnille. Nämä näkökulmat tuovat esiin myös sen, että kriisin olosuhde kytkeytyy yleensä johonkin paikkaan. Paikkaan ”sopiminen” tuo tarkasteluun kysymyksen valtasuhteista ja erivertaisista mahdollisuuksista olla paikassa, käyttää sitä tai tulla tunnustetuksi siinä.

Tunnustusloukkaukset ja haavoittuneet itseidentiteetit

Ontologinen turvallisuus ei ole vain yksilön onnistuneen ”refleksiivisen projektin” tulos vaan riippuvaista myös vastavuoroisesta tunnustamisesta. Pitkittyneessä ontologisen turvattomuuden kriisissä on siten kyse tunnustusloukkauksista, jotka vaurioittavat itseidentiteettiä ja toimijuutta sekä haastavat luottamusta maailmaan.

Edellä esittelemäni esimerkit häätämisestä ja rajatusta oikeudesta olla julkisessa tilassa kertovat kunnioituksen vajeista eli siitä, että haastateltavat eivät aina tule tunnustetuksi yhdenvertaisina ja yhtäläisiä oikeuksia kantavina ihmisinä. Haastateltavia yhdistääkin monenlaiset kokemukset oikeuksien toteutumattomuudesta tai kokemus siitä, että oikeuksien toteutumista täytyy vaatia ja että niistä täytyy tiukasti pitää kiinni. Äärimmillään tulkitsen sen tarkoittavan suoranaista ihmisarvon kiistämistä. Esimerkiksi Saara kertoo elottomaksi menemisestään, elvyttämisestä ja kuljettamisesta helikopterilla sairaalaan, ja siitä, kuinka lääkäri oli myöhemmin todennut toimenpiteet Saaran kohdalla ”resurssien tuhlaukseksi”. Pitkään kestäessään epäoikeudenmukainen kohtelu murentaa itsekunnioitusta. Matias kuvaa sitä tilanteeksi, jossa ”alkaa kuvittelemaan, että ei välttämättä ansaitsekaan parempaa”.

Haastateltavilla on hyvin niukasti mahdollisuuksia saada arvostusta ja erottautua myönteisessä valossa. Heillä on monenlaisia taitoja ja ominaisuuksia, jotka ovat itsestä kertomisen, positiivisen erottautumisen ja erityisenä näyttäytymisen sekä itseidentiteetin rakentamisen resursseja, ja siten myös ontologisen turvallisuuden peruselementtejä. Taitojen ja ominaisuuksien hyödyntämiseen on kuitenkin vain niukasti mahdollisuuksia, mikä näyttäytyy aineistossa hyvin kipeinäkin kokemuksina hyödyttömyydestä ja kelpaamattomuudesta sekä kuulumatto-

muudesta ja paikattomuudesta. Aineistoni tukeekin tunnustussuhdeteorian ajatusta siitä, että arvostuksen saaminen yhteiskunnassa kytkeytyy eri tavoin mahdollisuuksiin antaa oma panoksensa omassa lähipiirissä, yhteisössä tai laajemmin yhteiskunnassa sekä kykyyn ilmentää erityistä ja arvokasta identiteettiä.

Huomionarvoista on, että haastateltavat puhuvat toistuvasti palkkatyön merkityksestä. Tulkitseen heidän omaksuneen palkkatyön keskeiseksi arvostuksen saamisen muodoksi. Useimmat haastateltavista halusivat tehdä töitä, mutta työnhakuyrityksistä huolimatta he ovat olleet pitkään työttömänä. Esimerkiksi 13 ammatillista tutkintoa suorittanut ja sosiaalisesti ja ammatitaitoisesti itseään kutsuva Kari sanoittaa jännitettä oman potentiaalinsa ja työttömyyden tuoman kelpaamattomuuden kokemuksen välillä. Vuosien sinnikkyys ja yritteliäisyys ei käännykään paremmaksi asemaksi tai pärjäämiseksi kilpailluilla työmarkkinoilla: ”Eikä yhteenkään ((työpaikkaan)) kelpaa. Niin eihän siinä nyt itteesä kovin arvokkaaks tunne... kai se on sit vaan sellanen naama, joka ei työnantajalle kelpaa.” Haastateltavat kuvaavat heille tarjottua kuntouttavaa työtoimintaa ”älykääpiön hommiksi” ja ”leikkikouluiksi”, joissa on viimesijaisen toimeentulotuen sanktioinnin uhalla pakko olla. Ne eivät siten osoittaudu varmoina mahdollisuuksina saada tunnustusta hyödyllisen ja merkityksellisen työn tekijänä.

Saara kuvailee itseään ilmaisulla ”ei mikään yhteiskunnan tukipilari” ja haaveilee merkityksellisestä työstä, jossa häntä tarvitaan. Noin 45-vuotiaana työkyvyttömyyseläkeläisenä hän tunnistaa tilanteensa kaksijakoisuuden: eläkestatus merkitsee yhtäältä tuen tarpeiden tunnistamista sekä vapauden ja taloudellisen turvan lisääntymistä omassa elämässä, mutta toisaalta se korostaa mahdottomuutta täyttää normatiivisia odotuksia työtä tekevänä kansalaisena. Status tuottaakin hänelle arvottomuuden ja hyödyttömyyden kokemuksia. Saara kokee, ettei hän ole ”muitten silmissä välttämättä yhtään mitään”:

Saara: No, koitan niinku semmosia pikkusia rippeitä siis, munhan on arvot ollu semmoset että, vaan kun työpaikka, ja, silloin on ihmisellä jotain arvo. (poistettu tekstiä) Sitten, pääsin tossa nyt pari kuukautta sitten, pitkällisen odottelun jälkeen eläkkeelle, työkyvyttömyyseläkkeelle koska ei musta enää työelämään välttämättä oo.

(välissä muuta keskustelua)

Saara: Niin, no mä oon semmonen nobody (naurahtaa). Että emmä oo niinku muitten silmissä välttämättä yhtään mitään. Että köyhä eläkeläinen. Niin. En oo niinku sillai hyödyllinen.

Kun oma paikka ja omat oikeudet yhteiskunnassa vaikuttavat haastateltavien puheessa epävarmoilta, ystävät ja perhe korostuvat mahdollisuuksissa saada ja osoittaa arvostusta, kunnioitusta, rakkautta ja välittämistä. Matti kuvailee omaa asemaansa yhteiskunnassa ”hyvin mitättömäksi”, mutta ystävät ovat kuitenkin ”jaksaneet muistuttaa siitä arvokkuudesta”, mikä on estänyt ”sisäisen vajoamisen”. Tulkitsen niin, että yhteiskunnallisista tunnustuksen vajeista huolimatta oma lähiyhteisö voi mahdollistaa vastavuoroisen tunnustamisen tasavertaisena oikeuksien kantajana, ainutkertaisena yksilönä sekä erityisenä ja kyvykkäänä yhteisön jäsenenä. Läheissuhteissa rakentuvat tunnustussuhteet tuovat haastateltavien elämään pysyvyyden, jatkuvuuden ja arvokkuuden kokemuksia. Niiden merkitys ontologisen turvallisuuden turvaajana on suuri.

Tuttavien, ystävien ja perheen muodostama lähipiiri ei kuitenkaan ole vain vastavuoroisten tunnustussuhteiden verkosto. Tämä johtuu ensinnäkin siitä, että vastavuoroisten tunnustussuhteiden luominen ja ylläpitäminen edellyttävät monenlaisia resursseja, joita kodittomuutta kokevalla ihmisellä saattaa olla hyvin niukasti käytettävissään. Yksinkertaisimmillaan kyse on köyhyydestä: monet pohtivat esimerkiksi harrastusten maksullisuutta ja sitä, kuinka kaupalliset tilat, joissa ihmisiin voi tutustua ja heitä tavata, edellyttävät usein kuluttamista tai pääsymaksun maksamista. Toiseksi vaikea elämäntilanne itsessään haastaa ihmisiä suhteita tai niiden rakentamista. Jos arkinen elämä on päivästä toiseen selviytymistä, ei ihmissuhteiden ylläpitämiseen välttämättä ole voimavaroja tai niihin voi syntyä helposti konflikteja. Kodittomuutta kokeva voi joutua turvautumaan tuttavien apuun toistuvasti ja majailemaan heidän luonaan pitkiä aikoja, mikä voi aiheuttaa ihmissuhteisiin kitkaa. Moni kertoo myös, että toisinaan on ollut pakko lainata tuttavilta rahaa, ja velkoihin liittyvät epäselvyydet tai vaikeudet maksaa niitä takaisin rapauttavat keskinäistä luottamusta. Joihinkin ystävyys- ja tuttavuussuhteisiin saattaa liittyä myös hyötymisen ja hyväksikäytön ulottuvuus, esimerkiksi päihderiippuvuudesta kuntou-

tuva Saara kertoo, että ”kaveruus on sitä, että kellä on isoin piripussi”. Lähipiirin merkitys vastavuoroisen tunnustuksen toteutumisessa onkin ristiriitainen.

Vastavuoroista tunnustamista eivät haasta ainoastaan materiaaliset olosuhteet kuten mainitsemani talouteen, asumiseen tai terveydentilaan liittyvät tekijät. Elisa kertoo, että hänellä olisi mahdollisuus säästää toimeentulotuesta rahaa kuntosalimaksuun ja päästä kuntosalilla raittiiseen seuraan, mihin hän liittyy toiveen luoda vahvempia vastavuoroisia tunnustussuhteita. Pelkkä pääsy uusien ihmisten seuraan ei kuitenkaan riitä, sillä kodittomana oleminen on myös symbolista ja kulttuurista paikattomuutta ja ulkopuolisuutta:

Elisa: jos mä meen johonki vaikka jumppatunnille niin miten mä osaan ruveta jonkun kaa juttelee, mistä mä puhun (poistettu tekstiä) jos mun elämä on ollu tätä? (poistettu tekstiä) siellä ois muita naisia ja siinä jotain keskenään juttelis ja naureskellis, niin miten mä liityn siihen (poistettu tekstiä) ku kuitenkin ne ensimmäiset kysymykset on varmaan just et missä oot töissä ja mitä sää niinku, et vitsi mitä ulkopuolisuutta mä kyl koen.

Elisa pohtii kuntosalilla liittymistä muiden naisten seuraan, mutta ei tiedä, kuinka kuntosalilla tulisi puhua tai käyttäytyä. Elisan puhe paljastaa, että tunnustuksen saaminen voi edellyttää normatiivisesti oikeanlaisia symbolisia ja kulttuurisia resursseja. Ei riitä, että on rahaa ostaa jäsenyys kuntosalille, jossa luoda ja ylläpitää suhteita muihin. On osattava myös tapakulttuurin toimintalogiikka ja esiintyä ja ilmentää itseidentiteettiä oikealla tavalla. Elisan pelkona, ehkä aiempiin kokemuksiin perustuen on, että kuntosalin naisten keskustelu kääntyisi nopeasti työhön. Huumeriippuvuudesta kärsivänä, työttömänä ja kodittomana oleva Elisa pelkää, että hänellä ei ole kulttuurisia resursseja kertoa itsestä sellaisella normatiivisesti hyväksyttävällä tavalla, jolla hän voisi saada tunnustusta: ”mistä mä tavallaan puhun, jos mun elämä on ollu tätä?”

Haastateltavien tavat suhtautua itseensä näyttävätkin ristiriitaisina. Kun ontologisen turvallisuuden keskeisenä tekijänä on tunne itseidentiteetin jatkuvuudesta ja pysyvyydestä, kodittomuuteen kytkeytyvät tunnustusloukkaukset uhkaavat viedä niiltä perustan. Vaikeimmissa tai pitkäkes-

toisissa olosuhteissa *eksistentiaalisen ahdistuksen* (Giddens 1990, 98–100; 1991, 44–45) käsite, ontologisen turvallisuuden vastakohtana, tulee todeksi:

Matti: ku sitä on vaikka vuosia jotenki menny eteenpäin ni sit se vaan on. En tiiä, vaikee sanoo, se menee jotenkin tosi syvälliseksi. Syvällisesti vaikuttaa psykologiaan ja kaikkeen. Ja musta tuntuu että, vaikka mun asunnottomuuden alkuvaiheissa mä olin tosi, jotenkin poliittisesti radikaali ja halusin haastaa yhteiskuntaa ja kaikkea vääryyttä, mut nyt mä oon sitte vaan, musta tuntuu et sitä ei oo niinku hakattu musta, niinku monista se hakataan pois, vaan että se on näännytetty musta, että mulla ei oo, jotenki kaloriresurssia eikä mitään henkisiä resursseja pistää itteeni alttiis vaikka mihinkään kamppailuun, ni sit mä vaan myönnyn kaikessa asiassa ja katson vääryyttä sivusta ja annan sen nihilismin jotenkin syöpyä mun sieluun.

Luen Matin kuvauksessa väsymisen ja toivottomuuden kokemuksen: kun kodittomana eläminen on jatkunut vuosia, niin ”sit se vaan on”. Olosuhde näyttää vakiintuneen. Vakiintunut tilanne ei silti tarkoita kärsimyksen poistumista, vaan pitkittynyt kriisin olosuhde vaikuttaa ”syvällisesti psykologiaan”. Matti toteaa, että hänen aiempi yhteiskunnallinen aktiivisuutensa on ”näännytetty pois” – enää kamppailuihin ei ole fyysisiä tai henkisiä resursseja. Sen sijaan Matin on pakko ”myöntyä” epäoikeudenmukaisen kohtelun äärellä, tyytyä ”katsomaan vääryyttä sivusta”. Matti puhuu ”sieluun syöpyvästä nihilismistä”, jonka tulkitseen syväksi merkityksettömyyden ja arvottomuuden kokemukseksi. Samaan sävyyn puhuu myös Elisa: ”tuntuu että ei oo omaa identiteettiä, identiteetti viedään, että *mikä* mä oon, oonko mä Elisa enää.”

Toisaalta tavat suhtautua itseen eivät näyttäyty haastateltavien puheessa mustavalkoisina, vaan vaihtelevina ja muuttuvina tilanteesta ja asiayhteydestä riippuen. Esimerkiksi Luukaksen puheessa tulevaisuus näyttäytyy tällä hetkellä toiveikkaana. Vaikka työttömäksi ja kodittomaksi päätynyt Luukas kokee nyt itsensä yhteiskunnan ”elättinä” – mikä viittaa palveluiden toimenpiteiden ja vallankäytön kohteena olemiseen ja siihen, että ei voi täysin mieltää itseään merkityksellistä panosta antavana toimijana – hän ei ole kadottanut itsearvostustaan ja identiteettiään ”osaavana” ja

”kokeneena ammattilaisena”. Aiempi työkokemus on hänelle edelleen symbolinen resurssi, jolla pitää kiinni itseidentiteetistä ja ontologisen turvallisuuden tunteesta. Aiemmin elämässä saatu tunnustus kantaa edelleen.

Puutteelliset tunnustusrakenteet ja piiloon jäävä ontologinen turvattomuus

Ihmisten itseidentiteetti ja kyky toimia yhteiskunnassa ovat erottamattomasti kytköksissä yhteiskunnan institutionalisoituneisiin tunnustuksen käytäntöihin. Aineiston valossa yhteiskunnan tunnustusrakenteet näyttävät kodittomuutta kokevien ihmisten näkökulmasta toisinaan ristiriitaisina tai puutteellisina, mikä on yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden kannalta ongelmallista. Havainnollistan tunnustusrakenteiden ristiriitaisuutta sen avulla, mitä haastateltavat kertovat kodittomuutta kokeville ihmisille suunnatussa päiväkeskuksessa asioimisesta.

Päiväkeskus on paikka, jossa voi ruokailla ilmaiseksi tai edullisesti, peseytyä ja pestä pyykkiä, levätä päiväaikaan sekä saada sosiaali-ohjausta ja terveysneuvontaa. Päiväkeskuksella on haastateltavien arjessa ratkaiseva merkitys: se on eräänlainen viimesijainen, elämän välttämättömmimpiä vähimmäisedellytyksiä tarjoava ja toiminnallisia mahdollisuuksia laajentava turvasatama. Tunnustussuhdeteorian näkökulmasta se on institutionaalinen käytäntö, jossa kunta tunnustaa kodittomuutta kokevien ihmisten haavoittuvuuden ja suojattomuuden ja niihin liittyvät avun tarpeet. Tunnustamisesta kertovat myös aineiston kuvaukset työntekijöiden tekemästä ohjaus- ja asianajotyöstä asiakkaiden pääsemiseksi lakisääteisiin peruspalveluihin tai työntekijöiden suhtautumisesta asiakkaisiin tasavertaisina, ihmisarvon ja oikeuksien kantajina.

Vaikka päiväkeskuksen toiminta ei näydy aineistossa arvostuksen näkökulmasta kovin merkittävänä (vrt. luku 12), on se kuitenkin keskeinen tunnustuksen instituutio kahden muun ulottuvuuden, välittämisen ja kunnioituksen, näkökulmista. Täyden tunnustamisen näkökulmasta pidän kuitenkin ongelmallisena sitä, että viimesijaisen, marginaalisiin hyvinvointipalveluihin sijoittuvan päiväkeskuksen merkitys haastateltavien arjessa on näin suuri ylipäätään. Päiväkeskuksen tarve on yhtäältä osoitus siitä, että haastateltavat eivät ole yleisesti ottaen tulleet tunnustetuiksi yhteiskunnassa. Toisaalta tarve kuvastaa sitä, että haastateltavat tip-

puvat kaikille suunnattujen, universaalien peruspalveluiden turvaverkkojen läpi. Pitkittynyt kriisi jää tunnistamattomaksi ja kestävät ratkaisut ontologisen turvallisuuden mahdollistamiseksi ohuiksi.

Toinen esimerkki tunnustusrakenteiden ristiriitaisuudesta ovat haastateltavien maininnat sosiaalityöstä ja sosiaalipalveluista. Sosiaalipalveluiden merkitys on keskeinen, sillä niiden lakisääteinen tehtävä on varmistaa haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten tunnustuksen toteutuminen (ks. Niemi 2020, 274). Tunnustamisen käytännöt palveluissa todentuvat haastateltavien puheessa esimerkiksi tukiasumisen järjestämisessä, harkinnanvaraisen toimeentulotuen myöntämisessä, asumisen sujumisen varmistamisessa, emotionaalisen tuen antamisessa sekä lapsuudessa huostaanottopäätöksen kautta inhimillisen kohtelun mahdollistamisessa. Näistä positiivisista kuvauksista huolimatta sosiaalipalveluiden rooli on aineistossa ohut. Esimerkiksi Luukas, joka kuukausien asunnottomuuden jälkeen sai lopulta omin avuin vuokra-asunnon, ihmettelee saamansa tuen kapeutta: ”Jos mieltii tätä, niinku miten tää yhteiskunta on auttanu tällä hetkellä tähän, sanotaan että tähän tilanteeseen mitä nyt olen päässy, niin aika vähän.” Jotkut haastateltavat eivät ole pyynnöistä huolimatta saaneet omaa sosiaalityöntekijää tai asiakassuhde näyttäytyy pintapuolisena. Kari kuvailee, kuinka sosiaalityö on etäistä, pitkälti toimeentuloon keskittyvää ja ”aika kasvottomaksi menynyttä”, eikä hän yrityksistään huolimatta ole saanut apua oman tilanteensa parantamiseen:

Kari: Se on aika kasvottomaks menny. Nykyisin mä en oo esimerkiks sosiaalityöntekijääni tavannu kaheksaan vuoteen. Mä en edes tiedä kuka se mulla on.

Haastattelija: Onks hän suhun ollut yhteydessä?

Kari: On. Sähköpostilla ja puhelimitse, mut en oo koskaan onnistunu saamaan aikaa. En edes silloin kun tuli häätö ni. Silloinkaan en saanut aikaa.

Tunnistan aineiston perusteella eräänlaisen näennäisen auttamisen tai näennäisen tunnustamisen ongelman: apua on monessa muodossa tarjolla, mutta se ei täysin vastaa haastateltavien kuvaamiin tosiasialli-

siin tuen tarpeisiin. Ongelma konkretisoituu aineistossa erityisesti tilapäismajoituksen kohdalla: paikka tilapäismajoituksessa ei ole tae suojasta ja turvasta, ja tarjotulla palvelulla voi olla myös hyvää tarkoitustaan vastaan olevia vaikutuksia. Haastateltavat kuvaavat tilapäismajoituksen ongelmia: se ei tarjoa suojaa, yksityisyyttä, turvallisuutta, ennakoitavuutta tai rauhallisuutta. Päinvastoin haastateltavat kuvaavat sitä ”ei ihmisen paikkana”, ”loppusijoituspaikkana” ja paikkana, jossa ”ei vaan oo semmosta ihmisarvoa tavallaan”. Se on paikka, jota haastateltavat välttelevät viimeiseen asti ja sen vuoksi valitsevat toisinaan mieluummin jopa ulkotiloissa nukkumisen. Tilapäismajoitus ei aina näyttäydykään ensimmäisenä askelmana kohti parempaa mahdollisuutta kokea ontologista turvallisuutta vaan pikemminkin luiskana kohti syvempää turvattomuuden kriisiä.

Ylipäättään sosiaali- ja terveystalouden ongelmia haastateltavat pitävät esimerkiksi hitaasti saatavaa apua, avun pintapuolisuutta ja puutteellisuutta tai vaikeutta saada yrityksistä huolimatta apua. Aineistossa toistuu kokemus siitä, etteivät haastateltavien sosiaaliset perusoikeudet toteudu. Matias, Joonas ja Eetu kuitenkin kertovat kolmannen sektorin etsivää työtä tekevän hankkeen työntekijöiden kohdanneen heidät kadulla ja tehneen sinnikästä asianajotyötä julkisen sektorin palveluiden suuntaan asunnon, oman vastuusosiaalityöntekijän ja palveluiden saamiseksi. Haastateltavien kuvaama etsivä työ onkin merkittävä tunnustamisen muoto, mutta käänteisesti se kertoo julkisissa palveluissa tapahtuvista tunnustamisen vajeista.

Äärimmillään pitkäaikaisen kriisin tunnistamattomuus tarkoittaa heitteillejättöä ja karkeaa tunnustusloukkausta. Näin on esimerkiksi Elisan tapauksessa. Hän kertoo ajanjaksosta, jolloin hän oli useita kuukausia päihdepsykoosissa asunnottomana talviaikaan. Hän ihmettelee, miksi kukaan hänet nähnyt ei soittanut ensihoitoa paikalle ennen kuin hän päätyi yrittämään itsemurhaa hyppäämällä sillalta jokeen:

Elisa: Mut et siis se oli jotain niin järkyttävää et talvipakkasella tavaltaan et mulla ei ollu välillä takkia päällä. Ja mä oon tuolla kulkenu (poistettu tekstiä) ihan yksin, monta kuukautta, pitkin ((Kaupungin)) katuja menny, ja nukkunu ties missä niinku rappukäytävissä, ihan missä vaan ja syöny tavallaan niinku ymmärräksää, mitä on löytäny niinku jotain jämiä jostain, ja ei oo ollu kunnan vaatteita, ja ei oo

pystynyt kommunikoimaan kunnolla ihmisten kanssa. Mä oon ollu ihan, siis niin heitteillä ku ihminen on voinu olla, ja mä oon nukkunu kylmässä ihan semmosessa betoniportaissa semmosissa ihan niinku tärissy palellu vaan, ja siis, no tietenki välillä en oo pystynyt, halunnu nukkua. Eihän sitä pystykään, ku tavallaan sä oot koko ajan semmosessa kauheessa stressitilassa ja, semmosessa. (poistettu tekstiä) mä hyppäsin ((virtaavaan jokeen)). Mut pelastettiin sieltä. Ja mä jouduin ((Psykiatriseen sairaalahoitoon)) sitte, mä olin psykoosissa olin silloin. Mut tavallaan se että, et yhteiskunta ei auta siinä tilanteessa, jumalauta ku näkee mut kadulla siinä kunnossa, jumalauta. (poistettu tekstiä) ei soiteta ambulanssia, ketään ei kiinnosta, tiiäksää. Täytyy sanoo et silloin on ollu pohjal, silloin on ollu roska. Et silloin mä oon ollu roska. (poistettu tekstiä) Et mä en ollu *yhtään* mitään. (poistettu tekstiä) mulla ei ollu *ihmisarvo*, mulla ei ollu yhtään mitään, mulla ei ollu henkilöllisyystodistusta, mulla ei ollu ees laukku. Ei puhelinta, ei mitään.

Elisan puheessa huokuu syvä ihmetys ja pettymys muiden ihmisten välinpitämättömyyteen. Elisa kuvaa kokemustaan heitteillejättönä: ”yhteiskunta ei auta siinä tilanteessa, jumalauta ku näkee mut kadulla siinä kunnossa”. Se horjuttaa inhimillisen arvokkuuden kokemusta: ”mä en ollu yhtään mitään”, ”mulla ei ollut ihmisarvo”. Vasta kun Elisa hypäsi jokeen, lähettyvillä olevien ihmisten avun hälyttämisen kynnyks ylittyi ja hänet vietiin ambulanssilla psykiatriseen sairaalaan. Haastatteluajan kohtana kymmenen kuukautta myöhemmin Elisa on edelleen koditon ja pohtii, miten voisi päästä käsittelemään traumaattisia kokemuksiaan, kuinka saisi asunnon ja mistä saisi helpotusta päihderiippuvuuteensa. Aineiston monien esimerkkien perusteella näyttää siltä, että avun tarjoamisen logiikkaa ohjaa toisinaan pikemminkin akuuttien kriisien hoitaminen ja hengissä pysymisen turvaaminen kuin ihmisenä tunnustaminen ja ontologisen turvallisuuden edellytysten mahdollistaminen.

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut kodittomuuteen kytkeytyvää kriisiä. Tulosten valossa kodittomuus näyttyy pitkittyneenä kriisin olosuh-

teena, joka muodostuu toiminnallisista loukuista ja niiden tuottamasta maailmassa olemisen epävarmuudesta. Tämä murtaa ontologista turvallisuutta. Tulokset tukevat ajatusta siitä, että ontologinen turvallisuus on riippuvaista vastavuoroisista tunnustussuhteista. Pitkittyneessä kriisissä on siten pohjimmiltaan kyse tunnustusloukkauksista, jotka vaurioittavat itseidentiteettiä ja toimijuutta sekä haastavat luottamusta maailmaan.

Palvelujärjestelmän tunnustusrakenteet ovat kodittomuutta kokevien haastateltujen näkökulmasta ristiriitaisia: yhtäältä tietyllä tapaa tunnustusta antavia ja hyvää elämää mahdollistavia, mutta toisaalta samaan aikaan monin paikoin puutteellisia, pintapuolisia tai vain näennäistä apua tarjoavia. Palvelujärjestelmän avun tarjoamisen logiikka näyttääkin olevan toisinaan ristiriidassa kodittomuutta kokevien ihmisten tarpeiden kanssa, sillä kodittomuuteen liittyvä vakava epävarmuus, turvattomuus ja suojattomuus eivät ole aina aiheuttaneet julkisissa palveluissa nopeaa ja tarvittavan voimakasta reagointia. Institutionaaliset käytännöt voivatkin myös aiheuttaa tai pitää yllä kodittoman ihmisen kriisiä. Pitkittyntä kriisiä ei siten pidä ymmärtää yksilöihin tai ryhmiin kiinnittyvänä ominaisuutena, vaan se paikantuu pikemminkin yhteiskunnan institutionalisoituneisiin käytäntöihin ja rakenteisiin, jotka eivät myönnä kaikille ihmisille täyttä tunnustusta. Vaikka pitkittyntä kriisi on aina viime kädessä yksilöllinen kokemus, sille leimallinen kärsimys on luonteeltaan sosiaalista ja yhteiskunnallista.

Tulosten valossa esitän, että kodittomuus ei aina määriy kriisiksi, joka haastaa tai estää ontologisen turvallisuuden ja ihmisarvoisen elämän edellytyksiä. Yhdyn Henrik Vighin (2008) näkemykseen siitä, että vaikka kriisin olosuhteesta voi tulla ”normaalia” tai rutinoitunutta, se ei tarkoita hädän ja kärsimyksen poistumista. Toisin sanoen on tärkeää, että myös pitkittyntä kriisiolosuhde tulee tunnustetuksi nopeaa ja määrätietoista puuttumista edellyttävänä tilanteena. Lisäksi laajemmissa alueellisissa tai yhteiskunnallisissa poikkeuksellisissa olosuhteissa ja niihin varautumisessa on muistettava myös heidät, joiden elämässä kriisit ovat jo muutenkin pitkittyneesti läsnä. Toisaalta tarjotessa apua akuuttiin kriisiin on muistettava, että ihminen voi kokea lisäksi monenlaista pitkittyntä ontologista turvattomuutta, joka tulee huomioida myös äkillisen kriisin ohella.

Hyvinvointivaltion tehtävä ja velvollisuus onkin kovin paljon enem-

män kuin vain ”pitää vähäväkisimmät kansalaiset hengissä” (ks. Karjalainen & Raivio 2010). Tämä korostaa erityisesti sosiaalityön yhteiskunnallista tehtävää: paitsi, että sosiaalityön tulee vastata ja reagoida asiakkaiden kokemiin tunnustuksen vajeisiin, sen tulee myös edistää rakenteellisesti kaikkien ihmisten vastavuoroisten tunnustussuhteiden toteutumista yhteiskunnassa. Pitkittyneen kriisin kohtaaminen sosiaalityön käytännöissä tuo sosiaalityölle velvoitteen ottaa vahvemmin yhteiskunnassa aktiivinen, ongelmallisia tunnustusrakenteita esiin tuova, niitä kritisoi ja niiden ratkaisuehdotuksista keskusteleva rooli. Honnethlaisittain voisi ilmaista, että sosiaalityön tulee liittyä tunnustuksen kamppailuihin ja mahdollistaa niiden edellytyksiä niiden ihmisten rinnalla, joilla tunnustusvaatimusten esittämiseen on vain niukasti tai ei lainkaan mahdollisuuksia.

Ymmärrys kriisistä pitkittyneenä ontologista turvallisuutta haastavana olosuhteena auttaa ymmärtämään paremmin kodittomuutta kokevien ihmisten toimintaa, kokemuksia, reaktioita ja ratkaisuja. Ammatillisten käytäntöjen näkökulmasta ajatus tulee lähelle niin kutsuttua traumainformoitua lähestymistapaa (esim. Levenson 2017), mutta näkökulmani on hieman tätä laajempi. Pitkittynyt kriisi on eräänlainen merkitysten ja toiminnan ”maasto” tai ”kehys” (*terrain of action and meaning*) (Vigh 2008), jossa ontologinen turvallisuus tulee monin eri tavoin haastetuksi. Tästä ”maastosta” käsin ihmiset kuitenkin järkeilevät ja pyrkivät rakentamaan suhdetta itseen, ylläpitämään toimijuuttaan sekä muodostamaan ymmärrystä omasta paikasta osana laajempaa ympäristöä ja maailmaa. Herkistyminen kriisin moniulotteisuuteen voi auttaa sosiaali- ja terveyspalveluissa kehittämään uusia käytäntöjä vastata asiakkaiden tarpeisiin, välineitä palveluiden kriittiseen arviointiin sekä turvallisen, luottamuksellisen ja tunnustavan asiakassuhteen rakentamiseen.

Kirjallisuus

- Aarts, Emile & Fleuren, Hein & Sitskoorn, Margriet & Wilthagen, Ton (2021) The dawn of a new common. Teoksessa Emile Aarts, Hein Fleuren, Margriet Sitskoorn & Ton Wilthagen (toim.) The new common. How the COVID-19 pandemic is transforming society. Cham: Springer Nature, 1–15.

- Atkinson, Will (2007) Anthony Giddens as adversary of class analysis. *Sociology* 41 (3), 533–549.
- Baker, Lisa & Cormier, Loretta (2015) Disasters and vulnerable population. Evidence-based practice for the helping professions. New York: Springer Publishing Company, 37–62.
- Bhaskar, Roy (2016) Enlightened common sense. Teoksessa Mervyn Hartwig (toim.) *The philosophy of critical realism*. Lontoo: Taylor & Francis Group.
- Boin, Arjen & t' Hart, Paul (2007) The crisis approach. *Handbook of disaster research*. Teoksessa Havidán Rodríguez, Enrico L. Quarantelli & Russell R. Dynes (toim.) *Handbook of disaster research*. New York: Springer, 42–54.
- Browning, Christopher (2016) Ethics and ontological security. Teoksessa Jonna Nyman & Anthony Burke (toim.) *Ethical security studies. A new research agenda*. Lontoo: Routledge.
- Danermark, Berth & Ekström, Mats & Karlsson, Jan (2019) Explaining society. *Critical realism in the social sciences*. Abingdon ja New York: Routledge.
- Dupuis, Ann & Thorns, David (1998) Home, home ownership and the search for ontological security. *The Sociological review* (Keele) 46 (1), 24–47.
- Ferguson, Iain (2021) R.D. Laing's *The divided self: An existential study of sanity and madness* (1965). *Aotearoa New Zealand Social Work* 33 (2), 56–60.
- Giddens, Anthony (1990) *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. *Toimituksia* 702. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Guppy, Lisa & Twigg, John (2013) Managing chronic crises and chronic hazard conditions. *Environmental Hazards* 12 (1), 5–18.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2015) *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hirvonen, Onni (2020) Johdanto. *Tunnustuksen filosofia ja politiikka*. Teoksessa Onni Hirvonen (toim.) *Tunnustuksen filosofia ja politiikka. Hegelistä nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 9–24.
- Holmberg, Suvi (2020) Arki ei pysähdy. *Tutkimus elämästä rintaja eturauhassyövän kanssa*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 252. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Honneth, Axel (1995) *The struggle for recognition. The moral grammar of social conflicts*. Cambridge: Polity Press.

- Hyvärinen, Matti (2017) Kertomushaastattelu. Teoksessa Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori (toim.) Tutkimushaastattelun käsikirja. Tampere: Vastapaino, 145–162.
- Ilmoniemi, Mikko (2021) ”Kaks rinnakkaista todellisuutta, joista toinen on näkymätön”. Ihmisarvon eriarvoisuus, luokka ja huono-osaisuus. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- Järventie, Irmeli (1993) Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin. Helsinki: Stakes.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1996) Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis, ser A, vol. 510.
- Juhila, Kirsi (2012) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. 4. painos. Tampere: Vastapaino.
- Karjalainen, Jouko & Raivio, Helka (2010) Toimeentulotuen jakolinjat. Teoksessa Sakari Hänninen, Elina Palola & Maija Kaivonurmi (toim.) Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, 111–137.
- Kinnvall, Catarina (2004) Globalization and religious nationalism: Self, identity, and the search for ontological security. *Political Psychology* 25 (5), 741–767.
- Laing, Ronald David (1965) *The divided self: An existential study of sanity and madness*. Lontoo: Pelican Books.
- Laitinen, Arto (2007) Persoonien välisestä tunnustuksesta. Teoksessa Kimmo, Nuotio & Heta Gylling (toim.) *Oikeus ja politiikka. Filosofisia esseitä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 79–104.
- Laitinen, Arto (2019) Axel Honneth: yhteiskunta, kritiikki ja tunnustussuhteet. Teoksessa Ilkka Kauppinen, Miikka Pyykkönen & Olli-Pekka Moisio (toim.) *1900-luvun saksalainen yhteiskuntateoria*. Helsinki: Gaudeamus, 170–190.
- Levenson, Jill (2017) Trauma-informed social work practice. *Social Work* 62 (2), 105–113.
- Magwood, Olivia & Leki, Vanessa Ymele & Kpade, Victoire & Saad, Ammar & Alkhateeb, Qasem & Gebremeskel, Akalewold & Rehman, Asia & Hannigan, Terry & Pinto, Nicole & Sun, Annie Huiru & Kendall, Claire & Kozloff, Nicole & Tweed, Emily & Ponka, David & Pottie, Kevin (2019) Common trust and personal safety issues: A systematic review on the acceptability of health and social interventions for persons with lived experience of homelessness. *PLoS ONE* 14 (12), 1–30.

- Niemi, Petteri (2020) Tunnustussuhdeteoria sosiaalityössä. Teoksessa Onni Hirvonen (toim.) Tunnustuksen filosofia ja politiikka. Hegelistä nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 271–287.
- Noble, Greg (2005) The discomfort of strangers. Racism, incivility and ontological security in a relaxed and comfortable nation. *Journal of Intercultural Studies* 26 (1–2), 107–120.
- Ohisalo, Maria & Laihiala, Tuomo & Saari, Juho (2015) Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (5), 435–446.
- Paavola, Sami & Hakkarainen, Kai (2006) Entäpä jos...? Ideoiden abduktiivinen kehittäely tutkimusprosessin olennaisena osana. Teoksessa Kristiina Rolin, Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttila & Elina Henttonen (toim.) Soveltava yhteiskuntatiede ja filosofia. Helsinki: Gaudeamus, 268–284.
- Quirouette, Marianne (2016) Managing multiple disadvantages: The regulation of complex needs in emergency shelters for the homeless. *Journal of Poverty* 20 (3), 316–339.
- Särkelä, Arvi (2020) Tunnustuksen patologiat. Teoksessa Onni Hirvonen (toim.) Tunnustuksen filosofia ja politiikka. Hegelistä nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 115–134.
- Saurama, Erja & Nurmi, Anna & Heino, Päivi (2020) Pakotettu muutto ja ontologisen turvallisuuden rakentuminen. *Yhteiskuntapolitiikka* 85 (2), 135–145.
- Skeggs, Beverley (2014) Elävä luokka. [Suom. Lauri Lahikainen & Mikko Jakonen] Tampere: Vastapaino.
- Stonehouse, Darran & Threlkeld, Guinever & Theobald, Jacqui (2021) Homeless pathways and the struggle for ontological security. *Housing Studies* 36 (7), 1047–1066.
- Vigh, Henrik (2008) Crisis and chronicity: Anthropological perspectives on continuous conflict and decline. *Ethnos* 73 (1), 5–24.
- Yeager, Kenneth R & Roberts, Albert R (2015) Differentiating among stress, acute stress disorder, acute crisis episodes, trauma, and PTSD. Paradigm and treatment goals. Teoksessa Kenneth R. Yeager & Albert R. Roberts (toim.) *Crisis intervention handbook. Assessment, treatment, and research*. 4. painos. New York: Oxford University Press, 99–127.

3 Paikastaan siirretyt: Kotipaikan menettäminen ja uuteen kiinnittyminen gentrifikaatioprosessissa¹

Kirsi Juhila, Johanna Ranta, Mikko Ilmoniemi & Jenni Mäki

Johdanto

Huolimatta siitä, että nykYTEknologia mahdollistaa virtuaalisen läsnäolon monissa eri tiloissa ja siitä, että ihmisten globaali liikkuvuus on lisääntynyt, olemme ja toimimme kuitenkin aina ruumiillisina olentoina myös joissakin fyysisissä tiloissa. Asunto ja sen lähimaasto muodostavat useimmille meistä keskeisen maantieteellisen tilan, jossa elämme arkista elämäämme. Jos tuo tila määrittyy merkitykselliseksi (koti)paikaksi, johon tunnemme kuuluvamme ja johon olemme kiinnittyneet, siitä luopuminen voi olla vaikeaa ja muodostua jopa kriisiksi. Erityisen haavoittava prosessista voi tulla, jos luopuminen ei tapahdu

1 Tutkimus on osa sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaa tutkimushanketta ”Segregaation ja asunnottomuuden vastainen asumissosiaalinen työ haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asumis- ja palvelupoluilla” (SEGRA) 2021–2023.

omasta tahdostamme vaan jostain ulkoisesta pakottavasta syystä. Haa-voittavuutta lisää entisestään se, jos ihmisillä ei ole vähävaraisuutensa tai muun elämäntilanteensa vuoksi mahdollisuutta tehdä vapaita valintoja koskien tulevaa asuinpaikkaansa.

Asuinpaikasta lähtemään ja muuttamaan pakottavia syitä voivat olla esimerkiksi luonnonmullistukset, sodat, vainot, maan lunastamiset liikennetarkoituksiin tai kaupunkikehitykselliset tekijät. Tässä tutkimuksessa lähtökohtana on näistä viimeksi mainittu pakottava ulkoinen tekijä. *Paneudumme tapaustutkimuksessamme yhden, naapurustoksi kutsumamme kaupungin vuokra-asuntoalueen häviämiseen purkamis- ja täydentämisprosessin seurauksena sellaisena kuin alueella vuosia asuneet asukkaat sen kuvaavat ja kokevat.* Tutkimus ei kerro kaikkien alueella asuneiden kokemuksista vaan valikoituneen, alueella pitkään asuneiden ja sinne kiinnittyneiden ihmisten näkökulman. Muutto oli heille kriisi, koska se tarkoitti merkityksellisen kotipaikan menettämistä. Analysoimme naapuruston merkitystä ajallisena jatkumona – kotipaikkana ennen muuttoja, muuttoon liittyviä tapahtumia ja tunteita sekä uuden kotipaikan etsintää ja löytymistä.

Kiinnitämme tutkimuksemme gentrifikaation (*gentrification*) käsitteeseen, joka alan klassisissa tutkimuksissa tarkoittaa kaupunkien keskusta-alueiden muuttumista työväenluokkaisista tai köyhien ihmisten asuinalueista varakkaampien keskiluokkaisten asuinalueiksi (esim. Glass 1964; Marcuse 1985). Toinen keskeinen käsite on gentrifikaatioon läheisesti kytkeytyvä *displacement*, jonka suomennamme *paikastaan siirtämiseksi* (esim. Marcuse 1985; Davidson 2009). Muokkaamme ja määrittelemme tätä käsitteistöä seuraavassa osiossa suhteessa tutkimuksemme asetelmaan. Tämän jälkeen avaamme kotipaikan käsitettä sekä liitämme tutkimuksemme ihmismaantieteelliseen paikan tutkimiseen ja paikastaan siirtämisen arjen ja kokemusten tutkimiseen. Ennen kotipaikan menettämiseen ja uuden etsintään ajallisena jatkumona puretuvaa tulososiota, esittelemme tarkemmin tutkimusasetelman eli tutkimuksen kohteena olevan naapuruston, asukkaiden haastatteluihin perustuvan aineiston sekä tapamme analysoida tätä aineistoa.

Gentrifikaatio ja paikastaan siirtäminen

Gentrifikaatio tarkoittaa prosessia, jossa kaupunkien laajentuvissa keskustoissa olevia, maankäytöllisesti arvokkaita asuinalueita päätyy saneerattaviksi purkamalla, peruskorjaamalla, täydennysrakentamalla tai myymällä niin, että alueella asuneet, usein vähävaraiset asukkaat joutuvat muuttamaan sieltä pois. Tilalle tulevat keskiluokkaiset, paremmin toimeentulevat ja koulutetut asukkaat. (Esim. Marcuse 1985, 198–199; Lees ym. 2008.) Käsitteen otti käyttöön 1960-luvulla Ruth Glass (1964) kuvatessaan Lontoon demografisia muutoksia kriittisesti, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta. Näissä muutoksissa keskiluokkaiset ihmiset alkoivat asuttaa aiemmin työväenluokkaisten asuttamia keskustakortteleita, koska niistä tuli muutosprosessien myötä liian kalliita alkuperäisille asukkaille (Slater 2009, 293–294; Fynn Bruey 2019, 8). Peter Marcuse (1985, 198–199) luonnehtii saneeratuille alueille muutaneita nuoriksi, valkoisiksi, hyvin toimeentuleviksi ja koulutetuiksi, ja alueilta poismuuttavia puolestaan pienituloisiksi, työväenluokkaisiksi, vähemmistöjen edustajiksi ja vanhoiksi ihmisiksi.

Gentrifikaatiota on tutkittu vuosien saatossa eri näkökulmista, ja sitä on tapahtunut ja tapahtuu läntisissä yhteiskunnissa edelleen. Viime vuosien gentrifikaatiotutkimus liittyy myös kaupunkien kestäväen kehityksen politiikkaan. Esimerkiksi kaupunkiekologiset toimenpiteet voivat synnyttää gentrifikaatiota varakkaampien ihmisten muuttaessa pieni- tai keskituloisten tavoittamattomissa oleville alueille, joissa on esimerkiksi panostettu viihtyvyyttä lisääviin viheralueisiin ja ”puhdistettu” tehdaskiinteistöjä asuin- ja harrastekäyttöön (ns. ekogentrifikaatio, ks. Wallin 2021).

Suomalaisissa kaupungeissa gentrifikaation ilmentymiä ovat olleet esimerkiksi vanhojen kaupunkien keskustojen vuokra-asuntovaltaisten, vailla moderneja perusmukavuuksia olleiden puutalokorttelien purkaminen ja niiden tilalle uusien, omistusasumiseen perustuvien talojen rakentaminen 1960- ja 1970-luvuilla. Gentrifikaatioksi luonnehdittavia prosesseja ilmenee edelleen, vaikka vallitseva asunto- ja kaavoituspolitiikka perustuukin niin sanottuun sosiaaliseen sekoittamiseen eli tuloiltaan, varallisuudeltaan, koulutustasoltaan ja ammatiltaan erilaisen ihmisten muodostamien asuinalueiden suosimiseen. Gentrifikaatio-

prosessit tapahtuvat nykyisin usein pienemmässä mittakaavassa kohdistuen esimerkiksi yksittäisten talojen muodostamiin kortteleihin tai jopa yksittäisiin taloihin. Yleensä kyse on huonoon kuntoon päässeistä tai päästetyistä vuokrataloista.

Tutkimamme pienen asuinalueen täydentävään purkamisrakentamiseen perustuvaa muutosprosessia voi luonnehtia gentrifikaation ilmenymäksi. Kaupunkitaustaisen vuokranantajan omistamissa, kirjoitushetkellä jo puretuissa tai peruskorjausta odottavissa vuokra-asunnoissa asui pienituloisia, usein työelämän ulkopuolella olevia ja haavoittavassa elämäntilanteessa olevia ihmisiä. Purkamisen ja peruskorjaamisen lisäksi alueelle tullaan rakentamaan uusia asuntoja ja lisäämään asumispinta-alaa purkavan täydennysrakentamisen myötä. Prosessin alusta asti oli ennakoitavissa, että entiset asukkaat joutuvat väistymään uusien, todennäköisesti paremmin toimeentulevien asukkaiden tieltä.

Gentrifikaation käytännön seuraus on ihmisten siirtäminen pois asuinpaikoistaan. Tutkimuksemme fokuksessa on tämän prosessin tarkastelu asukkaiden näkökulmasta. Englanninkielisessä kirjallisuudesta tästä asuinpaikasta siirtämisestä yleisesti käytetty käsite *displacement* (esim. Marcuse 1985; Watt 2020; Baeten ym. 2021; Pull & Richard 2021) taipuu huonosti suomen kielelle. Se voi tietyissä konteksteissa kääntyä esimerkiksi pakkomuutoksi, mutta käännöksen ongelma on tässä tutkimuksessa olennaisen paikan (*place*) käsitteen katoaminen. Siksi käytämme käsitettä ”paikastaan siirtäminen”. Se sisältää paikan käsitteen lisäksi ajatuksen, että kyseessä ei ole alun perin ihmisten vapaaehtoinen alueelta poismuutto, vaan poliittisiin päätöksiin perustuvan kaupunkirakenteellisen muutosprosessin aiheuttama pakkotilanne. Tämänkaltaisen pakkotilanne synnyttää herkästi kriisin paitsi muuttamaan joutuville ihmisille myös niille palvelujärjestelmän toimijoille, joiden vastuulle määritty poismuuttavien ihmisten auttaminen tai uusien asuntojen järjestäminen.

Paikastaan siirtäminen voi tapahtua: 1) yksilötasolla, kun esimerkiksi yksittäinen asukas tai perhe tulee hädetyksi syystä tai toisesta asunnostaan, 2) yhteisötasolla, kun kokonainen naapurusto joutuu siirtymään nykyiseltä asuinalueeltaan tai 3) globaalilla tasolla, kun joukko ihmisiä joutuu lähtemään kotimaastaan esimerkiksi sodan, luonnonkatastrofien tai erilaisten vainojen vuoksi (Littman 2020, 4). Tämän tutkimuksen tarkastelukulmana on gentrifikaation kehyksen mukaisesti ensisijaisesti yhteisötaso eli naapuruston paikastaan siirtäminen.

Mark Davidson (2009) kritisoi osaa aiemmasta gentrifikaation ja paikastaan siirtämisen tutkimusta siitä, että ilmiö kuvautuu pääasiassa ihmisten tilallisina ja fyysisinä siirtyminä, jolloin on vaikea ymmärtää, mitä siirtymissä lopulta tapahtuu ja miksi ne ovat ihmisten elämässä merkityksellisiä. Ade Kearns ja Phil Mason (2013, 184) hahmottavat kattavasti paikastaan siirtämisen eri merkityksiä, jotka ovat olennaisia myös analysoidessamme asukkaiden haastatteluja:

- *Fyysinen paikastaan siirtäminen*: asukkaiden uudelleen sijoittaminen (*relocation*) toiseen paikkaan, jolla on selvä maantieteellinen etäisyys alkuperäiseen naapurustoon.
- *Funktionaalinen paikastaan siirtäminen*: asukkaiden tyypillisesti käyttämät palvelut ja toiminnot ovat aiempaa vaikeammin saatavutettavissa, jolloin siirrettyjen ihmisten totutut arkielämän rutinit hajoavat tai hankaloituvat.
- *Sosiaalinen paikastaan siirtäminen*: asukkaat menettävät suuren osan aiemmista sosiaalisista ystävyys- ja tukiverkostoistaan, eivätkä pysty korvaamaan niitä uusissa asuinpaikoissaan.
- *Psykologinen paikastaan siirtäminen*: asukkaat kokevat menettäneensä kotinsa, yhteisönsä ja naapurustonsa, ja uuteen paikkaan ei synny kiinnittymistä.

Tilasta (koti)paikkaan ja sen menettämiseen: paikastaan siirtämisen tutkimukselliset lähtökohdat

Ihmismaantieteen ja paikkatutkimuksen klassinen erottelu tilaan (*space*) ja paikkaan (*place*) on hyödyllinen käsitteellinen lähtökohta, kun pyrimme ymmärtämään gentrifikaation tuottamia paikastaan siirtymisiä muunakin kuin vain fyysisinä liikkeinä tilasta toiseen (Davidson 2009, 223; erottelusta ks. Tuan 1977 ja Lefebvre 1991). Fyysisestä tilasta tulee paikka, kun ihmiset liittävät siihen erilaisia, usein henkilökohtaisia merkityksiä (Cresswell 2004). Merkitykset voivat olla edellä kuvatun Ade Kearnsin ja Phil Masonin (2013) jaottelun mukaisesti esimerkiksi funktionaalisia, sosiaalisia ja psykologisia. Tämän tila-paikka-jaottelun kautta pääsemme käsiksi siihen, millaista menetystä tai kriisiä paikastaan siir-

täminen asukkaille merkitsee, merkitseekö se menetystä tai kriisiä lainkaan vai onko se kenties helpotus.

Moninaisten paikkamerkitysten vuoksi gentrifikaation seurauksia on mahdoton tavoittaa osoittamalla vain määrällisesti se, kuinka paljon taloista tai asuinalueilta joutuu muuttamaan ihmisiä fyysisesti pois. Paikastaan siirtämistä voi tapahtua silloinkin, kun ihminen jatkaa asumista samassa asunnossa, mutta naapurusto ja ympäristö muuttuvat itselle vieraaksi paikaksi esimerkiksi uudis- ja täydennysrakentamisen myötä. (Davidson 2009, 228.) Tietyt fyysiset tilat ja alueet voivat siis rakentua erilaisiksi paikoiksi, kun niissä asuvat ihmiset vaihtuvat, niillä sijaitsevat kaupat tai kahvilat vaihtavat omistajaa ja niin edelleen. Toisin sanoen suhteemme tiettyihin fyysisiin tiloihin voi muuttua ajassa ja kytkeytyä erilaisiin muutosprosesseihin. Esimerkiksi tutkimamme asuinalue ei asukkaistaan tyhjennettynä saneerauskohteena ole entisille asukkailleen enää sama paikka kuin millaiseksi se merkityksellistyi alueella asumisen aikana.

Jos asuinalue, josta muutetaan pois, määrittyy poismuuttajalle vain ”minä tahansa” naapurustona, jossa oma asunto sijaitsee (eli on pelkkä tila), poismuuttamiseen ei välttämättä liity erityisiä merkityksiä. Jos taas asuinalue määrittyy paikaksi, johon poismuuttaja on kiinnittynyt ja joka tuntuu omalta esimerkiksi läheisen luonnon, sosiaalisten verkostojen tai turvallisuuden tunteen vuoksi, paikastaan siirtämisen prosessi tarkoittaa tärkeäksi koetusta paikasta luopumista ja epävarmuutta siitä, onko uutta itselle merkityksellistä asuinpaikkaa mahdollista löytää. Toisaalta asuntoon, naapurustoon ja asuinalueeseen liitetyt merkitykset voivat rakentaa siitä asukkaalleen myös ei-mieluisan paikan, josta poismuuttaminen on helpotus ja saattaa mahdollistaa paremman suhteen rakentamisen uuteen asuinpaikkaan.

Naapurustojen paikastaan siirtämistä koskevissa tutkimuksissa tuodaan toistuvasti esille yhteisöllisten siteiden ja paikkaan kiinnittymisten purkautuminen ja tähän liittyvät mahdolliset negatiiviset seuraukset. Vaikka esimerkiksi vuokrataloalueiden asukkailla on usein ristiriitaisia tunteita naapurustostaan, asukkaat voivat silti tukea toisiaan, mikä vahvistaa yhteisöllisyyden tuntua. (Manzo ym. 2008, 1855–1856.) Kun naapurusto tuntuu paikalta, johon tuntee kuuluvansa, oma seinien sisälle jäävä asunto asettuu osaksi sitä niin, että koko naapurusto mieltyy koti-

paikaksi. Näin esittävät esimerkiksi Uppsalassa paikastaan siirtämisen prosessia tutkineet Emil Pull ja Åse Richard (2021, 561), jotka määrittelevät kodin ja kodin tunnun ”levinneen” alueen ulkotiloihin ja sosiaalisiin verkostoihin. Jos naapurusto, josta ihmiset joutuvat ulkoisen pakon vuoksi siirtymään pois, määrittyy asukkaille kotipaikaksi, gentrifikaatiossa on kyse ”kotien tuhoamisesta” (*domicide, un-homing*) tai lievemmin ilmaisten niiden purkamisesta (Pull & Richard 2021, 547). Kotien tuhoamisesta tekee erityisen ongelmallista sen kohdentuminen useimmiten haavoittavassa elämäntilanteessa oleviin ihmisryhmiin, jotka ovat yhteiskunnallisesti marginaalisessa asemassa ja kokevat usein monenlaista syrjintää ja ulossulkemista (mt., 550). Sen vuoksi heillä voi olla myös vain heikosti mahdollisuuksia vaikuttaa asuinalueen muutosprosessin kulkuun.

Ade Kearns ja Phil Mason (2013, 178–179) toteavat kotien ja yhteisöjen tuhoamisen olevan vaikutusvaltainen, jo 1950-luvulla Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa syntynyt sosiologisten tutkimusten narratiivi, jota on syytä tarkastella myös kriittisesti. Viime kädessä naapurustoista siirrettyjen ja siirrettävien asukkaiden eletyt ja kerrotut kokemukset ratkaisevat sen, onko kyse heidän kotipaikkojensa tuhoamisesta vai ei. Samoin heidän kokemuksensa ovat avainasemassa selvitetessä sekä sitä, luoko paikasta siirtäminen tunnetta kodittomuudesta (vaikka uusi asunto olisikin löytynyt), että sitä, millaisen prosessin kautta uusi kotipaikka voi muodostua (Watt 2020, 11).

Zheng Wang (2020, 703) kirjoittaa, että paikastaan siirtämisestä on tullut tutkimuksessa keskeisin analyttinen linssi, jonka avulla on mahdollista ymmärtää gentrifikaatioprosessien vaikutuksia muutoksen kohteina oleviin naapurustoihin ja niissä eläneiden ihmisten arkeen sekä paikantaa näiden prosessien voittajia ja häviäjiä. Tutkimustieto on tarpeellista paitsi muutosprosessin ja paikastaan siirtämisen ajan tapahtumista ja kokemuksista myös toistaiseksi vähemmän tutkitusta muutoksen jälkeisestä asukkaiden elämästä (ks. myös Watt 2020, 1–2: *post-displacement studies*). Rowland Atkinson (2015, 377) linjaa, että tutkimuksessa on paneuduttava naapurustoissa asuneiden elettyihin kokemuksiin, jotta paikkoihin liittyviä kiinnittymisen ja kuulumisen tunteita voidaan tavoittaa ja ymmärtää. Alan tutkimuksen pioneeri Peter Marcuse (2010, 187) puolustaa ihmislähtöistä, empatiaan perustuvaa tutkimusotetta:

Olemme ihmisiä ja kysymykset, joita tutkimme, koskevat toisia ihmisiä. Jos emme pysty intuitiivisesti asettamaan itseämme niiden ihmisten asemaan, joiden ongelmia tutkimme, emme ymmärrä tutkimaamme – emme ihmisiä, emmekä ongelmia. Jos paikastaan siirtämisen tuska ei ole keskeinen asia, johon paneudumme gentrifikaatiota tutkiessamme – jos se ei ole seikka, joka on johdattanut meidät alun alkaen aiheen pariin – emme menetä vain yhtä tekijää monien tekijöiden yhtälössä; menetämme tärkeimmän huomioltamme vaativan näkökulman. (suomennos kirjoittajat)

Suomalaista kaupunkisegregaatiotutkimusta arvioinut Mika Hyötyläinen (2016, 118) kirjoittaa Kevin Fox Gothamien ja Krista Brumleyn (2002) innoittamana, että tutkimuksesta on paljolti puuttunut koetun segregaation tutkimus. Tällaisessa tutkimuksessa paneuduttaisiin siihen, miten asukkaat rakentavat ja neuvottelevat identiteettiään suhteessa asuinpaikkaansa ja käyttävät paikkaa arkisessa elämässään, eivätkä ainoastaan ole naapurustonsa mitattujen taloudellisten ja sosiaalisten tekijöiden determinoimia ”uhreja”. Myös *displacement*-tutkimus saa kritiikkiä siitä, että se kohtelee ”paikastaan siirrettyjä” ihmisiä vailla toimijuutta olevina markkinoiden ja poliittisten päätösten uhreina, ja että on liian yksinkertaistettua jakaa muutot pakotettuihin ja vapaaehtoisin (Kleinhans & Kearns 2013, 168, 182).

Tutkimuksessamme kiinnitymme edellä mainittuihin lähtökohtiin. Tämä tarkoittaa, että: 1) tarkastelemme tutkimaamme naapurustoa ja sen ”paikastaan siirtämistä” sekä ennen siirtoa että välittömästi siirron jälkeen, 2) keskitymme naapuruston asukkaiden kerrottuihin kokemuksiin (esim. Vilkkonen 1997; Kulmala 2006) eli haastatteluissa sanallistettuihin kuvauksiin läpikäydystä ”paikastaan siirtämisestä” erityisesti paikkoihin kiinnittymisen ja kuulumisen näkökulmista, ja 3) ymmärrämme asukkaat aktiivisina oman paikkasuhteensa rakentajina huolimatta pakotetusta muuttotilanteesta.

Tutkimuksen toteutus

Tutkimuksemme kontekstina on lähellä suuren kaupungin keskustaa oleva saneerattava alue, jossa sijaitsevasta vuokra-asunnoista joutui muu-

tosprosessin aikana muuttamaan pois noin 200 ihmistä. Vuokra-asunnot olivat pieniä ja valtaosa asukkaista vähävaraisia yksineläjiä. Asuntojen kunto oli rapistunut vuosien saatossa niin, että loppuvaiheessa ne eivät kaikilta osin täyttäneet asumisen minimilaatuvaatimuksia. Asuinalue itsessään oli viihtyisä, vihreä ja lähellä palveluita. Alueella toimi kolmannen sektorin yhteisötupa, joka oli muodostunut naapuruston asukkaiden kohtaamispaikaksi. Yhteisötuvassa oli mahdollista muun muassa ruokailla ja saada tukea esimerkiksi erilaisiin arkielämän ongelmiin sekä sosiaali- ja terveystalvissa asiointiin.

Suunnitelmia alueen täydennysrakentamisesta ja vuokratalojen osittaisesta purkamisesta oli tehty yli 10 vuotta, joten asukkaat tiesivät poismuuttamisen olevan jossain vaiheessa edessä. Vuokrasopimusten irtisanomiset tulivat kuitenkin lopulta hieman yllätyksenä ja alueen viimeisten asukkaiden poismuutolle, ”paikastaan siirtämiselle”, ja uusien asuntojen järjestymiselle jäi lopulta melko vähän aikaa, noin puoli vuotta. Tätä tekstiä kirjoittaessamme alue on jo tyhjentynyt asukkaistaan.

Tutkimuksemme osallistujat, 14 saneerattavan naapuruston asukasta (4 naista ja 10 miestä, iältään haastatteluhetkellä 40–75-vuotiaita), eivät elämäntilanteidensa ja kokemustensa puolesta edusta kaikkia alueella asuneita ja sieltä poismuuttaneita asukkaita. Tilanteiden ja kokemusten kirjo olisi huomattavasti moninaisempi, jos olisimme tavoittaneet kaikki asukkaat. Tutkimuksen osallistujat ovat kuitenkin gentrifikaatio-tutkimuksen kannalta olennainen ryhmä; kaikki olivat asuneet alueella pitkään, vähintään 9 vuotta. Pisimpään asunut oli elänyt siellä puolet elämästään, noin 36 vuotta. Ennen saneerattavalle alueelle muuttamista 10 osallistujaa oli elänyt asunnottomana. Asettuminen asuinalueelle oli siten katkaissut asunnottomuusjakson.

Aineisto muodostuu teemahaastatteluista, jotka kaksi tämän artikkelin kirjoittajaa toteuttivat pääosin hieman alueelta poismuuton jälkeen, jolloin sekä elämä kyseisessä naapurustossa että sieltä poismuuttaminen olivat tuoreessa muistissa, mutta uuteen asuntoon ja asuinalueeseen asettumisestakin oli jo lyhyeltä ajalta kokemuksia. Haastattelujen teemat olivat: 1) naapuruston tyhjentämisen historia ja käytännöt, 2) asukkaiden asumispolut, 3) paikallisuus ja yhteisö naapurustossa, 4) osallisuus ja palvelutarpeet muutosprosessissa, 5) tulevaisuuden näkymät. Pääosa haastatteluista toteutui osallistujien uusissa asunnoissa, osa ulkona pihantai puistonpenkeillä. Yhdessä haastattelussa oli mukana 5 osallistujaa, jol-

loin siitä muodostui eräänlainen kollektiivinen muistelu naapurustosta. Tämän ryhmäkeskustelun mahdollisti se, että siihen osallistuneet olivat saaneet uuden asunnon samalta asuinalueelta. Haastattelut kestivät keskimäärin 85 minuuttia ja litteroimme ne sanatarkasti.

Informoimme osallistujia tutkimuksen tavoitteisiin ja tietosuojaan liittyvistä asioista, ja he kaikki allekirjoittivat kirjallisen suostumuslomakkeen. Haastattelun yhteydessä kerroimme heille, että tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja he voivat halutessaan peruuttaa suostumuksensa jälkikäteen. Henkilöihin, palveluihin tai maantieteellisiin sijainteihin viittaavia tunnistetietoja olemme huolellisesti häivyttäneet tai poistaneet tässä luvussa esitettävistä aineisto-otteista. Tutkimusta puoltaa alueellisen ihmistieteiden eettisen toimikunnan lausunto.

Haastattelujen analyysi perustuu ihmismaantieteelliseen lähestymistapaan, jossa keskeistä on ”paikan tuntu” (*sense of place*) ja sitä kautta eronteko ”pelkän” tilan ja merkityksiin kiinnittyvän paikan välillä (Holloway & Hubbard 2013, 66–88). Edward Relph (1976, 1; ref. Holloway & Hubbard 2013, 75–76) kirjoittaa: ”Ihmisenä oleminen on elämistä maailmassa, joka on täynnä merkityksellisiä paikkoja: olla ihminen merkitsee *oman* paikan omistamista ja tuntemista” (suomennos kirjoittajat). Tämä näkemys liittyy kiinteästi kodin käsitteeseen. Koti on paikka, joka on itselle merkityksellinen, oma ja johon tuntuu kuuluvansa, oli sitten kysymys asunnosta, naapurustosta tai vaikkapa lähimetsästä (Holloway & Hubbard 2013, 76; Juhila 2022). Käytämme kotipaikan käsitettä korostaaksemme sitä, että kodin merkitykset eivät palaudu ainoastaan asuntoon, vaan myös laajemmin edellä mainittuihin tekijöihin. Näin määriteltynä kotipaikasta luopuminen voi olla raskas prosessi, jopa kriisi, ja uuden kotipaikan löytäminen ja kodin tunnun rakentaminen hidasta (kodin tunnun rakentamisesta ks. Ranta & Juhila 2020).

Koodasimme aluksi haastatteluaineiston laadullisen aineiston analyysiin kehitetyllä Atlas.ti 9.0 -ohjelmalla. Valitsimme tämän perusteella koko aineistoa edustavia haastatteluotteita analyysin toiseen vaiheeseen, jonka raportoimme seuraavassa osiossa. Tavoittaaksemme kotipaikan merkityksiä hyödynnämme aineisto-otteiden analyysissä ajallisen jatkumon ideaa yhdistettynä aiemmin kuvaamiimme funktionaaliin, sosiaaliin ja psykologisiin paikan ja paikastaan siirtämisen ulottuvuuksiin. Tarkastelemme ensimmäisenä sitä, miten naapurusto, josta asukkaat

ovat joutuneet muuttamaan pois, merkityksellistyy heille kotipaikaksi. Sen jälkeen otamme analyysin kohteeksi sen, miten alueelta poismuutto ajankohtaistuu ja miltä kotipaikan jättäminen tuntuu, kun siitä keskustellaan haastattelutilanteessa. Lopuksi jäsenämme, miten osallistujat kuvaavat uuden kotipaikan etsintää ja siihen kiinnittymistä.

Kotipaikka ja siitä luopuminen, uuden paikan etsintä ja siihen kiinnittyminen

Alueen merkityksellistyminen kotipaikaksi

Asukkaat puhuivat haastatteluissa pitkäaikaisesta naapurustostaan tavalla, joka viesti monella tapaa alueen muodostumisesta heille merkitykselliseksi kotipaikaksi. Kyse ei ollut vain fyysisistä asunnoista, taloryppäistä tai aluetta ympäröivästä kaupunkirakenteesta (tilasta) vaan kotipaikasta, johon he tunsivat kuuluvansa. Tunne kotipaikasta oli vahvistunut pitkän asumishistorian myötä, ja sillä oli yhteys aiempiin asunnottomuuden ja paikattomuuden kokemuksiin. Tunnistimme aineistosta seuraavanlaisia kotipaikkaa rakentavia merkityksiä: 1) asukkaat muodostivat toisensa tuntevan yhteisön, joka oli tuttu ja turvallinen, keskinäistä tukea ja apua tarjoava sekä erilaisuutta sietävä, mutta myös alueen ja asukkaiden yleiset, näkyvillä olevat ongelmat (kuten päihteidenkäyttö) tunnistava, 2) alueella toimiva yhteisötupa kokosi asukkaita yhteen ja lisäsi sosiaalista kanssakäymistä, 3) alue oli vehreydessään viihtyisä; se tarjosi esimerkiksi kokoontumispaikkoja ulkona ja mahdollisti kaupunkiluontoeläinten tarkkailun, minkä lisäksi asukkaat kokivat viihtyisänä koko kaupunginosan, 4) alue on lähellä keskustaa ja asukkaille tärkeitä ja tuttuja palveluja, mikä mahdollisti heille tärkeiden arkisten rutiinien ja toimintojen ylläpitämisen. Koodasimme aineistosta kaikkiaan 76 keskustelujaksoa, jotka viestivät alueen merkityksellistymisestä kotipaikkana.

Annamme ensin puheenvuoron Hannalle, jonka alueelle kiinnittymiseen kietoutuvat aiempi asunnottomuus ja pitkä asumisaika (yli 20 vuotta) naapurustossa.

Haastattelija: Sä aattelit, että sä lähet sieltä vaa jalat eellä, et se oli sun ihan niin koti, kotipaikka 24 vuotta.

Hanna: Se oli mun koti joo, mä olin ottanu sen. Koska mää olin asunnoton siinä, jossain vaiheessa. Mä asuin semmosissa purkutaloissa sitten, mitkä oli saanu purkutuomion, et siel ei asunu ketään. Semmosessa ja, tytöt toi mulle sinne sit aina vaatteita ja-

Haastattelija: Mitä aikaa se oli?

Hanna: Siitä on aikaa, onhan siitä ku mä tuollakin asuin jo 24 vuotta. On siitä varmaan, mitähän mä olisin ollu joku, parikymppinen. Ei olin mä vanhempi, kolmisenkymmentä. Jotain semmosta aikaa se oli kumminkin, mut sit mä sain ((asunnon)). Vihdon viimein sit asunnon, ja silloin mä päätin, kun mä sinne ((naapurustoon)) pääsin et täältäähän mä en sitte lähde kulumallakaan. Että lähden jalat edellä ((naurahtaa)). Sen tietää sen asunnottomuudenkin ja ymmärtää semmosia ihmisiä keillä ei ole sitä kotia. Se ei oo mitään herkkua elämää. Ku ei tiedä koskaan, mihkä päänsä painaa.

(Haastattelu 5)

Hanna muodostaa omasta toimijuudestaan aktiivista kuvaa kertoessaan, että hän on itse valinnut kotipaikkansa naapurustossa, josta hän on nyt ollut pakotettu muuttamaan pois. Hän antaa ymmärtää asuinpaikan valinnan taustalla kuitenkin olleen sitä edeltänyt asunnottomuus ja epävarmat olosuhteet purkukuntoisissa autiotaloissa, joissa hän oleskeli asunnottomuuden aikana. Väliaikaisen oleskelun autiotaloissa mahdollistivat arjen perustarpeista, kuten vaihtovaatteista, huolehtineet ihmiset. Asunnon saaminen määrittyy Hannalle henkilökohtaisesti erityisen tärkeänä asiana, kun hän suhteuttaa sen asunnottomuuden kokemukseen, joka ei ollut ”mitään herkkua elämää”. Naapurustoon muuton merkityksellisyys välittyy ensinnäkin kuvauksena positiivisesta siirtymästä, ”pääsystä” tähän naapurustoon (kotipaikkaan) autiotalossa (tilassa) oleskelun jälkeen. Toiseksi kotipaikan merkityksellisyydestä kertoo helpotusta sekä asukkaan pitkäaikaista toivetta ja odotusta kuvaava toteamus siitä, että asunto järjestyi ”vihdoin viimein”. Kotipaikka edustaa Hannan puheessa pysyvyyttä ja turvaa, vastakohtaa aiemmille väliaikaisuuden ja epätietoisuuden kokemuksille, jolloin ei tiennyt ”mihkä

päänsä painaa”. Kotipaikkaan pysyvästi kiinnittymisen tavoitetta kuvaavat ilmaisut ”täältäähän mä en sitte lähde kulumallakaan” ja ”että lähden jalat edellä”. Naapurustoon liittyvät psykologiset merkitykset korostuvat, kun asukkaan itse määrittämä suunnitelma loppuelämän kotipaikasta rikkoutuu muuttopakon myötä.

Seuraavassa otteessa naapurustossa noin 14 vuotta asunut Matti korostaa alueen sijainnin merkitystä itselleen:

Haastattelija: Minkälaine asuinpaikka se alue sun mielestä oli?

Matti: Se oli mun mielestäni yks kaupungin parhaista.

Haastattelija: Miks?

Matti: Siin periaatteessa kaikki oli lähellä. Siit ei ollu, meillähän oli se X:n terveysasema, tai X-kaupunginosa, mikäköhän, kävelymatkan päässä, ja sairaala vieressä. Ja sitte ku ostoskeskuksessa on niitä kauppoja vaikka kuinka paljon, sekin ihan siinä vieressä. Siin oli ne palvelut, ja kumminki periaatteessa luonnon keskellä sai olla. Että kyllä se paikkana oli hyvä.

(Haastattelu 1)

Naapuruston voi tulkita olleen Matille merkityksellinen ja sen ansiosta pitkäaikaisen kiinnittymisen mahdollistava kotipaikka. Hän määrittelee sen olevan ”yks kaupungin parhaista”, jollaista olisi todennäköisesti vaikea löytää samasta kaupungista. Matti esittää perusteluja näkemykselleen, jotka pohjautuvat ensisijaisesti naapuruston maantieteelliseen sijaintiin. Matti viittaa monenlaisiin arjen sujuvuutta edistäviin tekijöihin, joiksi hän mieltää lähistöllä sijaitsevat terveyspalvelut ja runsaan kauppavalikoiman. Lisäksi hän jäsentää kotipaikan merkityksellisyyttä vedoten siellä todentuvaan erityiseen yhdistelmään: palveluiden läheisyydestä huolimatta kotipaikka mahdollisti ”luonnon keskellä” asumisen. Luonnon läheisyyden tulkitsemme edustavan kotipaikkaan rauhoittumista ja sen myötä tuovan vastapainoa esimerkiksi hektiselle kaupunkielämälle tai vaikeille elämäntilanteille. Matin

puheessa korostuvat kotipaikan funktionaaliset merkitykset, sillä tutut palvelut ja arkielämän toimintaa ja viihtymistä edistävät tekijät ovat tehneet hänelle paikasta erityisen.

Ympäröivällä lähiluonnolla näyttäisi kuitenkin olevan aineistossamme funktionaalisten ja esteettisten ulottuvuuksien lisäksi myös sosiaalinen merkitys. Moni haastateltava toi esiin, kuinka he olivat vuorovaikutuksessa ja suhteessa luonnon ja sen eläinten kanssa. Esimerkiksi Antti (Haastattelu 6) kuvaa luontosuhdetta näin: ”Luonnon keskellä saat asua, että paras on että käpytikka kerran oli siinä kun siihen oli grillikatka tehty, mikä oli purettu nyt, että minä istuin siinä ja tulee kolmen metrin päähän käpytikka”. Kymmenisen vuotta alueella asunut Erkki muistelee menettämänsä naapuruston sosiaalisia suhteita:

Haastattelija: Mitä se, yhteisö naapurusto sulle henkilökohtaisesti merkitsi? Ja mitä sä aattelet siitä et se puretaan?

Erkki: Eihän sitä pureta kokonaan, vai puretaanko se? ((naurahtaa))

Haastattelija: Mitä sä aattelet siitä et kaikki on joutunu lähteen sielt pois ja et se?

Erkki: Surkeetahan se on kun se. Sehän on tosi surkeeta kun tommosta yhteisöstä lähtee.

Haastattelija: Olikse semmonen, paikka jossa sää koit semmosta kuulamista?

Erkki: Kyllä, siel on nimenomaan semmonen.

Haastattelija: Olikse siellä kodikasta olla?

Erkki: Oli.

Haastattelija: Mikä siinä oli eri jos sä aattelet vaikka nyt tätä paikkaa missä sä asut ja sitten, mikä siinä oli paremmin?

Erkki: En mä tiiä kun siinä tunnettiin joka talosta. Täältä mä en tunne kun tästä talosta ja tosta porukat. Siel oli koko, aina joka talossa oli tuttuja ja...

Haastattelija: Ja se, olikse niin et se jotenkin kuulu siihen paikkaan?

Erkki: Niin, kyllä.

Haastattelija: Et ihmiset tuntee siellä toisensa ja semmosta vähän epäsuomalaista asumista ehkä.

Erkki: Kyllä se on.

(Haastattelu 3)

Naapurusto merkityksellistyy Erkille ensisijaisesti ”yhteisönä”, jonka menettämistä hän kuvaa ”surkeana”, negatiivisena tunnekokemuksena. Hän vahvistaa haastattelijan kysymyksiin vastatessaan naapuruston yhteisön olleen hänelle kiinnittymisen tunteen mahdollistava kotipaikka. Erkki kuvailee kokemustaan entisen ja nykyisen asuinympäristönsä välisistä eroista ihmissuhteiden ja yhteisöön kuulumisen näkökulmista. Aiemmassa naapurustossa tuttuja oli ”aina joka talossa”, kun taas nykyisessä ympäristössä tutut sosiaaliset suhteet ovat harvassa. Kun tarkastelemme alueelle kiinnittymistä tärkeiden ihmissuhteiden kautta, vanha naapurusto määrittäytyy Erkille merkitykselliseksi kotipaikaksi ja uusi ympäristö enemmänkin tilaksi, johon hän ei ainakaan vielä liitä kuulumista ja kiinnittymistä edistäviä yhteisöllisyyden ja toisensa tuntemisen merkityksiä.

Myös muut osallistujat kuvaavat paljon naapuruston sosiaalisia, keskinäiseen tuntemiseen ja välittämiseen perustuvia suhteita. Asko kertoo esimerkiksi olleensa viikon poissa lähipihapiiristään, jolloin hänen palatessaan naapurit kysyivät ”huolestuneena että missä vitussa sä oot ollu, että he on yrittäny soittaa sulle, että he jo ajatteli että pitäiskö tehdä katoamisilmoitus” (Haastattelu 4). Hanna puolestaan kommentoi, että ”nääh asukkaat kaikki oli yhtä perhettä, siel ei laskettu ketään alemmaks, nostettu ketään ylemmäks että samanlaisia pulliaisia” (Haastattelu

5), minkä tulkitsemme kuvauksena vertaisuuden ja samanarvoisuuden kokemuksista. Myös ryhmäkeskusteluun osallistuneet asukkaat painottavat yksimielisesti paikan hyvyttä ja muun muassa alueen ”pusikkoon” kokoontunutta ”vakiyhteisöä”. Hieman ironisesti alueen hyvyyteen haastateltavat liittivät sellaisiakin yhteisöllisyyden puolia kuin, että ”sai ainakin krapularyyppyjä” (Juho, Haastattelu 9). Toisaalta monissa haastatteluissa osallistujat tuovat myös esiin alueen ja sen yhteisöllisen dynamiikan muuttuneen viimeisinä vuosina – jolloin tiedettiin jo muuton olevan edessä – kun alueelle muutti huumeita käyttäviä ja naapuruston vakiintuneeseen tapakulttuurin nähden poikkeavasti käyttäytyviä uusia asukkaita.

Kaiken kaikkiaan naapurustossa pitkään asuneet asukkaat liittivät jo menettämäänsä alueeseen merkityksiä, jotka tekivät siitä heille kotipaikan, johon he tunsivat kuuluneensa. Psykologinen kiinnittyminen oli siellä asuessa ja muuttamisen jälkeenkin osin edelleen vahva. Huomionarvioista on, että asukkaat eivät puhuneet juuri lainkaan asunnoistaan, vaan kotipaikka levittäytyi asunnon oven ulkopuolelle, millä on sekä funktionaalisia että ennen kaikkea sosiaalisia merkityksiä. Myös luonnon läheisyys vahvisti kotipaikan tuntua. Tältä pohjalta ei-vapaaehtoinen muuttaminen ei tarkoittanut asukkaille vain tilasta toiseen siirtymistä vaan nimenomaan paikastaan siirtämistä, jonka tulkitsemme sekä henkilökohtaisena että yhteisöllisenä kriisinä.

Kotipaikasta siirtämisen tapahtumat ja tunteet

Vaikka kaupunki oli suunnitellut alueen täydennysrakentamista ja osittaista purkamista pitkään, alueelta poismuuttamisen pakko ja vuokra-asuntojen irtisanomisen ajankohta tulivat useille asukkaille yllätyksenä. Kotipaikasta siirtäminen konkretisoitui asukkaille irtisanomisilmoitusten muodossa. Tutkimuksen osallistujat liittivät tapahtumaan haastatteluissa seuraavanlaisia merkityksiä: 1) monenlaisia tunteita surusta harmitukseen ja kiukkuun, 2) epävarmuutta omasta ja muiden asukkaiden tulevaisuudesta, 3) uuteen asuntoon ja asuinpaikkaan liittyviä toiveita ja niiden huomioon ottamista. Kaikkiaan koodasimme aineistosta 77 puhejaksoa, jotka liittyvät kotipaikasta siirtämisen realisoitumiseen.

Alueella noin kymmenen vuotta asunut Meeri pukee alla olevassa aineisto-otteessa sanoiksi sen, miten lopullinen tieto kotipaikasta siirtämisestä tuli asukkaille:

Haastattelija: Viime kesänäkö te ootte saanu ne viralliset?

Meeri: Joo. Sillon oli se viimeinen kohta että se oli se ensimmäinen realistinen fakta, kun tuli ne irtisanomislaput.

Haastattelija: Miten sää sait sen sun oman irtisanomisen?

Meeri: Tuli oviin ilmoitukset, ja sitten tuvalle siellä sitten, kun tätä asiaa tuli hoitamaan sitte toi vuokrataloyhtiön työntekijä, hän sitten tuvan työntekijöitten kanssa alko vetämään tätä projektia että saadaan niitä allekirjotuksia ja että...

(Haastattelu 2)

Meerin kertoma ilmentää, kuinka tilanne tuli lopulta todeksi vasta ”irtisanomislapujen” myötä pitkään jatkuneiden ”huhujen”, ”epämääräisyyksien” ja ”hirressä olon jälkeen”, kuten hän toisaalla haastattelussa toteaa. Otteessa hän kuvaa, että irtisanomisilmoitusten tultua vuokrataloyhtiön ja yhteisötuvan työntekijät tarttuivat nopeasti toimeen ja alkoivat hoitaa irtisanomisprosessia. Myös muissa haastatteluissa asukkaita lähellä olleet työntekijät saavat kiitosta siitä, miten he alkoivat akuutissa kriisitilanteessa hoitaa asukkaiden asioita ja auttaa uusien asuntojen järjestämisessä. Toisaalta Meeri ilmaisee asukkaiden puolesta vihaa ja kritiikkiä sitä tapaa kohtaan, jolla asiaa on vuosien saatossa ”ylätasolta” hoidettu:

Meeri: Nii ja sitten heidän puoleltaan sitä välttelyä ja sitä, että ei oo katsottu tarpeelliseksi että otettais yhteyttä asukkaisiin tai tultais sinne vaikka tuvalle puhumaan taikka annettas tiedotteita. Tai että olis jotain yhteystietoja minne asukas vois edes soittaa, pääkallopaikalle. Mä luulen että tää prosessi on ollu sitä että sen on haluttu, menevän vaan sillai hiljaisuudessa että on vähän niin ku ajateltu niin että, se

porukka häipyi sieltä vähän niin kun omin nokkineen jonnekin, että ei tarviis herätellä sitä nukkuvaa karhua.

(Haastattelu 2)

Noin 10 vuoden asumishistorian naapurustossa omaava Asko merkityksellistää tuntemuksiaan irtisanomisilmoitusten jaon jälkeen näin:

Haastattelija: Minkälaisia ajatuksia se ((irtisanomisilmoitusten jakaminen)) herätti sussa?

Asko: No surkeita, on niin hieno yhteisö siellä et joutuu lähtee. Niin kun moni on sanonu, ettei mielellään lähtis sieltä.

Haastattelija: Oliko sulla, oliko tän tiedon saamisella jotakin seurauksia sun omassa elämässä?

Asko: Ei mitään.

Haastattelija: Ei mitään ihmeellistä.

Asko: Ei.

Haastattelija: Mutta se harmi ja semmonen.

Asko: Niin että kun joutuu jättään ton ((naapuruston)) yhteiskunnan. ((naurahtaa))

Haastattelija: Niin oman yhteiskunnan. Miten noi alueen asukkaat on yleisesti ottaen sun mielestä reagoinu siihen pois muuttamisen pakkoon?

Asko: Kaikki on samaa, että kun niin hieno yhteisö ollut. Se tupa teki siinä, kokoonnuttiin joka päivä. Kaikki tunsu toisensa. Hieno paikka se oli asua, vaikka siel oli vähän semmosta, epämäärästäkin porukkaa.

Haastattelija: Mutta sä näät et kaikki on ollu aika surullisii siitä että on joutunu...

Asko: Joo kyllä suurin osa on.

Haastattelija: Onko siellä muita näkemyksiä sitten ollu?

Asko: On kai siellä ollu kaikennäkösiä. Kaikennäkösiä, mutta kyllä etupäässä se on ollu surullista.

(Haastattelu 4)

Asko jäsentää kotipaikan menettämiseen liittyviä ajatuksiaan sinne paikantuvien ihmissuhteiden näkökulmasta, jolloin merkitykset paikastaan siirtämisestä määrittyvät sosiaalisiksi. Hän liittää kotipaikan merkityksellisestä ”yhteisöstä” luopumiseen ”surkeuden” tunteen, jonka hän kertoo olevan monen yhteisön jäsenen jakama kokemus; naapurustosta poismuutto ei näyttäydy vapaaehtoisena, eikä sieltä ”miehellään” muutettaisi muualle. Vaikka tieto edellytetystä muutosta ei Askon kertoman mukaan aiheuttanut ”mitään” seurauksia hänen elämäänsä, hän kuitenkin ottaa vastaan haastattelijan tarjoaman ja sanallistaman ”harmin” kokemuksen ja liittää sen ennen kaikkea purettavan alueen ”yhteiskunnasta” luopumiseen. Käsitevalinnan voi tulkita kuvastavan yhteisöllisyyteen perustuvaa toimintaa sille ominaisine arkisine rutiineineen ja sääntöineen, kuten päivittäistä kokoontumista alueella sijainneeseen kolmannen sektorin ”tupaan”. Yhteisöllisyyttä tai paikan kokemista kodiksi ei ole horjuttanut myöskään asukkaan ”epämääräiseksi” kuvailema asukasjoukko. Yhteisöllisyydelle on ollut yksilöllisistä elämäntilanteista riippumatta olennaista, että ”kaikki tunsivat toisensa”, minkä voi nähdä edistävän ”yhteiskuntaan” kuulumisen kokemusta. Näkemykset paikastaan siirtämisestä ovat Askon mukaan vaihdelleet alueen muiden asukkaiden kesken laidasta laitaan. Hän kuitenkin havainnollistaa psykologisen ja sosiaalisen paikastaan siirtämisen merkityksiä tuomalla toistuvasti esiin kokemuksensa kotipaikan ”hienosta yhteisöstä”, johon hän oli kiinnittynyt ja josta luopumisesta lähes kaikki yhteisön jäsenet ovat kokeneet ”surun” kaltaisia negatiivisia tunteita. Yhteisön lisäksi asuk-

kaat ovat joutuneet jättämään jäähyväiset naapuruston ympäristölle, luonnolle ja erilaisille toiminnallisille mahdollisuuksille. Alueella yli 15 vuotta asunut Esko kertoo asiasta näin:

Haastatteliija: Mitä ajatuksia sulle heräsi siitä, että kun rupes tulemaan tietoa siitä että naapurustosta täytyy muuttaa pois, niin miten ite suh-
taudit tai mitä tuntemuksia se sinussa herätti?

Esko: No totta kai, tuttavat pihaoravat ja tuttavat harakat ja kaikki
nääh ja hyvät lenkkikuviot ja loistava alue ja, mutta, enpä minä ottanu
paineita. Totta kai mä ymmärsin sen, että tämmönen tilanne niin, se
tietyllä tavalla se vuokranantajan vastuu siinä on niin paljon suuri,
että sieltä kaikki tarvittava jelpi tulee. Ja kyllähän siinä vaiheessa sai
antaa aika pitkälle jokainen toivomuksia, ja ihmiset katteli koneelta
missä päin on asuntoja ja onko. Et kyllä aika pitkälle kai porukka sai
(tietoa) erilaisista vaihtoehdoista.

(Haastattelu 7)

Alueen määrittelemisen ”loistavaksi” antaa ymmärtää, että sen
sijainti ja ympäristö olivat tehneet naapurustosta Eskolle monin tavoin
merkityksellisen ja emotionaalisen kiinnittymisen mahdollistavan, ver-
taistaan hakevan kotipaikan. Hän erittelee paikasta siirtämiseen liittyviä
funktionaalisia merkityksiä, toisin sanoen hänelle aiemmassa kotipai-
kassaan tärkeiksi muodostuneita, alueen luonnonläheisyyteen viittaavia
asioita ja arkirutiineja: alueella usein tavattuja ”tuttavia pihaoravia ja
tuttavia harakoita” sekä ”hyviä lenkkikuvioita”. Kotipaikan merkityk-
sellisyydestä huolimatta Esko kertoo, ettei vastuullistanut itseään paikas-
taan siirtämisestä, vaan ymmärsi ”vuokranantajan vastuun” olevan niin
merkittävä, että luotti saavansa sieltä riittävästi apua uuden asunnon löy-
ttämisessä. Eskon puheesta muodostuu käsitys siitä, että vuokranantaja
antoi asuinalueen yhteisön toimijuudelle heidän elämänsä keskeisesti
vaikuttaneessa äkillisessä muutosprosessissa tilaa; ”aika pitkälle jokainen”
asukas sai tietoa ”erilaisista vaihtoehdoista”, esittää muuttoon liittyviä
toiveita ja osallistua konkreettisesti uuden asunnon etsimiseen eri asuin-
ympäristöistä. Tässä mielessä he saivat olla myös määrittelemässä paikas-
taan siirtämisen fyysisiä ja sosiaalisia merkityksiä.

Kotipaikasta siirtämisen ajankohta äkkinäisyydessään oli tavallaan yllättänyt osallistujat. Toisaalta he olivat osanneet varautua luopumiseen jo vuosia jatkuneen epävarmuuden aikana. Silti kotipaikasta lähteminen on herättänyt heissä surullisia ja haikeita tunteita. Kukaan tutkimuksen osallistujista ei kuitenkaan missään vaiheessa uskonut jäävänsä tyhjän päälle, sillä monen ihmisen toimesta uusia asuntoja pyrittiin järjestämään nopeasti. Aukkaat esittivät toiveita uudesta asunnosta ja asuinalueesta aktiivisesti ja niitä ainakin osittain otettiin huomioon.

Uuden kotipaikan etsintä ja siihen kiinnittyminen

Koska naapurusto oli rakentunut asukkaille kotipaikaksi, pelkkä uusi asunto ei voisi korvata kaikkia entiseen asuinpaikkaan liittyneitä merkityksiä. Tämä näkyy haastattelupuheessa, jossa haastateltavat lähestyvät uutta elinympäristöään niin funktionaalisista, sosiaalisista kuin psykologisistakin näkökulmista. He puhuvat haastatteluissa uuden kotipaikan etsinnästä, siihen kiinnittymisestä tai siihen liittymisen ongelmista. Puhe sisältää ajatuksia uudelle alueelle asettumisesta nyt ja tulevaisuudessa, asumiseen saatavasta tuesta sekä sosiaalisista suhteista, erityisesti aieman naapuruston ihmisten asettumisesta samoille alueille. Koodasimme aineistosta 44 puhejaksoa, joissa haastattelupuhe liittyy uuden kotipaikan etsintään ja siihen kiinnittymiseen.

Uudessa asunnossaan vajaan vuoden asunut Hanna kertoo uuden kotipaikan rakentamisesta sekä asuntoon ja asuinalueeseen kiinnittymisen prosessin vaikeudesta:

Hanna: Kyllä mä tykkäsin siel, kyllähän se haikeeta oli lähtee, mutta nyt ku rupee tänne, meni aikaa ennen ku mä tänne kotiuduin.

Haastattelija: Millos sää tähä muutit?

Hanna: Emmä täs oo asunu vasta kun, loka-marraskuusta.

Haastattelija: Kohta vuoden.

Hanna: Nii vajaa vuoden, mutta kyllä sitä näköjään sopeutuu vähä niin ku sitten jokaiseen paikkaan, mutta aikaa se vei kyllä mulla.

Mulla meni yöunet, mä en tahtonu saada nukuttua, osannu oikeen nukkuakaan ku mä mietin, että miten mä tän laitan ja mitä mä teen huomenna, ja mites mää saan huomisen päivän kuluu, mun kaveri on vielä töissä. Sit kun oot yksin täällä etkä tunne ketään. Se oli kaikkein vaikeinta. Kun ei ollu ketään juttukaveria, ei ketään. Vaikka mulla tää asunto oli, me oltiin ensin tuolla, mun kaverin tykönä, ku hän sai tosta läheltä X-kadulta, mä pyörällä. Sitten siinä oli semmonen Veino joka asu sitten siinä samassa rapussa. Hän oli innokas istumaan aina pihalla. Se oli mulle semmonen lohtu. Mä menin aina siihen pihalle hänen kans jutteleen et on joku juttukaveri, ettei tarvii olla täällä neljän seinän sisällä yksistään, se on jotain kamalaa.

(Haastattelu 5)

Hanna muistelee positiiviseen sävyyn entistä naapurustoaan. Haikeus tunnetilana kuvastaa menetetyn paikan henkilökohtaista, psykologista merkityksellisyyttä hänelle. Uusi asunto ja asuinalue eivät ole vielä alkaneet tuntua edellisen tavoin kotipaikalta, vaan kiinnittymisen prosessi vaikuttaa olevan kesken ja ottavan paljon aikaa. Paikastaan siirtäminen on vaikuttanut Hannan psyykkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin negatiivisesti. Ainakaan aluksi hän ei ”tahtonu saada nukuttua”, eikä ”juttukaveria” löytynyt. Yksinäisyys ja ”neljän seinän” sisälle jääminen määrittävät voimakkaalla adjektiivilla sanottuna ”kamalaksi”. Hannalle paikastaan siirtämisen voi tulkita olleen kokonaisvaltainen ja epämiellyttävä kokemus. Hän on kuitenkin aktiivisesti lähtenyt hakemaan yksinäisyyteensä helpotusta tapaamalla aiemmasta naapurustosta tuttua kaveriaan ja kaverin lähellä asuvaa Veinoa. Nämä Hannalle merkitykselliset ihmiset eivät kuitenkaan asu hänen nykyisessä naapurustossaan vaan ”tuolla” pyöräilymatkan päässä, jolloin tutuista ihmisistä koostuvaa, uuteen asuinalueeseen kiinnittyvää merkityksellistä yhteisöä ei ole ollut mahdollista muodostaa. ”Pihalla jutteleminen” on hänelle tuttua aiemmasta naapurustosta ja tuo lohtua tilanteeseen. Kotipaikkaa Hanna ei kuitenkaan näytä vielä itselleen löytäneen: hän ei kuvaa kiinnittyneensä lähiympäristöönsä, ja myös uusi asunto määrittyy hänelle pikemminkin ”eriöksi” kuin kodiksi. Ryhmähaastattelussa Kaisa, Kalle, Matti ja Elsa rakentavat uusien asuntojensa ja asuinalueensa merkitystä ja kotipaikan tuntua paljolti vanhan naapurustonsa ihmisten varaan:

Haastattelija: Mitä sä aattelet nyt siitä että se naapuriyhteisö siitä on purettu? Mimmosia mahdollisuuksia se luo joittenki ihmisten, elämään, tai tuoko se jotai uhkakuvia ihmisten elämään ku sitä naapuriyhteisöön ei enää oo?

Kaisa: Ei siellä sillai. Se missä mäkin sitten kävin kylässäkin. Se sillai, enimmäkseen mitä mä täällä nyt oon ((entisen)) naapuriyhteisön väkeä nähny ja jutellu. Se montaa täälläkin harmittaa, niin kun muakin, että pistettiin kaikki vähä eri paikkoihin. Se oli vähä semmosta vaikeeta, että kun on tuolla ja on kerrostalolähiössä, on vanhalla puutaloalueella, on keskustan lähellä, on täällä. Et hajotettiin se yhteisö sieltä. Se tuntuu jotenkin pahalta. Tietysti ku siihen oli tottunu. Mutta kyllähän täälläkin näitä juttukavereita nyt on, että kun tähän nyt sopeutuu, kyllähän se täälläkin menee. Mutta monelle se oli, et emmä haluais sinne lähtee, ku sekin asuu siellä ja sekin asuu siellä. Se oli monelle vaikeeta sitten mennä sinne mihkä tarjottiin asuntoa. Ei ne heti ottanu vastaan välttämättä. Mutta semmonen Merjaki joka nyt asuu tossa Matin yläkerrassa. Se ois päässy kerrostalolähiöön, sano ei hän muuta mihkä sinne. Sit se ois päässy puutaloalueella, ”emmä muuta mihkä sinne”. Sitte ku sille tarjottii et no mites X-alue, ”juu sinne mää voinkii muuttaa ku siel on Erja ja Mattiki” ((naurahtaa)). Mä sanoin, että hyvä ku sait asunnon, että kyl se ois pitäny ottaa sitten vastaa mitä tarjotaan eikä ronklata. Siin ois hyvin äkkiä käyny sillai, et ne ois täräyttäny sulle kuule, että haappa sitte kuule ihan itte se asunto. Ei ((irtisanomislaput jakaneelle)) työntekijällekään, ei sitäkö pompoteta ihan kuinka vaan. Toinen yrittää, ja se oli varmaan hälle ressaavaa aikaa.

Haastattelija: Miten tutut ja naapurit, mä mietin sitä että teitä on nyt tosi paljon tässä samassa korttelissa. Ilmeisesti teille on ihan positiivine asia, ootte tässä viettämässä aikaa.

Kaisa: Kyllä.

Kalle: Kyllä.

Haastattelija: Siitä tulkitsen, mutta kerrottiinko siitä teille että hei tässä on nyt paljon ((entisen naapuruston asukkaita)) muuttamassa tänne?

Kaisa: Ei.

Matti: Eipä mutta kyllä siitä alussa tietoo ((ketkä)) täällä asuu.

Kalle: Ku mä muutin toho, mää mietin itte että kukaha hemmetti mun naapuri, onks siel joku kamala, nii Kaisahan se siinä ((nauraa)).

Kaisa: Joo.

Elsa: Sinähän asuit täällä ku ilmottelin sulle että minäki tuun tänne-päin.

Kaisa: Joo mä olin et jes jes jes.

Elsa: Ja Kikka asu tossa

Kaisa: Juu mä yritin kaikille sanoo että tänne vaa nyt et tehdään samanlainen kommuuni ((naureskelua)).

(Haastattelu 10)

Haastattelija asettaa kysymyksen naapuriyhteisön hajottamisesta antaen vaihtoehtoiksi pohtia asiaa joko ihmisten elämään avautuvien mahdollisuuksien tai uhkakuvien näkökulmasta. Kaisa tarttuu jälkimmäiseen vaihtoehtoon rakentaen entisen naapuruston kokemukset yhteisesti jaetuiksi, vaikeiksi tunnekokemuksiksi nimenomaan siitä näkökulmasta, että naapuruston ihmiset, ”yhteisö”, tulivat erotetuiksi toisistaan eri asuinalueille. Puheenvuoro viestii erityisesti psykologisesta ja sosiaalisesta, mutta myös funktionaalista paikastaan siirtämisestä, sillä tutun yhteisön hajoaminen on rikkonut totuttuja arkirutiineja. Samalla kun Kaisa tunnistaa yhteisön hajottamisen surun, hän jakaa ymmärrystä työntekijälle, joka joutui kiireessä järjestämään asukkaille uusia asuntoja ja tekemään työtään monenlaisten ristipaineiden alla, kun asukkaat

”ronklasivat” eivätkä aina ottaneet tarjottua asuntoa vastaan. Toisaalta ”ronklaaminen” tulee Kaisan puheessa ymmärrettäväksi sitä kautta, että naapurustosta paljon poikkeavat asuinalueet (kuten kerrostalolähiö) eivät näyttäneet joillekin mahdollisina kotipaikkoina. Myöskään alueelle, jossa ei asunut entuudestaan tuttuja, ei välttämättä haluttu muuttaa. Lisäksi huolta oli aiheuttanut heidän epätietoisuutensa siitä, millaisia uuden asuinalueen naapurit olisivat. Kaisa itse ei näytä merkityksellistävän uutta asuntoaan ja asuinaluettaan kotipaikaksi, johon olisi täysin kiinnittynyt. Sopeutumisprosessi on kesken, eikä muotoilu ”kyllähän se täälläkin menee” rakenna asuntoa ja aluetta ainakaan vielä kovin merkitykselliseksi. Haastattelijan kysyessä siitä, onko entisen naapuruston asukkaiden asuminen samassa korttelissa positiivinen asia, Kaisan lisäksi muut osallistuvat keskusteluun ja vahvistavat positiivisen tulokinnan. Kaisa muotoileekin humoristisesti, että ”tehdään samanlainen kommuuni”. Tämä viittaa siihen, että he lataavat uuteen asuinalueeseen odotuksia tulevaisuudessa merkityksellistyvästä paikkana, potentiaalisena kotina.

Juho merkityksellistää oman asuntonsa ja uuden asuinalueensa Hannaa ja ryhmähaastatteluun osallistuneita myönteisemmin:

Juho: Ja Mari ((vuokranantajan työntekijä)) hommas tän viel mulle, että sul on Juho tässä joku ulkolainen jätkä asunu, et sieltä muutetaan Juho ja alakerta vielä. Enhän mä tonne kakkoskerrokseen pääse. Mari sano, että nyt Juho ku muori, äitimuori asuu tossa vastapäätä, toistakytä vuotta. Mä että ku mä oon itte Maljakasta ((asuinalue)) lähtösin ja 55 vuonna muutettiin Maljakkaan Koverosta ((asuinalue)). Sen verran tunnen näitä nurkkia.

Haastattelija: Sä oot vähän niin ku kotinurkille...

Juho: No näin onkin.

Haastattelija: ...palannu.

((välistä poistettu kuvausta uuden asunnon saamisen prosessista))

Juho: Tommonen 24 neliöä riittää poikamiehelle. Voit sä kattoo sinne.

Haastattelija: Joo voidaan käydä kohta kurkkaamassa, miltä näyttää.

Juho: Kyllä hieno, tää on varmaan viimettii asuntoja. Kyllä ihan hyvä porukka, kaikki tulee juttelee tohon noin.

Haastattelija: Sä oot ollu tyytyväinen tähän.

Juho: Oon helvetti.

(Haastattelu 8)

Juho kuvaa positiivisesti uuden asunnon saamisen prosessia. Hän antaa auliisti kiitoksia asunnon järjestäneelle vuokranantajan työntekijälle. Hän on selvästi kiinnittynyt sekä asuntoonsa että uuteen naapurustoonsa. Kiinnittymistä on edesauttanut asunnon funktionaalisuus; muotoilu ”alakerta vielä” kertoo siitä, että asunto mahdollistaa hänen liikkumisensa asunnosta ulos ja sisään, sillä ”enhän mä tonne kakkoskerrokseen pääse”. Lisäksi tärkeäksi muodostuu se, että hän tuntee aiemmasta asumishistoriastaan asuinalueen ”nurkat” ennestään, ja äiti asuu lähetyvillä. Sosiaalisista merkityksistä kertoo myös luonnehdinta ”juttelemaan tulevasta” ”hyvästä porukasta”. Uudesta naapurustosta on hyvää vauhtia tulossa tai on jo tullut Juholle uusi kotipaikka.

Tutkimukseen osallistuneiden uuden kotipaikan etsinnässä ei ole kysymys siitä, että jotkut heistä olisivat jääneet vaille asuntoa jouduttuaan muuttamaan naapurustosta. He kaikki saivat uuden asunnon, mutta jatkoivat kotipaikan etsintää ja sen merkityksellistämistä uusilla asuinalueillaan. He hakivat uusilta asuinalueilta samoja ominaisuuksia ja merkityksiä kuin vanhassa naapurustossa oli ollut, ja jotka olivat tehneet siitä heille kotipaikan: sosiaalisia suhteita ja erilaiset arkiset toiminnot mahdollistavia ympäristöjä. Uuteen paikkaan kiinnittyminen oli sitä vahvempaa, mitä enemmän haastateltavat näitä samanlaisia merkityksiä tunnistivat ja olivat saaneet rakennettua. He merkityksellistivät kiinnittymisessä tärkeäksi tekijäksi vanhan naapuruston asukkaiden asettumisen samoilta alueille muuton jälkeen.

Johtopäätökset

Olemme tässä tutkimuksessa tarkastelleet purkamisen ja täydentämisen rakentamisen alta tyhjennetyin asuinalueen pitkäaikaisten asukkaiden kuvauksia ja kokemuksia hiljattain taakseen jättämästään, kotipaikaksi merkityksellistämästään naapurustosta gentrifikaation ja paikastaan siirtämisen teoreettisessa kehyksessä. Lisäksi olemme eritelleet varsinaisen muuttotilanteen tapahtumia ja sen herättämiä tunteita sekä uuteen asuntoon ja asuinalueelle asettumista ja sinne kiinnittymistä.

Tulokset osoittavat, että muuttotilanteissa ei ollut kyse pelkästään asukkaiden fyysisestä toiseen paikkaan siirtämisestä, vaan prosessissa olivat vahvasti läsnä paikastaan siirtämisen funktionaaliset, sosiaaliset ja psykologiset ulottuvuudet (Goetz 2013, 248; Kearns & Mason 2013). Asukkaiden poismuutto naapurustosta ei siis ollut vain merkityksettomästä tilasta toiseen siirtymistä vaan monin tavoin merkityksellisen paikan tunnepitoista hyvästelemistä. Vaikka naapurusto muodosti oman turvallisen saarekkeensa, asukkaat kokivat myös laajemman lähiympäristön luontoineen ja palveluineen läheisenä, omana paikkana. Uudessa asunnossa ja uudella asuinalueella he yhtäältä kaipasivat menetetyn naapuruston sosiaalisia suhteita, läheistä luontoa ja monipuolisia palvelu- ja toimintamahdollisuuksia, ja toisaalta alkoivat etsiä ja rakentaa samankaltaisia kotipaikan merkityksiä kuin edeltävään kotipaikkaan oli muodostunut.

Vaikka tutkimukseen osallistuneet haastateltavat kritisoivat alueellisia päättäjiä asukkaiden unohtamisesta ja ohittamisesta, ja kuvasivat muutto-prosessia toisten kuin itsensä toimesta tapahtuvina siirtämisinä, ei asukkaita pidä yksioikoisesti ymmärtää rakenteiden ja poliittisten päätösten uhreina. Asukkaiden kotipaikka kyllä ”hävitettiin” osana kaupunkikehitystä heidän tahtonsa vastaisesti, toisten tekemien poliittisten päätösten tuloksena, mutta tästä huolimatta asukkaat näyttäytyivät haastatteluissa toimijoina, jotka rakensivat aktiivisesti omaa paikkasuhdettaan.

Haastateltavien puheessa aiemmasta asuinalueestaan korostui naapurustossa koettu yhteisöllisyys ja kaikki asukkaat ”sellaisina kuin he ovat” hyväksyvä ilmapiiri, joita ei välttämättä muilla asuinalueilla nähty olevan. Osallistujat eivät siten myöskään puhuneet vain omista paikastaan siirtämisen kokemuksistaan. Puheessa oli paljon viittauksia asuk-

kaiden yhteisesti jakamaan suruun, keskinäiseen solidaarisuuteen ja huoleen siitä, miten muille asukkaille käy. Haastattelupuheen tulkin-
nassa on tosin huomioitava, että tähän tutkimukseen osallistuneet kuu-
luivat alueella pitkään asuneiden ”ydinryhmään”, johon tulkitsemme
me-puheen usein viittaavan. Toisaalta tutkimukseen osallistujat puhui-
vat myös alueelle loppuvaiheessa muuttaneista ihmisistä ystävälliseen
sävyyn, vaikka näkivätkin heidän muodostavan alueelle oman ryhmänsä
omine tapoineen ja ongelmineen.

Haastateltavat eivät kritisoineet voimakkaasti kotipaikkaansa, vaikka
se oli viimeisinä vuosinaan päästetty yhä ränsistyneempään kuntoon ja
asunnot olivat osin asuinkelvottomia muun muassa tuholaisongelman
vuoksi, tai vaikka alueella oli paljon näkyviä sosiaalisia ongelmia. Onkin
mahdollista pohtia, missä määrin asukkaiden kotipaikan menettämisestä
koettu yhteinen suru ja paikoin myös vahva epäoikeudenmukaisuuden
kokemus liittyi siihen, ettei alueen rakennuksia ja asuntoja oltu viime
vuosina enää juurikaan pidetty kunnossa tai ajanmukaisina. Paikan-
namme osallistujien puheesta eräänlaisen kollektiivisen vääränlaisuuden
kokemuksen. He kokivat olevansa ”vääränlaisia” asukkaita uudistuvalla
alueella, jolta kaupunki odotti heidän siirtyvän pois, ja jonne sen jäl-
keen tulisi uusia hienoja asuntoja, joihin alueen entisillä asukkailla ei ole
mahdollista asettua esimerkiksi aiempaa korkeampien asuinkustannuk-
sien vuoksi. Näin he itse asiassa sanoittivat alueella tapahtuneen gentri-
fikaatioprosessin.

Kaiken kaikkiaan menetetty asuinalue merkityksellistyi tutkimuk-
seen osallistuneille pääosin myönteisessä valossa. On kuitenkin syytä
muistaa, että tutkimus tavoitti ainoastaan alueella varsin pitkään asuneen
valikoituneen joukon. Tutkimuksen ulkopuolelle jääneiden ja erityisesti
alueella lyhyemmän aikaa asuneiden asukkaiden kokemukset asumisesta
ja naapurustosta saattavat olla tässä tutkimuksessa esiin tulleita koke-
muksia kielteisempiä. Tällöin alueelta poismuutto on voinut merkitä
joillekin ihmisille myös helpotusta, poispääsyä itselle vieraaksi tai ongel-
malliseksi määrittävästä paikasta.

Haastatteluajankohta, melko pian muuton jälkeen tai muuttohet-
kellä, on luultavasti vaikuttanut osallistujien kuvauksiin ja kerrottuihin
kokemuksiin, sillä muistot ja tulkinnat muuttuvat ajassa. On mahdollista,
että pidempi asumisaika uudessa asunnossa ja uudella alueella tuottaa

siitä lopulta jopa paremman kotipaikan kuin aiempi naapurusto. Näin tapahtuu, jos esimerkiksi sosiaaliset suhteet vahvistuvat ja alue tulee toiminnallisesti tutummaksi. Jo nyt voimme kuitenkin sanoa, että haasteltavat eivät liittäneet muuttoon akuutin kriisi- ja suruvaiheen jälkeen vain huonoja kokemuksia: he saivat uudet asunnot aktiivisten työntekijöiden avustuksella nopeasti ja myös heidän asuinpaikkatoiveitaan huomioitiin niin, että useimmat heistä pääsivät muutamaaan itselle ”kotoisan tuntuille” alueille.

Tutkimuksessamme olemme tuoneet esiin, että kotipaikka merkityksellistyy henkilökohtaisena kokemuksena. Kotipaikan jättäminen ulkopäin tulleen pakon vuoksi voi muodostua kriisiksi kenelle tahansa, mutta erityiseksi kriisiksi se saattaa muodostua silloin, jos aiempiin elämäkokemuksiin ja asumishistoriaan liittyy haavoittavia kokemuksia. Tähän tutkimukseen osallistuneista suurin osa oli muuttanut alueelle asunnottomuusjakson jälkeen, jolloin muutto on aikanaan merkinnyt asumiseen liittyvän epävarmuuden ja turvattomuuden tunteiden helpottumista pysyvän asumisen myötä, ja siten mahdollisuutta merkityksellisen kotipaikan rakentamiseen. Pakkomuuttotilanteessa he joutuivat kohtaamaan oman asumisensa tulevaisuuteen liittyvää epävarmuutta ja turvattomuutta uudelleen. On myös olemassa riski, että vaikka uudet asunnot kotipaikkamerkityksineen löytyisivätkin, niiden pysyvyys voi olla epävarmaa ja paikastaan siirtäminen toistua. Toisin sanoen gentrifikaatioprosessi – purkaminen, myyminen tai peruskorjaaminen – voi koskea tulevaisuudessa näitäkin asuntoja. Pahimmillaan toistuvaan paikastaan siirtämiseen liittyvät kielteiset kokemukset ja seuraukset korostuvat erityisesti silloin, jos elämässä ilmenee jo lähtökohtaisesti monia osallisuutta rajoittavia tekijöitä tai jos asumiseen liittyvät valinnan mahdollisuudet ovat rajallisia esimerkiksi vähävaraisuuden vuoksi. Tämä ohjaa arvioimaan asuinyhteisöjen myynti-, purku- ja täydennysrakentamisprosesseja seurauksineen ja vaadittavine toimenpiteineen erityisesti haavoittavassa elämäntilanteessa olevien ihmisten näkökulmasta. Lisäksi on tarpeen kiinnittää huomiota siihen, miten erilaiset kotipaikkaan liittyvät merkitykset tulevat huomioituiksi kaupunkisuunnittelussa laajemmin.

Kirjallisuus

- Atkinson, Rowland (2015) Losing one's place: Narratives of neighbourhood change, market injustice and symbolic displacement. *Housing, Theory and Society* 32 (4), 373–388.
- Baeten, Guy & Listerborn, Carina & Persdotter, Maria & Pull, Emil (2021) *Housing displacement: Conceptual and methodological issues*. London: Routledge.
- Cresswell, Tim (2004) *Place: A short introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Davidson, Mark (2009) Displacement, space and dwelling: Placing gentrification debate. *Ethics, Policy & Environment* 12 (2), 219–234.
- Glass, Ruth (1964) Introduction: Aspects of change. Teoksessa Centre for urban studies (toim.) *Aspects of change*. London: MacGibbon and Kee, xiii–xlii.
- Goetz, Edward G. (2013) Too good to be true? The variable and contingent benefits of displacement and relocation among low-income public housing residents. *Housing Studies* 28 (2), 235–252.
- Gotham, Kevin Fox & Brumley, Krista (2002) Using space: Agency and identity in a public-housing development. *City & Community* 1 (3), 267–289.
- Fynn Bruey, Veronica (2019) Development-induced displacement and homelessness in Seattle, Washington. *Journal of Social Sciences* 18 (2), 1–25.
- Holloway, Lewis & Hubbard, Phil (2013) *People and place: The extraordinary geographies of everyday life*. London: Routledge.
- Hyötyläinen, Mika (2016) The poverty of theory in Finnish segregation research. *Sociologia* 53 (2), 105–121.
- Juhila, Kirsi (2022) Koti asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamispaikkana. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) *Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus*. Tampere: Tampere University Press, 59–84.
- Kearns, Ade & Mason, Phil (2013) Defining and measuring displacement: Is relocation from restructured neighbourhoods always unwelcome and disruptive? *Housing Studies* 28 (2), 177–204.
- Kleinhaus, Reinout & Kearns, Ade (2013) Neighbourhood restructuring and residential relocation: Towards a balanced perspective on relocation processes and outcomes. *Housing Studies* 28 (2), 163–176.
- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1148. Tampere: Tampere University Press.
- Lefebvre, Henri (1991) *The production of space*. Oxford: Blackwell.
- Lees, Loretta & Slater, Tom & Wyly, Edwin (2008) *Gentrification*. London: Routledge.
- Littman, Danielle Maude (2020) *Third place theory and social work: Consider-*

- ing collapsed places. *Journal of Social Work* 18 (2), 1–25.
- Manzo, Lynne C. & Kleit, Rachel G. & Couch, Dawn (2008) “Moving three times is like having your house on fire again”: The experience of place and impending displacement among public housing residents. *Urban Studies* 45 (9), 1855–1878.
- Marcuse, Peter (1985) Gentrification, abandonment and displacement: Connections, causes and policy responses in New York City. *Urban Law Annual: Journal of Urban and Contemporary Law* 28 (1), 195–240.
- Marcuse, Peter (2010) On gentrification: A note from Peter Marcuse. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action* 14 (1–2), 187–188.
- Pull, Emil & Richard, Åse (2021) Domicide: displacement and dispossessions in Uppsala, Sweden. *Social & Cultural Geography* 22 (4), 545–564.
- Ranta, Johanna & Juhila, Kirsi (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative Social Work* 19 (4), 685–700.
- Relph, Edward (1976) *Place and placeness*. London: Pion.
- Slater, Tom (2009) Missing Marcuse: On gentrification and displacement. *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy & Action* 13 (2–3), 292–311.
- Tuan, Yi-Fu (1977) *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis: University Minnesota Press.
- Vilkko, Anni (1997) *Omaelämäkertä kohtaamispaikkana: Naisen elämän kerrota ja luenta*. Helsinki: SKS.
- Wallin, Antti (2021) Ekogentrifikaatio: Kaupunkien kestävyysmurroksen kiusallinen seuralainen. *Alue ja ympäristö* 50 (2), 101–116.
- Wang, Zheng (2020) Beyond displacement: Exploring the variegated social impacts of urban development. *Urban Geography* 41 (5), 703–712.
- Watt, Paul (2020) Displacement and estate demolition: Multi-scalar place attachment among relocated social housing residents in London. *Housing Studies*. Ahead-of-print. <https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1867081>

4 Rikostaustaisten äitien lasten lastensuojelun asiakkuus kriisikokemuksena

Ulla Salovaara

Johdanto

Roosa: Mä oon yrittäny kaiken näköstä. Mä oon yrittäny vittu elää, ja leikkii jotain pullantuoksusta, tai oon halunnu. Siis mä oon rakastanu mun lapsia ja oon halunnu olla niille hyvä äiti. Tehny kaikkea. Mut sit mä en vaan osannu tavallaan elää siinä. Tai en mä oo ollu kauheen semmonen äidillinen koskaan tavallaan, semmonen lälläl. Oon mä luku satuja ja näin, mut en mä oo mitään vittu istunu hiekkalaatikolla, enkä vertaillu vaippojen hintoja. (poistettu tekstiä) Tavallaan semmonen, että hirveesti panostanu siihen, et mä olisin hyvä ihminen ja hyvä äiti ja hyvä perhe, tai se, että mä pärjään, semmosta väkisin suorittamista. Ei oo antanu itellensä paljookaan siimaa siinä silleen.

Roosa kuvaa riittämättömyyden ja erilaisuuden tuntemuksiaan ja vertaa itseään normaaliksi tulkitsemaansa pullantuoksuiseen, hiekkalaatikolla istuvaan ja vaippojen hintavertailua tekevään äitiin. Vertailuasetelmassa hän tuottaa kuvaa kulttuurisesti hyväksytystä äitinä ole-

misen tavasta (mm. Berg 2008) ja samalla toteaa, ettei itse ole sitä saavuttanut yrityksestään ja tahdostaan huolimatta. Kuitenkin hän samalla puolustautuu kertomalla rakastaneensa lapsiaan, halunneensa olla hyvä äiti ja tehneensä asiat omalla tavallaan. Roosa kuvaa yritystään olla riittävä äiti lapsilleen, mutta kokee äitiytensä tulleen määritellyksi toisin viranomaiskontakteissa. Äitien pyrkimys suojella ja rakastaa lapsiaan saattaa jäädä viranomaistyöskentelyssä huomaamatta (Hautala 2021).

Lastensuojelun sosiaalityö on perheille tarjottavaa lakiperusteista (LastSL 417/2007) palvelua, jonka tarkoitus on tukea perhettä lapsen edun sitä vaatiessa. Lapsen etu tarkoittaa lapsen suojelemista häntä vaurioittavilta tai vahingoittavilta teoilta sekä hänen ihmisoikeuksiensa huomioimista. Lastensuojelussa lapsi on asiakas. Siellä tehtävä työ on lapsilähtöistä, ja sitä tehdään lapsen edun näkökulmasta. Ajoittain lapsen ja hänen vanhempansa edut, odotukset ja tarpeet ovat ristiriidassa, mikä aiheuttaa työhön jännitteitä ja eettisiä ristiriitoja. Lastensuojelu voi olla ennaltaehkäisevää palvelua, jonka tarkoitus on tukea esimerkiksi vanhemman jaksamista. Palvelu voi olla esimerkiksi perheohjausta tai tukiperhetyötä. Aina pelkkä ennaltaehkäisy ei kuitenkaan riitä, ja silloin lastensuojelun sosiaalityöntekijä voi sijoittaa lapsen esimerkiksi hetkeksi sijaisperheeseen tai järjestää koko perheelle päihdekuntoutusta. Viimeisijaisena toimenpiteenä on lapsen huostaanotto, jolloin lapsi siirtyy toistaiseksi asumaan sijaisperheeseen, perhekotiin tai laitokseen. Lapsen sijoittaminen yleensä ja huostaanotto erityisesti ovat lastensuojelun haastavin ja vaativin toimenpide sekä asiakkaille että työntekijöille. (Mm. Enroos ym. 2018.) Toimiessaan edellä kuvatulla, lain edellyttämällä tavalla lastensuojelu samalla luo käsityksiä kulttuurisesti sopivasta äitiydestä (Hiihola 2015; Vierula 2017) ja vanhempana olemisen moraalisesta järjestyksestä. Puuttuminen perheen yksityisyyteen on kuitenkin usein äidille myös jollain tavoin pysäyttävä kokemus ja ääritapauksissa myös kriisi.

Se, että äiti on ollut vankilassa, ei välttämättä tarkoita, että lapsella on lastensuojelun asiakkuus. Myöskään vanhemman päihteiden käyttö ei automaattisesti tarkoita lastensuojelun palveluiden tarvetta. Vanhemman rikos- ja päihdetausta sekä aktiivinen päihteiden käyttö saattavat kuitenkin altistaa lapsen puutteelliselle hoivalle ja huolenpidolle (Heino ym. 2016; Orjasniemi & Kurvinen 2017; Itäpuisto 2021). Usein vanhempi pitää aktiivisen päihteiden käyttönsä piilossa, jos hän pelkää lastensuojelun puuttumista ja toimenpiteitä tai jos perhe on epävarma siitä, mil-

laista lastensuojelun puuttuminen voisi olla ja millaisia apuja siitä tulisi perheelle, vanhemmuudelle ja lapselle.

Rikostaustaisilla äideillä tarkoitan äitejä, jotka jossain vaiheessa elämänsä aikana on tuomittu rikoksesta. Se ei ole niin leimaava käsite kuin rikollinen, naisvanki tai päihdeongelmainen. ”Rikostaustainen” viittaa menneeseen, muttei ennusta tulevaa. Se kertoo siitä, mitä on ollut, muttei siitä, mitä tulee olemaan. Terminä se ei lannista, vaan tarjoaa mahdollisuuden naisten ja äitien omalle toimijuudelle. (Myös Salovaara 2019b.) Kaikilla tämän tutkimuksen aineiston äideillä on taustallaan tuomioistuimen määräämä ehdoton vankeusrangaistus. Samoin kaikilla äideillä on menneisyydessään, muttei haastatteluhetkellä, päihteiden riippuvuuskäyttöä, jolla tarkoitan säännöllistä ja jatkuvaa käyttöä. Useimmilla heistä päihteet ovat olleet huumausaineita. Säännöllinen, vailla hoito- tai lääkityspohjaa oleva huumausaineiden käyttö on jo laitonta sinänsä. Lisäksi käyttöön liittyy muuta rikollisuutta väkivallasta varkauksiin, raiskauksista näpistyksiin. Näin ollen säännöllinen huumeiden käyttäminen tuo herkästi mukanaan sekä äitejä että heidän lapsiaan vaurioittavia ja haavoittavia ympäristöjä ja sosiaalisia verkostoja. (Salovaara 2019b; Hautala 2021.)

Lähestyn perheen kokemaa lastensuojelun asiakkuuden kriisiä ja sen aiheuttamaa poikkeusolosuhdetta äitien kertomien kokemusten kautta. Kriisin alkamisen ajankohta paikantuu hetkeen, jolloin lastensuojelu puuttuu perheen elämään. Puuttumisen syynä voi olla lastensuojeluilmoitus, josta seuraa lapsen sijoitus, vanhemman hallitsematon päihteiden käyttö tai vankeuden alkaminen. Tässä luvussa ymmärrän lastensuojelun yhtenä kokonaisuutena tekemättä erittelyä avo-, sijais- ja jälkihuoltoon. Kaikki luvussa esiintyvät kriisitilanteet liittyvät lasten sijoitukseen. Tämä ei kuitenkaan sulje pois sitä, etteikö myös lievempi lastensuojelun interventio (esimerkiksi lastensuojeluilmoitus) saattaisi herättää äideissä akuutin kriisitilanteen kaltaisen kokemuksen. Kriisin kesto on yksilöllinen. Se voi ulottua lyhyestä perheohjauksen työskentelyjaksosta useamman vuoden kestäväseen sijoitukseen ja toiveisiin huostaanoton purkamisesta. Yksilöllistä kriisin ”aikaikkunaa” laajentaa kriisin ja traumataustan toisiaan vahvistava yhteys: esimerkiksi rikostaustaisten äitien aikaisemmat elämän hallitsemattomuuden, häpeän ja pelon tunteet voivat aktivoitua ja vaikuttaa heidän kykyynsä luottaa viranomaisiin.

Tutkimuksessani erittelen äitien kriisikokemuksia, joita heillä on lastensuojelun asiakkuuden aikana. Tutkimuskysymykset ovat seuraavat: 1. *Mikä lastensuojelun asiakkuudessa tuottaa rikostaustaisille äideille kriisikokemuksen, ja miten tämä ilmenee?* 2. *Millaisia merkityksiä äidit liittävät kriisikokemukseensa, ja miten kriisikokemus määrittää heidän toimijuuttaan?* Käsittelemäni tutkimusaihe on erittäin sensitiivinen. Se paikantuu sosiaalityön ja haavoittavissa elämäntilanteissa olevien asiakasryhmien sekä kriminologian tutkimukseen. Rikos- ja päihdetaustaiset äidit ovat monilta osin erityisen tuen tarpeessa, mutta jäävät tästä huolimatta usein palvelujärjestelmässä ilman apua tai kokonaan järjestelmän ulottumattomiin.

Luku etenee siten, että aluksi avaan lyhyesti rikosten ja päihteiden käytön nais erityisiä piirteitä. Tämän jälkeen kuvaan tutkimuksen toteutusta. Luvun tulososuudessa tarkastelen äitien kokemaa lastensuojelun asiakkuuden kriisiä sen ajallisten vaiheiden luomassa kehityksessä. Tulokset raportoin ajallisena jatkumona alkaen akuutista kriisitilanteesta siirtyen kriisiin ylläpitoon ja sen syventymiseen. Lopuksi esitän tulosteni pohjalta johtopäätöksiä.

Rikos- ja päihdetaustaisen äidin elämäntilanne ja asiakkuus lastensuojelussa

Päihteiden riippuvuusikäyttö on yleinen rikosten taustatekijä ja siitä irtautumiseen tarvitaan pitkäjänteistä ja intensiivistä tukea. Naisten vakavien päihdeongelmien taustalla on usein kasautuneita psykososiaalisia ongelmia, joista seuraa epävakaa elämää sekä sosiaalisia ja terveysriskejä (Karttunen 2021a). Lisäksi taustalla on usein varhaisia kaltoinkohtelun, väkivallan ja hyväksikäytön kokemuksia (mm. Lynch ym. 2012). Viimeisimmän suomalaisen vankiterveys selvityksen mukaan vankilassa tuomiotaan suorittavista naisista suurimmalla osalla on jokin mielenterveyden häiriön diagnoosi ja mielenterveyspalveluiden asiakkuus. Väkivaltakokemukset ovat heillä yleisiä sekä parisuhteissa että lapsuudenperheissä. (Joukamaa ym. 2010.) Rikollinen teko ja siihen johtavat olosuhteet eivät muodostu tyhjästä, vaan kyseessä on pitkä jatkumo. Kasvuolosuhteiden epävakaus sekä varhaislapsuuden kaltoinkohtelu ja sen sosiaaliset, biologiset ja psykologiset seuraukset lisäävät rikollisen käyttäytymisen riskiä. (Fox ym. 2015; Levenson & Willis 2019.)

Sosiaaliset verkostot ovat rikosten ehkäisyssä ja uusiin rikoksiin syylistymisessä ratkaisevassa asemassa yleensä ja naisten kohdalla erityisesti (Fuentes 2013; Anderson ym. 2020), kuten myös päihteiden käytön aloittamisessa, jatkamisessa ja lopettamisessa (Karttunen 2019). Eläminen vahingoittavissa ja väkivaltaisissa parisuhteissa saattaa naisia alttiiksi rikollisuudelle sekä traumakokemuksille (Granfelt 2007; Leverentz 2014) ja toisaalta uusintaa vanhoja traumoja (Fuentes 2013). Traumaattinen tapahtuma on esimerkiksi onnettomuus, rikoksen uhriksi joutuminen tai psyykinen ja fyysinen kaltoinkohtelu kasvuympäristössä, jolloin uhri voi tuntea itsensä avuttomaksi, pelätä vahingoittumista ja olla kykenemätön hallitsemaan tilannetta (Antervo 2017). Traumatisoitumisesta seuraa pitkäaikaisvaikutuksia uhrin toimintakykyyn, koettuun mielenterveyteen sekä fyysiseen, sosiaaliseen, emotionaaliseen ja henkiseen hyvinvointiin (SAMHSA 2014). Traumaoireet ilmenevät vaikeutena säädellä omaa toimintaa sekä käyttäytymiseen ja tunne-elämään liittyvinä ongelmina, kuten riippuvuuksina, aggressiona, impulsiivisuutena ja empatiakyvyttömyytenä (Sosiaalisen toimintakyvyn... 2018).

Myös päihteidenkäyttöverkostojen väkivaltaisuus altistaa naisia väkivallalle (Hautala ym. 2018): sen näkijöiksi, kokijoiksi ja tekijöiksi. Tutkimukset tuovatkin esille, että traumatisoitumisen merkitys on syytä ymmärtää arvioitaessa rikostaustaisten naisten tuen tarpeita esimerkiksi päihderiippuvuuksien hoidon yhteydessä (esim. Chung ym. 2009; Lynch ym. 2012; Fuentes 2013; Anderson ym. 2020). Naiset uusivat rikoksia harvemmin ja palaavat vankilaan pitemmällä aikajänteellä kuin miehet. He myös pystyvät miehiä paremmin puuttumaan rikoksiin vaikuttaviin tekijöihin ja olosuhteisiin sekä vahvemmin ottamaan vastuuta teoistaan ja niiden vaikutuksista itselle ja muille. (Naiserityisen kuntoutuksen... 2010.)

Naiset tarvitsevat kuitenkin tukea erityisesti traumakokemuksiensa käsittelemiseen, äiti-lapsisuhteeseensa ja kuntoutumiseen päihderiippuvuudestaan (Karttunen 2019; 2021a; Salovaara 2019a; 2019b). Traumat altistavat rikostaustaisia naisia päihteiden käytölle ja rikolliselle elämäntavalle. Kaikki edellä kuvatut rikollisuutta selittävät tekijät saattavat myös traumatisoida naista lisää. Lastensuojelun sosiaalityössä vuorovaikutuksella on olennainen merkitys perheen kokonaistilanteen arvioinnissa, päätösten tekemisessä ja tuen tarpeen arvioinnissa. Asiakkaan tulee siis osata sanoittaa omaa elämäntilannettaan ja tuen tarvettaan avoimesti ja

riittävän laajasti. Samanaikaisesti asiakas kuitenkin saattaa pelätä, mitä kertomisesta seuraa lastensuojeluviranomaisten (lapsen sijoitus) tai muiden viranomaisten (poliisi) kannalta.

Kriisi ja sen aikaulottuvuudet

Edellä kuvaan rikostaustaisten naisten traumatisoitumista ja tuon esille, että he ovat todennäköisesti kohdanneet elämässään useita traumatisoivia kriisejä. Tässä tutkimuksessa kuvaan vielä yhtä, erilaista kriisiä. Tulkitsen kriisin täyttävän traumaattisen tapahtuman tunnusmerkit silloin, kun se on ennakoimaton, vääjäämätön (siihen ei voi vaikuttaa omalla toiminnalla), elämänarvoa koetteleva ja elämänmuutoksen sisältävä tapahtuma (Saari 2012, 22–27). Pidän lastensuojelun asiakkuutta kriisikokemuksena siksi, että siihen liittyy viranomaistoimintaa, jonka toimintatavat osaltaan pitävät kriisiä yllä. Tulkitsen kriisin olevan viranomaistoiminnan takia yllättävä paitsi äideille itselleen myös lastensuojelussa työskenteleville ammattilaisille.

Tavanomaisessa kriisin prosessimallissa kriisi etenee akuuttivaiheesta reaktiovaiheeseen ja pikkuhiljaa kohti orientoitumisvaihetta (mm. Saari 2012, 41–73). Tässä tutkimuksessa lastensuojelun asiakkuuden kriisikokemuksen ajallinen ulottuvuus poikkeaa tästä, sillä kriisin vaiheiden läpikäynti ei siksi ole kiinni pelkästään sen kokijasta, vaan siihen vaikuttavat myös lastensuojelulaki (417/2007) ja lakia tulkitsevat sosiaalityöntekijät. Lain tulkinnat ja toimeenpano määrittävätkin kriisikokemuksen aikaulottuvuuksia ja erilaisia aikakäsityksiä. Esimerkiksi institutionaalinen aika ilmenee tässä tutkimuksessa sekä rikosseuraamus- että lastensuojeluprosessien määräaikaisuutena. Lapsen aika, jolloin lapsi kasvaa ja kehittyy huolimatta äidin elämäntilanteesta, tarkoittaa tässä tutkimuksessa lapsen sijaishuollossa viettämää aikaa. Lisäksi on biologisen äidin kokema aika. Lastensuojelun sosiaalityössä kulkeekin limittäin samanaikaisesti useita aikoja. (Enroos ym. 2017.) Institutionaalisen ajan yksi tuntomerkki on sen oletettu väliaikaisuus, joka ilmenee lapsen sijoituksen lakisääteisenä määräaikaisuutena (LastSL 417/2007, 37–39, 47 §). Kuitenkin biologisten vanhempien käsitys sijoituksista viranomaispäätöksinä on pikemminkin pysyvä kuin väliaikainen.

Ymmärrän tässä tekstissä rikostaustaisten äitien *toimijuuden* olevan yksi kriisin akuuttivaiheen selviytymisstrategia. Toimijuuden kanssa rinnakkain tulevat esille toimintamahdollisuudet kriisissä. Toimintamahdollisuuksia rajaavat erityyppiset esteet, joihin äideillä ei kokemansa mukaan ole mahdollisuutta vaikuttaa.

Tutkimuksen toteutus

Kerrottujen kokemusten tutkiminen on keskeistä suomalaisen marginaaliryhmien parissa tehtävää sosiaalityön tutkimusta (mm. Granfelt 2004; Vanhala 2005). Kerrottujen kokemusten tutkimuksessa otetaan huomioon sekä narratiivinen lähestymistapa (mm. Riessman Kohler 1994) että sosiaalisen konstruktionismin näkemys siitä, että kerrotut kokemukset rakentuvat neuvotteluissa (Berger & Luckmann 1995). Tutkimisen kohteena ovat haastateltavien kertomukset ja tulkinnat kokemuksistaan (mm. Erkkilä 2008).

Tässä tutkimuksessa käytän useampaa keräämääni haastatteluaineistoa. Ensimmäisen aineiston vuosilta 2009–2010 olen kerännyt rikostaustaisia naisia käsittelevää väitöskirjaani (Salovaara 2019b) varten. Toisen aineiston keräsin vuosina 2017 ja 2019. Kolmanneksi haastateltiin vuonna 2022 yhtä äitiä kohtaamisista lastensuojelun työntekijöiden kanssa. Tässä tutkimuksessa käytän näistä aineistoista 18 äidin haastatteluita. Haastatteluhetkellä äidit ovat iältään 23–51-vuotiaita ja yhteensä heillä on 39 lasta. Äitejä koskevan haastatteluaineiston koko on 491 sivua (Arial 12 pt, riviväli 1,5). Lisäksi käytän vuosina 2017–2019 keräämääni asiantuntija-aineistoa, johon haastateltiin yhteensä viittä rikostaustaisten naisten parissa työskentelevää ammattilaista. Tunnistettavuuden riskin vuoksi en tarkemmin kerro, missä he työskentelevät. Tunnistamisen mahdollisuutta lisää nimittäin se, että vankiväestö on melko pieni ihmisjoukko ja vangeista naisia on vain 8 prosenttia. Näin ollen naisten parissa toimivat asiantuntijat ja ammattilaiset paitsi tuntevat hyvin toisensa myös ovat melko helposti ulkopuolisten tunnistettavissa. Aineistotteissa viittaan heihin asiantuntija-sanalla ja numerolla 1–5.

Tutkimukseni on luonteeltaan ja tutkimusaiheeltaan sensitiivinen, joten eettisiin kysymyksiin on kiinnitettävä erityistä huomiota (Carlen

& Worrall 2004, 190–197; Kallinen ym. 2015, 141). Lisäksi tiedostan tutkimuskohteenani olevien rikostaustaisten naisten haavoittuvuuden, johon vaikuttavat myös heidän pieni lukumääränsä ja se, että he ovat ”marginaalin marginaalia”. Siksi kiinnitän tietosuojaan ja osallistujien tunnistamattomuuteen runsaasti huomiota (Rauhala & Virokannas 2011, 242–243). Säilytän aineistoa erillisellä ulkoisella kovalevyllä, johon kenelläkään muulla ei ole pääsyä. Lisäksi olen hävittänyt haastatteluihin osallistuneiden nimi- ja yhteystiedot Rikosseuraamuslaitoksen tutkimuslupien mukaisesti.

Aineiston analysoinnissa luokittelin ja tyypittelin aineistosta löytyviä kriisikokemuksia. Ensin etsin aineistosta kaikki lastensuojeluun ja lastensuojelussa tapahtuviin kohtaamisiin liittyvät haastattelupuheen jaksot, joita paikansin yhteensä 28 kappaletta. Tarkastelin näitä aineistotteita kriisin ja poikkeuksellisten olosuhteiden näkökulmasta samalla tarkentaen luvussa käyttämäni kriisin käsitettä ja näkökulmaa. Kriisi ilmenee haastattelupuheessa eräänlaisina tihentyminä, joissa kerronta sisältää vahvan tunnelatauksen, kokemuksen epäoikeudenmukaisuudesta ja selkeän selonteon tapahtuneesta. Luokittelin aineistoa kriisikokemuksen ajan ja paikan perusteella. Tarkastelin siten sitä, missä elämäntilanteessa ja -vaiheessa kriisikokemus ilmenee sekä millaisesta kriisin vaiheesta on kyse. Keskityin aluksi tyypittelemään kriisikokemuksen aikaulottuvuuksia, joista erottuvat kriisin alkaminen, sen jatkuminen ja sitä ylläpitävät elementit. Sen jälkeen tarkastelin ja tyypittelin sitä, millaisissa elämäntilanteissa kriisi ilmenee ja miten se koetaan. Lähemmässä tarkastelussa kriisin vaiheet tulivat näkyviksi ja nimetyiksi: Kriisin käynnistäjänä on ”puuttuminen”, joka aineistossa tarkoittaa lapsen sijoitusta. Kriisiä ylläpitäväksi elementiksi paikantuu ”todistelu” eli lastensuojelun äideiltä edellyttämät ”näytöt” riittävästä vanhemmuudesta. Lisäksi kriisin yhdeksi vaiheeksi osoittautuu sen uusiutuminen ja uudelleen eläminen lasten tapaamiseen liittyvissä käytännöissä. Asiakkaan kokema kriisi kulminoituu kaikissa vaiheissa lastensuojelun tuottaman moraalisen äitiyden ja äitien henkilökohtaisten identiteettikäsitysten ristiriitaan.

Kriisikokemuksen vaiheet

Tekemäni aineistoanalyysin perusteella asiakkuuden kriisi lastensuojelun sosiaalityön kontekstissa sisältää kolme vaihetta: puuttuminen, todistaminen ja tapaamiset kriisin syventäjänä. Nämä vaiheet saattavat mennä yhden äidin tilanteessa ajallisesti päällekkäin ja lomittain. Toisen äidin kohdalla ne taas saattavat edetä suhteellisen kronologisesti. Ajallisesti akuutti kriisitilanne saattaa olla ohi viikoissa, mutta toisinaan kyse on vuosien prosessista. Olennaisia rikostaustaisten naisten kriisikokemuksissa ja niiden ymmärtämisessä ovat heidän aiemmat kokemuksensa palvelujärjestelmässä sekä niissä koetut ulossulkemiset ja jääminen riittävien palveluiden ja tukitoimien ulkopuolelle. Merkittävää on myös se, millaisia kulttuurisia odotuksia vankilasta vapautuviin äiteihin kohdistuu erityisesti palvelujärjestelmässä.

Kriisitilanteen taustalla aiemmat kriisit: ”Haluttais semmoista reipasta, kivaa rikostaustaista naista”

Rikostausta, traumakokemukset tai päihteiden käyttö eivät välttämättä näy äidistä päälle päin. Vaikka vankilasta vapautuessaan äiti on suorittanut vankeusrangaistuksen, ei sen vaikutus lakkaa vapautumistilanteessa. Tapaan, jolla rangaistuksen suorittaneet äidit suhtautuvat viranomaisiin ja palvelujärjestelmään, vaikuttavat usein syyllisyys, häpeä, aiemmat huonot kokemukset palveluista ja mahdolliset poiskäännyttämiset. Samanaikaisesti yhteiskunnan muut jäsenet saattavat olla ennakkoluuloisia vankilataustaisia äitejä kohtaan, mikä puolestaan heijastuu myös asiakaskohtaamisiin. Vankilasta vapautuvan äidin kokemia tuntemuksia ja palvelujärjestelmän odotuksia sanoittaa pitkään vankilasta vapautuvien parissa työskennellyt asiantuntija 1 seuraavasti:

Asiantuntija 1: Sun pitää olla nöyrä, puhdas, kiltti, suihkussa käyny ja sun pitää olla katuvaivainen. Sussa ei saa olla mitään sellasta, et sanot, et mä en vielä tiedä lopetanks mä huumeiden käyttöö. Ja samaan aikaan, kun yritetään opettaa rehellisyyttä, joka ois tärkeä osa sitä toipumista. Se voi olla yks vaihe, jossa ihminen aidosti pohtii, että mä en tiedä vielä kummin tässä käy. Mut silti sille esimerkiks sosiaalityön palvelut

ois mitä kriittisemmin tärkeitä, koska ku sä oot viel vedenjakajalla, se, että yhteiskunnan järjestäytynyt puoli antaa sulle mahdollisuuksia, ni se voi olla hirveen tärkeitä. Se voi olla kokemuksena iso, että mut otettiin tosissaan ja mua autettiin, vaikka mä en tehnyt nuhteettomuuslupausta.

Asiantuntija 1 rakentaa kuvaa palvelujärjestelmään sopivasta äidistä tuottaen samalla kuvausta vankilasta vapautuvien äitien kohtaamista asenteista, moraalisesta todellisuudesta ja vallitsevasta kulttuurisesta diskurssista eli siitä asenneilmastosta, jonka vankilasta vapautuva äiti kohtaa (Juhila 2016, 229–231). Kun vankilasta vapautuva äiti kuvataan olemukseltaan ja käytökseltään siistiksi, rehdiksi ja nöyräksi, samalla määritellään kulttuurisesti oletettu (asunnoton,) likainen, tilanteittain valehteleva ja itsetietoinen äiti. Nöyrä, kiltti, katuva ja tottelevainen äiti lunastaa paremmin ja sujuvammin paikkansa palveluissa. Tämä kulttuurinen odotus ei ole ainoastaan äitien kanssa työskentelevien ammattilaisten tiedossa, vaan myös äidit tiedostavat sen olemassaolon (mt., 231).

Valehtelun ja todenpuhumisen vastakohtaisuus nostaa mielenkiintoisella tavalla esille suhtautumisen epämiellyttävään totuuteen. Onko päihteiden käytön lopettamisen alkuvaiheissa mahdollista tunnustaa, että suhtautuu epäilevästi omaan tulevaisuuteensa päihteettömänä? Onko sellaista edes lupa miettiä? Tässä pohdinnassa asiantuntija 1 tuo esille päihteiden käyttöä lopettavalta äidiltä päihdehoitoon pääsyn edellytyksenä yleisesti odotetun hoitoonohjautumismielentilan, jota pidetään päihdehoitoon pääsyn hiljaisena edellytyksenä. Siinä päihteitä käyttävällä äidillä ei olisi enää retkahdusriskiä vaan selkeä tahto ja vahva motivaatio muutokseen. Koska päihteitä käyttävän äidin hoitomotivaatiota mittaa kyky olla päihteettä ja retkahdus on motivaation puutetta, on melko selvää, että aineisto-otteen esimerkin äiti kertoo sen, mitä hoitotaho tahtoo hänen kertovan. (Mm. Poikonen & Kekoni 2019; Ranta 2019; Uusitalo 2021.)

Puuttuminen kriisitilanteen käynnistäjänä: ”Tuli soitto, et me ollaan haettu sun lapsi”

Akuutin kriisivaiheen tunnusmerkkeinä ovat tapahtuman ennakoimattomuus ja yllätyksellisyys sekä äitien tilanteessa kokema voimattomuus.

Voimattomuus ilmenee etenkin omien toimintamahdollisuuksien selkeänä kaventumisena sekä aktiivisena omaan toimijuuteen ja osaamiseen kohdistuvana epäilynä. Vilman akuutti kriisitilanne käynnistyy puhelinsoitolla:

Vilma: Nii sit mulle soitettiin lastensuojelusta. Meniköhän siitä neljä tuntia, niin soitti, että me ollaan haettu sun lapsi ((sukupuoli poistettu)) koulusta. Että se on nyt meillä. Ja mää sit et mitä ihmettä? Ja sit rynnistin sinne lastensuojeluun. Ja mää sit, että tässä mää oon, et viekää mut seuloihin. Et haluun antaa seulan, et oon selvinpäin. Et näättehän te mut... Ja sit sekään riittänyt. Et ku näki siitä pikatestistä, et on puhdas. Niin, sit se piti laittaa vielä varmennukseen. Siinä meni viikko. Että lapsi oli viikon pois multa. On ne jälkeenpäin pahoitellu ja sanoki et oli ylimitoitettu. Et ku on taustat, että on ((rikos poistettu)) istunut ja ei mulla oo huumerekoksii eikä mitään. Tai että kertonut lääkäreille monesti, että oon käyttänyt huumeita aikasemmin. Et ihan sen vankeusrangaistuksen ja aiemman huumeongelman takia. Et eihä se kelle tahansa ihmisille, kestä soitettais että vaikutti päihtyneeltä, nii ei niiltä viii lasta koulusta. Eikä anneta takasin, jos antaa huumeseulan. Et pikatestissä näkyy et kaikki hyvin, nii ei niille tehdä noin. Et ihan selkeesti taustoihin perustuvaa ylimitotusta.

Yllättävän lastensuojelun intervention aktivoi epäily äidin huumeiden käytöstä. Vilma pyrkii purkamaan hänelle osoitettua päihteitä käyttävän äidin kategoriaa aktiivisesti menemällä tapaamaan sosiaalityöntekijää, jotta tämä toteaisi päihteettömyyden itse. Hänelle tehty pikatesti osoittaa päihteettömyyden, mutta vakavan lastensuojelullisen huolen vuoksi sosiaalityöntekijä lähettää näytteen vielä laboratoriossa varmistettavaksi. Aluksi Vilma on aktiivinen toimija, mutta se osoittautuu pian mahdottomaksi, sillä sosiaalityöntekijän esittämät ehdot (laboratorio-testi) ja institutionaaliset rakenteet (laboratorion aukioloajat) rajavat hänen toiminnan mahdollisuutensa kokonaan. Vilman oma toimijuus kaventuukin kertomuksen edetessä: kun huumausaineseulan tulos viikon päästä varmentuu, pääsee lapsi takaisin kotiin. Vilma jatkaa päihteiden käyttäjän leiman purkamista haastattelupuheessaan toteamalla sosiaalityöntekijän itse arvioineen lastensuojelun puuttumisen

olleen ylimitoitettua. Toimintamahdollisuuksien kaventuminen tiivistyy Vilman toteamukseen siitä, että puuttumisen syynä oli rikos- ja päihdetaustasta - asia, jota hän ei enää tässä vaiheessa voi muuttaa. Minnan kokemus on yllättävyydestään huolimatta hieman odotetumpi:

Minna: Jonkun vuoden, puoltoista se kesti et sosiaalihuolto sai jostain vihiä ja et mun lapset huostaanotettiin. Sithän se oikein repes käsistä se käyttäminen. (poistettu tekstiä) nii ne tuli sinne niin ja ne vei lapset samantien. Et siinä lapset pikasesti huostaanotettiin. Niinku tuli ja vei. Ne katto, et se tilanne on semmonen, et se on kaikkein paras ratkasu se pikanen huostaanotto.

Tilanteen taustalla on Minnan vaivihkaa alkanut huumeidenkäyttö ja sen jatkuminen puolisentoista vuoden ajan, kunnes lastensuojelu puuttuu tilanteeseen sijoittamalla lapset. Minna ei kuvaa tarkemmin, mitä oli tapahtunut ennen puuttumista ja mitkä kaikki tekijät mahdollisesti vaikuttivat siihen. Minnan kuvaus tapahtuneesta on lyhydessään melko tyypillinen, sillä kokemuksesta on vaikea kertoa sen sisältämän häpeän vuoksi. Lisäksi lasten sijoittamiseen liittyvät seikat ja akuutti kriisikokemus vaikuttavat pitkään ja ovat satuttavia vielä vuosienkin kuluttua. Satuttavuutta lisäävät häpeän ja syyllisyyden tunteet oman toiminnan eli päihteiden käytön seurauksista lapsille (mm. Hautala 2021; Karttunen 2021b).

Lasten huostaanotosta alkaa Minnan kontrolloimaton päihteiden käyttö. Hänen kuvaamansa ”käytön repeäminen” vaikuttaa olevan vääjämätön seuraus hänen kohtaamastaan kriisistä. Minna kuvaa päihteiden käytön lisääntymisen olevan seurausta halusta ja tarpeesta turruttaa sijoitukseen liittyvät tunteet. Päihteiden aktiivisempi käyttäminen saattaa olla tietoista vastatoimintaa ja oman toimijuuden säilyttämistä tilanteessa, jossa viranomaiset puuttuvat erittäin tiukasti perheen arkeen. Minnan oma toimijuus ja sen mahdollisuudet rajoittuvat ainoastaan päihteiden käyttöön, mikä vie häntä kauemmaksi lapsista, kun aktiivisen ja runsaan päihteiden käytön aikana voimia ja oikeutta lasten tapaamiseen ei ole. Toisaalta hän haluaa suojata lapsia näkemästä omaa päihteiden käyttöään (Myös Salovaara 2019b). Minnan ja muiden äitien kertoman mukaan heillä on kokemus siitä, ettei lapsen sijoittamisen jälkeen

heille itselleen tarjota tukea. On mahdollista, että elämän kriisivaiheessa ja päihteiden käytön yhteydessä äideillä ei ole voimavaroja avun tarpeen tiedostamiseen tai avun vastaanottamiseen.

Vilman ja Minnan reagoitavat akuutissa kriisitilanteessa ovat täysin päinvastaiset: Vilma toimii aktiivisesti, kunnes institutionaaliset käytännöt tulevat vastaan. Minna puolestaan passivoituu ja antaa asian olla. Minnan toiminta saattaa vaikuttaa välinpitämättömältä, koska hän ei puolustaudu voimakkaasti vaan aloittaa runsaan päihteiden käytön. Puuttumisen hetkellä Vilmalla on takanaan useita vuosia päihteettömyyttä, kun taas Minna käyttää päihteitä aktiivisesti päivittäin. Minna kuvaa huostaanottoa päihteiden käytön ”repeämisenä”, jolla hän tarkoittaa huostaanoton olevan laukaiseva tekijä holtittomalle, runsaalle ja itsetuhoisiakin piirteitä osoittavalle päihteiden käytölle. Lasten huostaanottoon Minna liittyy voimakkaita häpeän, syyllisyyden sekä äitinä epäonnistumisen tunteita, jotka lisäävät arvottomuuden kokemusta. Päihteiden käyttö ei ole seurausta siitä, että niitä saa käyttää vailla lapsiperheen sitoumuksia, vaan se on seurausta siitä, ettei hänellä ole muuta keinoa ikävän ja tuskan kaltaisten lamauttavien tunteiden turruttamiseen. Kriisitilanteessa lamaantuminen on yksi reagoititapa, johon vaikuttavat äidin elämänhistoria, itsetunto ja traumatausta. Toisaalta äideillä saattaa olla ajatus siitä, että päihteiden käytön vuoksi heillä ei ole edes oikeutta toimia tai olla aktiivisia lasten asioiden suuntaan (mm. Karttunen 2021b).

Todistelu kriisitilanteen ylläpitäjänä: ”Siinä on aina vähän semmonen varpaisillaan oleva olo”

Kriisin todisteluvaiheen aiheuttavat etenkin lasten tapaamiskäytännöt eli päihteettömyys tapaamisten ehtona ja äidin oikeanlaisen läsnäolon arviointi lapsen tapaamisissa. Kun lapset ovat sijoitettuina kodin ulkopuolelle, saa äitien toiminta uudenlaisia muotoja. He kokevat toimijuutensa suuntautuvan hyvän äitiyden tunnusmerkkien täyttämiseen ja päihteettömyyden todisteluun. Nämä uudet toimintatavat ja äitinä toimimisen kyvykkyyden todentaminen ovat seurausta lastensuojelun sosiaalityön määrittämistä ehdoista lapsen tapaamiselle. Näillä ehdoilla on tarkoitus ensisijaisesti turvata lapsen etu ja tukea lapsen hyvinvoin-

tia. Äidit näyttäytyvät siten mahdollisena riskinä lapsilleen, ja päihteettömyyden todentaminen vähentää tätä riskiä. Lotta kertoo omasta todistelustaan seuraavaa:

Lotta: Alun perin lastensuojelu sano, että oot kuus kuukautta puhtaana, niin sen jälkeen saadaan tapaamiset pyörimään. Mä annoin kuus kuukautta puhtaita seuloi. Sit meillä piti olla palaveri. Sit se peruuntu. Sovittiin uus palaveri. Se peruuntu. Ja loppupeleissä meni, et mä näin puolentoista vuoden aikana kaks kertaa lasta eli puolen vuoden välein. Ja muutenki lastensuojelu on tosi huonosti suhtautunu tähän mun tuomioon. Et he on vähä potkinu maassa makaavii, tai silleen vertaiskuvallisesti, tuntuu siltä, et sit kun kaikki on jo menynytä niin sit viedään ne vähäsetki ilon aiheet mitä on.

Haastattelija: Minkälaiset välit sulla sitte niihin sijaisvanhempiin on?

Lotta: Kyl mä juttelen hänen kanssaan ja vaihdan kuulumiset ja kaikki tämmöset, mut, ei mul kauheesti oo hänelle mitään asiaa. Ei siis, musta tuntuu jotenki kauheen pahalta, et mun lapsi ((sukupuoli poistettu)) kutsuu häntä äidiks. Ja mua Lotta-äidiks. Niin se on jotenki, vähän semmonen niin ku, tuntuu aina vähä ikävältä tommoset jutut. Mut ei sille voi mitään, et ihan omaa syytä on et näin on käyny. Et en mä voi syyttää ketään muuta omista virheistäni.

Kun lapsi on sijoitettuna kodin ulkopuolelle, on tapaamisten ja yhteydenpidon sopimisessa asianomaisten lisäksi mukana lastensuojelun sosiaalityöntekijä, joka vastaa lapsen asioista ja toimii hänen etuaan valvovana viranomaisena. Käytäntö, jossa sosiaalityöntekijä asettaa tapaamiselle päihteettömyysehdon, on lain hengen ja lapsen edun mukainen sekä erittäin ymmärrettävä äidin päihdetaustan ja sen mahdollisesti lapselle aiheuttaman riskin vuoksi. Sopimuksesta kiinni pitäminen vaatii kuitenkin molempien osapuolien sitoutumista. Lotan edellä kuvaa- mat sosiaalityöntekijän asettamat ehdot, niiden venyminen ja lopullisen tavoitteen siirtyminen jatkuvasti kauemmaksi eivät tue hänen toimijuuttaan eivätkä päihteettömyyttään. Yleinen lähtökohta on, että selkeät välitavoitteet ja molemminpuolinen sitoutuminen sovittuun tuovat toi-

mintaan selkeät raamit. Ilman näitä äiti saattaa tulla epävarmaksi asetuista ehdoista ja viranomaisen halusta sitoutua sopimukseen (Salovaara 2019b).

Äidin riittävän pitkän päihteettömyysjakso määritellään eri tilanteissa eri tavoin; siihen vaikuttavat äidit, ammattilaiset ja käytetyt päihheet. Sekä äitien että heidän parissaan työskentelevien ammattilaisten kokemus on, ettei vapautumisen jälkeisessä työskentelyssä viranomaisilla ole selkeää käsitystä rangaistuksenaikaisesta päihteettömyydestä ja sen kontrolloinnista vankiloissa. Esimerkiksi avovankiloihin pääsemisen ja niissä olemisen ehtona on päihteettömyys, jota kontrolloidaan jatkuvasti ja jossa epäonnistuminen aiheuttaa siirtymisen suljettuun vankilaan. Monesta äidistä tuntuu, että vapautumisen jälkeen päihteettömyyden todistaminen pitää aloittaa alusta.

Toinen todistelun ulottuvuus on oikeanlaisen, oikeana pidetyn ja kulttuurisesti hyväksytyt äitiyden tuottaminen, jota Lotta sanoittaa aineisto-otteen loppupuolella: lapsi kutsuu sijaisäitiä äidiksi. Kyseessä on melko yleinen tapa sijaisperheisiin sijoitettujen lasten kohdalla. Kuten Lottaa, myös muita äitejä käytäntö loukkaa, ja he kokevat sen arvottavan heitä äiteinä toissijaisiksi. Vaikka lapsen arjen kannalta käytäntö vaikuttaa selkeältä ja toimivalta, biologiset äidit kokevat sen heitä toiseuttavana käytäntönä. Samalla se muistuttaa heitä menneistä virheistä ja epäonnistumisista ja siitä päihderiippuvuudesta, jolta lasta on sijoituksella haluttu suojella. Tähän liittyvää syyllisyyttä Lotta purkaakin aineisto-otteessa avoimesti (ks. Lidman 2011, 38–42).

”Lotta-äiti” ja ”äiti” tuovat samalla näkyväksi ja läsnä olevaksi lapsen kokemuksen. Sijoitetun lapsen todellisuudessa on kaksi äitiä: arkea ja sen toimintoja ylläpitävä sijaisäiti ja toisaalla oleva biologinen äiti. Äitisanan myötä myös Lotan lapsen elämässä kulkeva aika tulee näkyväksi. Vuodet sijaishuollossa ovat merkittävä osa lapsuutta, eikä lapsi voi viettää tuota aikaa pelkästään odottaen vanhemman päihdekuntoutumista ja päihteettömyyttä sekä paluuta lapsuuden perheeseen. Lapsi kasvaa ja elää täysipainoisesti myös sijoituksen aikana, ja hän tarvitsee turvallisen ja vakaan tilan kasvulleen. Kykyä toimia hyväksytyynlaisena äitinä todistetaan etenkin valvotuissa tapaamisissa:

Mirva: Sillon, ku lapsi huostaanotettiin, niin silloin mä oon viimeks tavannu hänet kahestaan. Mikä on mun mielestä tosi ikävä, koska mä

en oo kuitenkaan häntä koskaan lyöny enkä mitenkään kaltoin kohdellu. (poistettu tekstiä) Ja kun niillä on aina semmonen vihko vielä, mihin ne kirjottaa kaikki jutut, mistä ollaan puhuttu siellä ja kaikki tällaset. Siinä on aina vähä semmonen varpasillaan oleva olo. Ettei pysty oikeen olemaan normaalisti. Niin se on oikeesti vähän raskasta kyllä. Mut ei mulla, mä en pysty tekee sille asialle mitään. Mä en pysty mitään muuta, kun noudattaa sääntöjä ja toimii, tai tehdä kaikki mitä he pyytää, et mä saan tavata mun lasta. Et vaikka mä oon biologinen äiti ja huoltaja, niin mulla ei hirveesti mitään oikeuksii oo. Mä saan päättää uskonnosta. Ja sukunimestä ja mikä muu siellä oli joku kolmaski, oli vielä mut. Siin on kaikki, mitä mä saan päättää. Niin mun mielestä se on aika rajuu.

Mirvan tapaamiset lapsen kanssa ovat valvottuja. Hän kuvaa tapaamisten vaihtuvaa valvojajoukkoa sekä tapaa kirjata tapaamisten kulku. Tarkkailun kohteena oleminen aiheuttaa hänelle epävarmuutta siitä, kuinka tulisi toimia. Samanaikaisesti tapaamistilanteessa vaikuttavat käsitykset siitä, millaista käytöstä ja lapsen kanssa olemista häneltä vaaditaan. Tapaamissa on siten läsnä ilo lapsen kohtaamisesta, mutta samalla epäily omasta äitinä olemisesta sekä paine osata tarkkailun alla tarjota oikeanlaista ja tarkkailijan hyväksymää läsnäoloa lapselle. Mirva kuvaa toimijuutensa olevan pelkkää lastensuojelun sosiaalityön vaatimusten noudattamista. Aineisto-otteen loppupuolella Mirva ottaa vahvemman toimijan roolin muistuttaen lakitekstiin pohjautuen tutkijalle, että biologisena äitinä ja lapsensa huoltajana hänellä tulisi olla suurempi oikeus päättää lapsensa asioista kuin hänellä haastatteluhetkellä on.

Tapaamiset kriisin syventäjinä: ”Piti saaha ittesä kokoon, et voi kohdata”

Vaikka lasten tapaamiset olisivat sovittuja ja tapaamiset toteutuisivat, saattavat äitien kokemukset tapaamisista olla silti satuttavia ja negatiivisia. Onnistuneetkin lasten tapaamiset muistuttavat sijoituksesta ja siihen johtaneista syistä ja konkretisoivat lapsen menetyksen. Tapaamisessa ovat siten läsnä äidin ikävän ja syyllisyyden tunteet. Tapaamisten satuttavuutta kuvaa asiantuntija 2 seuraavasti:

Asiantuntija 2: Kun tässäkin nyt on yks tilanne, missä äiti on korvaushoidossa ja pitkästä aikaa onnistu oikeesti tapaamaan 5-vuotiasta lastansa ((sukupuoli poistettu)). Tossa sen ((äidin)) isän kanssa juttelin, kun tätä retkahdusriskiä ja muuta puitiin, että kun se tarviis nyt ihan hirveesti tukee siihen, että kun se. Tässä on nähny monta kertaa, että kun noi äidit tulee tapaamasta lapsia jostain, niin nehän on aina ihan rikki. Se, että sitä lasta on tosi ihana nähä, mut se kaikki tyhjyyden tunne ja varmasti se syyllisyys ja kaikki muu, mitä siinä kertaheitolla tulee. Kun sä ehit vaikka sen bussimatkan ajan miettii, mitä täs nyt on käyny. Ja sit siinä ei ookaan välttämättä ketään, kuka sen kävis sun kanssa läpi. Et okei, onhan monet ihmiset, käy vaikka itsehoitoryhmis, tai voi tietysti kaverille puhuu. Mut on ne ehkä sen mittaluokan asioissa kuitenkin, et ei se ehkä olis huono, jos siinä ois ammattilaisapuukin saatavilla. Ku sitte se kuitenkin on niin, että kyl sieltä moni palaa siihen käyttämiseen, kun ei kestä niitä tunteita. Kun niihin nyt on lähetty muutenkin käyttään, niin saatikka siihen, ku sä tajuut jotenkin sen, että tietyllä tavalla se on ollu niistä omista, alun perin omista valinnoista käsin ja sen päihderiippuvuuden kautta miks on sen menettäny sen elämänhallinnan.

Vaikka äidit voivat tuntea lasten ja heidän tapaamisensa motivoivan heitä vahvasti päiheteettömyyteen (Salovaara 2019b; Karttunen 2021a), kertovat äidit silti olevansa tapaamisten jälkeen särjettyjä. Heidän mieltään kuvaa tyhjiys, joka ulottuu tyhjästä kodista tyhjään arkeen ja tarpeettomuuden tunteeseen. Kun lapsen sijoituksen alkamisesta on kulu- nut jonkin aikaa ja akuutti kriisivaihe siten mennyt ohi, on äitien arjen kulku sopeutunut lapsen poissaoloon. Lasten tapaamiset nostavat kuitenkin akuuttivaiheen tunteet toistuvasti esille ja palauttavat äidit takaisin alkuvaiheeseen. Tämän tunnetakauman kautta on ymmärrettävää myös se, ettei kaikilla äideillä ole voimavaroja pitää yllä suhdetta muualla asuvaan lapseen. Tunnetakauma ja sen mukana seuraava kokemus epäonnistumisesta ovatkin toistuvasti riski päiheteettömyyden jatkumiselle. Päiheteiden käyttö on alun alkaenkin voinut olla keino selviytyä satuttavista tunteista ja traumaattisista kokemuksista ja siten lasten tapaaminen voi asettaa äidit tilanteeseen, jossa heidän on taisteltava pysyäkseen päiheteettöminä.

Lasten tapaamiset järjestetään valvottuina, mikäli lastensuojelun sosiaalityöntekijä kokonaistilannetta arvioidessaan on saanut käsityksen siitä, että vanhempi päihtymyksensä tai muun toimintansa kautta saattaisi mahdollisesti toimia lapsen edun vastaisesti. Valvotuissa tapaamisissa on aina ulkopuolinen valvoja, joka seuraa lapsen ja vanhemman vuorovaikutusta kirjaten huomionsa, kuten Mirva edellisessä luvussa jo kertoo. Myös Vilma tapaa lastaan valvotusti:

Vilma: Se oli semmosessa perheessä. Ne oli tosi mukavia. Ja sit jutte-
lin niiden kaa puhelimessa ja lapsen kaa sai soitella ja sillei. Ja sit nähä
semmosessa valvotussa tapaamisessa. Se oli karsee, ku oli koko ajan, et
ehän mää nukkunu enkä syöny ja itkin vaan koko ajan, nii sitten mää
((alkaa itkemään)). Piti saaha ittesä kokoon, et voi kohdata. Et just
tuntu aina, et mitenköhän tässä nyt ollaan.

Onpa perheen tilanne sijoitushetkellä ollut millainen tahansa, se ei vähennä äitien pyrkimystä ja halua toimia lapsensa parhaaksi ja suojella tätä (myös Hautala 2021). Tulkitsen Vilman kuvauksen itsensä kokoamisesta myös lapsen suojeluksi, sillä hän ei halua tuoda tapaamiseen omaa epätoivoaan ja suruaan. Lapsen kohtaaminen tarkkailun alaisena saa Vilman tuntemaan, ettei hän tiedä, kuinka tilanteessa kuuluu olla. Vaikka tapahtuneesta on aikaa ja lapsen sijoitus oli melko lyhyt, tapahtumat herättävät Vilmassa edelleen tunnekuohun ja ahdistuksen. Vilma kertoo, että tapahtumasta on jäänyt elämään pelko, että lastensuojelu voi hetkenä minä hyvänsä puuttua heidän elämäänsä uudelleen. Vilma toteaa toisaalla, että hän yrittää edelleen hillitä omaa olemistaan ja pyrkii olemaan sellainen, ettei häneen kiinnitettäisi huomiota. Kokemus omasta, vääränlaisesta ja väärin tehdystä äitiydestä on jäänyt kytemään mieleen, vaikka lastensuojelun sosiaalityöntekijä myöntää reagoinnin olleen yli-
mitoitettua.

Vaikka sijoitus on lainsäätäjän ja päätöksentekijän näkökulmasta väli-
aikainen ja joko määräaikainen tai toistaiseksi voimassa oleva, kokevat äidit sen usein lopullisena lapsen menetyksenä. Kyse voi olla oman päihderiippuvuuden pakottamana ja seurauksena tehdystä päätöksestä, ja toisaalta siitä, että äitien oma toimijuus on kohdistunut toteuttamaan omanlaista (Salovaara 2019b) ja itselle hyväksytyä (Virokannas 2019)

äitiyttä. Vaikka viranomaisten tekemä päätös on aina mahdollista muuttaa, asiakkaalle se merkitsee usein lukkiutunutta valtasuhdetta. Samalla päätös ja siihen liittyvät kirjaukset ylläpitävät satuttavaa ja hävettävää menneisyyttä. (Vierula 2013.) Sari kuvaa seuraavassa institutionaalisten aikojen sekä lapsen ja biologisen vanhemman aikojen suhdetta:

Sari: Mulla on lapsi ((sukupuoli poistettu)), 16-vuotias. Meillä oli, et se sijoitettiin kun se oli alle kahen vanha. Mää kävin siellä jonkun kerran ja sitten meni monta kuukautta. Nii se katto mua ku vierasta, kun mää menin sinne. Ja sit toisen kerran, kun menin sinne, se mönki sängyn alle piiloon. Aattelin, et mää en halua ees käydä katto-massa. No, sitte mää kävin, kun se oli jotain seittemän, jäi taas muutama kertaan se käynti. Nyt pari vuotta sitten alettiin mun ja lapsen ((sukupuoli poistettu)) tapaamiset, et se tuli jopa mun luo, ja oli siellä viikonlopun. Opeteltiin tuntemaan, ja se opetteli tuntemaan pikkusiskonsa ((joka asui oman isänsä luona ja tapasi äitiään viikonloppuisin)). Mut mä ratkesin ryyppäämään. Ja lapsi ((sukupuoli poistettu)) oli hirveesti mun perään, kun se oli murrosikäne. Jotenkin musta tuntu, et se ihaili mun elämäntapaa. Ja se halus kuulla hirveesti kaikkee mitä mää oon tehny, muutaki tietysti, ku näitä rikoksia. Mut sitte meni vuos, etten mää pitäny yhteyttä. Mää kuulin, ku sille oli kerrottu mitä mää olin tehny ((uusin rikos)), niin se oli sanonu, ettei se halua olla missään tekemisissä. Mää sen sijaisisän kanssa juttelin puhelimesta. Ei se johu siitä pelkästään mitä sää oot tehny. Mutta lähinnä se on suuttunu siitä, että mää katkasin sen yhteydenpidon. Häneen mää en pitäny yhteyttä. Muuta ku, että soitin ja saatoin olla niin kännessä, etten muista edes soittaneeni. Sitten oli sovittu jotain puhelimesta ja ne jäi, koska mää en muista edes soittaneeni. Et harmittaa ihan kamalasti, ku mulle sanottiin, et sosiaalityöntekijät on päättäny, et mää en oo nyt missään yhteydessä. Et lapsi ((sukupuoli poistettu)) sitten aloittaa sen yhteydenoton. Mut, kun mun tekis niin kauheesti mieli kirjottaa sille.

Kriisin vaiheet alkavat Sarin kertomuksessa sijoituksesta. Ajasta sitä ennen en tiedä juuri mitään, mutta ainakin vankeustuomioon johtaneen rikoksen hän on tehnyt ennen lapsen sijoitusta. Lapsen sijoitus on

haastatteluhetkeen mennessä kestänyt 14 vuotta. Lapsi on asunut sijaisperheessä koko elämänsä varhaislapsuuttaan lukuun ottamatta. Lapsen kasvu ja kehitys ovat tapahtuneet äidin huomaamatta. Lapsen ja äidin tapaamiset ovat olleet satunnaisia ja syntynyt suhde on katkonainen äidin vierailujen satunnaisten vuoksi. Sari on ollut yhteydessä lapseensa päihderiippuvuutensa sallimissa rajoissa. Toisaalta, kun luen Sarin tarinaa jatkumona luvun muiden äitien tarinoille, en voi välttyä miettimästä, kuinka satuttavalta Sarista täytyykään tuntua se, että oma pieni lapsi vierastaa ja pelkää. Kokemus on kivulias varsinkin silloin, jos kukaan ulkopuolinen ei ole kertomassa, että sen ikäinen lapsi ei aivojen vielä kehityessä kykene muistamaan ihmisiä ja asioita kovinkaan pitkiä aikoja ja sitä, että siitä huolimatta äidin vierailut ovat lapselle merkittäviä ja auttavat häntä tuntemaan itsensä äidilleen tärkeäksi. Vaikka Sari silloisessa elämäntilanteessaan todennäköisesti on ollut palveluiden ulkopuolella, hän olisi tarvinnut riittävää päihdehoitoa sekä tukea äitiyteensä. Vaikuttaakin siltä, etteivät vanhemmuutta tukevat palvelut huostaanoton jälkeen ole tavoittaneet Saria.

Sarin elämää rytmittävät vankeustuomioiden suorittaminen ja niiden väliaikoina ryyppykierteet. Sari kertoo lopettaneensa kanssakäymisen lapsen kanssa tämän ollessa pieni ja jatkaneensa yhteyttä satunnaisin tapaamisin ollessaan selvä ja vapaana. Sarin kertomasta on mahdollista tulkita hänen halunneen estää lasta näkemästä päihteiden käyttöään. Sarin tapa kertoa tapahtuneesta ei sisällä selontekoa eikä uhri- tai sankaritarinaa. Kertomassa merkittävä käänne on aktiivisen yhteydenpidon alkaminen lapsen ollessa 15-vuotias. Silloin lapsi alkaa muodostaa suhdetta äitiinsä ja sisarukseensa, jota ei aiemmin ole tavannut. Kiinnitän huomiota Sarin tapaan kertoa hieman ihmetellen ja hämillään lapsen häntä ja hänen elämän- ja rikoshistoriaansa kohtaan tuntemasta kiinnostuksesta ja ihailusta. Tulkitsen hämmennykseen sisältyvän häpeää ja syyllisyyttä. Lapsen tapaaminen ja tämän kiinnostus menneeseen nostavatkin esille niitä tekijöitä, joiden vuoksi äiti on hänen elämästään ollut poissa.

Lastensuojelun rooli on Sarin kertomassa hyvin passiivinen, kunnes lopussa Sari kertoo lastensuojelun rajoittaneen yhteydenpitoa siihen saakka, että sijaishuolto lakkaa lapsen tullessa täysi-ikäiseksi. Rikosseuraamukset rytmittävät Sarin elämää, ja haastatteluhetkellä hän on aloit-

tamassa pitkän vankeusrangaistuksen suorittamista. Se tarjoaa myös mahdollisuuden käydä läpi mennyttä ja pyrkii korjaamaan keskeneräisiä suhteita lapsiin.

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut rikostaustaisten äitien kertomia kriisikokemuksia kohtaamisissa lastensuojelun sosiaalityössä. Lasten huostaanotto ja sijoittaminen kodin ulkopuolelle merkitsevät naisille usein myös julkista epäonnistumista äitinä. Luvussa esittelemieni kriisin vaiheiden avulla olen tuonut esille tuntemuksia, joita kohtaamiset lastensuojelun kanssa ovat äideissä herättäneet. Äitien kriisikokemuksia osin selittävät ja osin vahvistavat heidän aiemmat kriisikokemuksensa. Kriisi käynnistyy puuttumisesta, tarkemmin lapsen sijoituksesta. Kriisiä ylläpitää todistelu raittiudesta sekä riittävästä ja oikeanlaisesta äitiydestä. Lasten tapaamisiin liittyvät käytännöt saattavat vahvistaa ja ylläpitää kriisikokemusta.

Kiireellisen sijoituksen ja huostaanoton psyykkiset seuraukset äitien arjessa, itsetunnossa ja vanhemman identiteetissä tulisikin huomioida nykyistä tarkemmin, koska ne vaikuttavat sekä äitien mahdollisuuksiin tavata lapsiaan että heidän voimavaroihinsa jatkaa elämää huostaanoton jälkeen. Sijoitushetkellä ja sen jälkeen tarjottavassa tuessa voisi mahdollisuuksien mukaan hyödyntää kokemusasiantuntijoita (Lindström & Rantanen 2021), sillä luottamukselliset ja turvalliset suhteet auttajatahoon mahdollistavat myös epäonnistuneen äitiyden kokemukseen liittyvien tunteiden purkamisen.

Sanna Hautala (2021) kiinnittää huomion siihen, että huumekeuvi-oissa elävien vanhempien hyvät pyrkimykset toimia lastensa parhaaksi jäävät usein lastensuojelun kontekstissa huomaamatta, koska vanhempiin suhtaudutaan kategoristen käsitysten ja ennakkoluulojen varassa. Tämä ilmiö on havaittavissa myös tässä luvussani. Äidit todistelevat toistuvasti päihteettömyyttään ja kyvykkyyttään ja yrittävät muutoinkin toimia niin, että he saavuttaisivat hyväksytyt äitinä olemisen rajan. Äitien kuntoutumisen ja itsetunnon kohoamisen sekä tasapainoisemman lapsisuhteen edellytyksenä on kuitenkin siirtyminen tukemaan ja

kehittämään sitä hyvää, jota kussakin äidissä on. Vaikka monella paikkakunnalla toimiikin huostaanotettujen lasten vanhempien ”Voikukkia”-ryhmiä, eivät kaikki sinne mahdu eikä ryhmämuotoinen toiminta sensitiivisten asioiden kohdalla ole kaikille paras ratkaisu.

Viranomaispäätöksenä tehty huostaanotto on voimassa toistaiseksi, mutta lain mukaan perheenyhdistämistä on arvioitava vuoden välein. Lisäksi huostaan otettujen lasten vanhempien tukemiseksi tulisi kullekin vanhemmalle laatia oma asiakassuunnitelmansa. Vanhemmille laadittujen asiakassuunnitelmien määrä on kuitenkin melko vähäinen. Biologisten vanhempien suunnitelmalliseen palvelutarpeen arviointiin ja muutostyöskentelyyn tulisikin panostaa nykyistä enemmän, sillä heidän hyvinvointinsa lisääminen on aina myös lapsen edun mukaista, vaikka huostaanotto jatkuisikin.

Jos lapsen sijoittamiseen liittyviin kokemuksiin suhtaudutaan kriisinä, käyttöön voidaan ottaa laajempi palveluvalikoima (Voikukkia-yksilöta-paamiset, kokemusasiantuntijat, päihdekuntoutus, mielenterveyspalvelut yms.). Akuutissa kriisissä oleville voitaisiin tarjota psykososiaalista tukea, joka mahdollistaisi päihitteettömyyden tukemisen ja auttaisi biologisia vanhempia toimimaan tasavertaisina osapuolina. Se, että vanhemmat ja sosiaalityöntekijät pitävät lapsen edun mukaisesti toimimista yhteisenä tavoitteenaan, voi tulevaisuudessa lisätä biologisten vanhempien koettua hyvinvointia.

Luku avaa uusia näkökulmia rikostaustaisten ja haavoitettujen ryhmien kokemuksiin. Se tekee näkyväksi auttamisjärjestelmän toiminnasta johtuvan yksilön kriisin. Sosiaalityön kannalta tutkimus avaa lastensuojelun asiakasnäkökulmaa, joka on aiemmin jäänyt vähäiselle huomiolle. Vaikka asiakasryhmä on erityinen ja myös marginaalinen, voidaan tutkimuksen tuloksia hyödyntää muidenkin lastensuojelun asiakasryhmien toimintatapojen ja kokemusten ymmärtämisessä. Vankilasta vapautuvien integroituminen yhteiskuntaan vaatii tuekseen riittävät tukitoimet ja palvelujärjestelmän. Siksi onkin tärkeää tutkia asiakkaan asemaa ja (kriisi)kokemuksia palvelujärjestelmässä.

Kirjallisuus

- Anderson, Joi & Pitner, Ronald & Wooten, Nikki (2020) A gender-specific model of trauma and victimization in incarcerated women. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 30 (2), 191–212.
- Antervo, Arja (2017) Traumatisoituminen ja olemisen sietämättömyys. *Finna-nest* 50 (2), 133–137.
- Berg, Kristiina (2008) *Äitiys kulttuurisina odotuksina*. Helsinki: Väestöliitto.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1995) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Gaudeamus: Helsinki.
- Carlen, Pat & Worrall, Anne (toim.) (2004) *Analysing women's imprisonment*. London: Willan Publishing.
- Chung, Sukyung & Domino, Marisa Elena & Morrissey, Joseph P. (2009) Changes in treatment content of services during trauma-informed integrate services for women with co-occurring disorders. *Community Mental Health Journal* 45 (5), 375–384.
- Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Helavirta, Susanna & Laakso, Riitta & Pösö, Tarja (2017) Vuosi huostassa: Lastensuojelun aikatietoista tarkastelua. *Janus* 25 (4), 297–311.
- Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2018) *Huostaanotto: Lastensuojelun vaativin tehtävä*. Tampere: Vastapaino.
- Erkkilä, Rajja (2008) *Narratiivinen kokemuksen tutkimus: Koettu paikka, tarina ja kuvaus*. Teoksessa Juha Perttula & Timo Latomaa (toim.) *Kokemuksen tutkimus: Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 195–226.
- Fox, Bryanna Hahn & Perez, Nicholas & Cass, Elizabeth & Baglivio, Michael T. & Epps, Nathan (2015) Trauma changes everything: Examining the relationship between adverse childhood experiences and serious, violent and chronic juvenile offenders. *Child Abuse & Neglect* 46, 163–173.
- Fuentes, Catherine (2013) Nobody's child: The role of trauma and interpersonal violence in women's pathways to incarceration and resultant service needs. *Medical Anthropology Quarterly* 28 (1), 85–104.
- Granfelt, Riitta (2004) Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä. *Janus* 2 (12), 134–154.
- Granfelt, Riitta (2007) ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”: Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007*. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Hautala, Sanna (2021) *Kertomuksia huumeiden ongelmakäytön haavoittavista perhesuhteista*. Teoksessa Johanna Järvinen-Tassopoulos & Henna Pirskanen (toim.) *Riippuvuus perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 168–196.

- Hautala, Sanna & Hakkarainen, Pekka & Kuussaari, Kristiina & Kataja, Kati & Kailanto, Sanna (2018) Väkivalta osana huume kuvioita. *Oikeus* 47 (1), 12–28.
- Heino, Tarja & Jyry, Sylvia & Ikäheimo, Salla & Kuronen, Mikko & Rajala, Mika (2016) Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset. THL raportti 3/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hiitola, Johanna (2015) Hallittu vanhemmuus: Sukupuoli, luokka ja etnisyys huostaanottoasiakirjoissa. *Acta Universitatis Tamperensis* 2026. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Itäpuisto, Maritta (2021) Päihteistä myrkylliset vanhemmat. Teoksessa Maritta Itäpuisto & Henna Pirskanen (toim.) *Myrkylliset aikuiset*. Jyväskylä: SoPhi, 32–44.
- Joukamaa, Matti & Aarnio, Jorma & von Gruenewaldt, Virpi & Hakamäki, Sirpa & Hypén, Kimmo & Lauerma, Hannu & Lintonen, Tomi & Mattila, Aino & Tyni, Sasu & Vartiainen, Heikki & Viitanen, Päivi & Vuolijoki, Terhi (2010) Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve. *Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja* 1/2010. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.
- Juhila, Kirsi (2016) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Kallinen, Kati & Pirskanen, Henna & Rautio, Susanna (2015) Sensitiivinen tutkimuksessa: Menetelmät, kohderyhmät, haasteet ja mahdollisuudet. *Tal- linna: United Press Global*.
- Karttunen, Teija (2019) Nais erityistä päihdehoitoa: Etnografinen tutkimus päihdehoitola- itoksen naisten yhteisöstä. *JYU Dissertations* 118. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karttunen, Teija (2021a) Hoitoon kiinnittyminen ja hoidossa pysyminen päihdehoidon toimivuuden kriittisinä tekijöinä. Teoksessa Aila-Leena Matt- hies, Kati Turtiainen & Anu-Riina Svenlin (toim.) *Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus, 203–217.
- Karttunen, Teija (2021b) Kannattelu ja vaurioituminen naisten päihdeongel- mien sävyttämässä läheissuhteissa. Teoksessa Johanna Järvinen-Tassopoulos & Henna Pirskanen (toim.) *Riippuvuus perheessä*. Helsinki: Gaudeamus, 141–167.
- LastSL 417/2007. Lastensuojelulaki. www.finlex.fi
- Levenson, Jill S. & Willis, Gwenda M. (2019) Implementing trauma-informed care in correctional treatment and supervision. *Journal of Aggression, Mal- treatment & Trauma* 28 (4), 481–501.

- Leverentz, Andrea M. (2014) *Ex-prisoners dilemma: How women negotiate competing narratives of reentry and desistance*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Lidman, Satu (2011) *Häpeä! Nöyryyttämisen ja häpeän jäljillä*. Jyväskylä: Atena.
- Lindström, Janika & Rantanen, Teemu (2021) Experts of the streets: The thoughts of experts by experience with a history of crime and substance abuse working as a team with professionals. *European Journal of Probation* 13 (3), 226–241.
- Lynch, Shannon M. & Heath, Nicole M. & Mathews, Kathleen C. & Cepeda, Galatia J. (2012) Seeking safety: An intervention for trauma-exposed incarcerated women? *Journal of Trauma & Dissociation* 13 (1), 88–101.
- Naiserityisen kuntoutuksen kehittäminen vankeinhoidossa (2010) Työryhmän raportti 1.3.2010. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.
- Orjasniemi, Tarja & Kurvinen, Anne (2017) Häpeän päivät, pelon yöt – Lap-suuden kokemuksia ongelmajuovista vanhemmista. *Janus* 25 (2), 127–143.
- Poikonen, Heidi & Kekoni, Taru (2019) Asiakkaan oikeudet ja niihin vaikuttavat tekijät päihdepalveluissa. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 49–82.
- Ranta, Johanna (2019) Huumehoitoa koskevat neuvot ja valinnat matalan kynnyksen palvelun asiakkaiden ja työntekijöiden vuorovaikutuksessa. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 253–287.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2011) Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietesarvo. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus, 235–255.
- Riessman Kohler, Catherine (1994) Making sense of marital violence: One woman's narrative. Teoksessa Catherine Riessman Kohler (toim.) *Qualitative studies in social work research*. Thousand Oaks: Sage, 112–132.
- Saari, Salli (2012) *Kuin salama kirkkaalta taivaalta: Kriisit ja niistä selviytyminen*. Helsinki: Otava.
- Salovaara, Ulla (2019a) Päähteet ja nais erityisyys: Rikosseuraamuksissa pyrittävä nais erityisyyden huomioimiseen. *Haaste* 4/2019, 24–25.
- Salovaara, Ulla (2019b) Rikoksista tuomitut naiset – Yhteisöstä erottaminen ja takaisin liittämisen mahdollisuudet. Jyväskylän yliopisto, *Acta Poenologica* 1/2019. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- SAMHSA (2014) *Substance abuse and mental health services administration. SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach*. HHS Publication No. (SMA) 14–4884. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services Administration.

- Sosiaalisen toimintakyvyn mittaaminen ja arviointi väestötutkimuksissa (2018) Toimia-tietokanta. THL <https://www.terveysportti.fi/apps/dtk/tmi> Luettu 14.11.2021.
- Uusitalo, Susanne (2021) Eettisiä näkökulmia päihderiippuvuudesta toipumisen tutkimukseen ja sen vaikutuksiin. *Niin & näin* 2/2021, 105–115.
- Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus: Etnografia naisten Asuntolasta. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vierula, Tarja (2013) Lastensuojelun asiakirjojen tahattomat seuraukset vanhempien kokemina. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 272–298.
- Vierula, Tarja (2017) Lastensuojelun asiakirjat vanhempien näkökulmasta. *Acta Universitatis Tamperensis* 2323. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Virokannas, Elina (2019) Äitiysidentiteettien rakentuminen päihteitä käyttävien naisten kertomuksissa lapsistaan. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 141–163.

5 Aikuissosiaalityön asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevat ja vaikeuttavat mekanismit COVID-19-pandemian aikana

Minna Kivipelto & Saija Iivonen

Johdanto

Aikuissosiaalityö ja siihen liittyvät palvelut ja etuudet ovat osa sosiaalityötä. Aikuissosiaalityö on sosiaalihuoltolakiin (1301/2014) perustuvaa ammatillista asiantuntijatyötä, jonka tavoitteena on tarjota tukea, apua ja ohjausta työikäisille henkilöille arjen hallinnassa, ongelmien ennaltaehkäisyssä ja äkillisten kriisitilanteiden kohdatessa. Aikuissosiaalityöhön kuuluu myös rakenteellinen sosiaalityö, tutkimus- ja kehittäminen ja muu vaikuttamistoiminta, joilla ongelmiin pyritään vaikuttamaan yhteisöissä ja koko yhteiskunnassa. (Karjalainen ym. 2019.) Organisatorisesti tässä luvussa tarkasteltava aikuissosiaalityö sijoittui tutkimushetkellä kunnan tai kuntayhtymän perusturvan tai perhepalvelujen vastuualueelle. Taloudellisten etuuksien rooli näkyy aikuissosiaalityössä edelleen hallitsevana (esim. Saarinen & Hietikko 2020; Kivipelto

ym. 2020a; 2021; Kivipelto & Koponen 2021; Kuusikko-työryhmä 2021)^{1,2}.

Sosiaalityössä asiakkaaksi luetaan henkilö, jolle on tehty palvelutarpeen arviointi ja avattu asiakastietojärjestelmään sosiaalihuollon asiakkuus (esim. Kuusikko-työryhmä 2021). Aikuissosiaalityön asiakkaat käyttävät sosiaalityön ohella usein myös työvoimapalveluita, Kelan ja perusterveydenhuollon palveluita, seurakuntien ja järjestöjen ruokaa sekä päihde- ja mielenterveyspalveluita. Monet saavat työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden, vanhuuden ja vanhemmuuden perusteella maksettavaa syyperustaista etuutta ja moni tarvitsee sen lisäksi myös asumistukea ja toimeentulotuesta koostuvaa vähimmäisturvaa.³ COVID-19-pandemian aikana jotkut asiakkaat saivat väliaikaista epidemiakorvausta, jota maksettiin tietyin ehdoin pitkäaikaisesti perustoimeentulotukea saaneille kotitalouksille vuoden 2020 lopulla.

COVID-19-pandemian aikana aikuissosiaalityön toimistoja ei ole ollut suljettuna (Eronen ym. 2020; 2021), joskin Talentian jäsenistölleen tekemästä kyselystä käy ilmi, että 58 prosenttia vastaajista kertoo työtehtävien muuttuneen enemmän puhelimitse ja etäyhteyksillä toteutettavaksi (Ahonen ym. 2020, 7). Myös muita asiakkaiden tarvitsemia

-
- 1 Toimeentulotuen hakemusten ja päätösten käsittely vei kuntien sosiaalityössä vuonna 2017 viikoittaista työaika 15 prosenttia (Blomgren & Saikkonen 2018) ja vuonna 2021 keskimäärin 17 prosenttia työajasta (Kivipelto ym. 2021).
 - 2 Vuonna 2012 asiakastyöhön arvioitiin kuluva 43 prosenttia työajasta (Blomgren & Kivipelto 2012, 30–31), vuonna 2017 arvio oli 38 prosenttia (Blomgren & Saikkonen 2018, 5), ja vuonna 2021 enää 23 prosenttia työajasta (Kivipelto ym. 2021, 5).
 - 3 Toimeentuloturva jaotellaan usein syyperustaiseen ansio- ja perusturvaan sekä niitä täydentävään tarveharkintaiseen vähimmäisturvaan eli viimesijaiseen turvaan (STM 2022a). Vähimmäisturvan viimesijaisuus tarkoittaa sitä, että henkilön on ensisijaisesti saatava toimeentulonsa ansiotyöstä, yrittäjätoiminnasta, toimeentuloa turvaavien muiden etuuksien avulla, muista tuloista tai varoista, häneen nähden elatusvelvollisen henkilön huolenpidolla tai muulla tavalla (laki toimeentulotuesta 1412/1997, § 2). Oikeus ansio- ja perusturvaetuuksiin ja asumistukeen tarkistetaan ensin, ja toimeentulotukea maksetaan vain, jos kotitalouden tulot eivät senkään jälkeen riitä menoihin (Tervola & Nykänen 2022).

palveluja supistettiin, muutettiin etäyhteydellä toimiviksi tai toimintoja keskeytettiin (Kestilä ym. 2021). Suomen kuudessa suurimmassa kunnassa tehdyn selvityksen mukaan aikuissosiaalityössä huolehdittiin poikkeusolojen aikaan varsinaisten työtehtävien ohella myös väestön ruokahuollosta, kriisimajoituksesta, virka-ajan päivystyksestä sekä yleisestä sosiaalialan neuvonnasta (Kuusikko-työryhmä 2021). On kuitenkin tarkemmin selvittämättä, miten asiakkaat ovat kokeneet tilanteen, jossa aikuissosiaalityö on ollut ilmeisen kuormittunutta ja muita asiakkaiden tarvitsemia palveluja on suljettu tai muutettu etäyhteydellä toimiviksi.

Tutkimustehtävänämmä on selvittää, *miten aikuissosiaalityön asiakkaat saivat tarvitsemansa etuudet ja palvelut COVID-19-pandemian aikana, ja miten he arvioivat etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevia ja vaikeuttavia mekanismeja pandemian aikana*. Tarpeisiin vastaamisella tarkoitamme sitä, että asiakkaille tarjottu tuki on oikeanlaista, oikea-aikaista ja riittävää (sosiaalihuoltolaki 1301/2014). Aineistonaamme on 11 aikuissosiaalityön asiakkaan haastattelua, jotka keräsimme vuoden 2021 kesällä. Keskityimme haastatteluissa ajanjaksoon kesäkuusta 2020 kesäkuuhun 2021. Tavoitteenamme on tuottaa tietoa, jonka avulla aikuissosiaalityön asiakkaiden etuuksiin ja palveluihin liittyviin tarpeisiin voitaisiin vastata aiempaa paremmin.

Toteutamme tutkimuksen kriittisen realismin (Bhaskar 1978; Danermark ym. 2019) viitekehyksessä, joka mahdollistaa yhtäältä objektiivisten tekijöiden havainnoimisen (esimerkiksi mitä ja millä perusteilla palveluita ja etuuksia asiakas saa), ja toisaalta sen huomioimisen, millaisia subjektiivisia kokemuksia asiakkailta on etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamisesta. Viitekehys auttaa paikantamaan niitä mekanismeja, jotka mahdollisesti tukevat tai vaikeuttavat aikuissosiaalityön asiakkaiden etuuksien ja palvelujen saamista. Kriittiseen realismiin kuuluu olennaisena osana ajatus siitä, että tutkimustiedon avulla tuodaan esiin ja haastetaan mahdollisia epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa aiheuttavia rakenteita (Craig & Bigby 2015, 312; Buch-Hansen & Nielsen 2020).

Luvussa käsittelemme ensin aikuissosiaalityön asiakkaiden palveluita ja etuuksia muutoksen keskellä. Tämän jälkeen kuvaamme tutkimuksen toteutuksen ja sen, miten kriittinen realismi ohjaa tulosten tulkintaa. Tulososassa käymme läpi etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevia ja vaikeuttavia mekanismeja neljän aikuissosiaalityön asiakkaan

tyyppitarinan avulla. Tyyppitarinoiden tarkastelun jälkeen on yhteenveto tuloksista ja lopuksi tutkimuksemme johtopäätökset.

Aikuissosiaalityön asiakkaiden palvelut ja etuudet muutosten keskellä

Tutkimuksen toteutushetkellä, kesällä 2021, itse pandemian tilanne oli suhteellisen rauhallinen. Rokotukset olivat alkaneet ja toivoa oli paluusta koronan jälkeiseen aikaan. Aikuissosiaalityössä asiakkaiden tapaamisia ei peruttu. Asiakkaiden tarvitsemiin etuuksiin tehtiin joitain joustoja. Samalla valmisteltiin myös valtakunnallisia sosiaaliturvan ja sosiaali- ja terveydenhuollon kokonaisuudistuksia.

COVID-19-pandemia iski keskellä suuria sosiaaliturvaan kohdistuvia uudistuksia

Asiantuntijoiden, ammattilaisten ja johdon näkemyksiä siitä, miten COVID-19-pandemian johdosta tehdyt rajoitustoimet ovat vaikuttaneet palveluihin ja etuuksiin, on kartoitettu paljon (esim. Eronen ym. 2020; 2021; Kivipelto ym. 2020b; Kestilä ym. 2021; Knop ym. 2021). Näiden tutkimusten mukaan rajoitustoimet, kuten matalan kynnyksen palvelujen sulkeminen ja etäasioinnin lisääminen vaikeuttivat erityisesti haavoittuvassa tilanteessa olevien, kuten mielenterveys- ja päihdekuntoutujien, asunnottomuutta kokevien ja toimintakyvyltään heikompien ihmisten, palvelujen saamista ja asiointia.

Tässä tutkimuksessa haastattelemamme aikuissosiaalityön asiakkaat tarvitsivat lähes poikkeuksetta ensisijaisten syyperusteisten etuuksien lisäksi toimeentulotukea, asumistukea ja mahdollisesti vielä epävirallista materiaalista tukea, kuten ruoka-apua. Rajoitustoimien lisäksi pandemian aikana myös etuuksiin tehtiin muutoksia. Työttömyysturvaan tehtiin väliaikaisia muutoksia 16.3.2020 alkaen: työttömyysturvan omavastuupäiviä poistettiin, etuuden kesto pidennettiin, työssäolovaatimusta lyhennettiin ja työttömyyskorvauksen suojaosaa korotettiin (Mäntyneva ym. 2021). Toimeentulotukeen tehtiin väliaikainen korotus. Heikki Hiilamon (2021, 3) mukaan tuolloin tehtyjen tilannearvioiden mukaan

koronapandemian aiheuttamat kansantuotteen muutokset, työttömyys ja toimeentulotuen tarve näyttivät jäävän pelättyä pienemmiksi monissa maissa – Suomi mukaan lukien.

Haastatteluhetkellä käynnissä olivat myös sosiaali- ja terveydenhuollon kokonaisuudistus (sote-uudistus) ja sosiaaliturvauudistus. Sosiaalihuollossa huolena on ollut julkisen keskustelun painottuminen terveydenhuoltoon (Heinonen 2021), vaikka sosiaalihuolto muodostaa yli 40 prosenttia kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon menoista.⁴ Myös henkilöstön riittävyys ja saatavuus huolestuttavat sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoita (STM 2021). Sosiaaliturvauudistuksessa puolestaan uudistetaan perusturvaa, ansioturvaa ja toimeentulotukea, niiden välistä yhteyttä ja rahoitusta sekä palveluiden nykyistä parempaa yhteensovittamista etuuksiin (STM).⁵ Sosiaaliturvan uudistamisessa keskiössä on ollut sosiaaliturvan monimutkaisuus (Sihvonen ym. 2021). Monimutkaisuuden on myös esitetty aiheuttavan byrokraloukkuja, mutta toistaiseksi aiheesta ei ole työryhmän mukaan tutkimusnäyttöä. Työryhmä tuo lisäksi esiin, että kokemukset sosiaaliturvan monimutkaisuudesta kasautuvat usein niille asiakkaille, jotka saavat samanaikaisesti useita etuuksia ja palveluita. (Mt.) Monelle suuret uudistukset ovat kaukaisia asioita, eikä niistä välttämättä tiedetä paljoakaan (ks. KAKS 2021), vaikka molemmat reformit koskettavat vahvasti myös aikuissosiaalityötä.

4 Kuntien sosiaalipalveluista laskelmassa ovat mukana lastensuojelu ja muut lasten ja perheiden palvelut, ikääntyneiden palvelut, vammaisten palvelut, kotihoito, työllistymistä tukeva toiminta ja päihdehuollon erityispalvelut (Kuntaliitto 2020).

5 THL:n toteuttamassa perusturvan riittävyyden arvioinnissa perusturvaetuuksilla tarkoitetaan vähimmäismääräisiä työttömyysetuuksia, vanhempainpäivärahaa, sairauspäivärahaa, eläkkeitä, kotihoidon tukea ja opintotukea (THL 2019, 94). Perusturvaa maksetaan, jos oikeus ansioturvaan ei täyty (STM 2022a, 10). Ansioturvaetuuksia ovat ansiosidonnaisena maksettavat päivärahat ja eläkkeet, joiden taso määrittyy edeltävien ansiotulojen (yrittäjillä YEL-työtulojen) perusteella. Vähimmäisturva koostuu Kelan myöntämästä perustoimeentulotuesta ja kuntien myöntämästä ehkäisevästä ja täydentävästä toimeentulotuesta.

Palvelutarve ja etuuksiin liittyvät tarpeet määrittävät asiakkaan ja ammattilaisten välisessä vuorovaikutuksessa

Aikuissosiaalityön asiakkaiden sosiaalityöhön liittyvät tavoitteet koskevat useimmiten toimeentuloa, talouden hallintaa, näkemystä tulevaisuudesta, omien asioiden hoitamista ja mielenterveyden häiriöistä aiheutuvien vaikeuksien helpottumista (Eronen ym. 2020; 2021; Kivipelto & Koponen 2021, 240). Käytetyimpinä työmenetelminä aikuissosiaalityön ammattilaiset raportoivat asiakkaiden kannustamisen ja tukemisen (Blomgren & Kivipelto 2012, 38–39), asiakasta tukevan keskustelun, asiakassuunnitelman tekemisen ja asiakkaan osallisuuden tukemisen (Kivipelto ym. 2020a, 113). Vuonna 2020 tehdyn tutkimuksen mukaan aikuissosiaalityössä käytetään sosiaalipalvelujen lisäksi eniten Kelan ja perusterveydenhuollon palveluja sekä mielenterveys- ja työvoimapalveluja (Kivipelto ym. 2020a, 117). Menetelmät ja palvelut valitaan asiakkaan kanssa tehdyn palvelutarpeen arvion perusteella.

Sosiaalipalvelujen palvelutarpeen arvioinnista vastaa sosiaalihuollon ammattihenkilö (sosiaalihuoltolaki 1301/2014). Palvelutarpeen arviointi sisältää yhteenvedon asiakkaan tilanteesta sekä sosiaalipalvelujen ja erityisen tuen tarpeesta, sosiaalihuollon ammattihenkilön johtopäätökset asiakkuuden edellytyksistä, asiakkaan mielipiteen ja näkemyksen palvelutarpeestaan (ellei palvelutarpeen arvioimiseen yhteistyössä asiakkaan kanssa ole ilmeistä estettä) sekä asiakkaan ja sosiaalihuollon ammattihenkilön arvion sosiaalihuoltolain 42 §:n mukaisen omatyöntekijän tarpeesta. Työntekijän tehtävänä on arvioida yhdessä asiakkaan ja hänen mahdollisen lähiverkostonsa kanssa sitä, onko asiakas hakenut syyperusteiset etuudet⁶ ja onko asiakkaalla näiden lisäksi viimesijaisen turvan, eli toimeentulotuen, tarvetta. Palvelutarpeen arvioinnin yhtey-

6 Syyperusteinen turva maksetaan jonkin syyn, kuten työttömyyden, vanhemmuuden, sairauden ja opiskelun perusteella, kun taas tarveharkintainen turva maksetaan tarpeen perusteella (STM 2022b, 33). Syyperusteinen etuus maksetaan joko vähimmäismääräisenä tai ansiosidonnaisena. Isolla osalla syyperustaisten etuuksien saajista on tarvetta täydentää toimeentuloaan asumistuella ja toimeentulotuella. Toimeentulotuki on viimesijainen turvan muoto, jota voi hakea vasta sitten, kun oikeus ensisijaisiin syyperustaisiin etuuksiin ja asumistukeen on tarkistettu (Kela 2022, 1).

dessä asiakkaita ohjataan myös muihin palveluihin, kuten perusterveydenhuoltoon, Kelaan ja työllisyyspalveluihin.

Sosiaalihuoltolakiin kirjattu käsitys tarpeesta ei kuitenkaan ole aivan ongelmaton. Ensinnäkin, koska tarpeen käsitteelle ei ole olemassa yhdenmukaista määritelmää, arvioidaan sosiaalipalvelujen toteutumisessa usein lähinnä käytettyjen palvelujen määrää. Tällöin on kuitenkin vaikea tietää, johtuvatko muutokset palvelujen käytössä niiden kysynnän vai tarjonnan muutoksista (ks. Hiilamo 2021). COVID-19-pandemian aikana palvelujen käytön väheneminen on kertonut pikemminkin rajoitustoimien vaikuttavuudesta kuin kansalaisten palvelujen tarpeen vähenemisestä (Hiilamo 2021, 8). Toinen esimerkki koskee sosiaaliturvaetuuksien tarveharkintaa. Tarveharkinta on toimi, jonka avulla tuki kohdennetaan kaikkein pienituloisimmille ja vähävaraisimmille (Ilmakunnas 2020, 564). Tarpeen arvioimiseksi Kela noudattaa perustoimeentulotuessa normitettua laskelmaa. Asiakkaan voi olla vaikea arvioida, miten hänen etuustarpeisiinsa on vastattu, jos hän ei tiedä, millaisiin tarpeisiin vedoten toimeentulotukea voi hakea. Toimeentulotuen monimutkaiset määräytymisperusteet ovatkin asiakkaiden näkökulmasta selkeä ongelma (Sihvonen ym. 2021; Iivonen & Kivipelto 2022). Vuoden 2023 alusta alkaen hyvinvointialueilla on lakisääteinen oikeus päättää itse ehkäisevän toimeentulotuen myöntämisperusteista (laki toimeentulotuesta 1412/1997, 8 §), joka havainnollistaa sitä, miten tärkeää tarpeen määrittely on.

Tutkimuksen toteutus

Seuraavaksi esittelemme tutkimuksen toteuttamisen käytännöt. Ensimmäisessä kuvauksessa, miten kriittinen realismi viitoittaa tutkimuksen toteutusta ja aineiston tulkintaa. Sen jälkeen kuvailemme aineistonkeruun ja analyysin vaiheet.

Kriittinen realismi tutkimuksen toteutuksessa ja aineiston tulkinnassa

Kriittisen realismin mukaisesti ymmärrämme, että todellisuudella on objektiivisen ulottuvuuden ohella niin sanottu välittynyt ulottuvuus

(Bhaskar 1978; Pawson & Tilley 1997; Danermark ym. 2019). Todellisuuden empiirinen taso viittaa kaikkeen siihen, mitä voimme havaita, aktuaalinen taso tarkoittaa sitä todellisuutta, joka tapahtuu, havainnoimme sitä tai emme, ja lopulta on vielä syvempi ja näkymätön todellisuus, reaalityodellisuus, joka saa asiat tapahtumaan – tai estää niitä tapahtumasta (Bhaskar 1978; Craig & Bigby 2015; Kjørstad & Solem 2018; Buch-Hansen & Nielsen 2020, 29–30). Ihminen tunnistaa helpommin joidenkin asioiden olemassaolon (kuten tiliotteella olevan euromääräisen summan rahaa) toisten asioiden ollessa hänelle hämäämpiä tai vaikeammin tavoitettavia (kuten syyt, miksi rahat eivät yrittämisestä huolimatta riitä elämiseen). Tutkimuksellisesti haasteenamme on tavoittaa näitä todellisuuden eri tasoja, koska ihmiset eivät ole niistä aina tietoisia tai voivat suhtautua välinpitämättömästi tiettyjen asioiden merkitykseen muutoksen aikaansaamisessa (ks. Hiilamo 2020, 8). Lisäämme tähän vielä neljännen tason, joka on kokemuksellinen. Kokemuksellinen taso on yhteydessä empiiriseen, aktuaaliseen ja reaalityodellisuuden tasoihin. Kokemuksellinen taso on yhtä todellista henkilölle itselleen kuin muutkin olemisen tasot (ks. Jones 2018), mutta alati liikkeessä, se uusiintuu, muokkautuu ja uudistuu koko ajan (Jokinen ym. 2016).

Lähestymme tässä tutkimuksessa etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista niitä tukevien ja hankaloittavien mekanismien näkökulmasta. Tutkimuksen analyysissä käymme läpi haastateltavien esiintuomia tekijöitä, jotka olivat tukeneet tai hankaloittaneet etuuksiin ja palveluihin liittyviin tarpeisiin vastaamista. Mekanismien tutkimisen tarkoituksena on löytää tekijöitä, jotka saavat asioita tapahtumaan (Kuorikoski & Ylikoski 2006), kuten sitä, että sosiaalityön tavoitteet etenevät tai jäävät etenevämmä, etuus- ja palvelutarpeisiin vastataan, ei vastata tai vastataan vain osittain.

Laadullisessa tutkimuksessa mekanismeja jäljitetään etsimällä yhteyksiä empiirisesti havaittavien tapahtumien ja niihin johtaneiden prosessien väliltä (ks. myös Kuorikoski & Ylikoski 2006, 7). Mekanismit toimivat siten laukaisevina tekijöinä tietyissä konteksteissa (Lawson 1998, 161) ja niitä voidaan pyrkiä tunnistamaan eri tavoin (esim. Pawson & Manzano-Santaella 2012, 187; Craig & Bigby 2015). Paitsi että on löydettävissä tukevia ja vaikeuttavia mekanismeja, voivat jotkin mekanismit myös toimia toisiaan kumoavasti tai vähentävästi (*countervailing mechanism*) (Lawson 1998, 147, 162). Esimerkiksi etuus- tai palvelu-

tarpeeseen vastaamisen prosessissa hankaloittava mekanismi voi vähentää joidenkin tukevien mekanismien vaikutusta. On myös huomioitava, onko mekanismi kyseisellä hetkellä olemassa vai ei (Bhaskar 1998, 39). Mekanismien merkitys on kriittisessä realismissa olennainen, ja osittain myös kiistelty (Pawson & Manzano-Santaella 2012; Buch-Hansen & Nielsen 2020, 32).

Konteksti puolestaan ymmärretään kriittisessä realismissa laajemmin kuin esimerkiksi fyysisenä ympäristönä. Kontekstitekijöillä voidaan tarkoittaa sosiaalisia sääntöjä, suhteita tai systeemejä, joilla on merkitystä tietynlaisen vaikutuksen tapahtumiselle (Pawson & Tilley 1997, 411). Tulkintamme mukaan yksi keskeinen kontekstitekijä on haastatteluhetkellä COVID-19-pandemia ja sen torjumiseksi käytävä keskustelu, tiedotus, annetut toimintasuositukset ja säännöt sekä pandemian nostattamat huoli ja pelko. Konteksti tarkoittaa laajasti ottaen sitä tilanneyhteyttä, johon tutkittava ilmiö on kiinnittyneenä. Konteksti on yhtäältä ainutlaatuinen, toisaalta myös suhteellisen vakiintunut. Tutkimusajankohtaan sijoittui COVID-19-pandemian toinen ja kolmas aalto sekä kevään 2020 ensimmäistä aaltoa seurannut suvantovaihe, jolloin tartuntatapauksia oli merkittävän vähän. Tutkimusajankohta pitää sisällään myös vuoden 2020 syksyllä alkaneen vaiheen, jolloin ihmiset alkoivat valtion hallituksen suosituksesta pitää julkisilla paikoilla kasvomaskeja ja 1–2 metrin turvavälejä. Samat suositukset olivat voimassa vielä haastatteluja tehdessämme kesällä 2021. Koronarokotteita oli haastattelujen aikaan jaettu jo noin kuuden kuukauden ajan, ja vanhimmista nuorimpiin edenneessä rokotusohjelmassa oli ehditty jo kaksikymppisten ikäryhmään. Vakiintuneempaa tutkimuksemme kontekstia edustavat esimerkiksi palvelut, joita haastateltava on käyttänyt ja joihin hän mieltää kokemustensa liittyvän.

Tutkimusaineiston keruu ja analysointi

Haastateltaviksi etsimme henkilöitä, jotka olivat kuluneen vuoden aikana olleet aikuissosiaalityön asiakkaana ja saaneet myös jotain etuutta. Yksilöhaastateltavat (N=11) tavoitimme pääasiassa kuntien aikuissosiaalityön työntekijöiden kautta. Yhden haastattelun teimme kasvotusten asiakkaan kotipaikkakunnalla ja loput toteutimme puhelimitse. Haas-

tattelut toteutimme puolistrukturoituina teemahaastatteluina. Nauhoitimme haastattelut ja litteroimme ne tekstimuotoon. Haastatteluaineiston kuvaus löytyy yksityiskohtaisemmin Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL:n) julkaisusarjassa julkaistusta työpaperista (Iivonen & Kivipelto 2022). Tutkimuksella on THL:n tutkimuseettisen työryhmän hyväksyntä.

Jäsensimme aineiston ensin induktiivisesti (Engel & Schutt 2014, 34–35). Induktiivista päättelyä emme kuitenkaan tehneet täysin puhtaalta pöydältä (ks. DePoy & Gitlin 2016, 5), vaan nojauimme kriittisen realismin viitekehukseen ja kontrastiivis-kontrafaktuaalisten selitysten etsimiseen⁷. Ensin haimme aineistosta puhejaksoja, joissa haastateltavat kertovat jonkin palvelun tai etuuden saamiseen vaikuttaneista seikoista, ja joissa tuli esiin etuus- ja palvelutarpeen tyydyttyminen tai vaje. Kiinnitimme huomiota myös siihen, millainen merkitys hankaloitavilla ja tukevilla mekanismeilla on ollut asiakkaiden elämään, ei vain etuuksien tai palvelujen saamiseen. Asioita tarkasteltiin eri näkökulmista: jos henkilöllä x ja y oli palvelujen ja etuuksien saamisessa samankaltainen ”lopputilanne”, kysyimme, millaisia mekanismeja näiden tilanteiden taustalta saattoi tunnistaa. Kontrafaktuaalinen testaus auttaa tekemään havaintoja siitä, millaiset tekijät olivat voimassa. Jos esimerkiksi henkilön taloustilanne on heikentynyt työttömyyden alettua, ei tehdä johtopäätöstä työttömyyden ja taloustilanteen heikkenemisen välisestä yhteydestä, vaan tarkastellaan, millaisia eri tekijöitä oli voimassa niiden henkilöiden kohdalla, joiden kohdalla työttömyys ja heikko taloustilanne olivat voimassa yhtä aikaa.⁸

7 Kontrastiivinen selityskysymys asettaa vastakkain kaksi yhteensopimatonta asiantilaa, joista toinen on toteutunut. Selityksen tehtävänä on kertoa, mikä saa aikaan eron näiden kahden asiantilan välillä. Selitys kertoo, miksi selitettävä asiantila toteutui vaihtoehtoisen sijasta. Jos selittävät seikat eivät olisi toteutuneet, ei selitettävää seikkaa olisi tapahtunut. (Kuorikoski & Ylikoski 2006, 8–9.)

8 Esimerkki kontrafaktuaalisen selityksen muodostamisesta työttömyyden, taloustilanteen ja terveydentilan välisessä yhteydessä: henkilön havaittu työttömyys (a) liittyy tai on osa havaittua taloustilanteen heikkenemistä (b), jos samalla on voimassa mekanismi havaittu heikko terveydentila (c), joka vaikuttaa siihen, että työttömyys (a) aiheuttaa taloustilanteen heikkenemisen (b) sen sijaan, että taloustilanne olisi parantunut (d) tai pysy-

Pelkistimme valitut puhejaksot palvelujen ja etuuksien saamista tukeviksi ja hankaloittaviksi mekanismeiksi. Aineistosta pelkistyi yhteensä 161 palvelujen tai etuuksien saamista tukevaa mekanismia ja 131 palvelujen tai etuuksien saamista hankaloittavaa mekanismia. Koska monet mekanismit olivat lähellä toisiaan, ryhmittelimme samankaltaisia mekanismeja vielä teemoittain. Lopulta saimme 36 etuus- ja palvelutarpeita tukevaa ja 40 hankaloittavaa mekanismia.

Kokosimme lopuksi haastateltavien esiintuomat havainnot palvelujen ja etuuksien tarpeesta, etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamisesta ja etuus- ja palvelutarpeiden täyttymisestä sekä niitä tukevista ja hankaloittavista mekanismeista tyypittelemällä aineiston neljäksi aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinaksi. Tyyppitarinat eivät siis kuvaa ketään yksittäistä asiakasta, vaan liitimme kuhunkin tyyppitarinaan puhejaksoja useamman asiakkaan tuottamasta haastattelupuheesta (ks. Hoikkala & Purhonen 2008). Tyypittelyn teimme etsimällä haastateltavien antamista tiedoista puhejaksoja, jotka liittyvät asumiseen (yksin asuva, pariskunta, perheellinen, yksinhuoltaja), työmarkkina-asemaan (sairauslomalla, opiskelemassa, työttömänä, työkyvyttömyyseläkkeellä, vanhuuseläkkeellä), terveydentilaan (psykykkiset, somaattiset ja neuropsykiatriset oireet), palvelujen käyttöön (aikuissosiaalityö, sosiaalinen kuntoutus, lastensuojelu, kotipalvelu, mielenterveyspalvelut, Kelan etuus-, asiakas- ja puhelinpalvelu, päihdepalvelut, kunnan ja TE-toimiston työllisyyspalvelut, perusterveydenhuolto, erikoissairaanhoido, hammashoito, diakoniatyö, tukihenkilötoiminta, kuntoutus) sekä etuuksien ja taloudellisten tukien käyttöön (työmarkkinatuki, ansiosidonnainen päiväraha, sairauspäiväraha, asumistuki, perustoimeentulotuki, ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki, seurakunnan ja järjestöjen ruoka-apu). Muodostamamme aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinat ovat: (1) mielenterveyssyistä tukea tarvitsevan, (2) päihderiippuvuuden vuoksi tukea tarvitsevan, (3) vanhempana jaksamiseen tukea tarvitsevan sekä (4) terveysvaikeuksien vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinat.

nyt ennallaan (e), ja että taloustilanne ei olisi heikentynyt (b), ellei työttömyyttä (a) olisi tapahtunut. (Ks. Ylikoski 2001; Kuorikoski & Ylikoski 2006.)

Etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevat ja vaikeuttavat mekanismit aikuissosiaalityön asiakkaiden tyyppitarinoissa

Seuraavaksi esittelemme analyysin tulokset. Jaamme osion neljään alaosioon, joissa kussakin käsittelemme etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevia ja vaikeuttavia mekanismeja aikuissosiaalityön asiakkaiden tyyppitarinoissa. Tulososio päättyy tulosten yhteenvetoon.

Mirja – mielenterveyssyistä tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarina

Viidessä haastattelussa oli muita haastatteluja enemmän puhejaksoja, jotka koskevat fyysisten sairauksien tai elämäntilanteen aiheuttamaa pitkäkestoista psyykkistä oirehdintaa, mielenterveyden häiriöitä tai hoitoa vaativia mielenterveyden sairauksia, joiden vuoksi asiakkaat tarvitsevat tukea ja apua asiointiin, ja jotka toimivat päivittäistä elämää vaikeuttavina mekanismeina. Näissä mielenterveyssyiksi kutsumissamme puhejaksoissa tulee esiin kerrontaa sosiaalihuollon asiakkuudesta, joka on kestänyt yli kaksi vuotta. Tilanteissa toistuu vaikeus saada kuukausittainen toimeentulo kasaan eli etuuksien tarve liittyy välttämättömän toimeentulon turvaamiseen. Palvelujen tarve liittyy pääosin mielenterveyspalvelujen tarpeeseen, keskusteluapuun sekä etuuksiin liittyvään asiointi-apuun. Puhejaksoissa esiintyy tarpeita saada sosiaalitoimesta apua muun muassa Kelassa asiointiin ja taloudellista tukea erilaisiin elämän menoihin. Lisäksi esiintyy tarvetta velkoihin liittyviin tukitoimiin. Mielenterveyssyistä tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa etuus- ja palvelutarpeet liittyvät jaksamiseen, opiskeluun ja vapaaehtoistyön tehtävien hoitamiseen.

Tähän tyyppitarinaan liittyvä piirre on myös se, että asiakkaalla on toimiva suhde sosiaalityöntekijän kanssa. Sosiaalityöstä saa keskusteluapua, jota ei saa mielenterveyspalveluista esimerkiksi sen vuoksi, että henkilö ei saa hakemaansa mielenterveyspalvelua. Avun tarpeisiin vastaamista tukevana mekanismina on, että hän saa sosiaalityöstä tukea käytännön asioiden hoitamiseen. Tukevina mekanismeina näyttäytyvät sellaiset puhejaksot, joissa kuvautuu asiakkaan mahdollisuus itse vaikuttaa palvelun sisältöön sosiaalityössä.

Palvelujen ja etuuksien tarpeisiin vastaamista hankaloittavina mekanismeina ovat taloudellisen toimeentulon jatkuva epävarmuus ja vaikeudet talouden hallinnassa. Taloudellinen, osin etuuksiin liittyvä palvelutarve täyttyy niukin naukin, mutta ei kunnolla koskaan. Esimerkiksi velan lyhentäminen on vaikeaa, eikä raha välttämättä riitä terapiakäynteihin. Etuuksiin liittyviin tarpeisiin vastaamista hankaloittavia mekanismeja ovat tukien hakemisen pikkutarkat ja muuttuvat säännöt, joita yritetään ratkoa turvautumalla sosiaalitoimen apuun. Asiakas on väliinputoaja etuusjärjestelmässä eli toimeentulotuki ei esimerkiksi kata kaikkia kuluja, joita hänellä on. Palvelujen ja etuuksien saamista vaikeuttavana mekanismina on myös oma jaksaminen, joka on mielenterveysyiden vuoksi usein heikko. Lisäksi hankaloittavana mekanismina on tietoisuus siitä, että oma talous on jatkuvasti miinuksella ja toimeentulotuen päätöksiä pitää jännittää.

Kyseiseen tyyppitarinaan sisältyy myös puhejaksoja, joissa järjestöjen tai seurakuntien jakama ruoka-apu ja taloudellinen tuki toimii asiakkaan taloudellista tilannetta tukevana mekanismina. Koronaturvallinen asiointi esiintyy palveluissa tukevana mekanismina. (Kuvio 1).

Tässä tyyppitarinassa asiakkuus mielenterveyspalveluihin on ollut tavalla tai toisella voimassa ennen COVID-19-pandemiaa. COVID-19-pandemian alkamisen jälkeen mielenterveyspalveluihin on kuitenkin ollut vaikea päästä:

Haastattelija: Ooks sä jäänyt ilman jotain palvelua, vaikka sä oisit tarvinnut?

Vastaaja: Mielenterveystoimiston puolelle, siellä on ainut missä on nyt ollut, että ei ole tekijöitä, että joko on lomalla tai sitten ovat lähteneet toisiin työtehtäviin toiselle paikkakunnalle.

Haastattelija: Onko mielenterveystoimisto, mistä kautta se palvelu -

Vastaaja: Tästä ((pienen paikkakunnan)) kylältä. Täällä on omat meillä olemassa, ettei tarvii lähteä edes kaupunkiin asti.

Haastattelija: Onko muitten palveluitten kohdalla ollu tällästä?

Palvelujen tarve

- Mielen terveyspalvelujen tarve
- Sosiaalityöstä keskusteluapua ja tukea Kelassa asiointiin
- Kelan etuus- ja asiointipalvelu
- Diakoniatyön keskusteluapu

"Mirja"

Etuuksien tarve

- Eläke, sairauspäiväraha tai työttömyyskorvaus
- Perustoimeentulotuki
- Ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki
- Seurakuntien ja järjestöjen ruoka-apu ja taloudellinen tuki

Tukevat tekijät

- Toimiva suhde omatyöntekijän kanssa
- Käytännön asioiden hoituminen sosiaalityön tukemana
- Päässyt vaikuttamaan palvelun sisältöön
- Koronaturvallinen asiointi palvelussa

- Pitkähkö asiakkuus sosiaalityössä (yli 2 vuotta)
- Pitkään jatkunutta psyykkistä oirehdintaa
- Etuus- ja palvelutarpeet liittyivät jaksamiseen, opiskeluun ja vapaaehtoistyön tehtävien hoitamiseen

Hankaloittavat tekijät

- Vaikeus päästä mielen terveyspalveluihin
- Vaikeuksia talouden hallinnassa
- Jatkuva epävarmuus taloustilanteesta
- Raha ei riitä aina terapiakäynteihin
- Väliinputoaminen etuusjärjestelmässä
- Psyykkinen ja fyysinen terveys
- Toimintakyky
- Jaksaminen

Kuvio 1. Etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevat ja vaikeuttavat mekanismit mielen terveyssyistä tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyypitarinassa.

Vastaaja: Ei.

Haastattelija: Et oo jäänyt ilman muuta. Osaaks sä sanoa siihen syytä, että minkä takia noita mielen terveyspalveluita ei oo täällä ((pienellä paikkakunnalla)) sitten saanu?

Vastaaja: Varmaan tuo, kun porukka lähtenyt pois ja sitten tämä korona sotki nyt silleen, että kun on ollut enemmän avun tarvitsijoita lähipiirissäkin ihan, tai tätä mitä tunnen porukkaa, niin on myös siinä ollu sitten - huomanneet, että tarviivat keskusteluapua.

(Haastattelu 1)

Jos asiakkaaksi onkin onnistunut pääsemään, niin omatyöntekijä on saattanut vaihtua. Vaikeus päästä mielenterveyspalveluihin on aktuaalinen ja se on havaittavissa myös empiirisesti (esim. Suvisaari ym. 2020, 23).

Leo – alkoholin tai huumeiden käytön vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarina

Kolmessa haastattelussa tuli esiin alkoholin tai huumeiden käyttöön liittyviä etuus- ja palvelutarpeita. Tyyppitarinan asiakas on noin 35–55-vuotias mies. Hänellä on sosiaalihuollon asiakkuudesta vähintään kahden vuoden kokemus. Päihteiden käyttöön liittyvät vaikeudet ovat jatkuneet jo pidempään. Päihdepalvelujen tarve johtuu parhaillaan pandemiaolosuhteissa tapahtuneesta repsahduksesta. Pääasiallisena etuutena on työttömyyskorvaus ja asiakkaalla on toistuvasti tarvetta perustoimeentulotukeen. Asiakkaalla on myös työelämää koskevia tavoitteita, joskin oman arvion mukaan asiakkaan työkyky ei tällä hetkellä riitä avoimille työmarkkinoille työllistymiseksi. Alkoholin tai huumeiden käytön vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa etuus- ja palvelutarpeet liittyvät päihteiden tai huumeiden käyttöön, yksinäisyyteen ja toimeentuloon.

Asiakkaan palvelutarpeisiin vastataan päihdepalveluilla, sosiaalityöllä, matalan kynnyksen palveluilla ja tukihenkilötoiminnalla. Etuuksien tarpeisiin vastataan työttömyyskorvauksen, perus-, ehkäisevän ja täydentävän toimeentulotuen sekä seurakuntien ja järjestöjen ruoka-avun turvin. (Kuvio 2.)

Tukevana tekijänä palvelutarpeen täyttymisessä on asiakkaan kokemuksen mukaan se, että suhde aikuissosiaalityön omatyöntekijän kanssa on toimiva ja luottamuksellinen. Tuki on konkreettista kuten palveluihin pääsyssä auttamista, tai psykososiaalista, säännöllistä yhteydenpitoa ja kuulumisten kuuntelemista. Psykososiaalinen tuki auttaa ylläpitämään omaa motivaatiota, joka puolestaan tukee palvelutarpeeseen vastaamista. Elämätilanteeseen liittyy päihteiden käytön ohella asiakkaan kokemaa osattomuutta, jota palveluiden saaminen lievittää myös empiirisen tutkimuksen perusteella (ks. Hedman ym. 2021). Tukevana mekanismina voi pitää myös sitä, että asiakas kokee saavansa palveluista paitsi työntee-

Palvelujen tarve

- Päihdepalvelut
- Sosiaalityö
- Kuntouttava työtoiminta
- Matalan kynnyksen palvelut
- Tukihenkilötoiminta

Etuksien tarve

- Työttömyyskorvaus
- Perustoimeentulotuki
- Ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki
- Seurakuntien ja järjestöjen ruoka-apu

Tukevat tekijät

- Mahdollisuus itse vaikuttaa palvelun sisältöön (esim. kotiin tarjottu päihdepalvelu)
- Luottamuksellinen suhde sosiaalityön ammattilaiseen
- Työntekijöiden pysyvyys
- Kuntouttava työtoiminta
- Matalan kynnyksen palvelut
- Taloustilanteen koheneminen
- Tukihenkilö

"Leo"

- Pitkäaikoinen asiakkuus sosiaalityössä (yli 2 vuotta)
- Pitkään kestänyt alkoholin tai huumeiden käyttö
- Etuus- ja palvelutarpeet liittyvät alkoholiin tai huumeisiin, yksinäisyyteen ja heikkoon taloustilanteeseen

Hankaloittavat tekijät

- Päihteiden käyttö
- Taloudellinen epävarmuus
- Työttömyys
- Mielekkään tekemisen puute
- Etäyhteydellä toimivat palvelut
- Päihdepalveluun pääsyn odottelu

Kuvio 2. Etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevat ja hankaloittavat mekanismit alkoholin tai huumeiden käytön vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa.

kijöiden tarjoamaa sosiaalista tukea myös mielekästä tekemistä päiviin. Sosiaalityön omatyöntekijän ohella matalan kynnyksen päiväkeskustoitinnalla on tärkeä rooli osallisuuden tukemisessa. Tukevaksi mekanismiksi palvelutarpeeseen vastaamisessa paikannamme myös sen, että asiakkaalla on korvaushoitopisteellä omaksi nimetty sosiaaliohjaaja, jolle saa tarvittaessa käydä juttelemassa. Palvelutarpeiden täyttymistä tukee asiakkaan kokemuksen mukaan myös työntekijöiden pysyvyys. Lisäksi asiakasta kuunnellaan palveluissa, mikä on tukeva mekanismi palvelutarpeeseen vastaamisessa. Palvelutarpeeseen vastaamista voi tukea myös se, jos asiakkaan kanssa on keskusteltu etukäteen mahdollisista pandemiaolosuhteisiin liittyvistä muutoksista, kuten A-klinikalta saatavan palvelun muuttumisesta etäpalveluksi.

Asiakkaan kokemuksen perusteella sosiaalityö pystyy tukemaan päih-teettömässä arjessa elämistä myös sillä, että se auttaa kohentamaan hänen taloustilannettaan. Esimerkiksi velkatilanteen selvittäminen ja oikeiden etuuksien hakeminen tukee asiakkaan palvelutarpeeseen vastaamista. Jos päihdekuntoutuspaikkaan pääsy on maksullista, toimii tukevana meka-nismina se, että omasosiaalityöntekijä auttaa maksusitoumuksena myön-nettävän toimeentulotuen hankkimisessa. Tukevia mekanismeja onkin varsin paljon, myös mahdollisuus kotona käyvään tukihenkilöön, jonka kanssa voi purkaa vaikeaa tilannetta ja hakea selkeyttä arjen sujumiseen. Tukihenkilön kanssa käydyt keskustelut tukevat ja virkistävät mieltä:

Haastattelija: Ooks sä saanu tälläst jutteluapua sieltä aikuissosiaali-työstä?

Vastaaja: – on ollu nytte kaks tuntii per viikko, mut nyt me vaihdet-tiin tos pari viikkoo sit silleen, et tunti per päivä. Mutta pari tuntiikin, niin helposti siinä kun käydään laskuja läpi ja vähän saa jutella jonku kanssa, koska ei mul oo täällä muuta kaverii ku toi koira. – Ja siin on vähän niinku semmosta jutteluuki sitte, että nyt ois tossa viime vii-kolla tullu tän vakityypin tilalle yhdelle päivälle yks tyyppi, niin se soittikin, et onks mulla ihan akuutti hätä tääl. Mä oon et ei kyl mä pärjään, et mä ootan mieluummin, et se vakityyppi tulee takas töihin, koska meil on jo jutut. Niin se on sit taas hankala lähtee taas ihan uuden kanssa juttelee näitä asioita.

(Haastattelu 10)

Asiakkaan toimeentulo on niukka ja velkaantuminen on hankaloit-tava mekanismi toimeentuloon liittyvän etuustarpeeseen vastaamiseksi. Aina raha ei riitä edes ruokaan, joten toisinaan asiakkaan pitää tukeutua seurakunnalta haettavaan ruoka-apuun tai sosiaalityöstä haettavaan toi-meentulotukeen.

Hankaloittavana mekanismina palvelutarpeen täyttymiselle toimii se, että kuntoutusohjelmaan ja korvaushoittoon pääsyä joutuu odotta-maan useita kuukausia. Jos hoitoon tai kuntoutukseen pääsee sisään, ne kykenevät kuitenkin vastaamaan palvelutarpeisiin varsin hyvin. Päih-

teettömän arjen elämistä hankaloittavat mielekkään tekemisen puute ja yksinäisyys. Sosiaalityössä palvelutarpeeseen pyritään vastaamaan ehkäisevällä tai täydentävällä toimeentulotuella. Hankaloittavana mekanismina kuitenkin toimii se, että asiakas ei pääse käyttämään liikunta-mahdollisuuksia COVID-19-pandemian rajoitustoimien vuoksi. Taloudellisen niukkuuden takia rahaa mukavaan tekemiseen on käytettävissä vähän, mikä edelleen hankaloittaa yksinäisyyteen ja tekemisen puutteeseen liittyvän palvelutarpeen täyttymistä.

Liisa – vanhempana jaksamiseen tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarina

Kahdessa haastattelussa asiakkaat kuvasivat lapsiperheen tilanteeseen liittyviä etuus- ja palvelutarpeita. Asiakas elää työttömyyskorvauksella ja opiskelee samalla, kun huolehtii alaikäisistä lapsista. Hän on iältään 25–39-vuotias. Lapsilla on todettu ylivilkkautena ilmeneviä neuroepätyypillisiä piirteitä. Asiakkaan toimeentulo koostuu lapsikorotetusta työmarkkinatuesta, asumituesta, perustoimeentulotuesta, lapsilisistä, elatustuesta ja kunnalta ajoittain haetusta täydentävästä ja/tai ehkäisevästä toimeentulotuesta. Työmarkkinatukeen asiakas saa korotusta, koska opiskelu määrittyy työllistymistä edistävään palveluun osallistumiseksi. Lisäksi asiakas on saanut vuoden 2020 lopussa tilapäistä epidemiakorvausta, joka on yhden kuukauden perustoimeentulotukeen tehty 75 euron suuruinen korotus jokaista kotitalouteen kuuluvaa henkilöä kohden (Jokela ym. 2021). Lapsiperheen tulot koostuvat siis monista pienistä puroista. Vanhempana jaksamiseen tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa etuus- ja palvelutarpeet liittyvät vanhempana jaksamiseen, toimeentuloon ja opiskelun loppuunsaattamiseen. (Kuvio 3.)

Liisan tyyppitarinassa palvelutarpeeseen vastaamista tukevat mekanismit liittyvät paljolti sosiaalityöhön. Sosiaalityö pystyy tukemaan vanhempana jaksamista erilaisin keinoin. Perhetyö toteutuu joko kotona vierailevien sosiaalityöntekijöiden käynteinä tai neuvolan kautta saatavana sosiaaliohjauksena. Neuvolan sosiaaliohjaus keskittyy enemmän lasten tarpeisiin, kun taas sosiaalityön kautta tarjotussa avussa keskitytään vanhemman psyykkiseen ja taloudelliseen tukemiseen. Tukevana

Palvelujen tarve

- Sosiaalityö
- Neuvolan perhetyö
- Kelan etuus- ja asiakaspalvelu

Etuuksien tarve

- Lapsikorotettu työmarkkinatuki
- Asumistuki
- Perustoimeentulotuki
- Lapsilisä
- Elatustuki
- Ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki
- Seurakunnan ruoka-apu

Tukevat tekijät

- Tiivis yhteys työntekijöihin, säännölliset tapaamiset
- Sosiaalityön apu etuushakemusten täyttämässä ja lähettämässä
- Luottamus sosiaalityön ammattilaisen asiantuntemukseen
- Työmarkkinatuella opiskelu
- Työmarkkinatuen ajallaan saaminen
- Perustoimeentulotuen saaminen useammalle kuukaudelle kerrallaan

"Liisa"

- Työttömyyskorvauksella opiskelu
- Yksinhuoltajuus, 1-2 lasta
- Lasten neuropsykiatriset vaikeudet
- Etuus- ja palvelutarpeet liittyvät vanhempana jaksamiseen, toimeentuloon ja opiskelujen suorittamiseen

Hankaloittavat tekijät

- Etäopiskelu, jos lapsi on kotona
- Ruokakustannusten nousu, jos lapsi on kotona (esim. koronakaranteeni)
- Palvelun saaminen Kelasta hankalaa, jonotukset ja etäpalvelun monimutkaisuus
- Lapsen puolesta asiointi ei onnistu OmaKela -palvelussa
- Pitkät etäisyydet Kelan toimipisteeseen

Kuvio 3. Etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevat ja hankaloittavat mekanismit vanhempana jaksamiseen tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa.

mekanismina vanhempana jaksamiseen liittyvään palvelutarpeeseen vastaamisessa toimii erityisesti se, että molemmat palvelut toteutuvat asiakkaan kokemuksen mukaan säännöllisesti, työntekijät eivät vaihdu ja yhteydenpito toimii. Tapaamisia on perheen tilanteen mukaan joustuen 1–4 kertaa kuukaudessa. Asiakas voi olla yhteydessä työntekijään aina tarvittaessa.

Sosiaalityön apu on keskeisellä sijalla myös siinä, että etuuksiin liittyviin tarpeisiin kyetään vastaamaan. Asiakkaan kokemus on, että sosiaalityön ammattilainen auttaa ja tukee etuushakemusten täyttämässä ja lähettämässä. On havaittu myös empiirisesti, että sosiaalityön ammattilaiset käyttävät paljon työaikaasi asiakkaiden etuushakemusten kanssa (Kivipelto ym. 2021). Tukevana tekijänä näyttäytyy myös se, että etuuk-

sien saaminen sujuu eikä asiakas koe esimerkiksi työmarkkinatuella opiskelua byrokraattisesti vaikeaksi. Asiakas tuo esiin, että TE-palvelut vaativat opintorekisteriotteen lähettämistä vain kerran lukukaudessa ja rekisteriote on hänen mukaansa helppo toimittaa. Työmarkkinatuki on maksussa ajallaan ja sen hakeminen Kelasta hoituu yksinkertaisesti. Vaikka toimeentulo koostuukin monista pienistä palasista, niin muihin tyyppitarinoihin verrattuna toimeentulo on kuitenkin suhteellisen vakaata, sillä oikeus perustoimeentulotukeen täyttyy useimpina kuukausina ennustettavasti, jolloin Kela myöntää sitä kerralla useammalle kuukaudelle.

Hankaloittavat tekijät liittyvät niin aktuaaliseen, empiiriseen kuin kokemukselliseen todellisuuteen. Ne liittyvät esimerkiksi koronapandemiaan, jota voidaan pitää reaalityodellisuuden kuuluvana. Taloudellinen toimeentulo ja asiointi Kelassa edustavat puolestaan sekä reaalityodellisuutta että kokemuksellista todellisuutta. COVID-19-pandemian aikana opintoja suoritetaan etänä kotona, jolloin elämäntilannetta vaikeuttaa se, että lasta ei voi viedä päivähoitoon. Näin käy, jos lapset saavat nuhan tai jos perhe joutuu koronakaranteeniin. Silloin opintojen eteneminen vaikeutuu ja elinkustannukset saattavat nousta, kun lapset pitää ruokkia kotona useammin kuin heidän ollessa hoidossa. Kymmenen päivän karanteenin aikana ruokakustannusten nousu näkyy perheen taloudessa selkeästi. Silloin etuustarve liittyy ruokamenoihin, joihin Liisa pyytää omasosiaalityöntekijältä ehkäisevää toimeentulotukea.

Palvelun saamisen Kelasta asiakas kokee hankalaksi, mikä hankaloittaa asiakkaan etuuksiin liittyvien tarpeiden täyttymistä. Puhelinpalvelussa on joko ruuhkaa tai siellä ei saa suullisesti tehtyä tarkistuspyyntöä perustoimeentulotuen päätökseen. Myös etäasioinnin asiakas kokee monimutkaiseksi, mikä viestii etuuksiin liittyviin tarpeisiin vastaamista hankaloittavasta mekanismista. Näissäkin tilanteissa asiakas tietää, että voi kääntyä omasosiaalityöntekijän puoleen. Siten asiakkaalla oleva tieto työntekijän asiantuntemuksesta hoitaa asia onnistuneesti toimii asiakkaan etuus- ja palvelutarpeeseen vastaamista tukevana mekanismina:

Vastaaja: Kyll me kuukausittain ollaan lähestulkoon yhteyksissä. Et joskus on saattanut olla jopa vuosikin et ei oo ollut, kun ei oo ollut tarvetta just sillä hetkellä mihinkään. Yleisesti mun sosiaalityöntekijä

auttaa mua Kelan kanssa, et siellä on esim tänä vuonna niin mulle tehtiin väärä päätös ja mä ihmettelin, että kun Kelalta sanotaan, et siellä on tehty oikein, mutta sitten kun mun oma sosiaalityöntekijä kävi ne läpi, niin sehän oli se päätös sit väärin tehty.

(Haastattelu 6)

Jos lapselle tarvitsee hakea esimerkiksi vammaistukea, toimii hankaloittavana mekanismina se, että lapsen puolesta ei pääse asioimaan OmaKela-asiointipalvelun kautta. Asia on aktuaalinen ja sen voi todentaa OmaKela-palvelussa. Lapsen puolesta asioitaessa hakemus liitteineen pitää lähettää postitse tai käydä viemässä lähimmän Kelan toimipisteen postilaatikkoon. Pinta-alaltaan laajassa mutta asukasluvultaan pienikokoisessa kaupungissa lähin Kelan toimipiste voi olla monen kymmenen kilometrin päässä.

Liisa kokee saavansa tukea perheelleen hyvin ja sosiaalityö on onnistunut vastaamaan vanhempana jaksamisen palvelutarpeisiin. Asiakkaan suhteet perhetyön, sosiaalityön ja neuvolan omatyöntekijöihin ovat hyvät ja vanhemmat kokevat tulleen kuulluiksi palveluissa, mikä toimii tukevana mekanismina, kun palveluilla pyritään vastaamaan vanhempana jaksamisen tarpeeseen. Asiakas kokee, että opintojen edistymiseen liittyvät etuus- ja palvelutarpeet pääosin täyttyvät. Toimeentulo riittää perheessä kuitenkin vaihtelevasti. Ehkäisevän ja täydentävän toimeentulotuen tarpeen yllättäessä asiakas kertoo ottavansa omasosiaalityöntekijään yhteyden ja pääasiassa hänen kokemuksenaan onkin, että sosiaalityö pystyy auttamaan asiakkaan perhettä täydentävän tai ehkäisevän toimeentulotuen avulla. Jos yllättäviä rahanmenoja alkaa kasaantua paljon, auttamisen rajat tulevat sosiaalityössä vastaan. Ruokamenoihin asiakas voi tarvittaessa hakea taloudellista tukea myös seurakunnalta.

Jukka – terveysvaikeuksien vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarina

Viidessä haastattelussa tuli esiin terveydentilaan vaikuttavia sairauksia, jotka hankaloittavat asioiden hoitamista ja taloustilannetta. Tyyppitarinan asiakas on aikuinen henkilö, jonka sairaudet ovat kestäneet jo pit-

kään. Asiakkaan aikaa kuluu paljon terveyteen liittyvien asioiden hoitamiseen, kuten palveluihin hakeutumiseen, viranomaispuheluihin ja negatiivisten palvelu- ja asiointikokemusten selvittelyyn. Etenkin Kelan kanssa asiointi on jatkuvaa. Kuten muissa asiakkaan tyyppitarinoissa, myös terveysvaikeuksien vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa asiakkaalla on lähes jatkuva vaikeus saada kuukausittainen toimeentulo kasaan. Käytössä ovat etenkin eläke, asumistuki, perustoimeentulotuki, täydentävä tai ehkäisevä toimeentulotuki sekä järjestöjen ja seurakuntien ruoka-apu. Terveysvaikeuksien vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa etuus- ja palvelutarpeet liittyvät sairauden hoitoon ja välttämättömään toimeentuloon. (Kuvio 4.)

Palvelujen tarve

- Sosiaalityö
- Terveydenhuolto
- Kelan etuus- ja asiakaspalvelu

Etuuksien tarve

- Eläke tai sairauspäiväraha
- Asumistuki
- Perustoimeentulotuki
- Ehkäisevä ja täydentävä toimeentulotuki
- Seurakunnan ruoka-apu

"Jukka"

Tukevat tekijät

- Tiivis ja luottamuksellinen yhteys sosiaalityön ammattilaiseen
- Sosiaalityöstä autetaan hakemusten ja muiden käytännön asioiden hoitamisessa
- Työntekijän hyvä tavoitettavuus
- Koronaturvallinen asiointi
- Oma neuvokkuus asioiden hoitamisessa

- Pitkään jatkuneet terveydelliset vaikeudet hankaloittivat asioiden hoitamista ja taloustilannetta
- Asiakkuuden taustat heterogeenisia
- Etuus- ja palvelutarpeet liittyvät sairauden hoitoon ja välttämättömään toimeentuloon

Hankaloittavat tekijät

- Terveydellisten vaikeuksien ja sairauksien hoitoon liittyvään asiointiin ja selvittelyyn menee paljon aikaa
- Paperisota, oikaisupyynnöt ja epäselvyydet rasittavat jaksamista
- Teknologiset tai taidolliset esteet digipalvelujen käytössä
- Vaikeus saada kuukausittainen toimeentulo kasaan
- Pelko etuuksien katkeamisesta
- Toimimattomat asiakastietojärjestelmät
- Tiedonkulku viranomaisten välillä ei aina toimi

Kuvio 4. Etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamiseen vaikuttavat tukevat ja hankaloittavat mekanismit terveysvaikeuksien vuoksi tukea tarvitsevan aikuissosiaalityön asiakkaan tyyppitarinassa.

Tukevana mekanismina etuus- ja palvelutarpeiden täyttymisessä on luottamuksellinen ja tiivis suhde sosiaalihuollon ammattihenkilöön. Työntekijä hoitaa paljon käytännön asioita, kuten selvittelee etuuskien hakemiseen liittyviä käytäntöjä, soittelee muille viranomaisille ja neuvoo asiakasta hakemusten tekemisessä, liitteiden lähettämisessä ja muissa etuuksiin liittyvissä kysymyksissä. Asiakas kiittelee palvelujen hyvää saavutettavuutta erityisesti sosiaalityössä ja sitä, että työntekijään saa tarvittaessa nopeasti suoran yhteyden. Myös koronaturvallinen asiointi kerää kiitosta, kuten paperisten lomakkeiden saatavuus kaupakeskuksen yhteispalvelupisteeltä, ulkona asiointi tai maskien käyttö asiointitilanteissa. Koronaturvallinen asiointi tukee osaltaan myös palvelutarpeisiin vastaamista.

Jukka on myös asiakkaana varsin neuvokas ja on oppinut aikojen myötä omia keinoja, miten etuuksia ja palveluja saa ja miten karikot voi ohittaa. Hän kuvaa, miten erityisesti Kelan hakemuksiin liittyvää neuvokkuutta hänelle on kehittynyt vuosien myötä, ja se on toiminut tukevana mekanismina etuustarpeisiin vastaamisessa. Siitä huolimatta arki on jatkuvaa taistelua erityisesti taloustilanteen osalta.

Jukan tarinassa kuukausittainen toimeentulo täytyy kasata erinäisistä etuuksista, kuten eläkkeestä, sairauspäivärahasta, asumistuesta, toimeentulotuesta, seurakunnan taloudellisesta tuesta ja ruoka-avusta. Myös toimeentulotukiasioiden oikeudellinen asiantuntijatyöryhmä on tuonut tämän asian esiin (STM 2020) eli se ei ole pelkästään asiakkaan kokemustietoa. Asiakkaalla on aina pelko, että etenkin Kelan etuus tai tuki evätään, tuki katkeaa tai hakemukseen tulee lisäselvityspyyntö. Myös mahdollisuus etuuden epäämiseen on aktuaalinen asia. Se perustuu lakiin (laki toimeentulotuesta 1412/1997), ei pelkästään asiakkaan kokemustietoon. Etuuden epäämiseen tai katkeamiseen liittyvä pelko on kokemus, joka toimii hankaloittavana mekanismina etuuksiin liittyvien tarpeiden täyttymisessä. Asiakkaan aikaa kuluu myös oikaisupyyntöihin, selvityksiin ja viranomaisten kanssa käytävään paperisotaan sekä valituksiin. Kaiken tämän hän kuvaa rasittavan jaksamistaan:

Vastaaja: Siis jouduin valittamaan yhestä päätöksestä ja sit sen oottelu kesti monta kuukautta, se oli viime kesänä. Sen oottelu kesti monta kuukautta ja sitten sit se päätös kyllä minun hyväksi. Hyö oli tehny

virheen ja näin pois päin. Asiasta sai vääntää aika lailla, joka on hyvin epämukavaa. Kun muutenkin voimavarat on heikot, niin ei jaksaisi tämmöisistä perusjutuista hirveesti taistella. Että kyllä se tuntu se asia heti Kelan kanssa semmoselta taistelulta.

(Haastattelu 5)

Etuuksien saamista hankaloittavia mekanismeja on muitakin. Eri-tyisesti teknologiset esteet hankaloittavat asioiden selvittelyä. Tukevana mekanismina tässäkin toimii sosiaalityön ammattilaisen apu. Hankalaa asiakkaan asioiden hoitamisen kannalta on myös hänen kokemuksensa siitä, että tieto ei aina kulje viranomaisten välillä. Viranomaisten väliin yhteistyöhön liittyvä hankaluus toimimattomien asiakastietojärjestelmien osalta on tuotu esiin myös empiirisesti (Salovaara ym. 2021).

Heikosta terveydentilasta kärsivillä asiakkailla on siten moninaisia etuuksiin ja palveluihin liittyviä tarpeita, joiden kokonaisuudesta ei oikein kukaan tunnu olevan kunnolla selvillä. Pääsääntöisesti sosiaalityössä tätä kokonaisuutta koetetaan hoitaa, mutta haasteita on. Asiakkaan asioiden hoitamista hankaloittavia mekanismeja ovat esimerkiksi toimimaton asiakastietojärjestelmä ja se, että monet palveluihin ja etuuksiin liittyvät asiat pitää edelleen hoitaa paljolti puhelimitse, mikä vie aikaa niin asiakkaalta kuin työntekijältä. Käytännön asiat hoituvat jotenkuten, mutta hampaan kolossa on koko ajan jotain, joka vaikeuttaa elämää (mm. virheelliset päätökset, palvelun tai etuuden epääminen). Näin sairauden hoitoon ja välttämättömään toimeentuloon liittyvät etuus- ja palvelutarpeet jäävät osittain täyttymättä.

Yhteenveto tuloksista

Tyyppitarinoissa tuli esiin enemmän palvelujen ja etuuksien tarpeiden tyydyttymistä tukevia kuin hankaloittavia mekanismeja (ks. myös Kivipelto & Koponen 2021). Tukevut mekanismit liittyvät useammin palveluihin kuin etuuksiin. Eri-tyisesti sosiaalityö tukee ja auttaa esimerkiksi etuuksien hakemisessa tai liitteiden ja selvitysten toimittamisessa, mutta myös siinä, että talous rullaa niukoista tuloista huolimatta. Tiiviin ja luottamuksellisen suhteen kokemuksellinen merkitys palvelutar-

peeseen vastaamista tukevana mekanismina saa asiakkailta erityiskiitosta. Asiakkaat arvioivat myös omaa toimintaansa, eli erittelevät sen, tukeeko vai hankaloittaako oma osaaminen järjestelmässä luovimisessa palvelujen tai etuuksien saamista.

Kaikissa tyyppitarinoissa henkilöt ovat olleet sosiaalityön asiakkaana useamman vuoden, ja myös Kelan etuudet ovat heille tuttuja. Koronapandemia toi oikeastaan vain vähän muutosta tähän tilanteeseen. Osalla asiointi on alkanut sujua ja erilaisia keinoja on kehittynyt esimerkiksi perustoimeentulotukeen liittyvään asiointiin Kelassa. Etuustarpeisiin vastaamista parannetaan hakemalla järjestöistä ja seurakunnista ruokapua ja taloudellista tukea. Oman neuvokkuuden ja motivaation ohella sosiaalityön ja muiden ammattilaisten tuki ja apu ovat etuuksien ja palvelujen tarpeisiin vastaamista tukevia mekanismeja.

Hankaloittavat mekanismit liittyvät tukevia yleisemmin asiakkaan kokemukseen omasta tilanteestaan, kuten elämiseen jatkuvassa taloudellisessa niukkuudessa, heikkoon jaksamiseen, huonoon terveydentilaan ja joillain myös eräänlaiseen näköalattomuuteen. Näköalattomuus tai pidempien tavoitteiden puute tai esimerkiksi opintojen keskeytyminen ovat yhteydessä tilanteeseen, jossa kaikki energia menee taloudellisen toimeentulon kuukausittaiseen kasaamiseen. Etuuksien riittävyys, päätösten odottelu ja lisäselvitysten tekeminen Kelalle aiheuttavat huolta, mikä toimii monilla etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista hankaloittavana mekanismina.

Eniten tyyppitarinoissa näkyy kokemuksellinen tieto, niin palvelujen kuin etuuksienkin osalta. Usein kokemus on sidoksissa aktuaaliseen todellisuuteen, kuten toimeentulotuen laskelmaan, mutta koska kokemuksellinen tieto on välittyntä, se sisältää myös erilaisia tulkintoja aktuaalisesta todellisuudesta. Aktuaalisella tasolla laskelmaan perustuvan etuuden riittävyys voi olla ristiriidassa sen kokemuksen kanssa, jonka perusteella asiakkaiden näkemys etuuden saamisesta lopulta perustuu. Palveluihin liittyviä hankaloittavia mekanismeja ovat erityisesti palveluihin pääsemiseen liittyvät esteet, jotka on osittain havaittu myös empiirisesti.

Johtopäätökset

Toteutimme tutkimuksen kriittisen realismin viitekehyksessä. Tietääksemme aiemmin ei ole tutkittu empiirisellä aineistolla sitä, millaisia tukevia tai hankaloittavia mekanismeja aikuissosiaalityön asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamiseen liittyy. Siten tutkimuksemme olikin tavallaan eksploratiivista, jossa kokeilimme, miten kriittinen realismi taipuu laadulliseen aikuissosiaalityön tutkimukseen.

Analyysitapamme etuna on, että saimme esille varsin konkreettisia aikuissosiaalityön asiakkuuden profiileja, joihin liittyy tietynlaisia etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista tukevia ja hankaloittavia mekanismeja. On aina ollut tiedossa, että sama tuki ei toimi eri ihmisten kohdalla, vaikka tarpeet voisivat olla päältä päin katsoen lähes samat. Toivomme, että tulokset tuovat sosiaalityöhön konkreettista tietoa siitä, millaisia mekanismeja etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamiseen liittyy, ja ajatuksia siitä, miten näitä mekanismeja voitaisiin hyödyntää sosiaalityössä aiempaa paremmin. COVID-19-pandemia kontekstina oli merkityksellinen eri tavoin riippuen siitä, millaisessa tilanteessa ihminen elää. Koronaturvallinen asiointi oli tärkeä sellaisten asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamisessa, joilla oli terveysvaikeuksia. Alkoholin tai huumeiden käytön vuoksi tukea tarvitsevan asiakkaan kannalta koronatoimet taas toimivat hankaloittavina tekijöinä, kun palveluja muutettiin etäyhteydellä toimiviksi. Kriittisen realismin perusajatus onkin, että tietyt menetelmät toimivat tietyissä konteksteissa, kun tietyt mekanismit ovat voimassa. Asiakkuuden profiileja voi muodostaa myös toisenlaisista lähtökohdista käsin, esimerkiksi asuinalueiden ja elinympäristöjen perusteella. Tällöin voisi laajentaa kontekstin merkityksen tarkastelua toteuttamaamme tutkimusta laajemmin.

Sosiaalityössä on syytä kiinnittää huomiota myös niihin mekanismeihin, jotka tukevat tai hankaloittavat asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista kriisitilanteissa ja sellaisina aikoina, jolloin menetelmiä esimerkiksi yhtäkkiä muutetaan erilaisiksi kuin mihin asiakkaat ovat aiemmin tottuneet. Kun tietoa mekanismeista saadaan riittävästi, voidaan tätä tietoa käyttää lisäämään sellaisia mekanismeja, jotka tukevat asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamista, kuten asiakkaan omaa motivaatiota tai sitä, että asiakas voi tavata työntekijää mahdol-

lisimman tiiviisti. Tiedon avulla voidaan myös työstää hankaloittavia mekanismeja niin, että ne eivät enää estä tai vaikeuta etuuksien tai palvelujen saamista silloin, kun ihminen niitä tarvitsee. Tässä myös rakenteellisen sosiaalityön merkitys nousee keskeiseksi (Mullaly & Dupré 2019, 362).

Käsityksemme mekanismeista ei suinkaan ole kiistaton, eikä siitä ole yksimielisyyttä oikein kriittisen realismin sisälläkään (Buch-Hansen & Nielsen 2020, 32). Mekanismin löytäminen laadullisen aineiston avulla vaatii useamman analyysikierroksen ja tarpeen mukaan kontrastiivisia tarkasteluja ennen kuin yhteyksiä alkaa löytyä. Joka tapauksessa ”pinnan alla” olevien ilmiöiden tavoittaminen ei ole helppoa, mutta myöskään faktojen havaitseminen ei onnistu aivan vaivattomasti. Esimerkiksi asiakkaan on itsensäkin käytännössä lähes mahdoton arvioida, mitkä kaikki asiat ovat yhteydessä siihen, että hän joko saa tai ei saa tarvitsemiin etuuksia tai palveluita. Varsin monet asiakkaat ovat kuitenkin myös tietoisia etuuksiin ja palveluihin liittyvistä aktuaalisista mekanismeista, joilla on merkitystä esimerkiksi perustoimeentulotuen saamiseen. Mitä enemmän ihmiset kykenevät näkemään yhteyksiä kokemiensa ongelmien ja yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden välillä, sen suurempi mahdollisuus on myös muuttaa vallitsevaa tilannetta (*status quo*) (Buch-Hansen & Nielsen 2020, 113). Tätä kriittisen yhteiskuntatieteen teoreetikot ovat kautta aikojen korostaneetkin (esim. Everitt & Hardiker 1996; Fook 2002; 2003).

Suurten sosiaaliturvaa koskevien muutosten keskellä tutkimuksemme tuo tietoa etuus- ja palvelutarpeisiin vastaamiseen liittyvistä mekanismeista, jotka voivat osaltaan selittää vaikeutta vähentää viimesijaisten etuuksien tarvetta. Lähes jokaisen haastateltavan taloustilanne on ollut vaikea pitkään ja hankaloittavana mekanismina toimi se, että jaksaminen ja energia menee siihen, että tulot riittävät välttämättömiin tarpeisiin kuukaudesta toiseen. (Ks. Hiilamo 2020, 217.) Tutkimuksemme perusteella COVID-19-pandemia ei muuttanut aikuissosiaalityön asiakkaiden etuus- ja palvelutarpeita juuri puoleen eikä toiseen, vaikka maailma oli muutoin liikkeessä heidän ympärillään. Kuitenkin etuuksiin, erityisesti perustoimeentulotukeen, liittyi hankaloittavia mekanismeja myös COVID-19-pandemian aikana, kuten paljon yksityiskohdaisia laskelmaperusteita, joita edes Kelan virkailijat eivät aina kyenneet

asiakkaille perustelemaan. Monen asiakkaan kohdalla toimeentulotuki oli keskeytyneenä milloin mistäkin syystä, ja lisäselvityksiä ja tarvittavia liitteitä koetettiin saada liikkeelle sosiaalityöntekijän, tuttavan ja jopa naapurin avustuksella.

Aikuissosiaalityön asiakkaiden kohdalla COVID-19-pandemian aikana toimimaton etuusjärjestelmä sisälsi koko joukon mekanismeja, jotka murensivat palvelujen vaikuttavuutta. Jotkut mekanismit näyttivät aineiston valossa olevan suorastaan toisia vahvempia. Yksi tällainen mekanismi oli etuuksien pirstaleisuus: jos aika ja voimavarat kuluivat etuuksien kasaamiseen, ei vahvakaan tuki riittänyt palvelutarpeeseen vastaamiseksi. Tämä selittäisi sen, että palvelut eivät välttämättä aina kykene auttamaan asiakasta eteenpäin, vaikka palvelu olisi ollut kuinka hyvää ja asiantuntevaa (esim. Määttä & Määttä 2015). Kun sosiaaliturva-uudistuksessa puhutaan palvelujen ja etuuksien yhteensovittamisesta, tulostemme perusteella kysymys on tällä hetkellä usein päinvastaisesta tilanteesta – etuuksien kanssa kamppailu murentaa palvelujen vaikuttavuutta. Tarvitaankin lisää tietoa siitä, missä määrin eri mekanismit joko vahvistavat tai heikentävät toistensa vaikutuksia.

Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnissa tarvitaan lisätietoa asiakkaiden tavoitetta tukevien ja vaikeuttavien mekanismien tunnistamisesta. Kriittisen realismin mukaan todellisuudessa on aina meneillään lukuisia erilaisia kausaalisia prosesseja, joita kaikkia ei ole tutkimuksellisesti mitenkään mahdollista selittää tai kuvailla (Brante 2010, 19). Vasta mekanismien löytäminen auttaa avaamaan tien sosiaalityön vaikuttavuuden äärelle. Näin siis ajatellaan, jos pidämme todellisuutta kriittisen realismin mukaan eri tasoista koostuvana, jossa vaikuttavuus ei löydy pelkästään empiiriseltä tasolta (Bhaskar 1978; Craig & Bigby 2015; Kjørstad & Solem 2018). On myös tiedostettava, että mekanismit toimivat eri tavoin erilaisten asiakkuuksien kohdalla. Tukeva tekijä voi olla jopa hankaloittava, jos tilanneyhteys ja asiakkaan tarpeet ovat erilaiset. Esimerkiksi Kelan suosima etäasiointi on tässä tutkimuksessa tehtyjen asiakasprofilointien näkökulmasta etuuksien saamista hankaloittava tekijä lähes kaikilla asiakkailla. Etäasiointi saattaa kuitenkin toimia tukevana tekijänä sellaisten asiakkaiden kohdalla, joilla ei ole muita haasteita elämässään kuin tilapäinen rahan tarve (Eronen ym. 2020; 2021).

Kirjallisuus

- Ahonen, Aune & Manssila, Jaana & Pekkarinen, Heidi & Pesonen, Tiia (2020) Koronaepidemian vaikutukset sosiaalipalveluihin. Helsinki: Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. <https://www.talentia.fi/talentia/talentia-tutkii/> Luettu: 30.3.2022.
- Bhaskar, Roy (1978) *The possibility of naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*. Brighton: Harvester Press.
- Bhaskar, Roy (1998) *Philosophy and scientific realism*. Teoksessa Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson & Alan Norrie (toim.) *Critical realism: Essential readings*. London: Routledge, 16–47.
- Blomgren, Sanna & Kivipelto, Minna (2012) *Valtaistus: Valtakunnallinen aikuis-sosiaalityön kartoitus*. Raportti 27/2012. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Blomgren, Sanna & Saikkonen, Paula (2018) *Viimesijaisen turvan palveluissa vielä parannettavaa: Toimeentulotukiuudistuksen kuntakyselyn tuloksia*. Tutkimuksesta tiiviisti 1/2018. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Brante, Thomas (2010) *Consequences of realism for sociological theory-building*. Teoksessa Wendy Olsen (toim.) *Realist methodology. Volume I. Practical realist ontology*. London: Sage, 11–40.
- Buch-Hansen, Hubert & Nielsen, Peter (2020) *Critical realism. Basics and beyond*. London: Macmillan.
- Craig, Diane & Bigby, Christine (2015) *Critical realism in social work research: Examining participation of people with intellectual disability*. *Australian Social Work* 68 (3), 309–323.
- Danermark, Berth & Ekström, Mats & Karlsson, Jan Ch. (2019) *Explaining society. Critical realism in the social sciences*. London: Routledge.
- DePoy, Elizabeth & Gitlin, Laura N. (2016) *Introduction to research. Understanding and applying multiple strategies*. Viides painos. St Louis: Elsevier.
- Engel, Rafael J. & Schutt, Russell K. (2014) *Fundamentals of social work research*. Thousand Oaks: Sage.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi (2020) *Sosiaalibarometri 2020*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) *Sosiaalibarometri 2021. Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry.

- Everitt, Angela & Hardiker, Pauline (1996) *Evaluating for good practice*. London: Palgrave Macmillan.
- Fook, Jan (2002) *Social work: Critical theory and practice*. London: SAGE.
- Fook, Jan (2003) *Critical social work. The current issues*. *Qualitative Social Work* 2 (2), 123–130.
- Hedman, Lilli & Ikonen, Jonna & Leemann, Lars & Koskela, Timo & Martelin, Tuija & Solin, Pia & Tamminen, Nina & Parikka, Suvi (2021) *Osallisuuden kokemus ja positiivinen mielenterveys työmarkkina-aseman ja kotitalouden rakenteen mukaan – FinSote 2019 -tutkimuksen tuloksia*. Tutkimuksesta tiiviisti 5/2021. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Heinonen, Tatu (2021) *Sote-uudistuksen uutisointi sosiaalialan näkökulmasta. Diskurssianalyysi Helsingin Sanomien pääkirjoituksista*. Pro Gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, humanistisyyhteiskuntatieteellinen tiedekunta.
- Hiilamo, Heikki (2020) *Sosiaaliturvanäkemyksen kuplat ja kuilut: Esimerkkinä suhtautuminen köyhiin ja työttömiin*. Teoksessa Lea Suoninen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) *Sosiaaliala uudistuu. Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä*. Helsinki: Huoltaja-säätiö, 211–228.
- Hiilamo, Heikki (2021) *Koronakriisin sosiaalinen velka. Miten pandemia vaikuttaa laaja-alaiseen hyvinvointiin? Impulseja, lokakuu 2021*. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiö. https://sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/KSS_Koronakriisin-sosiaalinen-velka_Web.pdf Luettu 15.2.2022.
- Hoikkala, Tommi & Purhonen, Semi (2008) *Suurten ikäluokkien ”tavallisten” jäsenten tyyppitarina*. Teoksessa Semi Purhonen, Tommi Hoikkala & J.P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarinat*. Helsinki: Gaudeamus, 51–67.
- Iivonen, Saija & Kivipelto, Minna (2022) *Miten aikuissosiaalityön asiakkaat kokivat saaneensa tarvitsemansa palvelut ja etuudet koronaepidemian aikana? Työpaperi 1/2022*. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Ilmakunnas, Ilari (2020) *Uudelleenjaon paradoksin jäljillä. Kirjallisuuskatsaus universalismin ja pienituloisille kohdentamisen köyhyysvaikutuksista*. *Yhteiskuntapolitiikka* 85 (5–6), 563–570.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2016) *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.
- Jokela, Merita & Korpela, Tuija & Kivipelto, Minna & Jauhiainen, Signe (2021) *Toimeentulotuen saajamäärät kasvoivat vähän: Koronaepidemia toi esiin järjestelmän joustavuuden*. *Suomen sosiaalinen tila* 2/2021. Tutkimuksesta tiiviisti 4/2021. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Jones, Marjaana (2018) *Kokemustiedon määrittelyt ja käyttö julkisen terveydenhuollon kontekstissa*. Teoksessa Jarkko Toikkanen & Ira A. Virtanen

- (toim.) Kokemuksen tutkimus VI. Kokemuksen käsite ja käyttö. Rovaniemi: Lapland University Press, 169–190.
- KAKS (2021) Kansalaiset: Samantekevää, miten sosiaali- ja terveyspalvelut järjestetään, kunhan hoitoon pääsee. Uutiset 2.10.2021. <https://kaks.fi/uutiset/kansalaiset-samantekevaa-miten-sosiaali-ja-terveyspalvelut-jarjeste-taan-kunhan-hoitoon-paasee/> Luettu 15.2.2022.
- Karjalainen, Pekka & Metteri, Anna & Strömberg-Jakka, Minna (2019) TIE-KARTTA 2030: Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön tulevaisuus selvitys. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 41/2019. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kela, laskurit. <https://www.kela.fi/laskurit> Luettu 30.3.2022.
- Kela (2022) Kelan toimeentulotukea koskeva etuusohje. Toimeentulotuki, 24.3.2022. Helsinki: Kela. <https://www.kela.fi/documents/10192/3464829/Toimeentulotuki.pdf> Luettu 30.3.2022.
- Kestilä, Laura & Jokela, Merita & Härmä, Vuokko & Rissanen, Pekka (toim.) (2021) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, kevät 2021. Raportti 3/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kivipelto, Minna & Karjalainen, Pekka & Koponen, Erja & Liukko, Eeva (2020a) Osallistavan sosiaaliturvan kokeilun toteutus. Teoksessa Minna Kivipelto (toim.) Osallistavaa aikuissosiaalityötä: Osallistavan sosiaaliturvan kuntakokeilun tulokset. Raportti 7/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 10–25.
- Kivipelto, Minna & Koponen, Erja (2021) Osallistavan sosiaaliturvan mallin vaikuttavuus. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö, vaikuttavuus. Helsinki: Gaudeamus, 233–249.
- Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka (2020) Sosiaalipäivystykset ja koronaepidemian ensimmäinen vaihe. Tutkimuksesta tiiviisti 9/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kivipelto, Minna & Tanner, Niina & Knop, Jade & Hiilamo, Heikki (2021) Toimeentulotuki uudistus ei vapauttanut aikaa sosiaalityöhön: Sosiaalihuollon tukea tarvitsevien asiakkaiden avun saanti vaikeutunut. Tutkimuksesta tiiviisti 41/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kjørstad, Monica & Solem, May-Britt (2018) Basic concepts of critical realism. Teoksessa Monica Kjørstad & May-Britt Solem (toim.) Critical realism for welfare professionals. Routledge advances in social work. London: Routledge, 13–20.

- Knop, Jade & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka & Kivipelto, Minna (2021) Sosiaalipäivystysten kiire jatkui koronaepidemian pitkittyessä. Tutkimuksesta tiiviisti 8/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kuntaliitto (2020) Kuntien sosiaali- ja terveystoiminnan nettokustannuksia vuonna 2020 (pl. Ahvenanmaa, sisältää liikelaitokset). <https://www.kuntaliitto.fi/sosiaali-ja-terveysasiat/tilastot-ja-erillisselvitykset/kuntien-sosiaali-ja-terveydenhuollon-nettokustannukset-euroaasukas> Luettu 28.3.2022.
- Kuorikoski, Jaakko & Ylikoski, Petri (2006) Kausaliteetti ja kriittinen realismi. *Sosiologia* 43 (1), 1–13.
- Kuusikko-työryhmä (2021) Kuuden suurimman kaupungin aikuissosiaalityö vuonna 2020. Kuusikko-työryhmän julkaisusarja 6/2021. https://www.kuusikkokunnat.fi/aikuissosiaalityo_tiivistelma Luettu 30.3.2022.
- Laki toimeentulotuesta (1412/1997). Helsinki: Eduskunta.
- Lawson, Tony (1998) Economic science without experimentation / Abstraction. Teoksessa Margaret Archer, Roy Bhaskar, Andrew Collier, Tony Lawson & Alan Norrie (toim.) *Critical realism: Essential readings*. London: Routledge, 144–187.
- Mullaly, Bob & Dupré, Marilyn (2019) *The new structural social work*. Fourth Edition. Don Mills: Oxford University Press.
- Mäntyneva, Päivi & Ketonen, Eeva-Leena & Peltoniemi, Johanna & Aaltonen, Henri & Hiilamo, Heikki (2021) Sosiaalipoliittiset toimet koronapandemian aikana vuonna 2020 Vertailututkimus Suomesta ja 12 muusta OECD-maasta. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 2/2021. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8356-4> Luettu 30.3.2022.
- Määttä, Mirja & Määttä, Anne (toim.) (2015) Parempia ratkaisuja koulutuksen ja työn ulkopuolella olevien nuorten tukemiseen. Valtion selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 16/2015. Helsinki: Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79533/parempia%20ratkaisuja%20koulutuksen%20ja.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Luettu 30.3.2022.
- Pawson, Ray & Manzano-Santaella, Ana (2012) A realist diagnostic workshop. *Evaluation* 18 (2), 176–191.
- Pawson, Ray & Tilley, Nick (1997) An introduction to scientific realist evaluation. Teoksessa Elanor Chelmsky & William R. Shadish (toim.) *Evaluation for the 21st century: A Handbook*. London: Sage, 405–418.
- Saarinen, Kaisa & Hietikko, Päivi (2020) Sosiaalinen raportti aikuissosiaalityön asiakkaista Helsingissä 1/2020. Helsinki: Helsingin kaupunki.

<https://www.hel.fi/static/liitteet-2019/SoTe/Palaute/sosiaalinen-raportointi/Sosiaalinen-raportti-aikuissosiaaliryhmittely-asiakkaat-2020.pdf> Luettu 30.3.2022.

Salovaara, Samuel & Silén, Marianne & Vehko, Tuulikki & Kyytsönen, Maiju & Hautala, Sanna (2021) Tieto- ja viestintäteknologian käyttö sosiaalihuollossa vuonna 2020. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Raportti 10/2021. Helsinki 2021.

Sihvonen, Ella & Juvonen-Posti, Pirjo & Tuovinen, Anna-Kaisa & Seppänen, Laura & Saikku, Peppi & Blomgren, Sanna & Heinonen, Hanna-Mari & Laatu, Markku & Mattila, Hannu & Näsi, Ella & Korpela, Tuija & Tervola, Jussi & Joensuu, Matti & Unkila, Kirsi & Virrankari, Lotta (2021) Tutkimuskatsaus Suomen sosiaaliturvan monimutkaisuuteen. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 1/2021. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-5434-2> Luettu 15.2.2022.

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014). Helsinki: Eduskunta.

STM. Sosiaaliturvauudistus. <https://stm.fi/sosiaaliturvauudistus> Luettu 30.3.2022.

STM (2020) Toimeentulotukiasioiden oikeudellinen asiantuntijatyöryhmä. Työryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 9/2020. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162264/STM_2020_09_rap.pdf Luettu 30.3.2022.

STM (2021) Sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstön riittävyyden ja saatavuuden ohjelma alkaa. Tiedote 321/2021. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://stm.fi/-/sosiaali-ja-terveydenhuollon-henkiloston-riittavyyden-ja-saatavuuden-ohjelma-alkaa> Luettu 30.3.2022.

STM (2022a) Viimesijainen turva, perusturva ja asuminen. Sosiaaliturvakomitean ongelmaraportti. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 3/2022. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

STM (2022b) Sosiaaliturvan valinnat ja peruseriaatteet. Sosiaaliturvakomitean raportti. Sosiaaliturvakomitean julkaisuja 5/2022. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Suvisaari, Jaana & Lundqvist, Annamari & Linnaranta, Outi & Haravuori, Henna & Lukkala, Tanja & Winter, Susanna & Sarajärvi, Kiira (2020) Mieliala ja epidemiatilanteeseen liittyvät huolet. Teoksessa Laura Kestilä, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, syksy 2020. Raportti 14/2020. Helsinki: terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 16–21.

- Tervola, Jussi & Nykänen, Eeva (2022) Sosiaaliturvan riittävyyden mittaaminen on vaikeaa, joten se tulee tehdä läpinäkyvästi ja huolellisesti. 24.3.2022. YP-blogi. <https://blogi.yplehti.fi/sosiaaliturvan-riittavyyden-mittaminen-on-vaikeaa-joten-se-tulee-tehda-lapinakyvasti-ja-huolellisesti/> Luettu 30.3.2022.
- THL (2019) Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2015–2019. Työpaperi 6/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Ylikoski, Petri (2001) Understanding interests and causal explanation. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.

6 Vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien kuvaukset kuormittavista tekijöistä ja selviytymiskeinoista COVID-19-pandemian aiheuttamien poikkeusolojen aikana

Eveliina Heino, Hanna Kara & Maija Jäppinen

Johdanto

Keväällä 2020 alkaneella COVID-19-pandemialla on ollut sekä paikallisia että maailmanlaajuisia ulottuvuuksia ja vaikutuksia. Pandemia on uhannut samanaikaisesti useita inhimillisiä resursseja. Se on vaikuttanut muun muassa turvallisuuteen, psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen, sosiaalisiin kontakteihin ja niiden tarjoamaan tukeen sekä taloudelliseen toimeentuloon. (van der Velden ym. 2020, 541.)

Useat maat ovat toteuttaneet erilaisia toimia viruksen leviämisen estämiseksi sekä keväällä 2020 että sen jälkeen. Suomi julisti maaliskuun puolivälissä 2020 poikkeusolot (Valmiuslaki 2011/1552) ja valtionjohto suositteli, että lapsia hoidettaisiin mahdollisuuksien mukaan kotona.

Lisäksi koulujen ja muiden oppilaitosten sekä vapaan sivistystyön tilat sulkeutuivat ja lähiopetus keskeytyi joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta. Sellaiset julkisen sektorin työntekijät, joiden työtehtävät mahdollistivat etätyöskentelyn, aloittivat määräyksestä etätöihin. Muiden sektorien työntekijät saivat etätyösuosituksen. (Valtioneuvosto 2020a.) Tilastokeskuksen mukaan lähes 60 prosenttia suomalaisista siirtyi etätöihin keväällä 2020 (Sutela 2020). Lisäksi eri kyselyiden perusteella varhaiskasvatuksen, neuvolan ja terveydenhoidon palvelut olivat tavallista vähemmän käytössä. Viranomaisien suosituksista monet perheet pitivät lapsensa pois päivähoidosta huolimatta sen arkeen tuottamasta kuormituksesta. (Lammi-Taskula 2020; Suomen Monikkoperheet ry 2020.)

Näin ollen valtionjohdon määräykset sosiaalisesta eristyksestä johtivat keväällä 2020 siihen, että vanhemmat ja lapset viettivät suuren osan ajastaan yhdessä kodeissaan. Sosiaalisten kontaktien rajoittamisen vuoksi heidän ei ollut mahdollista saada tukea myöskään läheisverkostoistaan. Uudessa tilanteessa monien lapsiperheiden vanhempien oli järjestettävä arki uudestaan ja yhdistettävä oma etätö kasvaneeseen määrään kotiöitä sekä lasten kokopäiväiseen hoitoon ja/tai koulunkäynnissä avustamiseen.

Suomessa ja muualla toteutettujen tutkimusten ja selvitysten perusteella pandemialla on ollut lukuisia kielteisiä vaikutuksia lapsiperheiden arkeen. Se on voinut kärjistää toimeentulovaikeuksia sellaisissa perheissä, joissa vanhemmat joutuivat lomautetuiksi tai työttömiksi (GSE 2020), lisätä sukupuolten välistä epätasa-arvoa (Collins ym. 2021; Clark ym. 2021) ja vaikuttaa kielteisesti niin aikuisten (Wang ym. 2020) kuin nuortenkin mielenterveyteen (Pelastakaa Lapset ry 2021; Racine ym. 2021) sekä lisätä perheväkivallan riskiä (Haapakangas 2020; UNRIC 2020; Husso ym. 2021). Merkittävä haaste on ollut myös lasten ja perheiden palveluiden toteuttaminen etänä, sillä etäpalvelut voivat tavoittaa huonosti kaikkein haavoittuvimmissa tilanteissa olevia perheitä (SOSTE 2020).

Tutkimusten mukaan osa lapsiperheiden vanhemmista on kokenut pandemian saaneen aikaan myös myönteisiä muutoksia arkeen ja perhe-suhteisiin. Näitä olivat esimerkiksi kiireen ja aikataulupaineiden väheneminen ja perheenjäsenten kanssa vietetyn ajan lisääntyminen (Evans ym. 2020; Paju 2020; Salin ym. 2020; Sorkkila & Aunola 2020). Vaikut-

taakin siltä, että eriarvoisuus perheiden välillä syveni pandemian aikana. Pandemia vaikutti kielteisesti erityisesti niihin yksilöihin ja perheisiin, jotka olivat haavoittuvassa asemassa jo ennen pandemiaa. Haavoittuvassa asemassa olivat esimerkiksi perheet, joissa on erityistä tukea tarvitsevia lapsia, vieraskieliset työkäiset, ulkomailla syntyneet toimintarajoitteiset henkilöt, toimeentulotuen tarpeessa olevat henkilöt, mielenterveys- ja päihdekuntoutujat sekä asunnottomat ihmiset (Ahonen ym. 2020; Finell 2020; Paju 2020; Valtioneuvosto 2020b; Sainio ym. 2021). Suomalainen ja kansainvälinen tutkimus pandemian vaikutuksista sosiaaliseen eriarvoisuuteen ammatillisen sosiaalityön näkökulmasta on kuitenkin toistaiseksi ollut vähäistä (ks. kuitenkin Banks ym. 2020; Bright 2020; Harrikari ym. 2021), ja aiheesta tarvitaan tutkittua tietoa.

Tässä tutkimuksessa tarkastelemme vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien kuvauksia yhtäältä arkea kuormittaneista tekijöistä ja toisaalta selviytymiskeinoista poikkeusolojen aikana keväällä 2020. Vieraskielisillä tarkoitamme tässä äidinkielenään jotain muuta kuin suomea, ruotsia tai saamea puhuvia henkilöitä. Kysymme, *mikä aiheuttaa vieraskielisten lapsiperheiden vanhemmille kuormitusta poikkeusoloissa, millaista tämä kuormitus on ja millaisia selviytymiskeinoja vanhemmilla on tilanteessa*. Keräsimme tutkimuksemme aineiston monikielisellä sähköisellä kyselylomakkeella ajanjaksolla 17.4.–30.6.2020. Tutkimuksemme käsittelee vieraskielisten lapsiperheiden arkea COVID-19-pandemian aikana, mutta tuloksilla on sovellusarvoa myös laajemmin. Väitämme, että pandemian aiheuttaman erityistilanteen tarkastelu tuo esiin vieraskielisten lapsiperheiden tuen tarpeisiin liittyviä kysymyksiä yleisemmälläkin tasolla.

Luku etenee siten, että ensin tarkastelemme koronapandemian vaikutuksia vieraskielisen väestön osalta. Tämän jälkeen esittelemme erilaisia näkökulmia selviytymiskeinojen tarkasteluun sekä aiempia tutkimuksia selviytymiskeinoista erilaisten kriisien, kuten COVID-19-pandemian aikana. Tämän jälkeen kuvaamme tutkimuksemme toteuttamista ja raportoimme tutkimustuloksia. Lopuksi esitämme johtopäätökset.

Vieraskielisten ihmisten asema Suomessa koronapandemiaolosuhteissa

Koronapandemian vaikutuksista nimenomaan vieraskielisten perheiden arkeen ja vanhempien selviytymiskeinoihin ei toistaiseksi löydy Suomessa toteutettuja tutkimuksia. On kuitenkin viitteitä siitä, että vieraskieliset lapsiperheiden vanhemmat olivat rakenteellisesti haavoittuvassa asemassa, mikä tarkoittaa sitä, että yhteiskunnallisten hierarkioiden ja valtasuhteiden vuoksi pandemia mahdollisesti vaikutti tähän ryhmään enemmän kuin valtaväestöön.

Koronapandemian vaikutukset kohdistuivat ensinnäkin terveyteen. Suomessa erityisesti pääkaupunkiseudulla vieraskielisten ihmisten suhteellinen osuus tartunnan saaneista oli suomenkielisten osuutta suurempi. (Valtioneuvosto 2021.) Aihetta koskevan tiedotteen (Finell 2020) mukaan syynä saattoi olla monikielisen ja kohdennetun tiedotuksen riittämättömyys. Toisaalta on esitetty, että ahdas asuminen ja vieraskielisten ihmisten tekemän työn keskittyminen matalapalkkaisille aloille, joilla etätyön mahdollisuus on rajallinen, ovat voineet lisätä tartuntamääriä vieraskielisten joukossa (Skogberg 2020). OECD:n raportin (2020) mukaan vieraskielisten henkilöiden ja maahanmuuttajien tartuntamäärät olivat suuremmat verrattuna valtaväestöön myös muissa maissa.

Lisäksi jo pandemiaa edeltävä tutkimus osoittaa, että sosiaali- ja terveyspalvelut eivät aina pysty kohtaamaan maahan muuttaneiden ja vieraskielisten ihmisten palvelutarpeita; palvelut ovat usein vaikeasti saavutettavissa ja palveluita koskeva tieto on epäselvää (Heino 2018; Turtiainen & Hiitola 2019). Vaarana olikin, että palveluiden rajoittaminen ja muuttaminen etäpalveluiksi heikentää niiden saavutettavuutta.

Vieraskielisten työmarkkina-asema pandemian aikana ansaitsee oman huomionsa; Suomessa ja kansainvälisesti vieraskielisten ja maahanmuuttajien työttömyys kasvoi suhteellisesti valtaväestön työttömyyttä enemmän (OECD 2020; Työ- ja elinkeinoministeriö 2020). Lisäksi kansainvälisten tutkimusten perusteella maahan muuttaneet vanhemmat kohtasivat erityisiä vaikeuksia lapsen avustamisessa etäopetuksessa liittyen muun muassa hiljaisten tilojen tai etäopiskelussa tarvittavien välineiden puuttumiseen sekä vanhempien kielitaidon puutteisiin (OECD 2020; Popyk 2020; Li ym. 2021). Eri arvioiden mukaan pandemian ja

poikkeusolojen pidemmän aikavälin vaikutukset kietoutuivat vieraskielisten ja maahanmuuttajien keskuudessa myös esimerkiksi syrjinnän ja stigmatisoinnin lisääntymiseen sekä ylirajaisen yhteydenpidon ja perheenyhdistämisen prosessien vaikeutumiseen (Papademetriou & Hooper 2020; Rambaree & Nässén 2020; Skogberg 2020).

Huolimatta poikkeusolojen päättymisestä Suomessa virallisesti keväällä 2020 erilaisia alueellisia rajoituksia oli vaihtelevasti voimassa aina kesään 2022 asti. Tilanteen kehityksen sekä mahdollisten tulevien pandemioiden ennakoiminen on vaikeaa. Näin ollen on tärkeää saada tutkittua tietoa vieraskielisten vanhempien kuormituksesta ja selviytymisestä koronapandemian aikana.

Näkökulmia selviytymiskeinoihin

Yksilöiden selviytymistä (*coping*) on tutkittu laajasti 1980-luvulta lähtien. Richard Lazaruksen ja Susan Folkmanin (1984) klassikoksi muodostuneen määritelmän mukaan yksilöt käyttävät kriisitilanteissa erilaisia tietoisia ja tiedostamattomia selviytymiskeinoja, jotka auttavat heitä tulemaan toimeen kuormitusta aiheuttavien tekijöiden kanssa. Selviytyminen koostuu tämän määritelmän mukaan erilaisista strategioista, joiden avulla yksilö ensin arvioi ja sitten pyrkii hallitsemaan tai välttämään vaikeaa tilannetta ja siihen liittyviä tunteita (mt., 141–142).

Selviytymiskeinoja tarkasteleva kirjallisuus nojaa usein Richard Lazaruksen ja Susan Folkmanin (1984) tapaan jakaa selviytymiskeinot ongelmasuuntautuneisiin ja tunnekeskeisiin keinoihin. *Ongelmasuuntautuneiden selviytymiskeinojen* avulla ihminen yrittää aktiivisesti vaikuttaa kuormitusta aiheuttavaan tilanteeseen, ympäristöön tai henkilöön. *Tunnekeskeisten selviytymiskeinojen* avulla ihminen ei pyri vaikuttamaan suoraan kuormitusta aiheuttavaan tekijään, vaan ennemminkin omaan ajattelu- ja suhtautumistapaansa. Käytännössä yksilöt käyttävät usein näitä keinoja rinnakkain. (Mt., 150.) Keinojen valintaan vaikuttaa myös se, voiko kuormitusta aiheuttavaa tilannetta konkreettisesti muuttaa (Lazarus 2000; Skinner ym. 2003).

Yksilöiden resurssit selviytyä kuormittavista tilanteista ovat henkilökohtaisia ja sosiaalisia (Lazarus & Folkman 1987; Lazarus 2000). Usein

mainittu yksilöllinen piirre on myönteinen ajattelu, johon liittyy myönteisten tulosten odotus sekä ennakoivat terveyttä suojelevat toimet (esim. Connor-Smith & Flachsbarth 2007; Carver & Connor-Smith 2010). Selviytymisprosessin keskeinen resurssi on sosiaalinen tuki, joka sisältää emotionaalisen, tiedollisen ja konkreettisen tuen (House 1981; Cohen & Syme 1985). Nämä 1970- ja 1980-luvuilla luodut määritelmät sosiaalisesta tuesta ovat tutkimuksissa edelleen käytössä sosiaalisen tuen operationalisoinnissa. Sosiaalinen tuki toimii puskurina stressiä vastaan, auttaa päätöksenteossa ja edesauttaa terveyttä vaikeassa tilanteessa (Cohen & Syme 1985; Bovier ym. 2004; Eagle ym. 2019). Lisäksi sosiaalista tukea saaneet käyttävät enemmän ongelmasuuntautuneita selviytymiskeinoja ja tekevät konkreettisia tekoja vaikeaksi koetun tilanteen muuttamiseksi verrattuna niihin, jotka eivät saa sosiaalista tukea (Chao 2017, 1011).

Pandemiaa edeltävä tutkimus yksilöiden ja perheiden selviytymiskeinoista on tarkastellut esimerkiksi lähisuhdeväkivallan (Mahapatro & Singh 2019), oman tai läheisen vakavan sairastumisen (Kershaw ym. 2004), lapsen vammaisuuden (Tway ym. 2007), omaishoitajana toimimisen (Gilhooly ym. 2016) ja luonnonkatastrofin (Chao 2017) tilanteita. Tutkimusten lähtökohtana on ollut nimenomaan arjen muuttaminen ja kuormituksen kasvaminen, jotka vaativat yksilöiltä uudenlaisia toiminta- ja ajattelutapoja.

Arkea voi lähestyä Rita Felskin (2000) tavoin yksityisen ja julkisen yhdistelmänä, joka koostuu toistoista ja tottumuksista, ja johon yhdistyvät usein paikallisuus ja jonkinasteinen ennakoitavuus. Pandemia ja sitä seuranneet poikkeusolosuhteet muuttivat yksilöiden ja perheiden arkea maailmanlaajuisesti monin eri tavoin, sillä moni ihminen joutui muuttamaan toimintatapojaan. Lisäksi arjen ennakoitavuus horjui, sillä pandemian vaikutuksia ja kestoja oli vaikeaa ennustaa.

Milla Salin ja kumppanit (2020) tuovat esille, että tutkimus COVID-19-pandemian ajan selviytymiskeinoista on keskittynyt tiettyihin tarkasti määriteltäviin ryhmiin tietyissä valtioissa, eikä laajaa kokonaiskuvaava esimerkiksi eri selviytymiskeinojen toimivuudesta ole. Jo julkaistut tutkimukset tarkastelevat esimerkiksi opettajien (Talidong & Toquero 2020), terveydenhuollon henkilökunnan (Cai ym. 2020) sekä vammaisten ja pitkäaikaissairaiden henkilöiden (Umucu ym. 2020) selviy-

tymiskeinoja. Kaikkien tutkimusten tuloksia yhdistää se, että sosiaalinen tuki määrittyy merkittäväksi selviytymistä tukevaksi resurssiksi (Cai ym. 2020; Talidong & Toquero 2020; Umucu ym. 2020).

Valtaväestöön kuuluvien lapsiperheiden vanhempien COVID-19-pandemian aikaisia selviytymiskeinoja on tutkittu jonkin verran. Matilda Sorkkilan ja Kaisa Aunolan (2021) tutkimuksen mukaan vanhempien kuormitusta pandemian aikana lisäsivät lasten erityistarpeet ja lasten kanssa vietetyn ajan määrän kasvu, kun taas selviytymistä edesauttoivat lasten ja vanhempien korkeampi ikä sekä taloudellisten huolten vähäisyys. Milla Salin kumppaneineen (2020) tuo puolestaan esille, että vanhempien selviytymiskeinoihin vaikuttivat palkkatyön joustavuus, yhteiskunnan ja muiden tahojen tuottama sosiaalinen tuki sekä perhesuhteet, joissa oli mahdollista tehdä perheenjäseniä tukevia järjestelyitä. Lisäksi selviytymiseen vaikuttivat yksilön asenne, mahdollisuus omaan aikaan sekä joustavuus työn standardien suhteen. Myös tämän luvun kirjoittajien toteuttamassa tutkimuksessa (Heino & Kara 2020) kävi ilmi, että sosiaalinen tuki oli poikkeusolojen aikana lapsiperheiden vanhemmille erityisen merkityksellistä. Emotionaalinen tuki mahdollisti huolten jakamisen ja vähensi stressiä sekä tuotti turvallisuuden ja hallinnan kokemuksia. Konkreettisesti saadussa tuessa korostui lastenhoito, ruokahuolto ja taloudellinen tuki. (Mt., 257.)

Kaikkiaan COVID-19-pandemian seurauksista lapsiperheiden arkeen tai eri perheenjäsenten käyttämistä selviytymiskeinoista pandemian aikana ei kuitenkaan vielä ole paljoa tutkittua tietoa. Tämän vuoksi pidämme tärkeänä, että teemme näkyväksi kyselyyn vastanneiden vanhempien näkemyksiä selviytymisestään koronapandemiassa. Koska selviytymiskeinoja ja niiden muodostumista on tarkasteltava kontekstissaan, on syytä tulososassa ensin tarkastella vastaajien kuvauksia kuormituksesta, joka haastaa arjessa selviytymistä.

On merkityksellistä, että vastaajat olivat alaikäisten lasten vanhempia, sillä perheillä voi olla yhteisiä resursseja ja kuormittavia tekijöitä, jotka vaikuttavat heidän arkeensa. Lisäksi perhesuhteet sisältävät erilaisia perheenjäsenten välisiä keskinäisriippuvuuksia ja hoivavastuita, joiden luomassa kontekstissa perheenjäsenet kohtaavat kuormittavan tilanteen käyttäen erilaisia selviytymiskeinoja. (Esim. Martínez-Montilla ym. 2017.) Sosiaalityön näkökulmasta huomionarvoisia ovat myös kansain-

välisessä tutkimuksessa jo saadut viitteet siitä, että vanhempien kokema kuormitus koronapandemian aikana vaikutti kielteisesti vanhempien omaan jaksamiseen ja sitä kautta perhesuhteisiin sekä vanhemmuuteen. Tämä puolestaan on voinut heijastua eri tavoin myös lasten hyvinvointiin. (Prime ym. 2020.)

Tutkimuksen toteuttaminen

Tutkimuksemme perustuu lapsiperheiden arkea koronapandemian aiheuttamissa poikkeusoloissa kartoittaneeseen laadulliseen kyselytutkimukseen, jonka toteutimme keväällä 2020 Helsingin yliopiston ja Åbo Akademin välisenä yhteistyönä. Kuvaamme seuraavaksi kyselyn toteutuksen sekä esittelemme aineiston ja sen analyysin.

Aineiston kuvaus ja eettiset huomiot

Jaoimme kyselyä sosiaalisessa mediassa yhteistyössä sosiaalialan järjestöjen, lapsiperheaiheisten keskustelupalstojen, Facebook-ryhmien ja blogien sekä Helsingin yliopiston ja Åbo Akademin viestintäpalveluiden kanssa. Toteutimme kyselyn e-lomakkeen avulla, ja se oli saatavilla suomeksi, ruotsiksi, venäjäksi, englanniksi ja espanjaksi. Kyselyn kielet valikoituivat tutkijaryhmän kielitaidon perusteella. Venäjä on Suomen yleisin vieras kieli, englanti laajasti käytetty kieli ja espanjan avulla puolestaan oli mahdollista tavoittaa vastaajiksi niin Euroopasta kuin Latinalaisesta Amerikasta Suomeen muuttaneita henkilöitä.

Kysely koostui yhdeksästä avoimesta kysymyksestä, joiden avulla kokosimme tietoa siitä, kuinka arki ja hoiva on järjestetty lapsiperheissä, miten vanhemmat kokevat uuden tilanteen ja millaisia selviytymiskeinoja heillä on käytössään. Kysyimme lisäksi seuraavia taustatietoja: ikä (karkeistettuna), sukupuoli, koulutustaso, kotitaloudessa asuvien alaikäisten lasten sekä aikuisten lukumäärä, lasten ikä (karkeistettuna), maakunta sekä vastaajan syntymämaa. Kyselyyn vastaaminen tapahtui anonyymisti, ja kaikkiin kohtiin vastaaminen oli vapaaehtoista.

Kysely oli avoinna 17.4.–30.6.2020 ja siihen tuli yhteensä 1503 vastausta. Vieraskielisiä vastauksia oli yhteensä 95, ja niiden vastauskielet

jakautuivat seuraavasti: englantia 45 vastaajaa, venäjä 39 vastaajaa, espanja 11 vastaajaa. Vieraskieliset vastaukset saimme aikavälillä 18.4.–26.5.2020 eli joko poikkeusolojen aikana tai pian niiden virallisesti päättyttyä 27.4.2020.

Vieraskielisillä tarkoitamme tässä tutkimuksessa äidinkielenään jotain muuta kuin suomea, ruotsia tai saamea puhuvia henkilöitä. Osalle tämän tutkimuksen osallistujista myös suomi tai ruotsi saattaa olla luonteva asiointikieli, vaikka he ovatkin valinneet vastattavakseen englannin-, espanjan- tai venäjänkielisen kyselyn. On kuitenkin oletettavaa, että suurella osalla vastaajista asiointikieli on jokin muu kuin Suomessa julkisissa instituutioissa käytetyt kielet ja se tuo omat erityispiirteensä heidän kokemuksiinsa pandemia-ajasta ja kohtaamisista näiden instituutioiden kanssa. Vastaajista 94 prosenttia on syntynyt muualla kuin Suomessa, joten vieraskielisyys kytkeytyy myös maahanmuuttoon. Vastaajat ovat syntyneet lähes 40 eri maassa. Muuttosyytä emme kyselyssä selvittäneet.

Suurin osa vastaajista oli 30–45-vuotiaita. Valtaosa (83 %) ilmoitti sukupuolekseen nainen, ja reilusti yli puolella (64 %) on korkeakoulututkinto. Vastaajista 70 % asui Uudellamaalla. Vastaajista 43 prosenttia asui yhden ja 37 prosenttia kahden lapsen kanssa, ja heidän lapsensa olivat enimmäkseen päiväkotikäisiä (59 %) tai ala-asteikäisiä (43 %). Vastaajista 33 prosenttia asui yhden vanhemman perheessä. Tarkastelemme vieraskielisten vastaajien joukko on siis painottunut erityisesti sukupuolen, koulutustason ja maantieteellisen sijainnin näkökulmista. Voimme olettaa, että ne maahanmuuttajataustaiset ihmiset, jotka ovat syystä tai toisesta heikosti kiinnittyneitä suomalaiseen yhteiskuntaan, jäävät usein myös tämänkaltaisten tutkimusten ja selvitysten tavoittamattomiin (Gusatinsky & Koskimies 2020).

Tutkimuskysymykset ja analyysi

Tulososassa vastaamme kahteen tutkimuskysymykseen, joista ensimmäinen koostuu kahdesta osasta: *Mikä aiheuttaa lapsiperheiden vanhemmille kuormitusta poikkeusoloissa, ja millaista tämä kuormitus on?* Tällöin fokus on vanhempien kuvaukset konkreettisesti arjessa kuormittavista tekijöistä sekä psyykkistä kuormitusta aiheuttavista huolenaiheista.

Toiseksi kysymme, *millaisia selviytymiskeinoja vanhemmilla on tässä tilanteessa?* Nojaamme edellä esittämäämme Richard Lazaruksen ja Susan Folkmanin (1984) määritelmään selviytymiskeinoista, ja rajaamme tarkastelun vanhempien kuvauksiin sellaisista toiminnoista, asenteista ja resursseista, joihin he kertoivat turvautuvansa selviytyäkseen poikkeusoloista. Selviytymiskeinot kuvaavat erilaisia prosesseja, joiden avulla vastaajat pyrkivät hallitsemaan, kestämään tai vähentämään kuormittavan tilanteen herättämiä kielteisiä tunteita ja arjen konkreettisia muutoksia. Kiinnitämme erityistä huomiota siihen, millä tavalla ongelma- ja tunnesuuntautuneet selviytymiskeinot näkyvät vanhempien kuvauksissa.

Vastaamme tutkimuskysymyksiin analysoimalla laadullisia vastauksia seitsemään kyselyssä esitettyyn avokysymykseen, jotka koskevat muutoksia perheen arjessa, poikkeustilan aiheuttamaa kuormitusta, huolenaiheita, vaikutuksia perhesuhteisiin, vanhempien selviytymiskeinoja ja saatua sosiaalista tukea. Tässä luvussa analysoidun aineiston pituus on yhteensä 50 sivua. Kaikkiin kysymyksiin vastasi 98 prosenttia vieras-kielisistä vastaajista. Vastausten pituus vaihtelee yhdestä sanasta useampaan kappaleeseen. Suurin osa vastauksista on vähintään kahden virkkeen pituisia.

Analysoimme aineistoa teema-analyysillä (Braun & Clarke 2006), jossa hyödynsimme Atlas.ti-ohjelmaa. Luokittelimme ja erottelimme kuormitusta ja selviytymiskeinoja tarkastelevat vastaukset muusta aineistosta, jonka jälkeen analysoimme tätä aineistonosaa tutkimuskysymystemme ohjaamana ja paikansimme siitä teemoja liittyen kuormitusta aiheuttaviin tekijöihin, kuormituksen kuvauksiin sekä selviytymiskeinoihin. Toteuttamamme teemoittelun perusteella vanhempia ja perheitä kuormittavia tekijöitä olivat sosiaalinen eristäytyminen, työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen haasteet sekä huoli pandemian vaikutuksista ja kestosta.

Selviytymiskeinot jaoinme puolestaan ongelma- ja tunnesuuntautuneisiin keinoihin. Jäsensimme näitä edelleen aineiston pohjalta niin, että ongelmasuuntautuneet keinot sisältävät suunnittelun ja aikataulutuksen sekä perhekeskeiset aktiviteetit, kun taas tunnesuuntautuneisiin keinoihin sisältyy tilanteen hyväksyminen, kiitollisuus, myönteinen asenne, emotionaalisen tuen hakeminen sekä uskonto. Tulosten havain-

nollistamiseksi kuvaamme teemojen esiintymistä paikoin myös prosenttilukuina. Käytämme suomentamiamme suoria aineisto-otteita tekstissä analyysimme läpinäkyvyyden lisäämiseksi.

Vanhempia kuormittavat tekijät pandemia-arjessa

Tutkimukseen osallistuneiden vanhempien kuvauksissa poikkeusolot lisäsivät vanhempien kuormitusta, koska he joutuivat muokkaamaan totuttuja rutiinejaan ja perheenjäsenet viettivät yllättäen kaiken aikansa fyysisesti samoissa tiloissa. Lisäksi arjesta tuli vähemmän ennakoitavaa, eikä kenelläkään ollut varmaa tietoa koronaviruksen vaikutuksista tai poikkeusolojen kestosta. Kuormitusta käsitellessään vanhemmat eivät keskittyneet ainoastaan omaan näkökulmaansa, vaan kuvasivat tilannetta koko perheen arjen sujumisen näkökulmasta. Valtaosa (92 prosenttia) vastaajista kertoi kokeneensa kuormitusta. Vanhemmille kuormitusta aiheuttivat erityisesti sosiaalinen eristäytyminen, työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen haasteet sekä huoli pandemian vaikutuksista ja kestosta. Käsittelemme seuraavaksi tarkemmin näitä kolmea teemaa.

Sosiaalinen eristäytyminen

Sosiaalinen eristäytyminen näyttäytyy vastauksissa monitasoisena ilmiönä. Se ilmenee perheenjäsenten sosiaalisten kontaktien puutteena sekä toisaalta kaikkien perheenjäsenten olemisena samassa tilassa, jossa ei ole totuttu olemaan samanaikaisesti pitkiä aikoja:

Lapseni on etäkoulussa, ja hän kaippaa opettajaansa ja kavereitaan. Se ((etäkoulu)) vaikuttaa meidän kaikkien henkiseen jaksamiseen. Tunemme tukahtuvamme asunnon seinien sisälle. Vaikka suositusten mukaan tulisi käydä ulkona lyhyillä kävelyillä, me välttelemme ulosmenemistä.

(Vastaaja 15)

Sosiaalisten kontaktien puute tuotti vanhemmille läheisten ihmisten kuten ystävien, kollegoiden ja sukulaisten ikävöintiä. Lisäksi vanhemmat

kuvasivat perheen ulkopuolisten sosiaalisten kontaktien vähenemisen ja kotona oleskelun aiheuttavan lapsissa levottomuutta ja lisäävän kaikkien perheenjäsenten psyykkistä kuormitusta. Tämä johti ajoittain myös perhesuhteiden kiristymiseen:

Kaikkien stressitasot ovat korkealla, lapset oirehtivat. Kaksi lapsista on alkanut käyttäytyä regressiivisesti. Myös me vanhemmat olemme stressaantuneita. Osittain siksi, että tilanne on tuonut mukanaan niin paljon muutoksia, ja toisaalta siksi, että meidän on kannettava niin paljon vastuuta ja tuettava lapsia henkisesti.

(Vastaaja 18)

Jotkut vanhemmat lähestyivät vastauksissaan sosiaalista eristäytymistä myös maahanmuuttospesifinä kysymyksenä siinä mielessä, että he katsoivat sen olleen maahanmuuttajille tyypillistä jo ennen koronapandemiaa. Siten arki ei juurikaan muuttunut. Poikkeusolot kuitenkin syvensivät eristystä varsinkin sellaisten perheiden kohdalla, jolla ei ollut Suomessa muita kuin työn, opiskelun tai päivähoidon kautta solmittuja suomenkielisiä kontakteja tai jotka olivat vastikään muuttaneet maahan.

Eristäytyminen on hyvin hankalaa, ja se vaikuttaa erityisesti meihin, jotka olemme juuri muuttaneet Suomeen ja yritämme asettua ja luoda sosiaalisia kontakteja – yhtäkkiä olet omillasi ja vähän niin kuin eksynyt. Arki tuntuu ”tyhjältä” ja merkityksettömältä.

(Vastaaja 12)

Sosiaalista eristäytymistä vastaajat määrittivät suomalaisesta yhteiskunnasta irrallaan olemisena sekä merkityksellisten sosiaalisten kontaktien puutteena. Lisäksi sosiaalinen eristäytyminen yhdistyy useissa vastauksissa ulkomaanmatkojen peruuntumiseen:

Matkustamme joka kesä kotimaahamme tapaamaan perhettä ja ystäviä ja odotamme tätä kovasti. Muutaman viikon ajan voimme kokea oman kulttuurimme, ruoan, sään, ja olemme kantaneet huolta siitä, että tänä kesänä näyttää siltä, ettei matkustamista sallita. Meille mat-

kustaminen ulkomaille ei ole vain lomaa ja turismia, vaan se on todella tärkeää. Se merkitsee kotiin menemistä vähäksi aikaa. Se merkitsee sitä, että voimme tutustuttaa lapsemme sukulaisiin ja sikäläiseen kulttuuriin, kieleen ja tapoihin.

(Vastaaja 28)

Lähtömaahan matkustaminen on mahdollistanut perheille tiettyjen kulttuuristen tapojen harjoittamisen ja sukulaisuussuhteiden ylläpitämisen. Jotkut vanhemmista kuvasivat rajojen sulkeutumisen asettaneen maahan muuttaneet lapset eriarvoiseen asemaan verrattuna valtaväestön lapsiin, joilla he tulkitsivat olleen enemmän mahdollisuuksia viettää aikaa isovanhempiensa kanssa sekä poikkeusolojen aikana että niiden jälkeen.

Kuormitusta aiheuttavien tekijöiden lisäksi kysyimme myös poikkeustilan mahdollisista myönteisistä vaikutuksista perheen arkeen. Tähän kysymykseen vastasi myöntävästi 92 prosenttia vastaajista. Näin ollen useimmat vanhemmat tunnistivat samanaikaisesti sekä kielteisiä että myönteisiä muutoksia arjessaan. Kuvaukset myönteisistä muutoksista olivat kuitenkin huomattavasti lyhyempiä kuin kielteisten muutosten kuvaukset. Yleisimmät myönteiset muutokset olivat perheenjäsenten kesken vietetyn ajan kasvu ja perhesuhteiden tiivistyminen sekä arjen rauhoittuminen, kun kodin ulkopuoliset menot peruuntuivat ja aika-tiluista tuli väljempää. Nämä olivat merkityksellisiä myönteisiä muutoksia, vaikka arki samaan aikaan muuttuikin haastavammaksi monessa muussa suhteessa.

Työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen

Yleisten arjen muutosten lisäksi poikkeusolot loivat lapsiperheiden vanhemmille työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen haasteita. Vastaajat pitävät siirtymistä etätyöhön itsessään kuormittavana, sillä se vaati työskentelytilojen luomista omaan asuntoon sekä uusien työtapojen nopeaa omaksumista samaan aikaan, kun vanhemmille lankesi lisää vastuuta lasten hoidosta ja/tai etäkoulun tukemisesta:

Koulujen sulkeminen pakottaa tekemään suuria muutoksia arkeen, kun sekä lasten koulunkäynti että heidän vapaa-ajan viettoensa ja harrastuksensa on yksin vanhempien vastuulla. Myös etätyö pakottaa koko perheen tekemään muutoksia aikatauluihin ja rutiineihin.

(Vastaaja 47)

Alle kouluikäisten lasten vanhemmat pitivät lastenhoidon yhdistämistä omaan työntekoon hyvin hankalana. Työpäivät muodostuivat katkonaisiksi ja monet joutuivat tekemään töistä osan lasten jo mentyä nukkumaan illalla ja yöllä. Kouluikäisten lasten vanhemmat kuvasivat tilannetta vaikeaksi siksi, että vanhempien piti omaksua lasten uuden opiskeluympäristön toiminta hyvin nopealla aikataululla. Lisäksi osa vanhemmista toi esille sen, että heidän suomen kielen taitonsa ei riittänyt lapsen etäkoulun tukemiseen.

Kumpikaan meistä vanhemmista ei pystynyt täysin ymmärtämään lapsen koulusta saamiamme ohjeita, joten keskityimme yleiseen yhdessäoloon, peleihin ja leikkeihin selviytyäksemme päivästä toiseen.

(Vastaaja 39)

Kotitöiden ja erityisesti ruoanlaiton lisääntyminen kuormittivat vanhempia. Ruokaa kului määrällisesti huomattavasti tavallista enemmän ja sitä oli hankittava useammin, kun kaikki kotitalouteen kuuluvat henkilöt söivät kaikki ateriansa kotona. Tämä kaikki vaati ruokalistan ja kaupassakäynnin tai ruokatilauksen suunnittelua ja toteutusta, ruoan valmistamista sekä ruoan valmistamisen ja syömisen jälkien siivoamista. Kodin ulkopuolella ei voinut syödä, eivätkä aiemmin käytetyt siivous- tai lastenhoitopalvelut olleet käytössä.

Pitää valmistaa ruokaa, huomattavasti enemmän kuin aiemmin. On mahdotonta käyttää sellaisia palveluita, joita käytimme aiemmin (siivous, lastenhoito jne.). Pitää ylläpitää kotona kaksi työpistettä, ja siksi

on vähemmän tilaa elämiseen. Psykologinen kuormitus on kasvanut suuresti, ei ole aikaa levätä.

(Vastaaja 74)

Keskeisenä haasteena vastauksissa välittyi lastenhoidon ja -ohjauksen sekä kotitöiden määrän kasvun lisäksi se, että lastenhoito tai koulunkäynnissä avustaminen, omat työt ja perheen ruokahuolto piti hoitaa päivisin samanaikaisesti, mikä tuotti kuormitusta myös jatkuvien keskeytysten ja ristiriitaisten vaatimusten muodossa. Lisäksi vanhemmilla ei ollut mahdollisuuksia levätä tai saada omaa tilaa tai aikaa.

En pysty viemään loppuun työtehtäviäni tai opiskeluun liittyviä tehtäviä, koska aika ei riitä enkä pysty keskittymään. Vapaa-aika on vähissä. Kun on vapaa-aikaa siinä mielessä, että puolisoni hoitaa lasta, minun pitää tehdä töitä ja opiskella, laittaa ruokaa, käydä kaupassa ja tehdä kotiaskareita. Ei ole aikaa rentoutua.

(Vastaaja 17)

Vaikka lähes kaikki vastaajat kuvasivat työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeuksia, lisähaasteita arkeen aiheutti se, jos perheessä oli useampi lapsi. Silloin vanhemmat joutuivat miettimään, miten jakaa vähäiset aikaresurssinsa eri lasten välillä. Myös osassa yhden vanhemman perheistä arki näyttäytyi kuormittavana, kun vastuu kohdistui ulkopuolisen tuen ja sosiaalisten kontaktien puuttuessa pääosin lähivanhemmalle. Samansuuntaisia vastauksia antoivat myös vanhemmat, joiden lapsilla on jokin diagnosoitu vamma. Lasten kuntoutus- ja terapiapalvelut olivat katkolla, ja vanhemmat kertoivat olevansa täysin eristyksissä ja kantavansa yksin vastuuta lapsen hoidosta ja opiskelusta.

Huoli pandemian vaikutuksista ja kestosta

Konkreettisten arjen muutosten lisäksi vanhemmat kokivat huolta pandemian vaikutuksista ja kestosta. Huoli ilmeni pelon ja ahdistuksen tunteina. Vanhempien kuvauksissa huoli koski koronapandemian vaikutuk-

sia terveyteen, talouteen, lähtömaan yhteiskuntaan, maahanmuuttajien osallisuuteen suomalaisessa yhteiskunnassa sekä yleisesti pandemian keston. Terveyshuoli kohdistui erityisesti omaan ja lasten terveyteen, ja monissa tapauksissa edellä mainitut huolet kietoutuivat yhteen.

Pelkään sitä, miten tämä kaikki vaikuttaa lapseeni, ja että hän kärsii. Mitä tapahtuu, jos toinen meistä vanhemmista kuolee? Meillä ei ole täällä mitään tukiverkostoja ja kaikki skenaariot vaikuttavat mahdottomilta. Mitä tapahtuu, jos toinen vanhemmista sairastuu ja joutuu sairaalaan?

(Vastaaja 18)

Terveyshuoli liittyy vastauksissa siihen, mitä lapsille tapahtuisi ja kuka heistä huolehtisi, mikäli vanhemmat sairastuisivat. Huoli näyttäytyy erityisen syvänä siitä syystä, että perheillä ei ole Suomessa läheisiä aikuisia, jotka voisivat huolehtia lapsista tarvittaessa. Vastauksissa yksinhuoltajuus syventää huolta siitä, mitä lapselle tapahtuisi vanhemman sairastuessa.

Huoli terveydestä laajenee monissa vastauksissa myös kotitalouden ulkopuolelle ja kohdistuu lähtömaassa asuvien isovanhempien fyysiseen terveyteen sekä heidän mahdolliseen sairastumiseensa, jolloin heitä olisi vaikeaa auttaa toisesta valtiosta käsin.

Me olemme ulkomaalaisia, ja asumme Suomessa, ja olemme siis kaukana perheistämme. Olemme olleet huolissamme siitä, kuinka perheemme jaksavat kotimaassa, ja jos esimerkiksi iäkkäät vanhemmamme sairastuisivat (koronaan tai johonkin muuhun sairauteen), kannamme huolta siitä, ettemme pääse auttamaan heitä.

(Vastaaja 28)

Vanhemmat käsittelivät ylirajaisia hoivavastuitaan nimenomaan fyysistä läsnäoloa vaativina velvollisuuksina, joiden toteuttaminen on mahdotonta, kun Suomen rajojen ulkopuolelle ei voi matkustaa. Hoiva määrittyy sekä moraaliseksi että käytännölliseksi tehtäväksi, johon liittyy voimakkaita tunteita, kuten huolta, vaatimus tarvittavan hoivan järjes-

tämisestä sekä myös ruumiillista hoivatyötä ja henkistä tukea (ks. myös Kara & Wrede 2022). Lisäksi vanhemmat kantoivat yleisesti huolta lähtömaan tilanteesta.

Joskus suurin huoleni ei ole niinkään se, mitä tapahtuu Suomessa, vaan kannan ahdistusta kotimaastani. Tiedän, että menee kauan, ennen kuin voin nähdä perhettäni ja ystäviäni ((lähtömaassa)). On sydäntä särkevää katsoa sitä kaikkea etäältä.

(Vastaaja 39)

Kuoleman mahdollisuus tulee vastauksissa sanallistetuksi erityisesti silloin, kun vastaajat puhuvat lähtömaan tilanteesta ja vertaavat sitä Suomen tilanteeseen. Arjessa terveyshuolet kietoutuvat toistuviin arviointeihin muun muassa koskien sitä, uskaltaako kauppaan mennä, noudattavatko muut rajoituksia ja ohjeita tai voivatko lapset leikkiä ystäviensä kanssa ulkona. Vastaajat kuvaavat terveyshuoliin liittyvän arvioinnin ja neuvottelun vieneen resursseja samalla, kun konkreettisiakin hoidettavia tehtäviä oli paljon.

Myönteisenä muutoksena useat vanhemmat mainitsivat yhtäältä sen, että lapsen kotikieli kehittyi poikkeusolojen aikana selvästi lyhyessä ajassa, kun vanhemmat ja lapset puhuivat keskenään tavallista enemmän. Toisaalta vastaajat ilmaisivat huolta sekä lasten että vanhempien suomen kielen ylläpitämisestä ja kehittämisestä. Kielitaito yhdistyy kuvauksissa sosiaalisiin suhteisiin, toimijuuteen ja mielenterveyteen.

Ulkomaalaisina heidän täytyy olla yhteydessä koulukavereihinsa. Kielen vuoksi, mutta myös sosiaalisen yhteyden takia. Me olemme jo 'erilaisia', ja omassa kuplassa oleminen vain lisää tätä eroa ja eristäytymistä. Tämä on vaikuttanut meidän kaikkien mielenterveyteen.

(Vastaaja 4)

Vanhemmat olivat huolissaan lastensa kielitaidosta yleisesti, mutta erityisesti päiväkotikäisten lasten kohdalla, sillä päiväkodit eivät järjestäneet etäopetusta, eikä lapsilla ollut muita kontakteja, joiden kanssa

voisi järjestää etäyhteyksiä. Sosiaalisen eristäytymisen vuoksi myöskään vanhemmilla itsellään ei ollut mahdollisuutta harjoittaa suomen kielen taitoaan kasvokkain kenenkään kanssa.

Vain 13 prosenttia vastaajista raportoi taloushuolia. Luku on yllättävän pieni ja se saattaa liittyä siihen, että kyselyyn vastanneet ovat pääosin korkeasti koulutettuja, sekä siihen, että vastaajat kokivat pandemian uhkaavan ensisijaisesti terveyttä. Taloushuolet liittyivät omaan tai puolison lomautukseen tai irtisanomiseen tai niiden uhkaan, ruokakustannusten kasvuun tai etuuksien saamiseen liittyviin ongelmiin.

Useimmissa vastauksissa erilaiset kuormittavat tekijät ja huolet kieoutuvat yhteen. Pandemia kuvautuu ennakoimattomaksi ja monin tavoin turvallisuuden tunnetta heikentäväksi:

Kuinka kauan tätä kestää, mitä teen, kun puolisoni palaa töihin, entä kesäloma, onko lapsilla mahdollisuus mennä leirille vai ovatko he vain kotona tylsistymässä. Milloin näen sukulaisiani seuraavan kerran? Pysymmekö terveinä? Selviävätkö sukulaisemme tästä?

(Vastaaja 7)

Eniten vanhempia huolestuttivat pandemian kesto ja sen vaikutukset arkeen. Kuvauksista on tulkittavissa sekä fyysisen että psyykkisen turvattomuuden kokemuksia. Fyysinen turvattomuus ilmeni erityisesti terveyshuolina ja psyykinen taas tulevaisuuteen kohdistuvana huolena ja epävarmuutena.

Pandemia-arki ja lapsiperheiden selviytymiskeinot

Vastaajista 89 prosenttia raportoi käyttävänsä joitakin selviytymiskeinoja. Jaamme vastaajien kuvaamia selviytymiskeinoja Richard Lazaruksen ja Susan Folkmanin (1984) esittämän jaon mukaan ongelmasuuntautuneisiin ja tunnesuuntautuneisiin keinoihin. Niistä ensimmäinen kuvaa sitä, että henkilö toimii kuormitusta aiheuttavan tilanteen muuttamiseksi tai sen vaikutusten vähentämiseksi. Jälkimmäisessä painotus on tunteiden käsittelyllä, jolloin henkilö joko määrittelee uudelleen kuormitusta

aiheuttavan tekijän merkityksen itselleen tai suhtautumistapaansa kuorimitustekijään.

Ongelmasuuntautuneet keinot

Vanhemmat kuvasivat erilaisia konkreettisia keinoja, joilla he pyrkivät helpottamaan perheensä arkea poikkeusolojen aikana. Näitä keinoja olivat muun muassa suunnittelu ja aikatauluttaminen sekä perhekeskeisten aktiviteettien järjestäminen. Suunnittelu ja aikatauluttaminen olivat erityisen tärkeitä, sillä vanhempien vastuu kasvoi poikkeusolojen aikana ja monia totuttuja rutiineja jouduttiin muuttamaan. Vastaajat kuvasivat aikataulutusta niin päivätasolla kuin viikkotasollakin:

Olemme puolisoni kanssa siirtyneet työskentelemään kotoa käsin. Yhtenä päivänä minä teen töitä ja puolisoni hoitaa lapsia ja seuraavana päivänä vaihdamme. Kumpikin työskentelee intensiivisesti kolme päivää ja yhden päivän vietämme kokonaan perheen kesken.

(Vastaaja 50)

Vanhemmat kokivat suunnittelun ja aikatauluttamisen paitsi auttavan selviytymään työstä ja muista useista samanaikaisista tehtävistä, myös vahvistavan perhesuhteita, sillä yhteiset rutiinit lisäsivät yhdessä vietettyä aikaa ja tuottivat mahdollisuuden jutella ja jakaa huolia.

Mielestäni aikatauluttaminen lähensi meitä ja paransi suhdettamme. Jaetut rutiinit ja yhdessä vietetty aika ovat tehneet perhe-elämätämme vakaamman.

(Vastaaja 29)

Vanhemmat kertoivat suunnittelevansa myös ruokaostokset ja kaupassakäynnin tarkasti ja ostavansa ruokaa kerralla isoja määriä. Vastaajat perustelivat ruokaostosten suunnittelua myös perheenjäsenten terveyttä suojelevana keinona, sillä se vähensi koronaviruksen tarttumisen mahdollisuutta. He kertoivat aikataulutettujen rutiinien tuovan turvallisuutta ja hallinnan tunnetta arkeen.

Perhekeskeiset aktiviteetit ovat läsnä myös selviytymiskeinojen kuvauksissa. Niitä olivat yhteinen ulkoilu, uusien ruokien valmistus ja yhteiset ruokailuhetket sekä lautapelien pelaaminen ja elokuvien katsominen. Yhdessä tekeminen suuntasi ajatuksia muuhun, ja samalla siihen liittyi mahdollisuus tiivistää perhesuhteita ja luoda jaettuja muistoja. Vain kolme prosenttia vanhemmista mainitsi oman ajan selviytymiskeinokseen. Tämä selittyy ennen kaikkea sillä, että tilanteelle oli ominaista nimenomaan oman ajan puute.

Tunnesuuntautuneet keinot

Vanhemmat kuvasivat ongelmasuuntautuneiden selviytymiskeinojen rinnalla myös tunnesuuntautuneita keinoja, jotka vähensivät poikkeusolojen aikana koettua stressiä. Niitä olivat tilanteen hyväksyminen, kiitollisuus, myönteinen asenne, emotionaalisen tuen hakeminen ja uskonto.

Tilanteen hyväksyminen oli useimmin mainittu keino. Hyväksymisen kuvauksissa tulee esille, että se edellytti oman voimattomuuden ja hallinnan puutteen hyväksymistä sekä tilanteen uudelleenkehystämistä:

Aluksi kaikki olivat huolissaan koko ajan, olimme kaikki epävarmoja ja peloissamme, emmekä tienneet mitä tehdä. Yritin työstää sitä ja kääntää sen ikään kuin uudeksi seikkailuksi. On ollut vaikeaa ajatella, että joku toinen päättää, etten voi tehdä mitään ja minun pitää pysyä kotona. Olen yrittänyt ajatella positiivisesti. En voi hallita tätä, joten olen myös päättänyt, etten ole siitä huolissani.

(Vastaaja 39)

Tilanteen hyväksymistä tuki vastaajien mukaan keskittyminen arkeen ja meneillään olevaan hetkeen suunnittelematta tulevaisuutta. Tällainen suhtautuminen määrittyi vastauksissa aktiiviseksi ja tietoiseksi toiminnaksi. Tilanteen hyväksymistä ja omien tunteiden selkiyttämistä saattoi edesauttaa päiväkirjan pitäminen. Hyväksyminen tuotti rauhallisuutta ja vähensi kuormitusta.

Monissa vastauksissa piirtyi esiin se, että poikkeusolojen pysäyttäessä tavallisen arjen ja koronaviruksen muodostaessa maailmanlaajuisen

terveysuhan vanhemmilla oli mahdollisuus pysähtyä ja tarkastella elämänsä. Tämä tarkastelu tuotti kiitollisuutta.

Meillä on mahdollisuus olla kiitollisia siitä, että asumme Suomessa, metsässä, missä on tilaa, olemme terveitä ja elossa. Suomalainen koulujärjestelmä ei ole jättänyt meitä pulaan, lapset voivat edelleen oppia, meillä on kummallakin työtä.

(Vastaaja 7)

Kiitollisuus kohdistui omaan perheeseen yleisellä tasolla: siinä missä perhe on aiemmin saattanut olla itsestäänselvyys, sai kaikkien terveyttä uhkaava koronapandemia vastaajat arvostamaan perhettään. Perhesuhteita kuvattiin poikkeusolojen aikana erityisen merkityksellisiksi, koska muita sosiaalisia kontakteja ei ollut ja koska oma tilanne vertautui yksin asuvien tilanteeseen sosiaalisen eristäytymisen oloissa. Vastauksissa Suomen tilanne vertautui muiden maiden tilanteeseen sairastuvuuslукujen ja terveydenhuollon osalta, ja tämä näkökulma vahvisti kiitollisuuden tunnetta:

Olen niin kiitollinen siitä, että olemme niin etuoikeutetussa asemassa, että meidän on mahdollista jäädä kotiin turvaan. Olen huolissani niistä perheistä, joilla ei ole tätä mahdollisuutta.

(Vastaaja 39)

Hyväksymisen ja kiitollisuuden ohella usein mainittu selviytymiskeino oli myönteinen asenne, jota vastaajat kuvasivat yritykseksi muuttaa omaa suhtautumistaan poikkeusoloihin:

Yritän löytää päivästä jotakin positiivista, jos tuntuu, että se ei ole ollut niin positiivinen.

(Vastaaja 41)

Myönteisen asenteen ylläpitäminen määrittyy aktiiviseksi ja tietoiseksi toiminnaksi, joka ei ole aina helppoa, mutta joka vähentää kuor-

mitusta. Vastaajien tulkinnan mukaan koronapandemiaa koskevat uutiset olivat pääosin hyvin kielteisiä ja uutisten seuraaminen aiheutti sen, että ajatukset suuntautuivat pandemian tuottamiin uhkiin. Näin ollen myönteistä ajattelua tuki vastaajien mukaan sosiaalisen median käytön ja uutisten lukemisen rajoittaminen.

Emotionaalisen tuen hakeminen ja saaminen mainitaan vanhempien vastauksissa usein. Vanhemmat kertoivat olevansa säännöllisesti etäyhteydessä sukulaisiin ja ystäviin ja jakavansa ajatuksiaan sekä huoliaan heidän kanssaan säännöllisesti:

Olemme soitelleet videopuheluita sisarusteni ja muiden perheenjäsenteni kanssa, ja se on antanut paljon voimia.

(Vastaaja 2)

Emotionaalinen tuki lievensi yksinäisyyden tunteita ja huolta. Tuki oli myös arjen sujumiseen liittyvien käytännön vinkkien jakamista. Samalla se mahdollisti ajatusten suuntaamisen tulevaisuuteen. On kuitenkin huomioitava, että erilliseen sosiaalista tukea koskevaan kysymykseen 67 prosenttia vanhemmista vastasi, ettei ole saanut minkäänlaista sosiaalista tukea poikkeusolojen aikana. Vain 15 prosenttia vanhemmista kertoi saaneensa tukea julkisten palveluiden tai etuuksien muodossa. Loput 18 prosenttia kertoi saaneensa tukea ystäviltä, sukulaisilta, naapureilta ja työkavereilta.

Vastaukset sosiaalisen tuen saamista koskevaan kysymykseen ovat kaiken kaikkiaan huomattavasti niukempia kuin vastaukset muihin kysymyksiin. Tulosta voi pitää siinä mielessä merkittävänä, että aiemmissa tutkimuksissa sosiaalinen tuki on osoittautunut tärkeäksi resursiksi vaikeissa elämäntilanteissa (esim. Wang ym. 2018). Sosiaalisen tuen ja paikallisten sosiaalisten verkostojen puuttumisen tulkitsemme liittyvän paitsi poikkeusolojen vaatimaan eristäytymiseen myös vanhempien vieraskielisyyteen ja maahanmuuttotaustaan siten, että monilla heistä ei ollut laajoja sosiaalisia verkostoja Suomessa. Tulkintaa puoltaa se, että aiemmin julkaistussa tutkimuksessamme (Heino & Kara 2020), jossa käytämme aineistona samana aikana kerättyjä suomenkielisten lapsiperheiden vanhempien vastauksia, sosiaalisen tuen merkitys määrittyi keskeiseksi. On toki mahdollista, että vastaajat ovat ymmärtäneet sosiaalisen

tuen eri tavoin eri kielille käännettynä ja esimerkiksi liittäneet sen ainoastaan sosiaalipalveluista saatavaan tukeen ja etuuksiin. Yhtä kaikki on huomionarvoista, että vanhempien kuvaukset sosiaalisista verkostoista olivat ylipäätään todella niukkoja.

Viisi prosenttia vastaajista mainitsi selviytymiskeinokseen myös uskonnon. Näissä kuvauksissa uskonnon harjoittaminen, kuten säännöllinen rukoulu, auttoi ylläpitämään tiettyjä rutiineja. Etäosallistuminen seurakunnan tilaisuuksiin sekä yhteydenpito muihin seurakuntalaisiin tuottivat merkityksellisyyden kokemuksia.

Johtopäätökset

Tässä tutkimuksessa olemme tarkastelleet vieraskielisten lapsiperheiden vanhempien kuvauksia koronapandemian aiheuttamien poikkeusolojen aiheuttamasta kuormituksesta ja heidän selviytymiskeinoistaan. Tulostemme mukaan kuormitusta vanhemmille aiheuttivat sosiaalinen eristäytyminen, työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen haasteet sekä huoli pandemian vaikutuksista ja kestosta.

Sukupuolittuneen työnjaon syventymisestä oli eksplisiittinen maininta vain pienessä osassa vastauksia. Tutkimukseen vastanneet raportoivat kuitenkin laajasti kasvaneesta kotityötaakasta. Vastaajista suurin osa oli naisia, joten tutkimuksen voi tulkita antavan viitteitä kotitöiden kasautumisesta poikkeusolojen aikana naisille myös vieraskielisissä perheissä. Sama havainto on tehty myös muissa tutkimuksissa (Collins ym. 2021; Clark ym. 2021).

Aiempien tutkimusten tavoin (Hertz ym. 2020; Yerkes ym. 2020) myös tässä tutkimuksessa tulee näkyväksi, että työn ja perhe-elämän yhdistäminen oli poikkeusoloissa erityisen vaikeaa yhden vanhemman perheissä, joissa vastaaminen muuttuneen arjen vaatimuksiin on yhden aikuisen varassa. Lisäksi huolta herätti lastenhoidon järjestäminen perheen ainoan aikuisen sairastuessa, sillä hoitovastuuta ei voi jakaa (Salin ym. 2020).

Aiempien tutkimusten (Evans ym. 2020; Paju 2020; Salin ym. 2020; Sorkkila & Aunola 2020) tavoin tässäkin tutkimuksessa vastaajat raportoivat myös positiivisia muutoksia arjessaan. Niitä olivat arjen rauhoit-

tuminen ja perheenjäsenten kesken vietetyn ajan lisääntyminen. Tuloksemme ovat yhteneväisiä myös aikaisempien kansainvälisten vieraskielisiä vanhempia koskevien tutkimusten kanssa (OECD 2020; Popyk 2020; Li ym. 2021), sillä tässäkin tutkimuksessa vieraskieliset vanhemmat kokevat vaikeuksia auttaa lapsia koulunkäynnissä puutteellisen suomen kielen taitonsa vuoksi.

Tuloksemme tuovat lisäksi esiin joitakin erityisesti vieraskielisten tai maahan muuttaneiden ihmisten tilanteisiin kytkeytyviä tekijöitä, joista ei ole ollut aiempaa tutkimustietoa poikkeusoloihin liittyen. Näitä ovat ylijäräinen hoivavastuu, eristäytymisen syveneminen sekä huoli niin lasten kuin aikuistenkin suomen kielen kehityksestä kotiin eristäytymisen myötä. Yksi kiinnostava tulos on, että vaikka vanhemmat kokivat suurta kuormitusta arjessaan, oli vain pieni osa heistä saanut sosiaalista tukea julkisista palveluista. Jatkossa olisikin kiinnitettävä huomiota vieraskielisten perheiden avunsaantimahdollisuuksiin ja julkisten palveluiden saavutettavuuteen sekä palveluita koskevaan monikieliseen viestintään.

Kuormituksesta selvitäkseen kyselyymme vastanneet vanhemmat kertoivat käyttäneensä erilaisia selviytymiskeinoja. Nämä keinot olemme jakaneet ongelmasuuntautuneisiin keinoihin, jotka sisältävät suunnittelun ja aikatauluttamisen sekä perhekeskeiset aktiviteetit, ja tunnesuuntautuneisiin keinoihin, joihin kuuluvat tilanteen hyväksyminen, kiitollisuus, myönteinen asenne, emotionaalisen tuen hakeminen sekä uskonto. Tulokset ovat joiltakin osin samoja kuin Milla Salinin ja kanssakirjoittajien (2020) toteuttamassa valtaväestön vanhempia koskevassa tutkimuksessa, jonka tuloksissa painottuvat suunnittelu ja perhekeskeisyys.

Tunnesuuntautuneet selviytymiskeinot ovat samankaltaisia kuin Samantha Brooksien ja kumppanien (2020) kirjallisuuskatsauksessa, jossa he tarkastelevat eri maissa toteutettuja tutkimuksia koronapandemiasta johtuvien poikkeusolojen aikana käytetyistä selviytymiskeinoista. Myös tämän tutkimuksen osallistujat kuvasivat löytävänsä myönteisyyden avulla ratkaisuja arjen ongelmiin.

Mikä on sitten tutkimuksen arvo sosiaalityön kannalta, jos tuloksissa painottuvat perhekeskeiset selviytymiskeinot ja myönteinen asenne voimavarana, mutta julkisista palveluista saatu sosiaalinen tuki on vähäistä? Tutkimusta ei voi varsinaisesti kutsua tutkimukseksi sosiaalityöstä, mutta toivomme sen toimivan tutkimuksena sosiaalityötä varten (esim. Män-

tysaari ym. 2009). Analyysimme tuo esille sellaisia vieraskielisten lapsiperheiden tuen tarpeita ja arjen hauraita kohtia, jotka ovat saattaneet aiemmin jäädä tunnistamatta.

Poikkeukselliset olosuhteet voivat luoda mahdollisuuksia kehittää sosiaalipalveluita syytessään liikkeelle institutionaalisia muutoksia ja avatessaan mahdollisuuksien ikkunoita muutokselle (Kangas 2020). Pandemia on osoittanut sosiaalipalvelujen ongelmakohtia, joiden korjaamiseen vuoden 2023 alusta voimaan tuleva sote-uudistus (Sosiaali- ja terveysministeriö 2022) luo hyvät puitteet. Hallintorakenteisiin keskittyvän uudistuksen toteuduttua sosiaalihuollon ja -palvelujen asiantuntijat ja päätöksentekijät pääsevät toivottavasti keskittymään palvelujen sisällölliseen kehittämiseen. Arvioimme, että rajauksemme vieraskielisten ja maahan muuttaneiden lapsiperheiden näkökulmaan COVID-19-pandemian aiheuttamista poikkeusoloista tuottaa käyttökelpoista tietoa tämän ryhmän huomioimiseksi lapsiperheiden palveluissa aiempaa paremmin.

Kaikkien tutkimusten tavoin tässäkin tutkimuksessa on omat rajoituksensa. Aineisto on tuotettu keväällä 2020, joten sen perusteella on tehtävissä päätelmiä vain pandemian alkuvaiheesta. Toisaalta aineiston erityisenä arvona voi pitää sitä, että se ei koostu poikkeusolokevättä koskevista muisteluista, vaan vastaukset on annettu kriisitilanteen ollessa akuutti. Kyselyn rajoituksina voi pitää myös vastaajien painottumista keskimääräistä paremmassa sosioekonomisessa asemassa oleviin ja itseään kirjallisesti sujuvasti kyselyn toteutuskielillä ilmaiseviin vanhempiin sekä naisiin. Rajoituksena voi pitää myös sitä, että kysely sijoittuu yhteen maahan. Jatkossa olisikin kiinnostavaa tarkastella vieraskielisten vanhempien kokemuksia eri yhteiskunnallisissa konteksteissa ja erilaisten globaalista pandemiasta aiheutuneiden rajoitustoimien vaikutuspiirissä.

Kirjallisuus

Ahonen, Aune & Manssila, Jaana & Pekkarinen, Heidi & Pesonen, Tiia (2020) Koronaepidemian vaikutukset sosiaalipalveluihin. Helsinki: Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. <https://www.talentia.fi/wp-content/uploads/2020/05/Koronaepidemian-vaikutukset-sosiaalipalveluihin-PDF.pdf> Luettu 30.1.2022.

Banks, Sarah & Cai, Tiande Jonge Ed & Shears, Jane & Shum, Michelle & Soboča,

- Ana M. & Strom, Kim & Truell, Rory & Úriz, María Jesús & Weinberg, Merlinda (2020) Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. *International Social Work* 63 (5), 569–583.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2), 77–101.
- Bright, Charlotte (2020) Social work in the age of a global pandemic. *Social Work Research* 44 (2), 83–86.
- Brooks, Samantha K. & Webster, Rebecca K. & Smith, Louise E. & Woodland, Lisa & Wessely, Simon & Greenberg, Neil (2020) The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet* 395, 912–920.
- Bovier, Patrick, & Chamot, Eric & Perneger, Thomas (2004) Perceived stress, internal resources, and social support as determinants of mental health among young adults. *Quality of Life Research* 13 (1), 161–170.
- Cai, Haozheng & Tu, Baoren & Ma, Jing & Chen, Limin & Fu, Lei & Jiang, Yongfang & Zhuang, Quan (2020) Psychological impact and coping strategies of frontline medical staff in Hunan between January and March 2020 during the outbreak of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in Hubei, China. *Medical Science Monitor* 26.
- Carver, Charles & Connor-Smith, Jennifer (2010) Personality and coping. *Annual Review of Psychology* 61, 679–704.
- Chao, Shiau-Fang (2017) Social support, coping strategies and their correlations with older adults' relocation adjustments after natural disaster. *Geriatrics & Gerontology International* 17 (6), 1006–1014.
- Clark, Serena & McGrane, Amy & Boyle, Neasa & Joksimovic, Natasha & Burke, Lydia & Rock, Nicole & O'Sullivan, Katriona (2021) “You're a teacher, you're a mother, you're a worker”: Gender inequality during COVID-19 in Ireland. *Gender, Work and Organization* 28 (4), 1352–1362.
- Cohen, Sheldon & Syme, S. Leonard (1985) *Social support and health*. Orlando: Academic Press Inc.
- Collins, Caitlyn & Landivar, Liana Christin & Ruppner, Leah & Scarborough, William J. (2021) COVID-19 and the gender gap in work hours. *Gender Work & Organization* 28 (1), 101–112.
- Connor-Smith, Jennifer & Flachsbart, Celeste (2007) Relations between personality and coping: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology* 93 (6), 1080–1107.
- Eagle, David & Hybels, Celia & Proeschold-Bel, Rae Jean (2019) Perceived social support, received social support, and depression among clergy. *Journal of Social and Personal Relationships* 36 (7), 2055–2073.
- Evans, Subhadra & Mikocka-Walus, Antonina & Klas, Anna & Olive, Lisa & Sci-

- berras, Emma & Karantzas, Gery & Westrupp, Elizabeth (2020) From “it has stopped our lives” to “spending more time together has strengthened bonds”: The varied experiences of Australian families during COVID-19. *Frontiers in Psychology* 11, 1–13.
- Felski, Rita (2000) *The invention of everyday life*. Teoksessa Rita Felski (toim.) *Doing time: Feminist theory and postmodern culture*. NYU Press, 77–98.
- Finell, E. (2020) Koronatiedotus ei tavoita kaikkia kielivähemmistöihin kuuluvia. Tampereen yliopisto. <https://www.tuni.fi/fi/ajankohtaista/koronatiedotus-ei-tavoita-kaikkia-kielivahemmistoihin-kuuluvia> Luettu 12.12.2022.
- Gilhooly, Ken & Gilhooly, Mary & Sullivan, M. P. & McIntyre, A. & Wilson, L. & Harding, E. & Woodbridge, R. & Crutch, S. (2016) A meta-review of stress, coping and interventions in dementia and dementia caregiving. *BMC Geriatrics* 16 (1).
- GSE – Helsinki graduate school of economics (2020) Kelan työttömyysetuutta hakenut yli 100 000 henkilöä viime vuotta enemmän. <https://www.aalto.fi/fi/uutiset/helsinki-gsen-tilannehuoneen-kuudes-raportti-kelan-tyottomyys-etuutta-on-hakenut-yli-100-000> Luettu 12.12.2022.
- Gusatinsky, Eilina & Koskimies, Laura (2020) Tietopaketti: venäjänkielisten maahanmuuttajien tiedonsaanti koronakriisin aikana. *Cultura-säätiön julkaisusarja: Suomen venäjänkieliset maahanmuuttajat 1/2020*. https://culturas.fi/wp-content/uploads/2020/06/Asiantuntijatyomme_Suomen_venajankieliset_maahanmuuttajat_tietopaketti_1_2020.pdf Luettu 19.11.2022.
- Haapakangas, Kimmo (2020) Parisuhdeväkivallasta tehdyt ilmoitukset lisääntyivät kevään aikana. Tilastokeskus. <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2020/parisuhdevakivallasta-tehdyt-ilmoitukset-lisaantyyvat-kevaan-aikana/> Luettu 4.1.2022.
- Harrikari, Timo & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura & Ovaskainen, Sanna (2021) Pandemic and social work: Exploring Finnish social workers’ experiences through a SWOT Analysis. *The British Journal of Social Work* 51 (5), 1644–1662.
- Heino, Eveliina (2018) Yhteiskunnan jäsenyyden ehdot. Arjen kansalaisuuden rakentaminen ja peruspalvelukokemukset venäläistaustaisten perheiden kertomuksissa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Heino, Eveliina & Kara, Hanna (2020) Lapsiperheiden vanhempien kuvaukset saadusta sosiaalisesta tuesta poikkeusolojen aikana. *Tiede & Edistys* 45 (3), 252–266.
- Hertz, Rosanna & Mattes, Jane & Shook, Aleksandria (2020) When paid work invades the family: Single mothers in the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Issues* 42 (9), 2019–2045.
- House, James S. (1981) *Work, stress and social support*. Massachusetts: Addison-

Wesley.

- Husso, Marita & Hyväri, Elli & Kaittila, Anniina & Hietämäki, Johanna & Karhinen-Soppi, Anu & Kekkonen, Outi & Tuominen, Jarno (2021) Korona, koti ja kontrolli: väkivaltatyöntekijöiden näkemyksiä lähisuhdeväkivallan kohteina olleiden avun saamisen haasteista korona-aikana. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 58 (3), 349–360.
- Kangas, Olli (2020) Poikkeukselliset ajat avaavat poikkeuksellisia mahdollisuuksia. *Sosiaaliturvakomitean julkaisu* 2020:1. Sosiaali- ja terveysministeriö 12.12.2022.
- Kara, Hanna & Wrede, Sirpa (2022) Love's Labour's Lost? Separation as a constraint on displays of transnational daughterhood. *Sociology* 56 (3), 522–537.
- Kershaw, Trace & Northouse, Laurel & Kritpracha, Charuwan & Schafenacker, Ann & Mood, Darlene (2004) Coping strategies and quality of life in women with advanced breast cancer and their family caregivers. *Psychology and Health* 19 (2), 139–155.
- Lammi-Taskula, Johanna (2020) Minkälaisia tuen tarpeita suomalaisilla lapsiperheillä on? THL-blogi. <https://blogi.thl.fi/minkalaisia-tuen-tarpeita-suomalaisilla-lapsiperheilla-on/> Luettu 12.12.2022.
- Lazarus, Richard S. (2000) Toward better research on stress and coping. *American Psychologist* 55 (6), 665–673.
- Lazarus, Richard S. & Folkman, Susan (1984) *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Lazarus, Richard S. & Folkman, Susan (1987) Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality* 1 (3), 141–169.
- Li, Tao & Li, Zhen & Pan, Yu & Wang, Xiaojie (2021) Frangibility and potentiality: Migrant worker families in China during COVID-19. *China Journal of Social Work* 14 (2), 100–132.
- Mahapatro, Meerambika & Singh, Sudhir P. (2019) Coping strategies of women survivors of domestic violence residing with an abusive partner after registered complaint with the family counseling center at Alwar, India. *Journal of Community Psychology* 48 (3), 818–833.
- Martínez-Montilla, José Manuel & Amador-Marín, Bárbara & Guerra-Martín, María Dolores (2017) Family coping strategies and impacts on family health: A literature review. *Enfermería Global* 16 (3), 592–604.
- Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (2009) *Johdanto. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- OECD (2020) What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children? <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/what-is-the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-immigrants-and-their->

- children-e7cbb7de/ Luettu 24.1.2022.
- Papademetriou, Demetrios G. & Hooper, Kate (2020) Commentary: How is COVID-19 reshaping labour migration? *International Migration* 58 (4), 259–262.
- Paju, Petri (2020) Paikoiltaan siirretty arki: Koronakriisin vaikutukset lapsiperheiden elämään. Lastensuojelun Keskusliiton verkkojulkaisu, 2/2020. <https://www.lskl.fi/wp-content/uploads/Paikoiltaan-siirretty-arki-verkkojulkaisu.pdf> Luettu 12.12.2022.
- Pelastakaa lapset ry (2021) Lasten ja nuorten kokemuksia koronapandemian ajalta. Lapsen ääni -kysely. *lapsen-ääni-2021_raportti1_fi.pdf* (amazonaws.com) Luettu 30.2.2022.
- Popyk, Anzhela (2020) The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: Reconstructing values of migrant children in Poland. *European Societies* 23 (1), 530–544.
- Prime, Heather & Browne, Dillon T. & Wade, Mark (2020) Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist* 75 (5), 631–643.
- Racine, Nicole & McArthur, Brae Anne & Cooke, Jessica E. & Eirich, Rachel & Zhu, Jenney & Madigan, Sheri (2021) Global prevalence of depressive and anxiety symptoms in children and adolescents during COVID-19: A meta-analysis. *JAMA Pediatrics* 175 (11), 1142–1150.
- Rambaree, Komalsingh & Nässén, Nessica (2020) “The Swedish Strategy” to COVID-19-pandemic: Impact on vulnerable and marginalised communities. *The International Journal of Community and Social Development* 2 (2), 234–250.
- Sainio, Päivi & Holm, Marja & Ikonen, Jonna & Korhonen, Marika & Nurmi-Koikkalainen Päivi & Parikka, Suvi & Skogberg, Natalia & Väre, Anna & Koponen, Päivikki & Koskinen, Seppo (2021) Koronapandemian ja sen rajoittamistoimien vaikutukset toimintarajoitteisten ihmisten elämään. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 58, 235–252.
- Salin, Milla & Kaittila, Anniina & Hakovirta, Mia & Anttila, Mari (2020) Family coping strategies during Finland’s COVID-19 lockdown. *Sustainability* 12 (21), 1–13.
- Skinner, Ellen A. & Edge, Kathleen & Altman, Jeffrey & Sherwood, Hayley & Cooper, Harris (2003) Searching for the structure of coping: A review and critique of category systems for classifying ways of coping. *Psychological Bulletin* 129 (2), 216–269.
- Skogberg, Natalia (2020) Koronaepidemian vaikutukset ulkomaalaistaustaisen väestön terveyteen ja hyvinvointiin. Esitys webinaarissa: Koronakriisin vaikutukset maahanmuuttoon ja kotoutumiseen, Työ- ja elinkeinoministeriö, 12.12.2022.

- Sorkkila, Matilda & Aunola, Kaisa (2020) Vanhemmat kokevat COVID-19-ajan eri tavoin: Jotkut haluavat jäädä poikkeusaikaan. Tutkimusuutiset, Jyväskylän yliopisto.
- Sorkkila, Matilda & Aunola, Kaisa (2021) Resilience and parental burnout among Finnish parents during the COVID-19-pandemic: Variable and person-oriented approaches. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families* 30 (2), 139–147.
- SOSTE (2020) Ennakkotieto Sosiaalibarometri 2020: Koronaepidemia kärjistänyt toimeentulo-ongelmia. <https://www.soste.fi/uutinen/ennakkotieto-sosiaalibarometri-2020-koronaepidemia-karjistanyt-toimeentulo-ongelmia/> Luettu 12.12.2022.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2022) Sote-uudistus: Sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastuslaitoksen uudistus. <https://soteuudistus.fi/etusivu> Luettu 4.4.2022.
- Suomen Monikkoperheet ry (2020) Kotipalvelua tarvitaan myös koronarajoitusten aikana perheiden tueksi. <https://www.sttinfo.fi/tiedote/kotipalvelua-tarvitaan-myos-koronarajoitusten-aikana-perheiden-tueksi?publisherId=64093534&releaseId=69883168> Luettu 12.12.2022.
- Sutela, Hanna (2020) Kun mahdoton kävi mahdolliseksi: Tietotyön yleisyys mahdollisti etätyön läpimurron Suomessa. <https://www.stat.fi/tietotrendit/blogit/2020/kun-mahdoton-kavi-mahdolliseksi-tietotyon-yleisyys-mahdollisti-etatyon-lapimurron-suomessa/> Luettu 12.12.2022.
- Talidong, Karen Joy B. & Toquero, Cathy Mae D. (2020) Philippine teachers' practices to deal with anxiety amid COVID-19. *Journal of Loss and Trauma* 25 (6–7), 573–579.
- Turtiainen, Kati & Hiitola, Johanna (2019) Migrant parents talking back: Stigmatised identities and doing being ordinary. *Qualitative Social Work* 18 (6), 1051–1066.
- Twoy, Richard & Connolly, Phyllis M. & Novak, Jean M. (2007) Coping strategies used by parents of children with autism. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners* 19 (5), 251–260.
- Työ- ja elinkeinoministeriö (2020) Vuoden 2020 ulkomaan kansalaisten ja vieras-kielisten työllisyyskatsaukset, Kotoutuminen.fi-sivustolla. <https://kotoutuminen.fi/tyollisyyskatsaus> Luettu 12.12.2021.
- Umucu, Emre & Lee, Beatrice & Ehde, Dawn M. (2020) Examining the impact of COVID-19 on stress and coping strategies in individuals with disabilities and chronic conditions. *Rehabilitation Psychology* 65 (3), 193–198.
- UNRIC (2020) Pandemian synkät luvut: kotiväkivalta ja COVID-19. <https://unric.org/fi/5250-2/> Luettu 4.4.2022
- Valmiuslaki 2011/1552. www.finlex.fi Luettu 21.11.2022.

- Valtioneuvosto (2020a) Hallitus on todennut yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa Suomen olevan poikkeusoloissa koronavirustilanteen vuoksi. <https://valtioneuvosto.fi/-/10616/hallitus-totesi-suomen-olevan-poikkeus-oloissa-koronavirustilanteen-vuoksi> Luettu 23.1.2022.
- Valtioneuvosto (2020b) Hyvinvoinnin ja tasa-arvon vahvistaminen korona-kriisin aikana ja sen jälkeen. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162283/VN_2020_19.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 23.1.2022.
- Valtioneuvosto (2021) STM:n ja THL:n Tilannekatsaus koronavirustilanteesta 18.3.2021. <https://stm.fi/documents/1271139/65720186/koronainfo+diat.pdf/2582f8b2-7080-f503-aa5a-5181ea9efc24/koronainfo+diat.pdf?t=1616052451649> Luettu 23.1.2022.
- van der Velden, Peter G. & Contino, Carlo & Dasa, Marcel & van Loon, Peter & Bosmans, Mark W.G. (2020) Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the COVID-19 pandemic: A prospective national study on prevalence and risk factors. *Journal of Affective Disorders* 277 (1), 540–548.
- Wang, Jingyi & Mann, Farhana & Lloyd-Evans, Brynmor & Ruimin, Ma & Johnson, Sonia (2018) Associations between loneliness and perceived social support and outcomes of mental health problems: A systematic review. *BMC Psychiatry* 18 (156), 2–16.
- Wang, Cuiyan & Pan, Riyu & Wan, Xiaoyang & Tan, Yilin & Xu, Linkang & Ho, Cyrus S. & Ho, Roger C. (2020) Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (COVID-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17 (5), 1729–1754.
- Yerkes, Mara & André, Stéfanie & Besamusca, Janna & Kruijen, Peter & Remery, Chantal & van der Zwan, Roos & Beckers, Debby & Geurts, Sabine (2020) ”Intelligent” lockdown, intelligent effects? Results from a survey on gender (in)equality in paid work, the division of childcare and household work, and quality of life among parents in the Netherlands during the Covid-19 lockdown. *PloS One* 15 (11), 1–23.

OSA II

Sosiaalialan toiminta kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa

7 Itsemääräämisoikeuden ja suojelun välinen jännite gerontologisessa sosiaalityössä koronapandemian aikana

Tyyne Ylinen, Vera Ylinen, Satu Ylinen & Laura Kallioma-Puha

Johdanto

Tässä luvussa syvennymme gerontologisten sosiaalityöntekijöiden näkemyksiin ikääntyneiden ihmisten itsemääräämisoikeuden ja suojelun välisestä jännitteestä. Gerontologista sosiaalityötä tehdään ikääntyneiden ihmisten hyvinvoinnin turvaamiseksi sosiaalipalveluissa, avotyössä ja terveydenhuollossa. Työn keskiössä ovat ikääntyneen ihmisen sosiaalinen, psyykinen ja fyysinen elämänlaatu ja se, että ikääntynyt ihminen voi – huolimatta toimintakyvyn rajoitteista ja niiden myötä tulleista riippuvuuksista – elää parasta mahdollista elämää. Kuten kaikki sosiaalityö, gerontologinen sosiaalityö on ihmisoikeustyötä (esim. Mapp ym. 2019).

Erilaisissa kriisitilanteissa ihmisoikeustyön merkitys korostuu, sillä kriisit heikentävät eniten heikoimmassa asemassa olevien ihmisten tilannetta. Vuoden 2020 keväällä alkanut koronapandemia ei ole ollut tässä suhteessa poikkeus. Ikääntyneet ihmiset ovat olleet erityisen haavoittuvassa asemassa, sillä korkea ikä altistaa vakavan tautimuodon saamiselle.

Ikä lisää haurautta. Yhdessä erilaisten sairauksien (esim. muistisairauden) kanssa se aiheuttaa usein toimintakyvyn heikkenemistä. Ikääntyneiden suojelemiseksi onkin pandemiaolosuhteissa tehty rajoitustoimia. Vaikka koronapandemiaan liittyvät rajoitustoimet perustuivat viruksen suhteen juuri kaikista haavoittuvimmassa asemassa olevien suojelemiseen, voidaan näin jälkikäteen arvioida ylilyöntejä tapahtuneen. Punninta siitä, olivatko ikääntyneisiin ihmisiin kohdistuvat suojelukeinot kohtuullisia, unohtui. Samalla tuli tärkeäksi tarkastella sitä, mikä on suojelun ja itsemääräämisoikeuden välinen suhde gerontologisessa sosiaalityössä.

Tässä tutkimuksessa analysoimme gerontologisten sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä koronapandemian vaikutuksista heidän työhönsä sekä heidän ikääntyneiden asiakkaidensa elämään. Olemme kiinnostuneita siitä, *missä määrin tarve suojella ikääntyneitä asiakkaita legitimoit itsemääräämisoikeuden rajaamista*. Lisäksi tarkastelemme sitä, *millaisena ikääntyneiden asiakkaiden itsemääräämisoikeus rakentuu sosiaalityöntekijöiden pandemiaolosuhteisiin liittyvissä pohdinnoissa*. Keräsimme aineiston marraskuun 2020 ja helmikuun 2021 välisenä aikana. Tuolloin koronapandemiaa oli eletty lähes vuosi. Alun kaoottisuus oli helpottanut, ja monet sosiaalityöntekijät olivat palanneet – ainakin osin – työpaikoilleen etätyöjaksolta. Monet ikääntyneiden ihmisten palvelut olivat edelleen suljettuina, ja rajoitustoimet näkyivät sosiaalityön arjessa muun muassa kotikäyntien vähentymisenä. Viruksesta ja sen vaikutuksista oli edelleen epätietoisuutta, eikä pandemian tulevasta kestosta ollut varmuutta. Ajatus rokotteista oli realistinen, mutta ei vielä ajankohtainen.

Luvun ensimmäisessä osiossa avaamme itsemääräämisoikeuden määritelmiä ja tarkastelemme itsemääräämisoikeutta gerontologisen sosiaalityön näkökulmasta. Toisessa osiossa luomme katsauksen itsemääräämisoikeuden ja suojelun väliseen ristiriitaan gerontologisessa sosiaalityössä. Kolmannessa osiossa tarkastelemme gerontologisen sosiaalityön ihmis-oikeusperustaisuutta koronapandemian aikana. Neljännessä osiossa avaamme tutkimuksen toteutusta. Sen jälkeen siirrymme tulosten esittämiseen ennen yhteenvetoa ja johtopäätöksiä.

Itsemääräämisoikeus keskiössä gerontologisessa sosiaalityössä

Itsemääräämisoikeus on täysi-ikäisille ihmisille kuuluva moraalinen oikeus tehdä itseään ja elämäänsä koskevia päätöksiä ja toteuttaa niitä. Se on myös keskeinen ihmisoikeus, jota suojaavat useat oikeusnormit (esim. Mäki-Petäjä-Leinonen 2003; 2018; Launis 2010). Ihmisarvoon ja ihmisoikeuksiin perustuvat sosiaalialan eettiset ohjeet korostavat asiakkaan itsemääräämisoikeutta (IFSW 2014; Mo ym. 2015; Talentia 2017). Itsemääräämisoikeuteen liittyvät kysymykset ovatkin sosiaalityön ydintä. Ikääntyminen tai toimintakyvyn asteittainen aleneminen eivät vähennä ihmisen oikeuksia, kuten itsemääräämisoikeutta (esim. Gebremariam & Sadana 2019). Iän mukanaan tuomat toimintakyvyn rajoitteet voivat kuitenkin vaikuttaa ikääntyneen asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteutumiseen (esim. Pirhonen 2017). Aikaisemmassa tutkimuksessa itsemääräämisoikeus hahmottuu perinteisesti päätöksenteon autenttisuuteen perustuvan individualistisen (esim. Walter & Ross 2014) tai suojaamista korostavan paternalistisen (esim. Dworkin 1988) itsemääräämisoikeuskäsityksen kautta. Perinteisten näkökulmien rinnalla esimerkiksi Catriona Mackenzie (2021) esittää relationaalisen itsemääräämisoikeuskäsityksen, joka korostaa itsemääräämisoikeuden tilanteisuutta ja todentumista suhteissa.

Individualistinen itsemääräämisoikeuskäsitys korostaa päätöksenteossa yksilön riippumattomuutta ja omaehtoisuutta (esim. Walter & Ross 2014). Oikeustieteellisessä ajattelussa individualistinen, yksilön oikeuksiin perustuva, ajattelu perinteisesti korostuu (esim. Mäki-Petäjä-Leinonen 2018, 6). Sosiaalihuollossa itsemääräämisen periaate näkyy muun muassa kaikkea – yksityistä ja julkista – sosiaalihuoltoa koskevassa laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (asiakaslaki 812/2000). Sen 8 §:ssä todetaan, että

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutenkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan.

Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen. Sama koskee hänen sosiaalihuoltoonsa liittyviä muita toimenpiteitä. (8.1 ja 8.2 §, ks. myös 4.2 §.)

Pääsääntönä on, että sosiaalihuolto – samoin kuin terveydenhuolto potilaslain (785/1992) mukaan – toteutuu yhteisymmärryksessä asiakkaan ja potilaan kanssa. Itsemääräämisoikeutta turvaavat myös perustuslaki (731/1999) sekä useat ihmisoikeussopimukset (esim. Tuori & Kotkas 2016, 508–510). Sosiaali- ja terveydenhuolto perustuu asiakkaan suostumukseen eikä sitä voida toteuttaa vastoin hänen tahtoaan muutoin kuin laissa nimenomaisesti säädetyn edellytyksin. Silloinkin henkilön näkemykset tulee ottaa huomioon.

Erityisesti terveydenhuollon tutkimus käsittelee tietoon perustuvan suostumuksen (*informed consent*) reunaehtoja aidon itsemääräämisen mahdollistajana. Sosiaalityön kontekstissa tietoon perustuvan suostumuksen tutkimus on vielä vähäistä. Riittävän tiedon saaminen on kuitenkin välttämätöntä, jotta asiakkaan itsemääräämisoikeus voi käytännössä toteutua. Riittävän tiedon lisäksi itsemääräämisoikeuden toteutuminen edellyttää myös kykyä ymmärtää päätöksen kannalta relevantti tieto, kykyä tehdä päätös, päätöksen vapaaehtoisuutta ja voimavaroja toteuttaa päätökset. (HE 137/1999, 22; Tuori & Kotkas 2016, 542–543; Mäki-Petäjä-Leinonen 2018; Huhtanen 2020; Enroos ym. 2021.) Vastaavat periaatteet on kirjattu lainsäädäntöön (ks. potilaslaki 5 §; asiakaslaki 5 §; hallintolaki 434/2003, 8 §).

Paternalistinen käsitys (neutraalimmin *parentalistinen*, esim. Kultgen 1995) pohjautuu ajatukseen siitä, että yksilön vapauteen on mahdollista puuttua. Gerald Dworkin (1988) määrittelee paternalismin (engl. *paternalism*) puuttumisena, joka oikeutetaan vetoamalla yksilön parhaaseen tai etuun. Näin tapahtuu esimerkiksi tilanteessa, jossa sosiaalityön asiakkaan toiminnan- tai valinnanvapautta rajoitetaan asiakkaan etuun vetoamalla (Reamer 1983; 2005). Väliintulon pääasiallisena tarkoituksena on suojella henkilöä vahingolta, jonka hän tietoisesti tai tietämättään toiminnallaan itselleen aiheuttaisi. Paternalistiset väliintulot voidaan luokitella vahvaksi (väliintuloiksi, joita ei kyetä oikeuttamaan moraalisesti), heikoksi (moraalisen oikeutuksen vaativiksi väliintuloiksi) sekä maltilliseksi paternalismiksi (väliintuloiksi, joissa ei tarvita moraalista oikeutusta). (Launis 2010, 137.)

Lainsäädännössä paternalismina voi pitää esimerkiksi sosiaalihuollon tahdonvastaisia normeja, joita löytyy lastensuojelun, päihdehuollon ja kehitysvammahuollon lainsäädännöstä tai koronapandemian aikaan erityisen ajankohtaisesta tartuntatautilaista (1227/2016). Tahdonvastaisen sosiaalihuollon tilanteissa suojelun tarve – joko ihmisen itsensä suojeleminen tai muiden suojeleminen – oikeuttaa ohittamaan itsemääräämisoikeuden. Lainsäädännössä ohittamiselle on kuitenkin tiukat ja täsmälliset ehdot. Paternalismin lisäksi kysymys on utilitarismista, kun itsemääräämisoikeutta rajoitetaan muiden kuin henkilön itsensä suojelemiseksi. (Tuori & Kotkas 2016, 507–513.) Myös esimerkiksi asiakaslain 8.2 §:n toteamus ”asia on ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu” pitää sisällään mahdollisuuden paternalismiin. Ammattilaisen on tehtävä tulkintansa asiakkaan edusta.

Relationaalinen itsemääräämisoikeuskäsitys on rikas, kompleksinen ja useisiin filosofisiin lähteisiin perustuva lähestymistapa (Gómez-Vírveda ym. 2019). Sosiaalisessa maailmassa olemisemme on lähtökohtaisesti relationaalista eli suhdeperustaista. Ei ole olemassa toisten vaikutuksista täysin vapaata, puhtaan autonomisia päätöksiä tekevää yksilöä. Itsemääräämisoikeuden toteuttamiseen vaikuttavat aina sosiaalinen ja materiaalinen ympäristö sekä konteksti. Myös yksilön ominaisuuksilla on merkitystä siihen, millaiseksi hänen itsemääräämisoikeutensa kussakin tilanteessa muotoutuu. (Esim. Sherwin & Winsby 2010; Pirhonen 2017; Mackenzie 2021.) Ihmiset ovat keskinäisriippuvaisia (*interdependent*) (esim. Victor & Guidry-Grimes 2019), mutta riippuvuuden aste vaihtelee (Burkitt 2016). Sosiaalisella vuorovaikutuksella on aina vaikutusta päätöksentekoprosessiin (esim. Juhila ym. 2021). Myös yhteiskunnallisia arvoja ja odotuksia heijastavilla diskursseilla on merkitystä yksilön itsemääräämisoikeuteen ja siihen, millaisena se näyttäytyy muiden silmissä. Yhteiskunnassa vallitsevat normit ja diskurssit kietoutuvat toisiinsa ja muokkautuvat sekä suorassa, ihmisten välisessä, että (esim. media-, teknologia- jne.) välitteisessä vuorovaikutuksessa. (Issakainen ym. 2021.)¹

Myös oikeustiede, erityisesti vanhuusoikeuden tutkimus, tunnistaa relationaalisuuden (Harding 2017; Koivisto 2018; Mäki-Petäjä-Leino-

1 Diskurssi on yleisesti tunnistettu tapa siirtää tietoa. Tieto liikkuu yhteiskunnallisissa käytännöissä, jotka muokkaavat paitsi puheena olevia asioita myös puhujia ja kuulijoita. (Esim. Husa 1995.)

nen 2018). Viitteitä relationaalisuudesta näkyy lainsäädännössä esimerkiksi asiakaslain 9 §:ssä, joka velvoittaa selvittämään asiakkaan tahtoa ”...yhteistyössä hänen laillisen edustajansa taikka omaisensa tai muun läheisen henkilön kanssa”. Se, ettei ikääntynyt tee päätöksiä tyhjiössä, näkyy myös esimerkiksi vanhuspalvelulain (980/2012) 15 ja 16 §:issä, joissa myös omaisille ja läheisille määritetty rooli palvelutarpeen selvittämisessä ja palvelusuunnitelman tekemisessä. Toimintakyvyltään heikentyneiden ikääntyneiden kohdalla päätöksentekoon osallistuu omaisia tai ammattihenkilöitä, jolloin kyseessä on avustettu itsemäärääminen. Tuettu päätöksenteko voikin olla tapa edistää itsemääräämisoikeutta (esim. Mäki-Petäjä-Leinonen 2018, 9, 27).

Gerontologisessa sosiaalityössä itsemääräämisoikeuden periaate on tärkeä. Kyösti Raunio (2009, 95) esittää, että itsemääräämisoikeus on sosiaalialan eettisistä periaatteista keskeisin, mutta myös haasteellisin. Ikääntymisen mukana tuleva haavoittuvuus ja mahdolliset riippuvuutta aiheuttavat sairaudet saattavat aiheuttaa sen, että ikääntynyt ihminen ei pysty – tai pahimmillaan ei saa – ilmaista tahtoaan ja toiveitaan (esim. Ash 2013). Sosiaalityön tehtävänä on tukea ikääntyneiden ihmisten toimintakykyä ja hyvinvointia ja varmistaa, että asiakas saa tarvitsemansa avun ja tuen (Koskinen & Seppänen 2013). Iän myötä yleistyvät rajoitteet esimerkiksi fyysisessä toimintakyvyssä ja muistissa saattavat johtaa jatkuvaan tasapainotteluun toisten ihmisten avusta riippuvaisuuden ja itsemääräämisoikeuden säilyttämisen välillä. (Esim. Ball ym. 2004; Pihonen 2017.)

Asiakkaan suuri palvelutarve ja asumisen muoto vaikuttavat siihen, miten hänen itsemääräämisoikeutensa hahmotetaan; vaikka riittävät palvelut parhaimmillaan tukevat ikääntyneen ihmisen itsemääräämisoikeuden toteutumista, riippuvuus niistä voi estää itsemääräämisen toteutumisen. Pelko avun menettämisestä voi aiheuttaa sen, ettei asiakas uskalla ilmaista omia toiveita. (Esim. Meriläinen ym. 1994, 246.)

Koti näyttäytyy paikkana, jossa itsemääräämisoikeus ja päätäntävalta ovat ihmisellä itsellään (esim. Nykänen 2007, 59–61). Muutto esimerkiksi palvelutaloon saattaa aiheuttaa tunteen oman elämän ja kodin hallinnan menettämisestä (Salonen 2007, 96–103). Eri tahot, kuten ammattilaiset ja omaiset, saattavat nähdä ikääntyneiden fyysisen toiminnan rajoitukset tai palveluriippuvuuden perusteena rajoittaa itsemäärää-

misoikeutta (esim. Ash 2013; Pirhonen 2017). Tällainen ajatustapa on lähellä syrjäytymistä aiheuttavaa ageismia (ikäsyrintä). Ikääntyneet määrittävät yhteiskunnassa herkästi stereotyyppisesti homogeenisena ryhmänä, mikä on vastoin ihmisoikeuksia (esim. Cox & Pardasani 2017). Lainsäädäntö lähtee siitä, että sosiaalihuollon ammattilaisen tulee arvioida kunkin asiakkaan tarpeet yksilöllisesti (esim. vanhuspalvelulaki 15 §). Sosiaalihuollon tulee pyrkiä selvittämään kunkin asiakkaan käsitys hyvästä elämästä häneltä itseltään. Itsemääräämisoikeudesta puhuttaessa on tärkeää muistaa, että asiakkaalla on oikeus tehdä muiden mielestä huonoja tai väärinä valintoja. (Esim. Mäki-Petäjä-Leinonen 2018; Ylinen ym. 2019.)

Moniammatillisen työryhmän merkitys ikääntyneiden asiakkaiden auttamisessa on suuri (esim. Koskinen & Seppänen 2013; Dahl ym. 2020; Rossi 2021). Gerontologista sosiaalityötä määrittelee usein kaksoisasiakkuus, jossa asiakkaana ovat ikääntyneen lisäksi omaiset. Silloin ikääntyneen itsemääräämisoikeuteen vaikuttavat myös omaiset tahtoineen ja tarpeineen. Ikääntyneellä asiakkaalla, omaisilla, ammattilaisilla ja yhteiskunnallisilla päättäjillä saattaa olla hyvinkin eriäviä näkemyksiä hyvästä elämästä ja hyvästä vanhuudesta ja ikääntyneen ihmisen oikeudesta tehdä itseään koskevia päätöksiä. (Esim. Ylinen 2008.) Sosiaalityöntekijän on otettava nämä huomioon ja samalla kunnioitettava ikääntyneen asiakkaan itsemääräämisoikeutta.

Sosiaalityöntekijä voi tukea asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteutumista vuorovaikutuksella, jossa asiakas tulee kuulluksi ja kunnioitetuksi, vaikka asiakkaan kyky tehdä varsinaisia valintoja olisi alentunut (Juhila 2006, 173–175). Gerontologisella sosiaalityöllä onkin tärkeä tehtävä toimia osaamiseen ja eettiseen asiantuntijuuteen pohjaavana asiakkaan äänen “välittäjänä” ja sillanrakentajana asiakkaan ja edellä mainittujen tahojen välillä. (Ylinen 2008.) Välittäjänä toimimisen kautta gerontologinen sosiaalityö varmistaa, ettei ikääntyneen itsemääräämisoikeutta vaaranneta, eikä hänen mielipiteitään ohiteta. Ilman gerontologisen sosiaalityön väliintuloa ikääntyneen asiakkaan ihmisoikeudet saattavat jäädä toteutumatta. Riitta-Liisa Kinnin (2014) mukaan gerontologisen sosiaalityön osaamista ja eettistä asiantuntijuutta ei kuitenkaan aina tunnisteta tai tunnusteta riittävästi moniammatillisessa työskentelyssä.

Itsemääräämisoikeuden ja suojelun välisessä ristiriidassa toimiminen vaatii sekä eettistä että juridista punnintaa

Yksi keskeisimmistä haasteista gerontologisessa sosiaalityössä liittyy tasapainoiluun asiakkaan ihmisoikeuksien toteutumisen ja asiakkaan tarpeiden tyydyttymisen sekä asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen välillä silloin, kun ne ovat keskenään ristiriidassa (Cox & Pardasani 2017, 99). Petteri Niemen (2011, 194) mukaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen voi tarkoittaa asiakkaan itsemääräämisoikeuden rajoittamista asiakkaan hyvän elämän ollessa uhattuna. Ammattilaiset joutuvat tasapainoilemaan itsemääräämisoikeuden ja suojelun periaatteiden välissä tilanteessa, jossa asiakkaalla on alentunut kompetenssi päätöksentekoon tai hän on muuten kykenemätön ilmaisemaan tahtonsa. Tasapainoilua tarvitaan myös tilanteissa, joissa henkilökunta joutuu käyttämään pakkokeinoja asiakkaan hyvän saavuttamiseksi. (Heidenreich ym. 2018, 469–473.) Eeva Rossi (2021, 98–99) esittää, että yhtäältä liiallinen itsemääräämisoikeuden korostaminen voi johtaa asiakkaan avun ja tuen tarpeiden sivuuttamiseen, ja toisaalta taas liiallinen huolenpidon korostaminen voi johtaa itsemääräämisoikeuden ohittamiseen. Puuttumisen “aste” on merkityksellinen, sillä myös suojeleminen – liiallisena – saattaa johtaa ikääntyneiden ihmisoikeuksien rajoittamiseen. Pohdinnat sosiaalityön interventioihin liittyvästä vallankäytöstä, vastuunotosta ja niiden rajoista ovat läsnä sosiaalityön käytännöissä sosiaalityöntekijöiden tasapainotellessa äärimmäisten vaihtoehtojen (liiallinen ja liian vähäinen puuttuminen) välillä (Ylinen 2008; myös Banks ym. 2020a).

Oikeus suojeluun voi tarkoittaa paitsi valtion velvollisuutta järjestää riittäviä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita myös velvollisuutta rajoitustoimiin. Juridiikka ohjaa ratkaisemaan kahden hyvän tavoitteen välistä ristiriitaa, kuten suojelun ja itsemääräämisoikeuden ristiriitaa, eri vaihtoehtojen punninnan avulla. Tavoitteena on pyrkiä kummankin, sekä itsemääräämisoikeuden että suojelun, mahdollisimman täysimääräiseen toteutumiseen. Kun asiakkaan itsemääräämisoikeutta joudutaan rajoittamaan hänen suojelemisekseen, gerontologiset sosiaalityöntekijät ovat hankalammassa tilanteessa kuin sosiaalityöntekijät muilla sektoreilla, koska he eivät voi tukeutua lainsäädöksiin itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta. Vanhustenhuollossa ei ole lainsäädäntöä rajoitustoimista.

Niin sanotun perusoikeuksien rajoitusopin mukaan näitä kaikkein arvokkaimpia oikeuksia, perustuslakiin otettuja perusoikeuksia, voi rajoittaa vain lainsäädännöllä. Lisäksi säädöksen on oltava riittävän täsmällinen ja rajoituksen tulee olla hyväksyttävä: sille pitää olla painava yhteiskunnallinen tarve, ja rajoituksen on oltava välttämätön ja laajuudeltaan oikeassa suhteessa tarpeeseen nähden. Lisäksi perusoikeuksien rajoittaminen edellyttää, että rajoitustoimen kohteeksi joutuneella on vahva oikeusturva. Toisin sanoen rajoituspäätökseen pitää voida saada hakea muutosta tai saattaa sen oikeellisuus muuten arvioitavaksi uudelleen. (Viljanen 2011; ks. erityisesti koronapandemian osalta Nieminen 2022, 65.) On siis helppo todeta, että vanhustenhuollon lainsäädäntö on puutteellinen tältä osin. Kun ohjeita ei löydy lainsäädännöstä, niitä täytyy etsiä muista oikeuslähteistä. Oikeusasiamiehen käytännössä ohjeet ovat tiivistyneet ajan saatossa seuraaviksi (ks. EOA 3016/2019):

- sosiaalihuollon asiakkaan itsemääräämisoikeutta tulee kunnioittaa niin pitkälle kuin mahdollista,
- rajoitustoimenpidettä saa käyttää vain viimesijaisena keinoja ja vain niin kauan ja siinä määrin kuin on ehdottomasti välttämätöntä,
- toimenpiteen on oltava eettisesti perusteltavissa, ja se on suoritettava henkilön ihmisarvoa kunnioittaen,
- henkilökunnan puute ei oikeuta asiakkaan rajoittamiseen,
- ennen toimenpidettä on mahdollisuuksien mukaan kuultava asiakasta sekä itsemääräämiskyvyttömän asiakkaan laillista edustajaa tai omaista tai muuta läheistä,
- toimenpiteen on perustuttava lääkärin päätökseen, joskin henkilökunta voi kiireellisessä tilanteessa aloittaa sen suorittamisen,
- rajoituksen käytön aikana on jatkuvasti arvioitava sen tarpeellisuutta,
- toimenpide on lopetettava heti, kun se ei enää ole välttämätön, ja
- henkilön tilaa on seurattava toimenpiteen luonteen ja henkilön terveydentilan edellyttämällä tavalla.

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen ja toimittava lain mukaan. Vaikka viime

kädessä vastuu on valtiolla, vastuu on myös jokaisella julkista tehtävää hoitavalla sosiaalityöntekijällä. Näitä, jo vakiintuneita, ohjeita noudattamalla työntekijä voi toimia niin hyvin kuin on mahdollista tarkan lainsäädännön puuttuessa.

Koronapandemia haastaa gerontologisen sosiaalityön ihmisoikeusperustaisuuden

Koronapandemia on asettanut gerontologisen sosiaalityön ihmisoikeusperustaisuuden koetukselle. Sosiaalityötä on tehty nopeasti muuttuneissa ja epävarmoissa olosuhteissa. Gerontologiseen sosiaalityöhön toivat oman haasteensa asiakkaiden korkea ikä ja erityinen herkkyys sairastua koronataudin vakavaan muotoon tai jopa menehtyä siihen. Asiakkaan kuuleminen päätöksenteossa vaikeutui kasvokkaisen asiakastyön (esim. kotikäyntien) vähentyessä. Sosiaalityöntekijät tekivät osan päätöksistä selvittämättä asiakkaan tahtoa, ja osassa päätös perustui välillisesti saavutettuun ymmärrykseen asiakkaan tahdosta. (Esim. Banks ym. 2020b; Ylinen ym. 2022.)

Monet riskiryhmät, kuten gerontologisen sosiaalityön asiakkaat, jäivät kokonaan tai osittain palvelujen ulkopuolelle, kun henkilökoh- taista palvelua ja ryhmämuotoista toimintaa rajoitettiin, suljettiin tai siirrettiin etäyhteyksillä tapahtuvaksi (esim. Kestilä ym. 2020; Ylinen ym. 2022). Palveluiden, kuten päivä- ja palvelukeskusten, sulkeminen vaikeutti tai esti asiakkaiden palvelutarpeisiin vastaamista ja haastoi asiakkaan itsemääräämisoikeuden ja toimijuuden toteutumista. Yksinäisyys ja eristäminen lisäsivät ikääntyneiden ihmisten psyykkisiä ongelmia, ja hätäkeskukset saivatkin soittoja itsemurha-ajatuksia omaavilta ikääntyneiltä (Harrikari ym. 2021; ks. ikääntyneiden itsemurhista Ylinen ym. 2019). Sosiaalisen syrjäytymisen nähtiin vahingoittavan ikäihmisten toimijuutta, itsemääräämisoikeutta ja riippumattomuutta (D’cruz & Banerjee 2020). Sosiaalityöntekijät pyrkivät säilyttämään yhteyden asiakkaisiinsa edes teknologiavälitteisesti (Farkas & Romaniuk 2020, 73). Säännöllisiä tapaamisia, kasvokkain tai etäyhteyksin, pidettiin tärkeänä luottamuksellisen asiakassuhteen ylläpitämisessä (Brennan ym. 2020). Osa palveluista siirtyi digitaalisille alustoille, mikä syvensi digitaal-

lista eriarvoisuutta (*digital divide*) (esim. Ylinen ym. 2022). Vaikka monet ikääntyneet ihmiset ovat tottuneita informaatioteknologian käyttäjiä, on osa heistä kuitenkin vaarassa syrjäytyä, sillä etäyhteyksiin siirtyneet palvelut ja sosiaalinen kanssakäyminen eivät ole heidän saavutettavissaan (esim. Sanders & Scanlon 2021). Ikääntymiseen liittyvät fyysiset rajoitteet, kuten käsien vapina ja huono kuulo, voivat hankaloittaa laitteiden käyttämistä (esim. Ahosola ym. 2021). Etenkin gerontologisen sosiaalityön asiakkailla digitaalisen syrjäytymisen riski on kohonnut (Ylinen ym. 2022). Niillä ikääntyneillä, joilla ei ollut mahdollisuutta jatkaa osallistumistaan digitaalisesti, eristäytyminen oli korostuneempaa (esim. Voinea ym. 2022). Työntekijät olivat tietoisia näistä ongelmista ja joissain tapauksissa jatkoivat koti- ja laitospäyntejä rajoitustoimista huolimatta (Ylinen ym. 2022).

Koronapandemian alkuvaiheessa gerontologisessa sosiaalityössä vallinnut tilanne kuvautuu kaoottiseksi. Erilaisista varautumissuunnitelmista huolimatta pandemian kaltaiseen tilanteeseen ei oltu osattu varautua. (Esim. Redondo-Sama ym. 2020; Ylinen ym. 2021.) Sosiaalityöntekijät joutuivat työskentelemään kasvaneessa työmäärässä ja vaativissa olosuhteissa ilman selkeää ohjausta tai tukea. (Ahonen ym. 2020; Mesiäislehto ym. 2021; Ylinen ym. 2021.) Uudenlaisen tilanteen edessä viranomaiset pyrkivät kattavaan tiedottamiseen ja ohjaamiseen. Uusia ja osittain päällekkäisiä ohjeita tuli muun muassa Sosiaali- ja terveysministeriöstä, Terveystieteiden- ja hyvinvoinnin laitokselta, sairaanhoitopiireistä, aluehallintovirastoilta sekä kunnilta. (EOAK 2889/2020; Forma ym. 2020; Ylinen ym. 2021.) Nopeasti muuttuneiden ohjeiden runsaus ja niiden osittainen ristiriitaisuus hankaloittivat työskentelyä jo valmiiksi epävarmoissa olosuhteissa (Ylinen ym. 2022).

Näyttää siltä, että ikääntyneiden ihmisten oikeus elämään oli pandemian varhaisissa vaiheissa ainoa yleisesti kunnioitettu perusoikeus, eikä punnintaa muiden perusoikeuksien toteutumisesta tai toteutumatta jäämisestä tehty. Tällainen suojelua painottava paternalistinen lähestymistapa salli ikääntyneille rajoitetusti autonomiaa (Ayalon & Avidor 2021, 666). Eduskunnan oikeusasiamiehen havaintojen mukaan hoivakodeissa rajoituspäätöksiä tehtiin kollektiivisesti, ilman yksilökohtaista harkintaa. Esimerkiksi tapauksissa, joissa vierailijat olivat eläneet karanteeninomaisissa olosuhteissa ja tartuttavuusriski olisi ollut alhainen, läheiset

eivät päässeet tapaamaan toisiaan ilman valvontaa. Joissain hoivakodeissa henkilökunta rajoitti dementoituneiden asukkaiden liikkumista lukitsemalla asukkaita huoneisiinsa. Hoivakotien asukkaiden liikkumisvapautta rajoitettiin silloinkin, kun oli kysymys läheisen hautajaisista ja jopa saattohoitovaiheen vierailuja kiellettiin. (Esim. EOAK 3232/2020; EOAK 5463/2020; myös Forma ym. 2020.) Läheiset osallistuvat usein pitkäaikaishoidon yksiköissä elävien ikääntyneiden omaistensa hoitoon. Kun se etenkin pandemian alussa oli mahdotonta, monet ikääntyneet jäivät vaille omaisten antamaa hoivaa. Läheisillä voi olla suuri merkitys itsemääräämisoikeuden vahvistajana ja tulkkina – esimerkiksi muistisairaiden voi olla vaikea sanoittaa tahtoaan tavalla, jonka vieras ymmärtää. (EOAK 3232/2020; Ahosola ym. 2021; Anand ym. 2021.)

Tutkimuksen toteutus

Tämän tutkimuksen tulokset perustuvat haastatteluihin, joissa selvitimme gerontologisten sosiaalityöntekijöiden (N=9) näkemyksiä koronapandemian vaikutuksista heidän työhönsä sekä ikääntyneiden asiakkaiden elämään. Kysymme sitä, *millaisena ikääntyneiden asiakkaiden itsemääräämisoikeus määrittyy sosiaalityöntekijöiden koronapandemiaan sijoituvassa haastattelupuheessa ja millä tavoin tarve suojella ikääntyntä asiakasta legitimoit itsemääräämisoikeuden rajaamista käytännön gerontologisessa sosiaalityössä.*

Yksi luvun kirjoittajista toteutti haastattelut puolistrukturoituina yksilöhaastatteluina marraskuun 2020 ja helmikuun 2021 välisenä aikana Microsoft Teamsin välityksellä. Rekrytoimme haastateltavia lähestymällä 28 kunnan sosiaalityöntekijöitä sähköpostitse. Yhdeksän sosiaalityöntekijää ilmoitti halukkuutensa osallistua tutkimukseen. Haastateltavat informoivat organisaatiotaan osallistumisesta, ja he osallistuivat tutkimukseen yksityishenkilöinä. Jokaisen haastattelun aluksi haastateltaja kertoi haastateltavalle tutkimuksen tarkoituksesta ja vapaaehtoisuudesta, ja saimme suullisen tutkimus- ja nauhoitusluvan. Ennen varsinaisen haastattelun aloittamista sosiaalityöntekijät saivat mahdollisuuden esittää kysymyksiä tutkimuksesta.

Haastatteluhetkellä työntekijöistä seitsemän työskenteli kunnallisissa sosiaalipalveluissa ja kaksi pitkäaikaishoidon yksiköissä eri puolilla Suomea eri kokoisilla paikkakunnilla. Seitsemällä heistä on sosiaalityön maisterin tutkinto, ja kaksi heistä oli haastatteluhetkellä maisteriopintojensa loppuvaiheessa. Haastateltavien keski-ikä oli haastatteluhetkellä 46 vuotta (Keskihajonta = 13,4) ja keskimääräinen työskentelyaika silloisessa asemassa 7,5 vuotta (Keskihajonta = 7,6). Haastateltavista kahdeksan on naisia ja yksi mies. Haastateltavien keski-ikä ja sukupuolijakauma vastaavat melko hyvin suomalaisten sosiaalityöntekijöiden ikäjakaumaa (Keskiarvo = 44.7 vuotta) ja sukupuolijakaumaa (naisia 92.5 %), joten aineisto on tässä suhteessa edustava (esim. Ailasmaa 2015). Nauhoitimme ja litteroimme haastattelut, jonka jälkeen tuhosimme tallenteet. Litteroituja haastatteluaineistoja säilytämme tietoturvallisesti salasanasuojatussa kansiossa. Haastattelujen kesto vaihtelee 28 minuutista 64 minuuttiin, litteroitua aineistoa kertyi 82 sivua.

Tässä luvussa analysoimme erityisesti seuraaviin haastattelukysymyksiin saamiamme vastauksia: Onko asiakkaan itsemääräämisoikeuden toteutumisessa tapahtunut pandemian aikana muutosta verrattuna aikaan ennen pandemiaa? ja Millä eri tavoilla asiakkaitanne rajoitettiin pandemian vuoksi? Haastatteluissa vallitsi luottamuksellinen tunnelma, ja osallistujat olivat halukkaita kertomaan näkemyksistään. Analysoimme aineistoa teoriaohjaavalla sisällönanalyysillä hyödyntäen teemoittelun periaatteita (Juhila 2022). Analyysin aluksi luimme aineiston läpi kokonaisuudessaan useampaan kertaan, minkä jälkeen merkitsimme aineistosta kaiken itsemääräämisoikeuteen ja suojelemiseen liittyvän haastattelupuheen. Sisällytimme analyysiin kaikki tutkimuskysymyksen oleellisesti liittyvät asiat, vaikka ne eivät olisi esiintyneet edellä mainittujen kysymysten yhteydessä. Merkityistä kohdista etsimme usein toistuvia teemoja. Niistä muodostui kaksi pääteemaa eli näkemykset itsemääräämisoikeudesta ja pohdinnat rajoitusten oikeudenmukaisuudesta. Numeroimme sosiaalityöntekijöiden haastattelut yhdestä yhdeksään, ja aineisto-otteen perään olemme merkinneet sen haastattelun numeron, josta kyseinen aineisto-ote on.

Sosiaalityöntekijöiden näkemykset asiakkaiden itsemääräämisoikeuden toteutumisesta ja rajoitusten oikeudenmukaisuudesta

Sosiaalityöntekijöiden haastattelupuheesta tunnistamme selkeästi kaksi toisistaan eroavaa näkemystä asiakkaiden itsemääräämisoikeuden toteutumisesta pandemian aikana. Ensimmäisen näkemyksen mukaan ikääntyneiden ihmisten itsemääräämisoikeus on pandemian aikana selkeästi kaventunut. Tähän liittyvät osallisuuden mahdollisuuksien, valinnan mahdollisuuksien sekä asiakkaiden näkemysten kuulemisen väheneminen. Toisen näkemyksen mukaan asiakkaiden itsemääräämisoikeudessa ei tapahdu muutosta, vaikka asiakkaiden tilanne huolestuttaakin sosiaalityöntekijöitä. Haastatteluissa sosiaalityöntekijät pohtivat myös ikääntyneisiin suojeluna kohdistuvien rajoitusten oikeudenmukaisuutta ikääntyneiden ja läheisten näkökulmasta.

Näkemykset itsemääräämisoikeudesta

Ne gerontologiset sosiaalityöntekijät, jotka arvioivat itsemääräämisoikeuden rajautuneen, katsoivat rajautumisen liittyvän palveluiden lakkauttamiseen, palvelutalojen vierailukieltoihin ja ikääntyneiden ihmisten kapeutuneeseen mahdollisuuteen osallistua elämäänsä koskevaan päätöksentekoon. Seuraavassa sosiaalityöntekijä pohtii itsemääräämisoikeuden muutosta koronapandemian aikana:

((Suosituksia noudattaneiden asiakkaiden)) elämä meni ihan uusiksi, et on kai se itsemääräämisoikeuden raja, ettei voi elää niin kun on tottunut ja kuin haluaisi. Et ovathan he tavallaan itse sen valinneet kuitenkin.

(Haastattelu 7)

Sosiaalityöntekijä hahmottaa itsemääräämisoikeuden rajaukseksi sen, että ikääntyneet eivät voi elää haluamallaan tavalla. Sosiaalityöntekijän lausahdus ”Et ovathan he tavallaan itse sen valinneet kuitenkin” kuvastaa sitä, että ikääntyneitä ei koronaolosuhteissa kielletä liikkumasta

kotoaan, mutta moni heistä päättää jäädä kotiin. Vapaus ei rajoitu varsinaisilla kielloilla, mutta järjestöjen ja päiväkeskusten palvelut ovat keskeytettyinä. Käytännössä osallistumisen mahdollisuutta ei ole, vaikka ikääntynyt toimisi eristäytymissuosituksen vastaisesti. Osallisuus ja toimintamahdollisuudet hahmottuvat selkeästi yhdeksi tavaksi toteuttaa itsemääräämisoikeutta arkielämässä.

Osallistumismahdollisuuksien rajallisuuden lisäksi sosiaalityöntekijät liittävät itsemääräämisoikeuden rajoittumiseen asiakkaiden kuulemisen ja valinnanmahdollisuuksien vähentymisen sekä ikääntyneiden tilanteiden ja palvelutarpeiden kartoittamisen kaventumisen. Sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistyön ongelmat tulevat esille useammassa haastattelussa. Tämä näkyy seuraavassa aineisto-otteessa:

Ympäri vuorokautisen hoidon kysymyksissä on varmaan pohjimiltaan vallan käsitys siinä et myönnetäänkö sosiaalipalveluita sosiaalihuollon perusteella vai myönnetäänkö niitä pelkästään sillä, että medikalisoidaan se vanhuus ja, et lääkärin toimintakyvyn arvio on sit se, mikä perustelee sen sosiaalihuollon palveluitten myöntämisen. Yhteistyö on aina ollut haastavaa ja – meni niin kun asiakkaan näkökulmasta huonompaan suuntaan nyt tässä, et jos koko järjestelmä on stressitilassa ja ne kun kroonisesti ratkaisematta olevat kysymykset, niin asenteet tietyllä tavalla koveni ja tulokset on välillä aika hankalia asiakkaiden näkökulmasta. Et jos asiakas vaikka menee maanantaina sairaalaan ja löytää itsensä viikon päästä pysyvästä ympärivuorokautisesta hoitopaikasta, niin oikeesti...

(Haastattelu 6)

Yllä oleva aineisto-ote kuvaa sosiaali- ja terveydenhuollon välistä näkemyseroa ja vallan epätasapainoa. Sosiaalityöntekijän näkemys on, että yhteistyön haasteellisuus huonontaa asiakkaan tilannetta. Hänen näkökulmastaan pandemiaolosuhteet kärjistävät ongelmia entisestään, ja hän viittaa asenteiden kovenemiseen. Sosiaalityöntekijän esittämä esimerkki tilanteesta, jossa asiakas menee sairaalaan ja ”löytää” itsensä viikon päästä ympärivuorokautisesta hoitopaikasta, herättää epäilyksen siitä missä määrin asiakkaan itsemääräämisoikeus tulee kunnioitetuksi.

Samainen sosiaalityöntekijä pohtii asiakkaiden toimijuuden heikentymistä sairaalaympäristössä:

Sairaalassa ja sairaalankaltaisessa ympäristössä ((asiakkaat)) on vähemmän autenttisia henkilöitä ja enemmän tekemisen kohteita. Et on varsin selkeesti sellaisia et justinsa ennen tätä laitosjaksoa on selkeesti ollut se oma tahto, että kotona mahdollisimman pitkään, ja sit se on hyvin nopeasti muuttunut siellä siihen, että on suostuvainen muuttamaan ympärivuorokautiseen hoitoon, niin kyllä siinä on itsemääräämisoikeus selkeesti heikentynyt, ja siinä on vaan katsottu sen fyysisen toimintakyvyn mukaisesti järjestelmälle sopiva paikka heille.

(Haastattelu 6)

Sosiaalityöntekijän kuvauksen mukaan asiakkaat ovat sairaalaympäristössä toiminnan kohteita eivätkä toimijoita. Ammattilaiset ja omaiset eivät välttämättä ota huomioon ikääntyneen ihmisen omia näkemyksiä. Tämä tulee ilmi siinä, että asiakkaiden tahto asua kotona muuttuu laitosjakson aikana suostuvaisuudeksi ympärivuorokautiseen hoitoon. Sosiaalityöntekijä tulkitsee tilanteen asiakkaiden itsemääräämisoikeuden heikentymiseksi.

Osa haastateltavista ei katso ikääntyneiden itsemääräämisoikeudessa tapahtuneen muutosta koronapandemian aikana. Heidän haastattelupuheessaan heijastuu hyvin erilainen näkemys ikääntyneen itsemääräämisoikeudesta kuin niillä sosiaalityöntekijöillä, jotka ovat huolissaan itsemääräämisoikeudesta:

En mä kyllä näe, et siinä olis tullut mitään tän pandemian myötä siihen, et jotenkin ajattelen, et me ei kyllä nytkään olla mitenkään jyrätty asiakkaita. Esimerkiksi kotoa muuttaminen, niin ei nyt pandemian takia ei olla ketään laitettu palvelutaloon. Et en mä kyllä ajattele, et siinä mitään muutosta olis siis tapahtunut.

(Haastattelu 8)

Sosiaalityöntekijä sanoo, ettei pandemia aiheuta muutosta ikääntyneiden asiakkaiden itsemääräämisoikeuteen. Hän ottaa esimerkiksi sen,

ettei ikääntyneitä ole ”laitettu” pandemian takia palvelutaloon. Ilmaus ”me ei kyllä nytkään olla mitenkään jyrätty asiakkaita” kuvastaa sosiaalityöntekijän hahmottavan itsemääräämisoikeuden osaksi vallankäyttöä, jossa asiakkaan elämään ja päätäntävaltaan kajotaan rajulla tavalla. Samankaltainen näkemys kuvastuu toisenkin haastateltavan puheesta:

No tota, en mä tiedä onko siinä ((itsemääräämisoikeudessa)) tapahtunut muutosta... että omistakin asiakkaista osa noudattaa suosituksia tosi tarkasti, mutta osa ei taas noudata sitten ollenkaan. Että, enkä mä mun mielestä, tai mä en oo havainnut mitään esimerkiksi uhkailua sillä, että kotihoito ei tyyliin sitten käy, jos et noudata rajoituksia.

(Haastattelu 1)

Tässäkin aineisto-otteessa sosiaalityöntekijä yhdistää itsemääräämisoikeuden rajoittamisen rajuihin toimiin. Hän sanoo, ettei ole havainnut uhkailua kotihoidon käyntien lopettamisella, vaikka asiakas ei noudattaisikaan rajoituksia. Tällainen pohdinta on mielestämme huolestuttava ikääntyneiden itsemääräämisoikeuden näkökulmasta. Se on huolestuttava myös siksi, että pohdinnan mukaan kotihoidon käyntien rajoittaminen olisi uhka ikääntyneen ihmisen terveydelle. Asiakkaan itsemääräämisoikeuden hahmotetaan olevan olemassa ainoastaan suhteessa ammattilaisiin ja toteutuvan sen kautta, mitä työntekijä tekee tai ei tee. Sosiaalityöntekijän puhe siitä, ettei asiakkaita ole ”jyrätty” tai ”laitettu palvelutaloon” piirtää kuvan paitsi itsemääräämisoikeuden relationaalisuudesta myös sosiaalityöntekijän käsityksestä itsemääräämisoikeuden vahvan paternalistisesta luonteesta. Asiakas näyttäytyy toiminnan kohteena, ei vapaana, itsemääräävänä toimijana (vrt. Cox & Pardasani 2007; Launis 2010). (Vahvan) Paternalistisesta puuttumisesta tekee eettisesti ongelmallisen se, että se pahimmillaan ohittaa kokonaan asiakkaan tahdon (esim. Sasson 2000).

Erään sosiaalityöntekijän mukaan asiakkaan palveluriippuvuus alentaa asiakkaan itsemääräämisoikeutta:

Nää meidän gerontologisen sosiaalityön asiakkaat, niin ne ovat sitten jo niin riippuvaisia niistä palveluista, että se itsemääräämisoikeus on jo tavallaan, ja päätäntäkyky vähentynyt. Kyllä mä luulen, että jotkut

silti kokee, että heidän itsemääräämisoikeutta rajoitetaan, mut et se ei oo niin iso kysymys meidän asiakkaille, et enemmän se on, et he ei ajattele siitä näkökulmasta niitä asioita, et he ajattelee, et päivä kerrollaan mennään. Mut tiedän senkin, että nuoremmat ikäluokat ovat siitä ärsyyntyneitä, nuoremmat eläkeläiset.

(Haastattelu 3)

Haastateltava näkee, että gerontologisen sosiaalityön asiakkailla on palveluriippuvuutensa takia vähentynyt sekä oikeus itsemääräämiseen että kyky päätöksentekoon. Hänen näkemyksensä mukaan asiakkaan itsemääräämisoikeuden rajoittaminen ei ole asiakkaalle ”niin iso kysymys” kuin nuoremmille ikäluokille.

Pohdinta rajoitusten oikeudenmukaisuudesta

Luemme haastatteluista sosiaalityöntekijöiden pohdintaa rajoitustoimien oikeutuksesta, ikääntyneiden kykenevyydestä tehdä valintoja sekä suositusten ja rajoitusten eroavaisuuksien hämärtymisestä:

Että kun tää meidän sairaala-, kuntoutus- ja hoivapalveluiden johto ajattelevat tätä hommaa niin kun lääketieteellisestä paradigmasta, niin mun on hirveen vaikee tavottaa sitä, ja nytkin heillä on hirveä tarve ymmärrettävästi suojella työntekijöitä ja ikäihmisiä, asiakkaita tartunnalta, mutta se suojeleminen on pelkästään lääketieteellistä ja toisaalta on paljon tietoa siitä, että miten tää tauti tarttuu ja miten sitä pystyisi estämään, niin tuntuu, että ei uskota siihen, että ihmiset pystyisi toimimaan sillä lailla, eikä toisaalta haluta ymmärtää sitäkään, että ehkä joku haluaa ottaa tietoisesti riskin tehdä sen valinnan, että voin saada tartunnan, jos käyn palvelukeskuksessa.

(Haastattelu 3)

Sosiaalityöntekijä pohtii terveyden suojelemiseksi asetettuja rajoitustoimia ja niiden suhdetta rajoitustoimien vuoksi toteutumatta jääneisiin muihin tarpeisiin. Useassa muussakin haastattelussa ilmenee pohdintaa

siitä, onko terveyden suojelemisella oikeutettua rajoittaa sosiaalisia suhteita ja vapautta.

Pohdinta rajoitustoimien oikeutuksesta on sidoksissa omaisten huoleen palvelutaloissa asuvien läheisten oikeuksista. Seuraavassa aineistotteessa sosiaalityöntekijä pohtii rajoituksia omaisten näkökulmasta:

Ja, et ei saa omaista viedä kotiin joululomalle, vaikka eihän sitä sil-lain kieltää voi, mutta se tunne sillä läheisellä on se vahva kieltäminen... ettei sit tuu ajatelleekskaan, et voishan sen viedä, kun se ei oo mikään vaihtoehto, tai et, just et se ei vaan sit tunnu siltä, et jotenkin, et olis niin kun vapaa päättämään... niin onhan se rajoittamista sekin sitten vaikka ei konkreettisesti oookkaan jollain vyöllä köytetynä mihinkään.

(Haastattelu 4)

Sosiaalityöntekijä kuvailee pandemian aikaista tilannetta, jossa ikään-tyneen luokse tehtävät kotikäynnit eivät ole ”virallisesti” kiellettyjä, mutta käytännössä niitä ei kuitenkaan sallita. Useassa haastattelussa tulee esille omaisten huoli läheisensä tilanteesta ja oikeuksien rajaamisesta. Asiakkaiden ja omaisten olisi pitänyt saada tietoa oikeuksistaan, mutta rajoitusten ja suositusten epäselvyys heijastuu myös työntekijöiden toimintaan ja työntekijöiden mahdollisuuksiin neuvoa asiakkaita ja omaisia. Sosiaalityöntekijä jatkaa pohtimalla asiakkaiden liikkumisva-pauden rajoittamista:

On ollut just tästäkin puhetta, et ei voida pakottaa ikäihmisiä sisäti-loihin, et kyll ne sais tuolla kulkee niin kun muutkin, mut sit kun se viesti on niin vahva, et se ei olis hyväksyttyä, niin sit se jää tekemättä, kun ajattelee siinä rikkovansa jotain rajoitusta, vaikka se oliskin vaan suositus.

(Haastattelu 4)

Haastateltava kertoo rajoitusten ja suositusten olevan epäselviä työn-tekijöille. Hänen näkemyksensä mukaan suositus rajoittaa ikääntynei-

den liikkumista palvelutalon ulkopuolella tulee käytännössä tulkituksi asetetuksi rajoitustoimeksi eikä suositukseksi.

Sosiaalityöntekijät pohtivat paljon toimiansa eettisyyttä ja oikeutuksia pandemiaolosuhteissa. Eräs sosiaalityöntekijä kertoo puuttuneensa sellaisten asiakkaiden, jotka eivät noudata hygieniasuosituksia, toimintaan. Hän pyrkii vaikuttamaan asiakkaan toimintaan ohjauksen ja neuvonnan keinoin ja perustelee toimintaansa sillä, että kyseessä on yhteiskunnallinen kriisi.

Mä en koe sitä mitenkään itsemääräämisoikeuteen puuttumisena, mut et tarkoitus on herätellä se ihminen ajattelemaan asiaa jotenkin uudella tavalla.

(Haastattelu 7)

Eräs sosiaalityöntekijä kertoo ratkaisseensa oikeuksien kunnioittamisen ja suojelemisen välistä jännitettä konsultoimalla kaupungin lakimiestä:

((Lakimies)) on ottanut hienosti koko ajan kantaa siihen, että saadaan turvattua ne asiakkaan oikeudet. Et, mä oon häntä sit konsultoinut koko ajan, että mikä on sitten perustuslain vastaista toimintaa, ettei oo kauheesti tarvinnut sit itse stressata sitä, että tekeekö asioita oikein. Ja sitten kuitenkin kun siellä kaiken takana on kuitenkin aina se asiakkaan hyvinvointi.

(Haastattelu 2)

Sosiaalityöntekijän kuvauksesta käy ilmi, että hän tunnistaa rajoitustoimien lakiperustan puuttumisen ja hakee oikeudellisiin tulkintoihinsa apua. Eräs sosiaalityöntekijä kertoo usean päihdeongelmasta kärsivän asiakkaan altistuneen koronavirustaudille yhtäaikaisesti ja joutuneen kotikaranteeniin. Sosiaalityöntekijät varmistavat kotikaranteenin onnistumisen soittelemalla asiakkaille päivittäin sekä hoitamalla asiakkaiden kotiin kauppatilauksen ja toimittamalla asiakkaille muun muassa tupakkaa. Myöhemmin työntekijä pohtii:

Ettei varmaan oo eettisesti oikein toimittaa asiakkaalle tupakkeja kotiin, mutta sitten siitä kansanterveydellisestä näkökulmasta me nähtiin, että se on tarpeellinen toimenpide.

(Haastattelu 9)

Työntekijän arvio asiakkaan edusta, hyvästä ja sopivasta elämästä – esimerkiksi tupakanpoltosta – vaikuttaa syntyvän ilman asiakkaan omaa valintaa. Asiakkaan itsemääräämisoikeus näyttäytyy relationaalisena: koronavirustauti ja lääkärin määräämä kotieristys aiheuttavat tilanteen, jossa sosiaalityöntekijä on ”pakotettu” kunnioittamaan asiakkaan tahtoa myös asiassa, jota sosiaalityöntekijä ei muuten olisi halukas toteuttamaan.

Johtopäätökset

Tulostemme mukaan gerontologisen sosiaalityön asiakkaiden itsemääräämisoikeuden toteutumisessa tapahtui haastattelemiemme sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta heikkenemistä koronapandemian aikana. Sosiaalityöntekijöiden näkemykset pandemian vaikutuksista asiakkaiden itsemääräämisoikeuteen kuitenkin vaihtelevat. Suurin osa haastateltavista katsoo pandemialla olevan negatiivista vaikutusta itsemääräämisoikeuden toteutumiseen, ja osa ei tällaista vaikutusta havainnut. Ne sosiaalityöntekijät, jotka arvioivat ikääntyneiden asiakkaiden itsemääräämisoikeuden rajautuneen, liittävät itsemääräämisoikeuden usein toiminnan mahdollisuuksien vähenemiseen. He katsovat, että etenkin katkokset palvelujen saatavuudessa kaventavat ikääntyneen asiakkaan itsemääräämisoikeutta.

Sosiaalityöntekijöiden tuottaman haastattelupuheen perusteella asiakkaiden itsemääräämisoikeus näyttäytyy pääosin relationaalisen itsemääräämisoikeuskäsityksen mukaisena eli sosiaalisissa ja materiaalisissa suhteissa neuvoteltavalta ja toteutettavalta (myös Sherwin & Winsby 2010; Pirhonen & Pulkki 2016; Pirhonen 2017). Osa haastateltavista ei tunnista asiakkaiden itsemääräämisoikeuden toteutumisessa tapahtuneen muutosta koronapandemian aikana. Heidän haastattelupuheensa perusteella asiakkaan itsemääräämisoikeus näyttäytyy paternalistisena;

itseäänmääräämisoikeus vaikuttaa olevan olemassa ainoastaan suhteessa ammattilaisiin ja toteutuvan sen kautta, mitä työntekijä tekee tai ei tee.

Haastattelemamme sosiaalityöntekijät pohtivat oikeudellisia periaatteita ja eri oikeuksien toteutumista monipuolisesti. Emme kuitenkaan tunnustaneet haastattelupuheesta lievimmän riittävän puuttumisen-periaatteen hyödyntämistä (Tuori & Kotkas 2016, 514) tai pohdintaa asiakkaiden mahdollisuuksista tehdä tietoon perustuvia valintoja. Tämä ei ole yllättävää, sillä etenkin pandemian alkuvaiheessa tietoa ei ollut tai se oli ristiriitaista myös työntekijöille: sosiaalityöntekijöiden oli vaikeaa tai mahdotonta täyttää lain velvoite riittävän tiedon antamisesta asiakkaalle päätöksen pohjaksi (esim. asiakaslaki 5 §). Sosiaalityöntekijät tunnustivat asiakkaiden vapaaehtoisuuteen perustuvien valinnanmahdollisuuksien kaventumisen. Ikääntyneet tulkitsivat suosituksetkin käskyiksi, jolloin individualistisen itseäänmääräämisoikeuden osatekijä eli päätöksen vapaaehtoisuus ei voinut täytyä. Aineistostamme on tulkittavissa myös sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistyön ongelmat. Haastattelupuheesta on luettavissa huoli sekä sosiaalityön asiantuntijuuden että asiakkaan äänen kuulumatta jäämisestä pandemian aikana.

Valtiovallan ja viranomaisien asettamat rajoitustoimet koronapandemian hillitsemiseksi ovat kohdistuneet ennen kaikkea riskiryhmään luettaviin ikääntyneisiin ihmisiin. Tämä on lisännyt itseäänmääräämisoikeuden ja suojelun välistä jännitettä gerontologisessa sosiaalityössä. Paitsi sosiaalialan eettiset ohjeet, myös lainsäädäntö velvoittaa julkista valtaa käyttävät sosiaalityöntekijät turvaamaan asiakkaan perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen. Pandemiaolosuhteissa muilla ihmisillä, kuten sosiaalityöntekijöillä, muilla ammattilaisilla ja omaisilla, on paljon vaikutusta asiakkaiden itseäänmääräämisoikeuden toteutumiseen. Kun asiakkaiden tahdon ja mielipiteiden selvittäminen muuttuu hankalammaksi, korostuu asiakkaita koskevassa päätöksenteossa enemmän työntekijöiden ja omaisten kuin asiakkaan ääni. Kun asiantuntijoidenkaan viestit eivät kulje riittävällä tavalla, asiakkaan ääni jää helposti kuulematta. Tällaisessa tilanteessa korostuu tarve asiakkaan oikeuksia puolustavalle gerontologiselle sosiaalityölle.

Yhteiskunnallisilla diskursseilla on vaikutusta siihen, millaisena yksilön itseäänmääräämisoikeus toteutuu (esim. Issakainen ym. 2021). Stereotyyppiset käsitykset ikääntyneistä ja heidän toimintakyvystään

johtavat pahimmillaan ikääntyneiden syrjäytymiseen (esim. Cox & Pardasani 2017) ja heidän itsemääräämisoikeutensa rajoittamiseen. Yleistävät puhuvat, kuten aineistossamme esiintynyt ”kyllä mä luulen, että jotkut ((asiakkaat)) silti kokee, että heidän itsemääräämisoikeutensa rajoitetaan, mut et se ei oo niin iso kysymys meidän asiakkaille”, luovat todellisuutta ja muokkaavat käsityksiä ikääntyneistä.

Aiempien ikääntyneitä koskevien tutkimusten perusteella riippuvuus muiden avusta ja pelko avun menettämisestä saattavat aiheuttaa sen, ettei ikääntynyt uskalla toteuttaa toiveitaan ja toimia haluamallaan tavalla – tai jopa sen, että toiveet ja halut mukautuvat sellaisiksi, joiden ajatellaan olevan soveliaita tapoja olla ja elää nykyisessä elinympäristössä (ks. Meriläinen ym. 1994; Nykänen 2007). Tällaisen mukautumisen näemme esimerkkinä itsemääräämisoikeuden relationaalisesta luonteesta, jossa ihmisten toiminta ja valinnanvapaus määrittyvät suhteessa verkostoihin, toisiin toimijoihin ja toimintakontekstiin (esim. Burkitt 2016). Tarkasteltaessa gerontologisen sosiaalityön asiakkaiden itsemääräämisoikeuden relationaalisuutta on tärkeää tiedostaa aina läsnä oleva ammattilaisen valta-asema suhteessa asiakkaaseen.

Gerontologisessa sosiaalityössä itsemääräämisoikeuden ja suojelun välisen jännitteen punninta on arkipäivää. Koronapandemia on tuonut siihen uudenlaisia haasteita. Kattavampi lainsäädäntö toisi gerontologisessa sosiaalityössä toimiville ammattilaisille selkeitä työkaluja. Tällä hetkellä gerontologiset sosiaalityöntekijät joutuvat rajoitustoimista päättäessään toimimaan ilman lain tuomaa selkärankaa, joten eettisten periaatteiden merkitys korostuu. Erityisen tärkeää eettinen punninta on yllätyksellisissä ja nopeita ratkaisuja edellyttävissä kriisitilanteissa. Pidämme huolestuttavana aineistossamme esiintynyttä haastattelupuhetta, jossa asiakkaan itsemääräämisoikeuden ei katsottu muuttuneen, koska asiakkaita ei uhattu palveluiden lakkauttamisella, vaikka he päätäisivät olla noudattamatta rajoituksia. Pohdimme, millaisena hahmotuu ikääntyneiden ihmisten oikeus olla osallinen elämäänsä koskevissa asioissa, jos avun ja tuen saannin epääminen assosioituu rajoitusten noudattamattomuuteen? Jo tällaisella spekuloinnilla horjutetaan gerontologisen sosiaalityön ihmisoikeusperustaisuutta.

Joskus itsemääräämisoikeutta on rajoitettava ihmisen suojelemiseksi, sillä oikeus suojelemaan on sekin ihmisoikeus (ks. laajasti pande-

mian ajalta Nieminen 2022). Ratkaisuja ei kuitenkaan voi tehdä tarkastelemalla vain yhtä oikeutta – ei voida esimerkiksi arvioida pelkästään oikeutta terveyteen ja samalla unohtaa muut perus- ja ihmisoikeudet. Myös sosiaalityössä täytyy pyrkiä ristiriitaistenkin oikeuksien mahdollisimman täysimääräiseen toteuttamiseen. Esimerkiksi asiakkaan suojeleminen ei voi ohittaa asiakkaan itsemääräämisoikeutta – ainakaan ilman, että arvioidaan muita vaihtoehtoja tai että arvioidaan suojelun olevan välttämätöntä. Laki itsemääräämisoikeudesta on ollut jo useamman hallituksen aikana ohjelmassa, mutta se ei ole edennyt. Tästä syystä gerontologiset sosiaalityöntekijät joutuvat tulemaan toimeen ilman täsmällisiä lain ohjeita ja improvisoimaan yleisten rajoitusohjeiden nojalla. Tämä vaikuttaa asiakkaiden oikeusturvaan. Tällä hetkellä gerontologisen sosiaalityön asiakkailla ei ole käytössään oikeusturvakeinoa, jolla rajoitustoimet voisi saada puretuksi. Rajoitustoimista ei tehdä päätöksiä, joista voisi valittaa.

Ikääntyneiden määrän kasvaessa gerontologisen sosiaalityön osaamista tarvitaan lisääntyvästi (esim. Cox & Pardasani 2017). Gerontologiseen sosiaalityöhön ei liitetä vahvan oikeudellisen osaamisen tarvetta siinä määrin kuin se liitetään muihin sosiaalityön aloihin. Viimeistään koronapandemia osoitti, että oikeudellista osaamista tarvitaan, jotta ikääntyneiden asiakkaiden pääsy oikeuksiinsa voidaan turvata. Toisaalta esimerkkinä itsemääräämisoikeuden ja suojelun välisestä jännitteestä osoittaa, että jotta voidaan tulkita lakia, tarvitaan vahvaa eettistä osaamista. Edellä esitetty lista rajoitustoimien kriteereistä sisältää hyvin avoimia oikeusohjeita. Jotta voi menestyksekkäästi arvioida esimerkiksi sitä, millainen on ”ihmisarvoinen” rajoitustoimi tai milloin rajoitustoimi on ”välttämätön” tai ”viimesijainen keino”, laintulkitsijalla eli tässä tapauksessa gerontologisella sosiaalityöntekijällä täytyy olla vahva etiikan osaaminen. Eettisjuridisen osaamisen lisäksi arviointi edellyttää myös muuta vahvaa gerontologisen työn osaamista. Myös gerontologisen sosiaalityön tutkimusta tarvitaan lisää. Huolimatta siitä, että ikääntyneiden ihmisten parissa tehtävä sosiaalityö on jo vuosikymmenten ajan määrittynyt omaksi erityisalakseen (Koskinen 1994), gerontologinen sosiaalityö etsiikin edelleen paikkaansa (esim. Rossi 2021). Itsemääräämisoikeuden ja suojelun välisessä jännitteessä toimiminen ei ole koskaan yksinkertaista, ja kuten tutkimuksemme osoittaa, kriisitilanteissa siitä tulee aiem-

paakin haastavampaa. Koulutuksen ja tutkimuksen kautta gerontologisen sosiaalityön on mahdollista asemoitua vahvaksi ikääntyneiden hyvää elämää turvaavaksi ihmisoikeustyöksi.

Kirjallisuus

- Ailasmaa, Reijo (2015) Kuntien terveys- ja sosiaalipalvelujen henkilöstö 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015070210543> Luettu 9.4.2022.
- Ahonen, Aune & Manssila, Jaana & Pekkarinen, Heidi & Pesonen, Tiia (2020) Koronaepidemian vaikutukset sosiaalipalveluihin. Helsinki: Sosiaalialan Korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia Ry.
- Ahosola, Päivi & Tuominen, Katariina & Tiainen, Kristiina & Jylhä, Marja & Jolanki, Outi (2021) Mikä muuttui vai muuttuiko mikään? Yli 65-vuotiaiden arki korona-aikana. *Gerontologia* 35 (4), 343–355.
- Anand, Janet Carter & Donnelly, Sarah & Milne, Alisoun & Nelson-Becker, Holly & Vingare, Emme-Li & Deusdad, Blanca & Cellini, Giovanni & Kinni, Riitta-Liisa & Pregno, Cristiana (2021) The covid-19 pandemic and care homes for older people in Europe – Deaths, damage and violations of human rights, *European Journal of Social Work*. DOI: 10.1080/13691457.2021.1954886
- Ash, Angie (2013) A cognitive mask? Camouflaging dilemmas in street-level policy implementation to safeguard older people from abuse. *British Journal of Social Work* 43 (1), 99–115.
- Ayalon, Liat & Avidor, Sharon (2021) ‘We have become prisoners of our own age’: From a continuing care retirement community to a total institution in the midst of the COVID-19 outbreak. *Age and Ageing* 50, 664–667.
- Ball, Mary M. & Perkins, Molly M. & Whittington, Frank J. & Connell, Bettye Rose & Hollingsworth, Carole & King, Sharon V. & Elrod, Carrie L. & Combs, Bess L. (2004) Managing decline in assisted living: The key to aging in place. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 59 (4), 202–212.
- Banks, Sarah & Cai, Tian & de Jonge, Ed (2020a) Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. *International Social Work* 63 (5), 569–583.
- Banks, Sarah & Cai, Tia & de Jonge, Ed & Shears, J. & Shum, M. & Sobočan, A. M. & Strom, K. & Truell, R. & Úriz, M. J. & Weinberg, M. (2020b) Ethical challenges for social workers during Covid-19: A global perspective,

- Rheinfelden, Switzerland: International Federation of Social Workers.
- Brennan, John & Reilly, Patrice & Cuskelly, Kelly & Donnelly, Sarah (2020) Social work, mental health, older people and COVID-19. *International Psychogeriatrics* 32 (10), 1205–1209.
- Burkitt, Ian (2016) Relational agency: Relational sociology, agency and interaction. *European Journal of Social Theory* 19 (3), 322–339.
- Cox, Carole & Pardasani, Manoj (2017) Aging and human rights: A rights-based approach to social work with older adults. *Journal of Human Rights and Social Work* 2 (3), 98–106.
- Dahl, Nils & Ross, Alex & Ong, Paul (2020) Self-neglect in older populations: A description and analysis of current approaches. *Journal of Aging & Social Policy* 32 (6), 537–555.
- D’cruz, Migita & Banerjee, Debanjan (2020) An invisible human rights crisis: The marginalization of older adults during the COVID-19 pandemic – An advocacy review. *Psychiatry Research* 292, 113369.
- Dworkin, Gerald (1988) *The theory and practice of autonomy*. Cambridge University Press.
- Enroos, Rosi & Korpinen, Johanna & Pösö, Tarja (2021) ‘Informed consent’ in consensual child welfare: Some reflections on its controversial nature. *European Journal of Social Work* 24 (5), 852–863.
- Farkas, Kathleen & Romaniuk, Richard (2020) Social work, ethics and vulnerable groups in the time of coronavirus and COVID-19. *Society Register* 4 (2), 67–82.
- Forma, Leena & Aaltonen, Mari & Pulkki, Jutta (2020) COVID-19 and client of long-term-care in Finland – Impact and measures to control the virus. LTcovid, International Long-Term-Care Policy Network, CPEC-LESE, 12. kesäkuu 2020.
- Gebremariam, Kebedu Mekonnen & Sadana, Ritu (2019) On the ethics of healthy ageing: Setting impermissible trade-offs relating to the health and well-being of older adults on the path to universal health coverage. *International Journal for Equity in Health* 18 (140) DOI: 10.1186/s12939-019-0997-z <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6727389/>
- Gómez-Virseda, Carlos & de Maeseneer, Yves & Gastmans, Chris (2019) Relational autonomy: What does it mean and how is it used in end-of-life care? A systematic review of argument-based ethics literature. *BMC medical ethics* 20 (1), 76. <https://doi.org/10.1186/s12910-019-0417-3>
- Harding, Rosie (2017) *Duties to care. Dementia, relationality and law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrikari, Timo & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura & Ovaskainen, Sanna (2021) *Pandemic and social work: Exploring Finnish social work-*

- ers' experiences through a SWOT analysis. *British Journal of Social Work* 51 (5), 1644–1662.
- Heidenreich, Kaja & Bremer, Anders & Materstvedt, Lars Johan & Tidefelt, Ulf & Svantesson, Mia (2018) Relational autonomy in the care of the vulnerable: Health care professionals' reasoning in Moral Case Deliberation (MCD). *Medicine, Health Care and Philosophy* 21 (4), 467–477.
- Huhtanen, Raija (2020) Suostumus huostaanottoon. *Lakimies* 3–4/2020, 300–323.
- IFSW (2014) <https://www.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work> Luettu 14.2.2022.
- Husa, Sari (1995) ”Foucault’lainen metodi”. *Niin & näin* 2 (3), 42–48.
- Issakainen, Mervi & Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna & Heimonen, Sirkkaliisa & Nedlund, Ann-Charlotte & Astell, Arlene & Boger, Jennifer & Rissanen, Sari & Nygård, Louise (2021) Experiences of influencing one’s own life when living with working-age dementia. *Ageing and Society* (2021), 1–20.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Vastapaino. Tampere.*
- Juhila, Kirsi & Ranta, Johanna & Raitakari, Suvi & Banks, Sarah (2021) Relational autonomy and service choices in social worker–client conversations in an outpatient clinic for people using drugs. *The British Journal of Social Work* 51 (1), 170–186.
- Juhila, Kirsi (2022) Teemoittelu. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <<https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/>> Luettu 16.02.2022.
- Kestilä, Laura & Härmä, Vuokko & Rissanen, Pekka (2020) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. *Asiantuntija-arvio, syksy 2020. Raportti 2020:14. Terveystieteiden ja hyvinvointin laitos, Helsinki.*
- Kinni, Riitta-Liisa (2014) Gerontologinen sosiaalityö ja ihmisten työstäminen. Kategorisointia sairaalan moniammatillisessa työssä. Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, Yhteiskuntatieteiden laitos.
- Koivisto, Ida (2018) Ohjattua vapautta? Itsemääräämisoikeus hallinnan välineenä. *Lakimies* 6/2018, 637–650.
- Koskinen, Simo (1994) Gerontologinen sosiaalityö vanhuspolitiikan mikro-rakenteena. *Acta Universitatis Lappeensis* 3. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Koskinen, Simo & Seppänen, Marjaana (2013) Gerontologinen sosiaalityö. Teoksessa Eino Heikkinen, Jyrki Jyrkämä & Taina Rantanen (toim.) *Gerontologia*. Helsinki: Duodecim, 444–453.

- Kultgen, John H. (1995) *Autonomy and intervention: Parentalism in the caring life*. New York: Oxford University Press.
- Launis, Veikko (2010) Itsemääräämisoikeus ja paternalismi terveydenhuollossa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 47 (2), 136–139.
- Mackenzie, Catriona (2021) Relational autonomy. Teoksessa Ásta Sveinsdóttir & Kim Q. Hall (toim.) *The Oxford handbook of feminist philosophy*. Subject: Philosophy, feminist philosophy online publication. Toukokuu 2021. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190628925.013.29
- Mapp, Susan & McPherson, Jane & Androff, David & Gabel, Shirley Gatenio (2019) Social work is a human rights profession. *Social Work* 64 (3), 259–269.
- Meriläinen, Pirkko & Perälä, Marja-Leena & Virta, Kari (1994) Vanhuksen oikeudellinen asema ja itsemääräminen laitoshoidossa. Teoksessa Antti Uutela & Jan Erik Ruth (toim.) *Muuttuva vanhuus*. Helsinki: Gaudeamus, 102–115.
- Mesiäislehto, Merita & Kivipelto, Minna & Hiilamo, Heikki (2021) Social workers' perceptions on clients' service needs and social work practices during the COVID-19 pandemic. *Journal of Comparative Social Work* (16) 2, 9–35.
- Mo, Ray & Milne, Alisoun & Beech, Christian & Phillips, Judith E. & Richards, Sally & Sullivan, Mary Pat & Tanner, Denise & Lloyd, Liz (2015) Gerontological social work: Reflections on its role, purpose and value. *British Journal of Social Work* 45 (4), 1296–1312.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna (2003) Dementoituvan henkilön oikeudellinen asema. A-sarja N:o 241. Helsinki: Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna (2018) Päämies rationaalisena toimijana – Teoriaa ja käytäntöä edunvalvonnassa olevan ihmisen itsemääräämisoikeudesta. *Lakimies* 1/2018, 3–28.
- Niemi, Petteri (2011) Minä itse ja sen määrääminen. Teoksessa Tuija Kotiranta, Petteri Niemi & Raili Haaki (toim.) *Sosiaalisen toiminnan perusta*. Helsinki: Gaudeamus, 169–197.
- Nieminen, Liisa (2022) Koronapandemian vaikutuksen haavoittuvassa asemassa olevien lasten läheissuhteiden ylläpitämiseen ja perhe-elämän suojaan. *Valtioneuvoston julkaisuja 2022:20*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Nykänen, Sirpa (2007) ”Kot’ on paras paikka” Kotona asumisen merkitys ikääntyvälle. *KaupunkiElvi-hankkeen osaraportti 2*. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Pirhonen, Jari (2017) *Good human life in assisted living for older people: What the residents are able to do and be*. Tampere: Tampere University Press.
- Pirhonen, Jari & Pulkki, Jutta (2016) *Sosiaali- ja terveydenhuollon perusarvo-*

- jen jäljillä – Avuntarpeen ja riippuvuuden tunnustaminen vanhuspalveluissa. *Janus* 24 (3), 251–264.
- Raunio, Kyösti (2009) Olennainen sosiaalityössä. *Gaudeamus*.
- Reamer, Frederic (1983) The concept of paternalism in social work. *Social Service Review* 57 (2), 254–271.
- Reamer, Frederic (2005) Eye on ethics. The challenge of paternalism in social work. *Social Work Today*. https://www.socialworktoday.com/news/eoe_0105.shtml Luettu 9.4.2022.
- Redondo-Sama, Gisela & Matulic, Virginia & Munté-Pascual, Ariadna & de Vicente, Irene (2020) Social work during the COVID-19 crisis: Responding to urgent social needs. *Sustainability* 12 (20), 8595.
- Rossi, Eeva (2021) Osatekijöistä muodostuva kokonaisuus – Kuvaus gerontologisesta sosiaalityöstä, sen käytännöistä ja niiden tutkimisesta. Rovaniemi: *Acta Electronica Universitatis Lapponiensis* 310.
- Salonen, Kari (2007) *Haastava sosiaalinen vanhustyössä*. Turku: Turun kaupungin painatuspalvelukeskus.
- Sanders, Cynthia K. & Scanlon, Edward (2021) The digital divide is a human rights issue: Advancing social inclusion through social work advocacy. *Journal of Human Rights and Social Work* 6 (2), 130–143.
- Sasson, Sassy (2000) Beneficence versus respect for autonomy an ethical dilemma in social work practice. *Journal of Gerontological Social Work* 33 (1), 5–16.
- Sherwin, Susan & Winsby, Meghan (2010) A relational perspective on autonomy for older adults residing in nursing homes. *Health Expectations* 2 (14), 182–190.
- Talentia (2017) *Arki, arvot ja etiikka – Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet*. Ammattieettinen lautakunta. Helsinki.
- Tuori, Kaarlo & Kotkas, Toomas (2016) *Sosiaalioikeus*. Helsinki: Talentum Pro.
- Viljanen, Veli-Pekka (2011) *Perusoikeuksien rajoittaminen*. Teoksessa Pekka Hallberg, Heikki Karapuu, Tuomas Ojanen, Martin Scheinin, Kaarlo Tuori & Veli-Pekka Viljanen (toim.) *Perusoikeudet*. Helsinki: Alma Talent. Päivittyvä hakuteos verkkokirjahylly.almatalenti.fi, II Yleinen osa > 3. Perusoikeuksien rajoittaminen > Perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset.
- Victor, Elisabeth & Guidry-Grimes, Laura (2019) Relational autonomy in action: Rethinking dementia and sexuality in care facilities. *Nursing Ethics* 26 (6), 1654–1664.
- Voinea, Christina & Wangmo, Tenzin & Vică, Constantin (2022) Respecting older adults: Lessons from the COVID-19 Pandemic. *Journal of Bioethical Inquiry*, 1–11. DOI: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11673-021-10164-6>

- Walter, Jennifer & Ross, Lainie (2014) Relational autonomy: Moving beyond the limits of isolated individualism. *Pediatrics* 133 (issue supplement 1), 16–23.
- Ylinen, Tyyne & Ylinen, Vera & Kallioma-Puha, Laura & Ylinen, Satu (2021) Governmental response to the COVID-19 pandemic in Long-Term Care residences for older people: Preparedness, responses and challenges for the future. MC COVID-19 working paper.
- Ylinen, Tyyne & Ylinen, Vera & Kallioma-Puha, Laura & Ylinen, Satu (2022) Ethical challenges experienced by gerontological social workers in Finland during the Covid-19 pandemic. *Journal of Comparative Social Work* 17 (1), 94–122.
- Ylinen, Satu & Valokivi, Heli & Rissanen, Sari & Kallioma-Puha, Laura (2019). Itsemurhariskissä olevan ikäihmisen kanssa työskentelyssä vaaditut taidot sosiaalityössä: Katsaus kansainväliseen tutkimukseen. *Gerontologia*, 33 (4), 155–170.
- Ylinen, Satu (2008) Gerontologinen sosiaalityö. Tiedonmuodostus ja asiantuntijuus, Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 155. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Asiakaslaki. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000). EOAK 3016/2019 Tarkastuspöytäkirja Asumispalveluyksikkö Mäntylä.
- EOAK 2889/2020 Yli 70-vuotiaita koskeva ohjeistus koronaviruspandemian aikana.
- EOAK 3232/2020 Vanhuuksiin kohdistuvat rajoitukset koronaepidemian aikana.
- EOAK 5463/2020 Vanhusten tapaamisten ja liikkumisen toteuttaminen hoivayksiköissä koronapandemian aikana.
- Hallintolaki (434/2003).
- HE 137/1999. Hallituksen esitys laiksi sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.
- Potilaslaki. Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992).
- Suomen perustuslaki (731/1999).
- Tartuntatautilaki (1227/2016).
- Vanhuspalvelulaki. Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvveluista (980/2012).

8 Koronapandemian vaikutukset laitospäihdekuntoutukseen: Sosiaalinen etäisyys kuntoutujien ja työntekijöiden arvioimana

Tuija Karsimus, Arja Ruisniemi & Katja Kuusisto

Johdanto

Keväällä 2020 COVID-19-pandemia alkoi levitä globaalisti ja sen vaikutukset myös suomalaiseen yhteiskuntaan olivat ennalta arvaamattomat (Tiirinki ym. 2020). Pandemian vaikutukset koskettivat laajasti yhteiskunnan eri sektoreita mukaan luettuna sosiaali- ja terveyspalveluita. Koronapandemia vaikutti erityisesti jo ennestään vaikeissa tilanteissa olevien ihmisten, kuten päihdekuntoutujien, hyvinvointiin (THL 2020, 4). Päihdekuntoutajat tarvitsevat kuntoutumisessaan sosiaalista tukea ja henkilökohtaista vuorovaikutusta (Sosiaalibarometri 2020, 94), minkä vuoksi he olivat erityisen haavoittuvassa asemassa koronapandemian hillitsemiseen tähtäävien kontaktien välttämisen ja kokoontumisten rajoittamisen vuoksi.

Lähestymme tutkimuksessamme koronapandemian vaikutuksia päihdekuntoutuksessa ilmenevän sosiaalisen etäisyyden näkökulmasta.

Aikaisemmassa kirjallisuudessa on koronarajoitusten yhteydessä käytetty termejä sosiaalinen etäisyys, fyysinen etäisyys ja (lähi)kontaktien välttäminen. Osin nämä termit esiintyvät toistensa synonyymeina ja toisiinsa niiden välille tehdään eroa. Tässä luvussa tarkoitamme *sosiaalisen etäisyyden* käsitteellä fyysiseen vuorovaikutukseen kohdistuvia rajoitteita pandemiaolosuhteissa. Niitä ovat esimerkiksi ryhmässä toteutettavien vapaa-ajan toimintojen kieltäminen ja etäyhteyden kautta pidettävät sidosryhmäpalaverit. Sosiaalisen etäisyyden ylläpito voi myötävaikuttaa eristäytymiseen ja vuorovaikutuksen puuttumisella on ihmisten mielenterveyteen sitä heikentävä vaikutus (Zolnikov & Furio 2021). Näin pyrkimys viruksen leviämisen torjuntaan fyysisen terveyden säilyttämiseksi vaikuttaa monin tavoin psyykkiseen terveyteen sitä mahdollisesti heikentäen.

Pandemian aiheuttamasta yhteiskunnallisesta kriisistä seurasi tutkimusajankohtana nopea muutostarve sosiaalityön tekemiseen, olosuhteisiin ja asiakkaiden kohtaamisiin (Karjalainen 2020, 250). Pandemiaolosuhteissa päihdepalveluja tarjoavat yksiköt pyrkivät jatkamaan toimintaansa, muovaten sitä rajoitusten mukaiseksi. Pandemiaolosuhteiden vuoksi palveluyksiköt uudistivat hoidon fyysisten tilojen käyttöä, toimintamuotoja ja verkostotyöskentelytapoja sekä muuttivat työn painotuksia. Lisäksi ne vähensivät vastaanottokäyntien ja ryhmätoiminnan mahdollisuuksia lisäten verkossa ja puhelimitse tapahtuvan etäasiainnin osuutta (Columb ym. 2020; Melamed ym. 2020; Partanen & Suvisaari 2020, 89; Sosiaalibarometri 2020, 29, 94; THL 2020, 89), mikä johti hoitojärjestelmissä teknologian aikaisempaa laajempaan hyödyntämiseen (López-Pelayo ym. 2020).

Myös sosiaalityöntekijät havaitsivat työssään palvelutarjonnan keskeytyksiä ja asiakasprosessien viiveitä (Ahonen ym. 2020, 11–12; Harrikari ym. 2021). Pandemian aikana sosiaali- ja terveystalvija oli väestölle tarjolla vähemmän, koska palveluyksiköt peruivat sovittuja aikoja ja rajasivat ajanvarausmahdollisuuksia, mutta sen lisäksi myös hoitoon hakeutuminen väheni (Peltola ym. 2020, 130). Useita päihteitä käyttävillä henkilöillä palvelujen piiriin pääsy oli pandemiaolosuhteissa erityisen vaikeaa esimerkiksi kasvokkaisten kohtaamisten ja ryhmämuotoisen terapian rajoitusten vuoksi (Mellis ym. 2020). Palvelujen saatavuuden heikentyessä liittyi päihteitä ongelmallisesti käyttäneiden henkilöi-

den tuen saamiseen ja hoidon jatkumisen varmistamiseen monia haasteita, mikä johtui muun muassa terveystalouteen kohdistuvasta ennakkoimattoman suuresta kysynnästä (Dunlop ym. 2020).

Lainsäädäntö edellyttää, että julkisia päihdepalveluja tarjoavien ja tuottavien tahojen tulee seurata ja edistää erityistä tukea tarvitsevien päihteitä ongelmallisesti käyttävien henkilöiden hyvinvointia, poistaa epäkohtia ja ehkäistä niiden syntymistä (sosiaalihuoltolaki 1301/2014; myös päihdehuoltolaki 41/1986). Pitkäaikaista tukea tarvitseville on turvattava palvelujen jatkuvuus, ja sääntely koskee myös yhteiskunnan häiriötilanteita (sosiaalihuoltolaki 1301/2014). Sosiaali- ja terveysministeriö linjasi huhtikuussa 2020 antamassaan ohjeessa, että haavoittuvassa asemassa olevien ja erityistä tukea tarvitsevien edut on erityisesti huomioitava myös poikkeuksellisissa oloissa (STM 2020). Pandemian aikana tapahtunut palvelutarjonnan supistuminen vaikutti kuitenkin päihteitä ongelmallisesti käyttävien osalta hoidon toteuttamisen tapoihin ja tukitoimiin sekä avo- että laitospäihdehuollossa.

Tässä tutkimuksessa fokuksessa ovat *koronapandemian aiheuttamat lisähaasteet päihdekuntoutujien (jatkossa kuntoutujien) hoitoon ja toipumiseen*. Haastattelimme tutkimusta varten päihdekuntoutuslaitoksen (jatkossa kuntoutuslaitos) henkilökuntaa ja kuntoutujia. Tavoitteenamme oli selvittää heidän näkemyksiään koronapandemian vaikutuksista päihdekuntoutukseen pääsemiseen, sen toteutukseen ja kuntoutuksesta kotiutumiseen. Tutkimalla kuntoutuslaitoksen henkilöstön ja kuntoutujien kohtaamia muutoksia osallistumme keskusteluun siitä, miten pandemia vaikuttaa palvelujen saatavuuteen, kuntoutuslaitoksen toimintakäytäntöihin sekä kuntoutujien tarvitsemaan tukeen. Tutkimus tuottaa ajankohtaista tietoa koronapandemian vaikutuksista kuntoutusprosessiin ja asioihin, jotka mietityttävät kuntoutujia ja henkilökuntaa laitospäihdekuntoutuksen aikana suunniteltaessa kotiutumista ja hoidon jatkumista avopäihdepalvelujen ja muiden tukitoimien piirissä.

Seuraavassa osiossa tarkastelemme aikaisemman tutkimuksen pohjalta sosiaaliseen etäisyyteen kohdistuvien rajoitusten vaikutuksia päihteiden käyttäjien hoitoon ja tukeen. Tämän jälkeen kuvaamme tutkimuksen toteutuksen ja siinä käytetyn aineiston. Ensimmäisessä tulososiossa käsittelemme työntekijöiden ja toisessa tulososiossa kuntoutujien arvioita koronapandemian vaikutuksista laitospäihdekuntoutukseen ja toipumista

tukeviin toimintoihin. Johtopäätösosiossa pohdimme tulosten valossa (poikkeuksellisissa pandemiaolosuhteissa toteutettuun) päihdekuntoutukseen kohdistuvia haasteita sekä keinoja niihin vastaamiseen ja hoidon pääsyn parantamiseen.

Koronapandemia ja kontaktien rajoittamisen vaikutukset päihdekuntoutukseen ja vertaistukeen

Pandemian aikana Suomessa rajoitettiin ajallisesti ja alueellisesti vaihdellen ihmisten fyysisiä kontakteja, esimerkiksi määriteltiin turvavälejä samassa tilassa tapahtuvaan kanssakäymiseen. Koronaviruksen tartuntatilanteen ollessa vakava, yli 10 hengen tapaamiset olivat kiellettyjä ja julkiset kulttuuri-, harrastus- ja virkistystilat olivat suljettuina (Wilska ym. 2021, 2). Pandemian aikana noin neljäsosa työikäisistä katsoi sosiaalisen kanssakäynnin vähenemisen seurauksena yksinäisyyden lisääntyneen ja ihmisten välisen läheisyyden vähentyneen (THL 2020, 24–25). Sosiaalinen eristäytyminen ja kontaktien välttely vaikuttivat erityisen voimakkaasti nuorten aikuisten henkiseen hyvinvointiin (Wilska ym. 2021, 32). Tutkimusajankohtana fyysisen etäisyyden ylläpitoa koskevat suositukset olivat käytössä myös sosiaali- ja terveydenhuollon toimintaympäristöissä, joissa työntekijät ja asiakkaat pyrkivät noudattamaan viranomaisien antamia henkilömääriä koskevia kokoontumisrajoituksia.

Rajoitukset vaikuttivat hoitojärjestelmässä merkittävästi kohtaamiin ja vuorovaikutuksen tapoihin luoden painetta digitaalisten palveluiden kehittämiseen (Tiirinki ym. 2020; Jormanainen ym. 2020, 135, 139). Digitaalisten palvelujen käytöstä voi hoidon toteutuksen ja jatkuvuuden näkökulmasta olla hyötyä joillekin päihdepalvelujen asiakkaille. Tähän liittyy kuitenkin varauksia, sillä tarvittava teknologia ei välttämättä ole kaikkien asiakkaiden ulottuvilla ja digitaalinen epätasa-arvo koskee usein erityisesti haavoittuvassa asemassa olevia asiakasryhmiä (Columb ym. 2020; Farkas & Romaniuk 2020; Kleykamp ym. 2020; Mishna ym. 2020; Nguyen ym. 2021). Digitaaliset välineet eivät täysin korvaa kasvokkaisia kohtauksia johtuen esimerkiksi niiden käyttötaidoissa tai -mahdollisuuksissa esiintyvistä vajeista (esim. Virtanen ym. 2021). Digitaalisten palvelujen lisääntyminen sosiaalipalveluissa kasvat-

taa asiakkaiden eriarvoisuutta erilaisten vuorovaikutuskykyjen ja -mahdollisuuksien vuoksi (Columb ym. 2020; Mishna ym. 2020). Haavoituvammassa asemassa olevat henkilöt, jotka eivät kykene käyttämään digitaalisia palveluja, voivat pudota palvelujen turvaverkon läpi (Mesiäislehto ym. 2021; Sosiaalibarometri 2021, 61).

Yhteisöhoidossa sosiaalinen ympäristö, henkilökunta ja vertaiset eli muut kuntoutujat tarjoavat mallin ja toimivat oppaina päihdeongelmasta toipumisessa; yhteisö on sekä keino että konteksti yksilölliselle muutokselle (De Leon 2010, 71). Päihdekuntoutujalle toipuminen on usein jatkuva ja pitkäkin prosessi. Sen edistämässä sisäinen motivaatio, sosiaaliset verkostot, vertaistuki ja päivittäiset rutiinit ovat olennaisia. (Timpson ym. 2016.) Päihdekuntoutuslaitoksen perustehtävän vuoksi henkilöstön ja kuntoutujien välinen kanssakäyminen on välttämättömyys, mutta pandemiaolosuhteiden vuoksi se toteutui tavanomaista suppeammin. Pandemian aikana henkilöstö järjesti kuntoutujien keskinäisen yhdessäolon ja verkostoitumisen paikkoja pienemmissä ryhmissä tai etäyhteyksillä. Tutkimuskohteenamme olevan yhteisöhoitoa toteut-tavan kuntoutuslaitoksen arkeen, rutiineihin ja toimintaan rajoitukset vaikuttivat merkittäväällä tavalla.

Aganeta Ennsin ja kumppaneiden (2020) mukaan sosiaalisen tuen saamisen ja yhdessä harrastamisen mahdollisuuksien väheneminen ovat koronapandemian kielteisiä seurauksia päihdekuntoutujille. Pandemia-olosuhteissa päihdeongelmasta toipumista vaarantaa myös se, että asiakkaiden mahdollisuudet luoda paikallisia vertaistukiverkostoja ovat rajalliset (Pagano ym. 2021). Tämä voi vaikuttaa kuntoutujan tilanteeseen kriittisellä tavalla, koska yhteys tukeen ja palveluihin on usein päihde-riippuvaisille ratkaisevan tärkeää (Sun ym. 2020). Epävirallinen perheen, ystävien ja muiden toipujien muodostama tukiverkosto on usein ensisijainen viralliseen palveluverkostoon nähden (Manuel ym. 2017). Vertaisten tuki on päihdekäytöstä toipumisen prosessille hyödyllistä, esimerkiksi AA- (*Alcoholics Anonymous*) ja NA-ryhmätoiminta (*Narcotics Anonymous*) vaikuttavat myönteisesti päihdehoidon tuloksiin (Duffy & Baldwin 2013; Kelly ym. 2014; Bassuk ym. 2016).

Päihdehoidon alkuvaiheessa ilmenee usein houkutus jatkaa päihde-käyttöä. Toipumisen edetessä sosiaalinen tuki ja yhteisöllisyyden tunne auttavat ylläpitämään raittiutta. Pandemian vaikutukset päihteitä käyttä-

viin henkilöihin voivat olla myönteisiä, kielteisiä tai neutraaleja ja sosiaalisen yhteisyyden kokemuksilla on monimutkainen ja yksilöllinen vaikutus päihdekäytön tai toipumisen jatkumiseen (Smith ym. 2021). Merita Mesiäislehdon ja kumppaneiden (2021) mukaan yhteisöllisen toiminnan ja ryhmätoiminnan katkokset ovat huonontaneet sosiaalityön asiakkaiden toimijuutta. Koronapandemian on todettu lisäävän alttiutta retkahduksille, koska se voi lisätä päihteiden käyttäjien kielteisiä ajatuksia ja tunteita sekä johtaa eristäytymiseen (DeJong ym. 2020).

Päihdekuntoutuksessa olleiden henkilöiden pääsy palveluihin on tarpeen turvata erityisesti kuntoutusjaksolta kotiutuessa ja pian sen jälkeen (Johannessen ym. 2020). Vastavuoroiseen apuun ja tukeen perustuva ryhmätoiminta parantaa päihdeongelmasta toipumisen mahdollisuuksia ja voi vähentää ammattilaisavun tarvetta (Moos 2011). Suunnitelmallisten päihdepalvelujen ja oma-apuryhmien yhdistelmä tuo todetusti parhaat tulokset päihdeongelmasta toipumisessa (Vanderplasschen ym. 2010).

Päihteiden käytön lopettamista tavoittelevat henkilöt tarvitsevat pyrkimyksissään tukea. Monille heistä koettu vertaisuus muiden päihteiden käytöstä toipuvien kanssa on tärkein raittiutta tukeva seikka sekä kuntoutuksen aikana että myös sen jälkeen. Oletamme, että yhteisöhoitoon perustuvassa kuntoutuslaitoksessa kuntoutujien fyysinen eristäminen toisistaan on vaikuttanut hoidon toteuttamiseen ja vertaistuen hyödyntämisen mahdollisuuksiin. Lisäksi se on saattanut tuottaa sosiaalisen eristäytymisen ja eristämisen kokemuksia hoidon tavoitteiden vastaisesti.

Tutkimuksen toteutus

Tutkimus on toteutettu osana kahta päihdehoidon vaikuttavuuteen keskittyvää tutkimushanketta: Asiakkaan kokemus kuntoutustoiminnasta ja hyvinvoinnin muutoksesta laitospäihdehoidon aikana ja seurannassa (MUUTOS-hanke; rahoittaja Alkoholitutkimussäätiö) sekä Asiakassegmentointi ja päihteitä ongelmallisesti käyttävien palvelut – paraneeko vaikuttavuus? (rahoittaja sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, yliopistotasoinen sosiaalityön tutkimuksen rahoitus 605/2020).

Tutkimukseen osallistuneet kaksi kuntoutuslaitosta tarjoavat lääkehoitoa yksilö- ja perhekuntoutusta henkilöille, joilla on esiintynyt ongelmallista päihdekäyttöä tai toiminnallisia riippuvuuksia, kuten liiallista rahapelaamista. Kuntoutus perustuu yhteisöhoitoon, jossa yhdessä toimiminen ja arjen jakaminen ovat keskeisiä elementtejä kuntoutuslaitoksen toiminnassa.

Haastattelimme kuntoutuslaitosten työntekijöitä ja asiakkaita joulukuun 2020 ja maaliskuun 2021 välillä käyttäen Zoom-viestintäsovellusta. Kokoontumisten rajoittaminen ja kontaktien välttäminen olivat siinä vaiheessa yleisesti käyttöön otettuja toimintatapoja. Haastattelut olivat puolistrukturoituja temaattisia fokusryhmähaastatteluja (esim. Hirsjärvi & Hurme 2015, 47–48), joita teimme työntekijöille yhdeksän ja kuntoutujille kuusi. Yhteensä aineisto siis koostuu 15 fokusryhmähaastattelusta. Kuntoutuslaitosten henkilöstö sopi keskenään siitä, ketkä työntekijät osallistuvat tutkimushaastatteluihin sekä kartoitti haastateltavaksi haluavat kuntoutujat. Nauhoitimme haastattelut etäyhteydessä käytetyllä Zoom-sovelluksella ja litteroimme niistä muodostuneet äänitiedostot. Tutkimukseen osallistuneet henkilöt ovat täysi-ikäisiä. Kerroimme heille, että tutkimukseen osallistuminen tai siitä pois jättäytyminen ei vaikuta heidän saamaansa hoitoon. Lisäksi informoimme tutkimuksen osallistujia siitä, että he voivat keskeyttää haastattelun tai kieltää haastattelussa antamiensa tietojen käytön myös myöhemmin. Osallistujien täyttämät taustatietolomakkeet säilytetään lukituissa tiloissa. Ne, kuten myös haastatteluista kertyneet sähköiset äänitiedostot, hävitetään tietosuojalainsäädännön edellyttämällä tavalla.

Henkilöstön fokusryhmähaastatteluihin (N=9) osallistui yhteensä 22 työntekijää (19 naista, 3 miestä), joista suurin osa oli hoitohenkilöstöä. Avustavista ruokahuolto- ja kiinteistönhuoltotehtävistä oli mukana muutamia työntekijöitä, koska myös he näkivät työssään pandemian vaikutukset moniin laitoksen toimintoihin. Vastaajat olivat 24–65-vuotiaita; keskimääräinen ikä oli 45 vuotta. Työkokemuksen pituus vaihteli 0,5–26 vuoden välillä ja oli keskimäärin seitsemän vuotta. Kussakin haastattelussa oli samanaikaisesti 2–3 työntekijää ja niiden kestot vaihtelivat 37–90 minuutin välillä. Yhteensä työntekijöiden haastattelu-aikaa kertyi noin 10 tuntia.

Kuntoutujien fokusryhmähaastatteluihin osallistui yhteensä 19 kuntoutuksen eri vaiheissa olevaa henkilöä (9 naista, 10 miestä). Kussakin haastattelussa oli samanaikaisesti 3–4 kuntoutujaa ja haastattelujen kesto vaihteli 45–83 minuutin välillä. Yhteensä kuntoutujien haastatteluaikaa kertyi noin 6,5 tuntia. Kuntoutujien keskimääräinen ikä oli 33 vuotta; nuorin haastateltava oli 23- ja vanhin 45-vuotias. Kuntoutukseen hakeutumisen suurin syy oli huumaavien aineiden sekakäyttö, kolmasosalla pääpähde oli alkoholi. Valtaosa kuntoutujista oli kyseisessä kuntoutuslaitoksessa ensimmäistä kertaa.

Luimme aluksi haastattelulitteraatioiden tekstitiedostot läpi joitakin kertoja. Siten meille tarkentui yleiskuva siitä, mitkä koronapandemiasta johtuvat muutokset toimintaympäristössä aiheuttivat eniten huolta haastatelluissa henkilöissä. Keskustelimme haastatteluissa vahvimmin esiin tulleista aiheista ja päätimme tältä pohjalta, mitkä teemat valitsimme tarkemman analyysin kohteeksi. Teemoittelimme haastattelumateriaalia käyttäen aineistolähtöistä sisällönanalyysia.

Veimme tekstitiedostot ATLAS.ti-analysointiohjelmaan tarkempaa erittelyä ja analyysia varten. Analyysiyksiköt (yhteisöllisyys ja vertaistuki, kotiutuminen, rajoitusten vaikutukset) valitsimme tehtävänasettelun mukaisesti (Tuomi & Sarajärvi 2018, 108) ja tämän jälkeen etsimme aineistosta tutkimuskysymyksiin liittyviä merkityksiä (Krippendorff 2013, 356).

Seuraavissa kahdessa tutkimuksen tuloksia käsittelevässä osiossa olemme tehneet haastatteluiden aineisto-otteisiin oikeakielisyyttä parantavia muutoksia luettavuuden helpottamiseksi. Olemme myös poistaneet tunnistettavuustekijät ja pseudonymisoineet haastateltavat.

Hoidon jatkumisen epävarmuus ja vertaistoiminnan vähyys huolettavat työntekijöitä

Kuntien taloustilanne ja päihdehoidon linjaukset näyttivät määrittävän kuntoutukseen pääsyä myös koronapandemian aikana. Työntekijöiden arvion mukaan koronapandemian vaikutus ei näkynyt kuntoutusjaksolle pääsemisessä ja laitosten hoitojakson mahdollistavien maksusitoumuksien saamisessa. Yleinen käytäntö on, että kunnan sosi-

aalitoimi tekee päätöksen päihdekuntoutusjakson myöntämisestä asiakkaalle. Päätöksen liitteenä on maksusitoumus, jonka avulla esimerkiksi yksityinen kuntoutuslaitos laskuttaa kuntaa toteutuneesta kuntoutusjaksosta.

Pandemia toi sen sijaan heikennyksiä avohoitopalveluiden saatavuuteen, mikä saattoi lisätä laitospalveluiden tarvetta. Työntekijä Taru kuvasi:

Asiakkaat kertovat, että perhetyö ei ole käynyt, tai se ei ole vielä käynnistynyt, ja avohoitokontaktit eivät ole vielä käynnistyneet ja addiktiopoliklinikalle ei ole vielä tullut aikaa.

(Taru)

Kuntien tilanteet vaihtelivat sen suhteen, kuinka pian avopalvelujen vastaanotolle oli mahdollista päästä. Joissakin kunnissa ajan sai samalle viikolle ja toisissa ammattilaisen tapaamista saattoi joutua odottamaan kuukauden tai jopa pidempään. Palveluihin pääsemisen viiveet koskivat päihdepalvelujen lisäksi muitakin sosiaali- ja terveyspalvelujen sektoreita. Työntekijöiden näkemyksen mukaan yleinen palvelujen saatavuuden vaikeutuminen heijastui kuntoutujien tilanteeseen.

Avohoitopalvelujen supistukset, harrastusmahdollisuuksien kuten liikuntapaikkojen rajoitukset ja joidenkin osalta koronapandemiasta johtuva työnteon keskeytyminen aiheuttivat päihteiden lisääntyntä käyttöä ja sen myötä voinnin huononemista. Työntekijöiden mukaan kuntoutukseen tullessa asiakaskunnan psyykinen ja fyysinen vointi olivat keskimäärin heikommalla tasolla koronapandemian aikana kuin ennen sitä.

Työntekijöiden havaintojen mukaan kuntoutuksen aikana ryhmissä toteutettavien päihteettömyyttä tukevien harjoitusten, esimerkiksi retkahduksenesto- ja tunnetaitoryhmien, puuttuminen haittasi kuntoutumista ja tukitoimien vähäisyys huononsi asiakaskunnan viihtyvyyttä. Työntekijät kertoivat myös, että harrastus- ja kokoontumismahdollisuuksien rajoitukset hoidon aikana turhauttivat kuntoutujia. Lisäksi normaalitilanteissa hoidon osaksi kuuluvien eri aktiviteettien puutteen työntekijät arvioivat vaikeuttavan sekä fyysisen että psyykkisen hyvinvoinnin kohentumista.

Nämä yhteiset tunnetaitoryhmät ja retkahduksenehkäisyryhmät ja kieltäytymisharjoitukset ja kaikki nämä, mitkä ovat olleet tosi hyviä, kun yhteisöt on olleet sekaisin. Ja sitten varmaan semmoinen, että kun vapaa-ajan virikkeiden ja aktiviteettien tekeminen ja keksiminen on ollut näille asiakkaille jo lähtökohtaisestikin vaikeeta, niin sen miettiminen, että mitä muuta voisi tehdä päihteiden käytön tilaan. Ja nyt kun ei ole oikein mitään, meilläkään ei ihan hirveesti, niin on yritetty ostaa uusia lautapelejä ja kesällä katuliituja ja semmoista tekemistä tällä tontilla, mutta kyllähän se laihaksi jää. Menetetään se koko valtava ulkomaailman tuoma arsenaali ja rikkaus tai yhdessä tekemisen rikkaus.

(Senni)

Yllä olevassa aineisto-otteessa tulee hyvin esille, kuinka monet päih-teettömyyden tukemiselle tärkeät ryhmätoiminnat olivat koronarajoitusten vuoksi väliaikaisesti lopetettu ja vapaamuotoisen yhteisöllisen harrastustoiminnan rajoitukset vaikeuttivat yhdessä tekemisen mahdollisuuksia. Siten kuntoutukseen liittyvä oleellinen yhteisöllisyyden elementti oli huomattavasti vähäisemmässä roolissa, vaikka työnteikijät koettivat sitä tukea hankkimalla esimerkiksi uusia harrastusvälineitä. Arkielämässä tarvittavien vuorovaikutustaitojen, yhteisöllisen toiminnan ja keskinäisen jakamisen harjoittelu oli haasteellista tilanteessa, jossa kuntoutujat joutuivat viettämään aikaa omissa oloissaan yhdessä toimimisen sijaan.

Tutkimassamme kuntoutuslaitoksessa on tapana toteuttaa hoidon aikana yksi tai useampia muutaman päivän pituisia kotiharjoittelujaksoja. Kotiharjoittelu tarkoittaa kuntoutusjakson kuluessa järjestettävää mahdollisuutta viettää lyhyt ajanjakso niissä olosuhteissa, useimmilla omassa kodissa ja sen lähiympäristössä, joihin kuntoutuja palaa kuntoutuksen päätyttyä. Kotiharjoittelun aikana kuntoutujat voivat valmistautua tulevaan arkielämään. Tavoitteena on edistää kuntoutujan sopeutumista uuteen elämäntapaan arkisessa elinympäristössään sekä verkostoitua muiden päihdekäytöstä toipuvien kanssa. Yleistä on, että kuntoutujat pyrkivät jakson aikana tutustumaan ja kiinnittymään oman lähialueen vertaistukiryhmään, esimerkiksi AA- tai NA-ryhmään.

Pandemiaolosuhteissa kuntoutuslaitos rajoitti kotiharjoitteluja sekä kuntoutujan yksilöllisen perhetilanteen että pandemian alueellisen tilanteen perusteella. Kuntoutuspaikka myönsi luvan kotijaksoon perheellisille päihdekuntoutujille helpommin kuin perheettömille kuntoutujille. Pandemian aikana eri maakuntia oli jaoteltu koronaviruspandemian vaiheen mukaan perustason tai kiihtymis- tai leviämisvaiheen alueiksi, mikä aiheutti vaihtelua kotiharjoittelujaksoille pääsemiseen kuntoutujien kotipaikkakunnan perusteella. Työntekijät kertoivat, että jaksojen myöntämisen vaihtelevat perustelut aiheuttivat ristiriitaisia tunteita kuntoutuksessa olevissa henkilöissä.

Myös läheisten vierailukiellot heikensivät kuntoutuksessa olevien mielialaa ja aiheuttivat jännitteitä kuntoutusjakson aikana. Puolison, lasten tai vanhempien käynnit ovat päihdekuntoutujille tärkeitä, joten työntekijöiden havaintojen perusteella vierailukielto vaikutti ajoittain voimakkaan kielteisesti kuntoutujien tunnetiloihin.

Kuntoutuslaitoksen henkilöstö tekee yhteistyössä kuntoutujien kanssa yksilöllisen jatkohoitosuunnitelman heidän kotiutuessaan laitosjaksolta. Työntekijöiden haastatteluissa tuli selkeästi esille huolestuneisuus pandemiaolosuhteiden vaikutuksesta kuntoutuksesta kotiutuneiden toipumiseen sekä arkielämän hallintaan laitosjakson jälkeen.

((Kasvokkaiset)) itsehoitoryhmät ei tällä hetkellä taas toimi. Ne on netissä ja se verkostoituminen toipuvien kanssa on tällä hetkellä tosi haasteellista, ja se oli keväällä todella paljon haasteellisempaa vielä. Minua ainakin hirvitti kotiuttaa peruskuntoutuksesta ihmisiä, jotka eivät ole kolmen kuukauden jakson aikana kertaakaan käyneet kotona kotiharjoittelussa. Kaikki itsehoitoryhmät on netissä, päihde-työntekijä tavoitetaan puhelimitse.

(Lea)

Työntekijät olivat kuntoutujia enemmän huolissaan avopäihdepalvelujen viivästyksistä, keskeytyksistä ja toimintatapojen muutoksista, joita koronapandemian aikaiset palvelujen uudelleenjärjestelyt aiheuttivat. Tämä on ymmärrettävää, koska työntekijöillä on työkokemuksensa perusteella laajempi perspektiivi pandemiaa edeltävään aikaan ja poik-

keuksellisten olosuhteiden vaikutukset kuntoutustoimintaan näyttäytyivät heille sen vuoksi selvemmin. Henkilöstö ei arvioinut kuntoutujien kannalta hyväksi sellaista tilannetta, jossa kotiutumisen jälkeen palvelujen ja sosiaalisen tuen mahdollisuudet ovat vähäiset.

On haastavaa siirtyä laitoskuntoutuksesta avohoidon piiriin, kun joku siinä aina tökkii, hirveän usein.

(Mirja)

Kuntoutuksessa olleet henkilöt voivat puhelimitse ottaa yhteyttä kuntoutuslaitoksen henkilöstöön myös hoitajakson jälkeen, mutta työntekijät eivät pidä sitä riittävänä jatkotukena. Vaikka työntekijät arvioivat palvelujen siirtymisen osin etäyhteyksillä toteutettaviksi heikentävän niiden saavutettavuutta, niin toisaalta nuoremman asiakaskunnan osalta huoli tässä asiassa oli vähäisempi.

Nuoret ihmiset ovat tottuneet kameran edessä pyörimään, joten se on heille ihan sama.

(Marko)

Samassa tilassa kokoontuvien vertaistukiryhmien tuoman yhteisöllisen tuen merkitystä työntekijät pitävät ensiarvoisen tärkeänä myös laitostakson jälkeen. Kuntoutumisprosessin he toivovat jatkuvan myös kotiutumisen jälkeen huolimatta siitä, että tuki muuttuu ja on vähemmän intensiivistä. Haastattelujen perusteella työntekijät pitivät koronapandemiassa kuntoutumisen sekä kotiutumisen kannalta huolestuttavimpana asiana erilaisten ryhmä- ja muiden vertaistoimintamahdollisuuksien selkeää vähentymistä sekä kotiharjoittelujen rajoituksia. Epävarmuus siitä, siirtyykö kuntoutuja jatkohoidon osalta tarvittavien palvelujen piiriin, on aina laitoskuntoutuksessa läsnä. Pandemian aikana, kun palvelutarjonta ja -muodot ovat erilaisia ja lähivertautuen mahdollisuudet vähäisempiä, oli huoli jatkohoidon toteutumisesta tavanomaistakin suurempi.

Vertaisyhteisön tuki on päihdekuntoutujille korvaamattoman tärkeää

Kuntoutujien haastatteluissa toistuivat pääpiirteissään samat näkökulmat kuin kuntoutuslaitosten henkilöstön haastatteluissa. He eivät nähneet koronapandemialla olevan vaikutusta päihdepalveluihin pääsemiseen ja laitoskuntoutuksen mahdollistavan päätöksen ja maksusitoumuksen saamiseen. Naispuolisten kuntoutujien lapsen/lasten asiakkuus lastensuojelussa vaikuttaa nopeuttavan kuntoutukseen pääsyä. Haastatellut kuntoutujat olivat tietoisia kuntakohtaisista eroista palveluiden saatavuudessa ja he toivat esiin tavallisissakin olosuhteissa havaittavat erot mahdollisuuksissa saada myönteinen päätös ja maksusitoumus laitoskuntoutukseen. Tämä vahvistaa yleistä käsitystä päihdepalveluja tarvitsevien asiakkaiden hoitoon pääsyn alueellisesta epätasa-arvoisuudesta.

Muutama työelämässä ollut haastateltava kertoi pandemiasta johtuneen työn loppumisen aiheuttaneen lisääntyntä alkoholin käyttöä, mikä puolestaan huononsi selkeästi elämäntilannetta. Suurella osalla vastaajista pandemiatilanne oli lisännyt päihdekäyttöä, johon yksinäisyys muiden tekijöiden lisäksi vaikutti.

Jotenkin tuntui, että mä jäin ihan yksin. Ja sitten mä rupesin vaan hengaamaan niissä käyttökämpissä.

(Eija)

Aineistossa tulee esiin myös se, kuinka koronapandemian vuoksi tilanne saattoi eskaloitua sellaisillakin päihteiden käyttäjillä, jotka ovat aikaisemmin kyenneet pitämään tilanteensa sellaisena, että ulkopuolista apua ei tarvita.

Kaveriporukassa yhä enemmän ja enemmän porukka käytti ((aineita)), kun alkoi tulla rajoituksia ja tommosia. Se tavallaan lähti aika monella käsistä, kenellä se ei vielä ollut lähtenyt.

(Riina)

Yllä olevista aineisto-otteista tulkitsemme, että yksinäisyys ja erilaiset rajoitukset saivat monen päihdekäyttäjän tilanteen menemään huonompaan suuntaan. Tosin jotkut huumeiden käyttäjät totesivat koronapandemian vaikuttaneen heidän tilanteeseensa vain vähän tai ei lainkaan. Osa heistä kertoi, että huumeiden saatavuudessa oli ollut hetkellinen notkahdus, jonka aikana he olivat käyttäneet vaihdellen eri aineita kuin ennen pandemiaa.

Yhteisöhoitoon perustuvassa päihdekuntoutuksessa yhdessä tekeminen, asioiden jakaminen ja muiden kokemuksista voimaantuminen ovat tärkeällä sijalla. Pandemiaolosuhteiden vuoksi yhteisölliseen toimintaan kohdistui rajoituksia kuntoutuslaitoksessa siten, että sen sisällä toimi- viin eri pienyhteisöihin sijoitettujen kuntoutujien ja henkilöstön väliset kohtaamiset minimoitiin. Siten sosiaalinen etäisyys myös koko hoitoyhteisön sisällä kasvoi, mitä kuntoutujat pitivät suurena puutteena.

On selkeesti vaikuttanut korona siihen, että täällä ei ole pystynyt mitään yhteistä tekemään muiden yhteisöjen kesken. Varmasti olisi paljon vapaampaa ja saisi ihmisten kanssa juteltua enemmän. Olisi niitä kontakteja ja keskusteluja enemmän, jos tätä koronaa ei olisi. On se ihan selkeesti vaikuttanut täällä talon toimintaan.

(Merja)

Kuntoutujat toivat haastatteluissa esille tarvetta sekä ammattilaisen johdolla toteutettaviin oma-apuryhmiin että vertaisten keskinäiseen yhdessäoloon. Pandemiasta johtuen toiminta oli kuitenkin rajoitettua ja kuntoutuslaitos poisti osan ryhmätapaamisista kokonaan kuntoutusohjelmasta. Rajoituksiin kuntoutujat suhtautuivat pääosin ymmärtävästi, vaikkakin ne aiheuttivat turhautumista, ristiriitoja ja mielialan laskua.

Kyllä sen näkee, että on niitä levottomia päiviä, kun ei ole aktiviteettia ja kaikkee tommosta, niin kyllä se porukka välillä voi huonommin. Jotkut eristäytyy siitä porukasta välillä ja meno rupeaa olemaan aika villiä.

(Matti)

Pääosin kuntoutujat eivät pitäneet rajoituksia ylitsepääsemättömänä uhkana omalle toipumiselleen, mutta he arvioivat koronapandemian aikaisen kuntoutuksen sisällön olevan yhteisöllisyyden näkökulmasta vajavaista.

Koska AA- tai NA-ryhmät eivät voineet kokoontua kuntoutuslaitoksen tiloissa ja kuntoutujat eivät osallistuneet niihin yksikön ulkopuolellakaan, olivat kuntoutujat paljolti pelkästään toistensa seurassa tai omissa oloissaan. Tämän he määrittelivät kielteisenä asiana ensisijaisesti sen vuoksi, että he eivät pääse kasvokkaisissa ryhmätilanteissa kuulemaan jo pidempään raittiina olleiden ihmisten kokemuksista. Etäyhteydellä toteutettavissa vertaisryhmätapaamisissa on kuitenkin mahdollista kuulla toipumisessa pidemmällä olevien henkilöiden ajatuksia. Etäpalavereiden myönteinen puoli on niihin osallistuvien henkilöiden suurempi vaihtuvuus ja sen myötä kuultujen toipumiskokemusten laajempi kirjo. Vaikka osalle kuntoutujista etäpalaverit olivat hyvin toimiva vaihtoehto, niin osa kertoi keskittymiskyvyn vaikeuksista ja kuulemisen tai puhumisen haasteellisuudesta etäyhteystilanteessa. Haastateltavien mukaan etänä toteutettavasta kokoontumisesta häviää aito vuorovaikutuksellisuus.

Koronapandemian vuoksi rajatusti toteutettujen kotiharjoittelujaksojen puutteen kokivat kuntoutujat, samoin kuin työntekijätkin, olevan suuri epäkohta, koska ”et sä ollut kerinnyt valmistautua mitenkään siihen kotiutumiseen, kun ei päässyt kotiharjoitteluihin.” (Raine) Kotipaikkakunnalla toteutettavien harjoittelujaksojen puute vaikeutti arjen rutiinien luomista, juoksevien asioiden hoitamista ja vertaisryhmiin verkostoitumista.

Oltiin täällä vaan pienessä porukassa ja joka päivä eristäydyttiin muusta maailmasta vallan, niin kyllä se oli aika shokki, kun lyötiin tuonne kotiin ja ulkomaailmaan.

(Teemu)

Yllä oleva aineisto-ote ilmentää, kuinka kotiutumiseen voi liittyä hätkähdyttäviä tunteita pitkän kuntoutuksen jälkeen. Kuntoutuksen aikana koettu sosiaalinen etäisyys sekä laitoshoitoon liittyvä eristynei-

syys voivat tehdä kotiutumisen haasteellista. Ennen koronapandemiasta johtuvia rajoituksia kotiharjoittelujaksot olivat olleet tilaisuuksia verkostoitua muiden päihdekäytöstä toipuvien kanssa, totutella ”tylsyyden sietämiseen” ja muutoinkin käydä läpi ja opetella arkisia tilanteita, joihin on aikaisemmin liittynyt päihteiden käyttöä. Kuntoutujat pitivät harjoittelujaksojen rajoituksia ja kieltojen perusteluja usein turhauttavina ja osin epäloogisina.

Kun on evätty vaikka harjoittelu tai joku vierailuhakemus, niin se nostaa tunteita tietenkin.

(Pekka)

Kuntoutuslaitoksissa on asiakkaita eri puolilta maata, ja paikallisesti erilaiset koronaviruspandemian vaiheet vaikuttivat päätöksiin henkilöstön harkitessa kuntoutujan kotiharjoittelujakson mahdollisuutta. Siten eri käytännöt ja kriteerit näyttäytyivät kuntoutujille usein epätasaroisina, mikä aiheutti kielteisiä tunteita.

Suurin osa tutkimuksessa haastatelluista kuntoutujista piti erittäin tärkeänä sitä, että he voivat verkostoitua ja jakaa kokemuksia muiden päihdekäytöstä toipuvien kanssa. Kuntoutujat sisäistävät päihdeongelmasta toipumisen koko elämän kestäväksi ja muiden tukeen perustuvaksi prosessiksi, ja sen vuoksi he kokivat vapaaehtoisuudella toimiviin vertaisryhmiin kiinnittymisen tärkeäksi.

Se ((vertaisryhmän rakentuminen)) on todella tärkeää. Se on kuitenkin suuri osa toipumista, jota tarvitsee loppuelämän, niin mun mielestä se on tosi iso asia.

(Sami)

Sehän on tämän hoidon yksi pääpiirre tosissaan, että pystyt kiinnittymään siihen NA-toimintaan, joka on tärkein työkalu tässä.

(Niilo)

Pandemian aikana useat AA- ja NA-ryhmät olivat sulkeneet ovensa. Monet kuntoutujat kokeilivat kuntoutuksen aikana osallistumista etäyhteydellä toteutettaviin NA- ja AA-palavereihin ja muihin verkostokouksiin, mutta he eivät pitäneet niitä niin hyvinä ja vaikuttavina kuin oltaessa ryhmän kanssa fyysisesti samassa tilassa.

Kaikki on tämän Zoomin, Skypen, Teamsin, tällöisten kautta, niin eihän se ole sama kuin nähdä ihminen naamatusten.

(Ville)

Yhteinen tila ja aika mahdollistavat luontevamman vuorovaikutuksen, verkostoitumisen ja toisiinsa tutustumisen. Siten ryhmätoiminnan ulkopuolisen kanssakäymisen aloittaminen ja tukihenkilön löytäminen voisivat tapahtua vaivattomammin. Sen lisäksi, että harrastusmahdollisuuksien rajoitukset vaikuttivat päihdeongelman syvenemiseen, niin ne vaikuttivat myös siitä toipumiseen kielteisesti.

Kirjasto, kuntosali, uimahalli. Mä harrastaisin niitä.

(Siru)

Monet päihdekäytön tilalle suunnitellut, useimmiten kuntoiluun liittyvät, ajanvietteet olivat koronarajoitusten piirissä, kun esimerkiksi ryhmäliikuntapaikat olivat sulkeneet ovensa. Suuri osa kuntoutujista pitää liikuntaharrastuksia tärkeänä apuna päihteettömän elämän ylläpitämisessä.

Julkisten päihde- ja mielenterveyspalvelujen tarjontaan kuntoutujat olivat enimmäkseen tyytyväisiä, vaikkakin niiden merkitys kuntoutujien haastattelujen perusteella on lähinnä yhteisöllistä tukea täydentävä.

Enemmän mä painotan itsehoitoa, noita NA-ryhmiä. Jotenkin tuntuu, että kyllä niistä vertaistukiryhmistä saa kuitenkin paljon enemmän sitten loppujen lopuksi hyötyä. Se avohoito on siihen päälle ihan hyvä.

(Maarit)

Kuntoutuja toteaa yllä olevassa aineisto-otteessa vertaisryhmätoiminnan paremmuuden, mutta katsoo julkisen palvelutarjonnan olevan hyvän lisänä. Luottamuksen rakentaminen jatkohoitoa toteuttavien päihdetyöntekijöiden kanssa oli tavallista haasteellisempaa, kun kuntoutuksen aikana toteutettavat keskustelut esimerkiksi oman kotikunnan sosiaalityöntekijän kanssa toteutuivat etäyhteydellä.

Sä näet ihmisen ((päihdetyöntekijän)) tietokoneen välityksellä, sä et tunnista ihmistä, se ei ole päässyt kertaakaan käymään täällä keskustelemassa, sä et ole päässyt tapaamaan sitä kertaakaan, niin en mä ainaakaan halunnut avata sille alkuun mitään asioita... miksi mä rupeen jollekin vieraalle ihmiselle avaamaan jotain asioita, arkoja asioita.

(Sami)

Asiakkaiden ja ammattilaisten väliset keskustelut ovat tilaisuuksia käydä läpi päihdekuntoutujan elämää myös hyvin henkilökohtaisella tasolla, kun tavoitteena on löytää ratkaisuja päihdeongelmaan. Luottamus ja avoin vuorovaikutus ovat tällöin hyvin tärkeitä keskinäisen työskentelyn mahdollistamiseksi. Luottamuksellisen suhteen rakentuminen digitaalisten yhteydenpitokanavien kautta on tutkimuksemme perusteella haasteellisempaa kuin kasvokkaisissa kohtaamisissa.

Koronapandemia ja siitä aiheutuvat rajoitukset nostivat esiin paljon kriittisiä näkemyksiä kuntoutuksessa olevien henkilöiden keskuudessa. Kritiikin kohteena oli pääosin rajoituksista johtuva yhteisöllisyyden puute. Siitä huolimatta he ilmaisivat myös kiitollisuutensa siitä, että laitostuntoutus toteutui. Se antoi heille toivoa paremmasta päihhteettömästä tulevaisuudesta.

Tässä on tosiaan meillä nyt käynyt niin hyvä tuuri, että meillä on hyvä yhteisö, niin siitä saa hirveesti voimaa.

(Lea)

Päihdekuntoutuksessa olevat henkilöt mieltävät kuntoutusajan usein merkittäväksi käännekohdaksi elämässään ja asettavat sille suuria odo-

tuksia. Näihin odotuksiin ei päihdekuntoutuslaitoksessa voitu täysimääräisesti vastata tilanteessa, jossa kuntoutujat eivät päässeet hyödyntämään vertaisuutta ja yhteisön voimaa siten kuin tavanomaisessa tilanteessa olisi mahdollista.

Johtopäätökset

Koronaviruspandemia vaikutti ja vaikuttaa edelleen yhteiskuntaan, sen palveluihin ja kansalaisiin moninaisin tavoin. Sosiaali- ja terveystalouden rajapinnassa pandemian vaikutus näkyy tutkimuskohteenamme olevan päihdekuntoutuslaitoksen perustoimintoihin kohdistuvina akuutteina vaikutuksina, pääasiassa rajoituksina. Pandemia vaikuttaa päihdekuntoutujien yhteisöllisyyden toteuttamiseen laitospäätösten lisäksi myös arkielämässä kuntoutuksen kuluessa toteutettavien kotiharjoittelujen aikana. Nämä tekijät vaikeuttavat kuntoutumisprosessia useilla eri tavoilla.

Päihdehoidon koronapandemian aikaiset käytännöt lisäävät sosiaalista etäisyyttä tavanomaisen yhteisessä tilassa rakentuvan kasvokkaisen yhteisöllisyyden sijaan. Hoidon aikana kuntoutujien terveyttä turvaavat toimenpiteet, kuten lähikontaktien välttäminen sekä yhdessä harrastamisen ja läheisvierailujen kieltäminen, luovat esteitä ihmisten väliseen kanssakäymiseen. Tämä vaikuttaa monella tavoin kielteisesti toipumisprosessiin ja yhteisön yleiseen ilmapiiriin. Tulostemme perusteella koronarajoituksista johtuva sosiaalinen etäisyys heikentää päihdekuntoutuksen sisältöä toipumiselle oleellisen yhteisöllisen toiminnan ollessa rajoitettua.

Huoli yhteisöllisen tuen vaikeutumisesta ulottuu myös kuntoutuksen jälkeiseen arkeen (ks. Pagano ym. 2021), ja ehkä juuri eritoten sinne, koska laitospäätöstä saatu päihdeettömyyden turva ei ole läsnä enää kotiutumisen jälkeen. Hoidon päättymisen ajankohtaan liittyy normaalitilanteessakin kohonnut riski päihdeiden käytön uudelleen aloittamiselle. Koronapandemia tekee tämän palvelusiirtymien taitekohdille tyypillisen haasteen entistä näkyvämmäksi. Pandemian aikaiseen päihdekuntoutukseen ja sen jälkeiseen arkeen sopeutumiseen vaikuttavat kotiharjoitteluiden puute, jatkohoidon toteuttamisen haasteet ja myös

osin digitaalisiksi muuttuneet palvelukäytännöt. Sähköisten ja etänä toteutettavien palvelujen käytön valmiudessa on merkittävää yksilöllistä vaihtelua (myös Columb ym. 2020; Mishna 2020; Mesiäislehto ym. 2021), mikä tulee esiin myös kuntoutujien puheessa.

Tutkimuksessamme haastatellut päihdekuntoutujat olivat keskimäärin melko nuoria. Nuoremmalle sukupolvelle digitaalisten palvelujen käytön opettelu ja niihin tottuminen on todennäköisesti sujuvampaa kuin vanhemman ikäluokan edustajille. Etäyhteyden kautta tapahtuvat vertaisryhmätapaamiset ja muut sähköiset yhteydenpitotavat ovat tutkimuksemme mukaan toissijainen vaihtoehto, johon päihteiden käytöstä toipuvat turvautuvat, kun kasvokkainen kontakti ei ole mahdollinen. Useiden tutkimusten mukaan digitaalinen epätasa-arvo korostuu iäkäämpien päihdekäyttäjien lisäksi haavoittuvissa asiakasryhmissä (esim. Beaunoyer ym. 2020; Farkas & Romanus 2020; Nguyen ym. 2021), joten eri ikä- ja asiakasryhmät tulisi huomioida uusia palvelumuotoja käyttöönotettaessa ja niitä kehiteltäessä (ks. Kleykamp ym. 2020). Sähköisten työkalujen ja yhteydenpitotapojen lisääntymisestä johtuvat toiminnan haasteet voivat koskea asiakkaiden lisäksi myös ammattilaisia, mikä on tarpeen huomioida työntekijöiden täydennyskoulutuksissa.

Vertaisten merkitys on päihdeongelmasta toipumisessa oleellinen. Tutkimuksessamme sekä kuntoutuslaitoksen henkilökunta että kuntoutujat painottavat ryhmässä toimimisen ja vertaistuen merkityksellisyyttä kuntoutumisessa. Suurin osa haastatelluista kuntoutujista pitää yhteisöllistä lähitukea parhaimpana vaihtoehtona, mikä toipumisen alkuvaiheessa onkin yleistä. Kun huomioimme yhteisöllisyyden tärkeän merkityksen päihdeongelmasta toipumisessa, olemme vertaistuen suhteen kriittisten kysymysten äärellä tilanteissa, joissa ryhmätoiminnan mahdollisuudet tilapäisesti heikentyvät kokoontumisrajoitusten vuoksi. Vapaaehtois pohjalta organisoitujen vertaisryhmien toiminnan jatkuvuus yhteiskunnan häiriötilanteessa, jossa ihmisten kokoontuminen on rajoitettua, näyttäytyy epävarmana ja alueellisesti vaihtelevana. Ryhmien merkitys korostuu erityisesti niillä henkilöillä, jotka ovat vielä päihdeongelmasta toipumisensa alkuvaiheessa rakentamassa tukiverkosta ympärilleen. On tärkeä löytää ratkaisuja siihen, miten vertaistoimintaa voitaisiin tukea ja ryhmätoiminta varmistaa myös silloin, kun yhteiskunta rajoittaa fyysistä kanssakäymistä tai se on vaikeutunut esimerkiksi henkilökohtaisista syistä.

Laitoskuntoutuksen jälkeen saatavat päihde- ja muut palvelut sekä tuki ovat päihdekäytöstä toipuville tärkeitä. Ne voivat lisätä raittiuden kestoa ja kuntoutuksesta saadut hyödyt eivät niin helposti katoa arkeen siirtymisen jälkeen. Koronapandemian seuraukset palveluihin ja tukeen korostavat tarvetta luoda yhtenäisiä päihdepalveluja pirstoutuneen palveluvalikoiman sijaan ja kehittää näyttöön perustuvia digitaalisia työkaluja riippuvuushoidon tueksi (Jemberie ym. 2020). Hoidon ja tuen toteuttamisessa mahdollisuudet lähi- ja etäosallistumisen sekä ryhmä- ja yksilötapaamisten eri variaatioihin voivat vähentää jatkohoidon keskeyttämisää, joten asiakkaiden tarpeet huomioiva palvelutarjonnan hybridimalli voisi olla tehokas tulevaisuutta ajatellen (Kedia ym. 2021; Smith ym. 2021).

Jatkohoidon palveluihin ”poluttamiseen” tulee kiinnittää huomiota jo laitoskuntoutuksen aikana. Palvelutarpeisiin ja asiakkaiden olosuhteisiin vaikuttavat sekä heidän terveystilanteensa ja päihdeongelman vakavuus että sosiaalisten verkostojen tarjoama tuki.

Asiakkuussegmentoinnin avulla olisi mahdollista saada tietoa erilaisten palvelutarpeiden jakautumisesta, mikä edesauttaisi tarpeenmukaisten palvelujen kehittämistä. Segmentointi tarkoittaa asiakkaan palvelu- ja tukitarpeiden kartoittamista asiakkuuden alussa ja tilanteen muuttuessa, jolloin hän asettuu tietynlaisia palveluja tarvitsevaan asiakasryhmään. Tietoja kokoamalla vastuutahot voivat saada tietoa alueen palvelutarpeista ja -vajeista palvelutoiminnan paremmaksi kohdistamiseksi. Samalla voitaisiin asiakasryhmäkohtaisen seurannan kautta tuottaa dataa toiminnan kehittämiseen sekä yksilöllisen vaikuttavuuden että organisaation tehokkuuden näkökulmista. Tämä edellyttäisi tarkoituksenmukaisen sähköisen järjestelmän olemassaoloa. Myös Lotta Virtanen ja kumppanit (2021) nostavat asiakassegmentoinnin tehostamisen esiin erityisesti heikommassa asemassa olevien ryhmien palvelutarpeiden tunnistamisessa ja niihin vastaamisessa.

Päihteitä ongelmallisesti käyttävät henkilöt tarvitsevat usein arjessaan, esimerkiksi viranomaisasiointinissa, erityistä tukea (sosiaalihuoltolaki 8 §) ja kannattelua. Lainsäädäntö edellyttää myös sosiaalipalveluissa yhteistoimintaa eri viranomaisten ja toimijoiden kesken (esim. sosiaalihuoltolaki 41 §). Päihdepalveluja tarvitsevalle asiakasryhmälle tärkeitä yhteistyötahoja ovat lisäksi kunta ja hyvinvointialue ja sen sosiaalipalve-

lut, terveys-, asumis- ja työllisyyspalvelut sekä Kela (vrt. päihdehuoltolaki 9 §; ks. Määttä & Keskitalo 2014). Julkisen ja kolmannen sektorin palveluja sekä vertaisryhmätoiminnan eri muotoja, kanavia ja yhteystietoja koskevan informaation saamiseen (ks. Poikonen & Kekoni 2019, 71–72) tulisi päihdeongelmasta eroon pyrkivillä henkilöillä olla mahdollisuus ennakoivasti jo laituskuntoutusjakson aikana.

Viranomaisten välistä yhteistyötä ja sen myötä päihteitä ongelmallisesti käyttäneiden henkilöiden toipumista edistäisi esimerkiksi eri toimijoiden yhteinen sähköinen palvelualusta. Se saattaisi mahdollistaa monenlaisia palveluja tarvitsevan asiakkaan yksilöllisen tilanteen tarkastelun ja palvelujen, huomioiden myös kolmannen sektorin ja vertaistojien palvelut, koordinoinnin (ks. Melamed ym. 2020; Sosiaalibarometri 2021, 84). Bruce S. Liese ja Corey M. Monley (2021) toteavat, että etukäteen varautuminen, eri sidosryhmien ja vapaaehtoisten toimijoiden mukaan ottaminen sekä etäyhteydellä toimivat ja helposti käytettävät alustat helpottaisivat pandemiatilanteessa tarvittavan tuen siirtämistä sähköisiin välineisiin.

Useat selvitykset toteavat, että päihdepalveluissa tarvitaan vahvaa koordinaatiota. Se mahdollistaisi suunnitelmallisen ja yksilöllisen kuntoutusprosessin, jossa asiakas tietää hänen asioistaan vastaavan henkilön. (Esim. Wahlbeck ym. 2018, 82–83; Sosiaalibarometri 2020, 94.) Sosiaalihuoltolaki asettaa tämän yhteensovittamistehtävän sosiaalityöntekijöille. Heidän koordinaativastuunsa päihteitä ongelmallisesti käyttävien sosiaalihuollon asiakkaiden osalta ei kuitenkaan aina toteudu. Päihteitä ongelmallisesti käyttävällä henkilöllä sosiaalihuoltolain tarkoittama omatyöntekijä on harvemmin sosiaalityöntekijä. (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019.)

Reija Paananen kumppaneineen (2019) toteaa, että vastuutyöntekijämalliin panostus voisi vähentää mielenterveys- ja päihteitä käyttävien asiakkaiden syrjäytymistä erityisesti monenlaisen tuen tarpeessa olevien nuorten osalta. Vastuutyöntekijän tulisi olla asiakkaan tavoitettavissa perinteisten yhteydenpitovälineiden ja modernimpien pikaviestimien kautta ilman suuria viiveitä. Työntekijöiden vaihtuessa uudella omatyöntekijällä tulisi olla velvoite ottaa ensimmäinen kontakti omiin asiakkaisiin, jotta tuen tarpeessa olevat asiakkaat eivät henkilövaihdosten vuoksi putoaisi palvelujen ulkopuolelle.

Vuosina 2015–2016 toteutuneiden erilaisten hyvinvointiin ja koulutukseen liittyvien palvelujen kuntakokeilujen perusteella yksilötasolla tarvelähtöisesti rakennetut palvelusuunnitelmat mahdollistavat oikeiden palvelujen ja tuen kohdistamisen erityisesti eri ammattilaisten palveluja tarvitseville asiakkaille. Yhteiset monialaiset suunnitelmat lisäävät toimijoiden ymmärrystä asiakkaan tilanteesta ja selkeyttävät ammattilaisten rooleja, ja myös asiakas saa prosessissa aktiivisen roolin. (Ks. Manssila & Koivisto 2017, 14.) Koronapandemiasta saatujen kokemusten, suunnitteilla olevien päihdepalveluja koskevien lakimuutosten kuten myös sosiaali- ja terveystalouden uudistuksen myötä olisi erinomainen tilaisuus päivittää päihteitä ongelmallisesti käyttävien palvelut 2000-luvun vaatimukseen (ks. López-Pelayo 2020; Partanen 2021). Laitoskuntoutuksessa riittävään ja suunnitelmalliseen jatkohoitoon panostus on investointi tulevaisuuteen, joka todennäköisesti maksaa itsensä takaisin.

Päihteitä ongelmallisesti käyttäville ihmisille sosiaalisen etäisyyden lisääntyminen palveluissa ja vertaistuessa on kärjistänyt ongelmia sekä yksilöiden että palvelujärjestelmän tasolla. Sosiaalihuoltolaki (8 §) edellyttää, että erityisen tuen tarpeessa olevien asiakasryhmien hyvinvointia on seurattava ja palveluja kehitettävä vastaamaan paremmin olemassa oleviin tarpeisiin. Päihteiden käyttäjien osalta asiakaskunnan moninaisuuden huomioivien helppokäyttöisten ja tietoturvallisten digitaalisten palvelujen kehittäminen on tarpeen.

Sosiaalihuoltolain 7 § edellyttää rakenteellista sosiaalityötä eli sosiaalihuollon toimijoiden, yksityisten palveluntuottajien ja järjestöjen asiantuntijuuden hyödyntämistä palvelu- ja tukivalikoiman kehittämisessä (THL 2022). Organisaatorajat ylittävä yhteistyö on tarpeellista, jotta päihteiden käyttäjistä ja päihdeongelmasta toipuvista henkilöistä ei tule unohdettu asiakasryhmä kehitettäessä yhteiskuntaa ja sen palveluja koronapandemian kriittisimmän vaiheen jälkeisessä todellisuudessa. Myös julkisten palveluiden ulkopuolella toimivien vertaisyhteisöjen merkitys on tunnistettava ja annettava toiminnan mahdollistavaa tukea yhteiskunnallisten kriisien aikana.

Kirjallisuus

- Ahonen, Aune & Manssila, Jaana & Pekkarinen, Heidi & Pesonen, Tiia (2020) Koronaepidemian vaikutukset sosiaalipalveluihin. Selvitys 7.5.2020. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry.
- Bassuk, Ellen L. & Hanson, Justine & Greene, R. Neil & Richard, Molly & Laudet, Alexandre (2016) Peer-delivered recovery support services for addictions in the United States: A systematic review. *Journal of Substance Abuse Treatment* 63 (Apr), 1–9.
- Beaunoyer, Elisabeth & Dupéré, Sophie & Guitton, Matthieu J. (2020) COVID-19 and digital inequalities: Reciprocal impacts and mitigation strategies. *Computers in Human Behavior* 111 (2020), 106424.
- Columb, David & Hussain, Rehan & O’Gara, Colin (2020) Addiction psychiatry and COVID-19: Impact on patients and service provision. *Irish Journal of Psychological Medicine* 37 (3), 164–168.
- DeJong, Cornelis & DeJong-Verhagen, Janine & Pols, Robert & Verbrugge, C. & Baldacchino, Alexander (2020) Psychological impact of the acute COVID-19 period on patients with substance use disorders: We are all in this together. *Basic and Clinical Neuroscience* 11 (2), 207–216.
- De Leon, George (2010) The therapeutic community: A recovery-oriented treatment pathway and the emergence of a recovery-oriented integrated system. Teoksessa Margaret Malloch & Rowdy Yates (toim.) *Tackling addiction: Pathways to recovery*. Jessica Kingsley Publishers, 70–83.
- Duffy, Paul & Baldwin, Helen (2013) Recovery post treatment: Plans, barriers and motivators. *Substance Abuse Treatment, Prevention and Policy* 8 (6), 1–12.
- Dunlop, Adrian & Lokuge, Buddhima & Masters, Debbie & Sequeira, Marcia & Saul, Peter & Dunlop, Grace & Ryan, John & Hall, Michelle & Ezard, Nadine & Haber, Paul & Lintzeris, Nicholas & Maher, Lisa (2020) Challenges in maintaining treatment services for people who use drugs during the COVID-19 pandemic. *Harm Reduction Journal* 17 (1), 1–7.
- Enns, Aganeta & Pinto, Adena & Venugopal, Jeyasakthi & Grywacheski, Vera & Gheorghe, Mihaela & Kakkar, Tanya & Farmanara, Noushon & Deb, Bhumi-mika & Noon, Amy & Orpana, Heather (2020) Substance use and related harms in the context of COVID-19: A conceptual model. *Health Promotion and Chronic Disease Prevention in Canada. Research, Policy and Practise* 40 (11/12), 342–349.
- Farkas, Kathleen J. & Romaniuk, J. Richard (2020) Social work, ethics and vulnerable groups in the time of coronavirus and Covid-19. *Society Register* 4 (2), 67–82.

- Harrikari, Timo & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura & Ovaskainen, Sanna (2021) Pandemic and social work: Exploring Finnish social workers' experiences through a SWOT analysis. *British Journal of Social Work* 51 (5), 1644–1662.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2015) Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus.
- Jemberie, Wossenseged Birhane & Stewart Williams, Jennifer & Eriksson, Malin & Grönlund, Ann-Sofie & Ng, Nawi & Blom Nilsson, Marcus & Padyab, Mojgan & Priest, Kelsey Caroline & Sandlund, Mikael & Snellman, Fredrik & McCarty, Dennis & Lundgren, Lena M. (2020) Substance use disorders and COVID-19: Multi-faceted problems which require multi-pronged solutions. *Frontiers in Psychiatry* 11 (714).
- Johannessen, Dagny Adriaenssen & Nordfjærn, Trond & Geirdal, Amy Øster-tun (2020) Substance use disorder patients' expectations on transition from treatment to post-discharge period. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 37 (3), 208–226.
- Jormanainen, Vesa & Heponiemi, Tarja & Henriksson, Markus & Jolkkonen, Juha & Kahri, Pekka & Kaikkonen, Risto & Kujala, Sari & Lahdensuo, Kaisla & Rotonen, Mikko & Salovaara, Timo & Saranto, Kaija (2020) Koronaepidemian ja rajoitustoimien vaikutukset palvelujärjestelmään. Teknologiat ja sähköiset palvelut. Teoksessa Laura Kestilä, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. *Asiantuntija-arvio, syksy 2019. Raportti 14/2020*. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 135–143.
- Karjalainen, Pekka (2020) Muutoksiin taipuva sosiaalityö poikkeusoloissa. Teoksessa Lea Suoninen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) *Sosiaaliala uudistuu. Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä. Huoltaja-säätiön julkaisu*, Helsinki 2020, 249–268.
- Kedia, Satish K. & Schmidt, Michael & Dillon, Patrick J. & Arshad, Hassan & Yu, Xinhua (2021) Substance use treatment in Appalachian Tennessee amid COVID-19: Challenges and preparing for the future. *Journal of Substance Abuse Treatment* 124 (2021), 108270.
- Kelly, John F. & Stout, Robert L. & Greene, M. Claire & Slaymaker, Valerie (2014) Young adults, social networks, and addiction recovery: Post treatment changes in social ties and their role as a mediator of 12-step participation. *PloS One* 9 (6), e100121.
- Kleykamp, Bethea A. & Guille, Constance & Barth, Kelly S. & McClure, Erin A. (2020) Substance use disorders and COVID-19: The role of telehealth in treatment and research. *Journal of Social Work Practice in the Addictions* 20 (3), 248–253.

- Krippendorff, Klaus (2013) *Content analysis: An introduction to its methodology*. 3. painos. Thousand Oaks, CA: Sage, 2013.
- Kuusisto, Katja & Kallioma-Puha, Laura (2019) Päihdeongelman asiakkaan asema ja oikeudet - Mitä sosiaalihuoltolain uudet välineet tarkoittavat päihdehuollossa? Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 83–113.
- Liese, Bruce S. & Monley, Corey M. (2021) Providing addiction services during a pandemic: Lessons learned from COVID-19. *Journal of Substance Abuse Treatment* 120 (2021), 108156.
- López-Pelayo, Hugo & Aubin, Henri-Jean & Drummond, Colin & Dom, Geert & Pascual, Francisco & Rehm, Jürgen & Saitz, Richard & Scafato, Emanuele & Gual, Antoni (2020) “The post-COVID era”: Challenges in the treatment of substance use disorder (SUD) after the pandemic. *BMC Medicine* 18 (1), 1–8.
- Manssila, Sonja & Koivisto, Juha (2017) Kuntakokeiluilla parempia ratkaisuja. Innokylän innovaatiokatsaus. Työpöytä 29/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Manuel, Jennifer I. & Yuan, Yeqing & Herman, Daniel & Svikis, Dace & Nichols, Obie & Palmer, Erin & Deren, Sherry (2017) Barriers and facilitators to successful transition from long-term residential substance abuse treatment. *Journal of Substance Abuse Treatment* 74 (Mar), 16–22.
- Melamed, Osnat C. & Hauck, Tanya S. & Buckley, Leslie & Selby, Peter & Mulsant, Benoit H. (2020) COVID-19 and persons with substance use disorders: Inequities and mitigation strategies. *Substance Abuse* 41 (3), 286–291.
- Mellis, Alexandra M. & Potenza, Marc N. & Hulse, Jessica N. (2021) COVID-19-related treatment service disruptions among people with single- and polysubstance use concerns. *Journal of Substance Abuse Treatment* 121 (2021), 108180.
- Mesiäislehto, Merita & Kivipelto, Minna & Hiilamo, Heikki (2021) Social workers’ perceptions on clients’ service needs and social work practices during the COVID-19 pandemic. *Journal of Comparative Social Work* 16 (2), 9–35.
- Mishna, Faye & Milne, Elizabeth & Bogo, Marion & Pereira, Luana F. (2020) Responding to COVID-19: New trends in social workers’ use of information and communication technology. *Clinical Social Work Journal* 49 (4), 484–494.
- Moos, Rudolf H. (2011) Processes that promote recovery from addictive disorders. Teoksessa William L. White & John F. Kelly (toim.) *Addiction recovery management. Theory, research and practice*. Humana Press, 45–66.
- Määttä, Anne & Keskitalo, Elsa (2014) Ulkoringiltä sisärinkiin. Kumuloitu-

- neista ongelmista kärsivät nuoret aikuiset pirstaleisessa palvelujärjestelmässä. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2), 197–207.
- Nguyen, Minh Hao & Hargittai, Eszter & Marler, Will (2021) Digital inequality in communication during a time of physical distancing: The case of COVID-19. *Computers in Human Behavior* 120 (2021), 106717.
- Paananen, Reija & Surakka, Anne & Kainulainen, Sakari & Ristikari, Tiina & Gissler, Mika (2019) Nuorten aikuisten syrjäytymiseen liittyvät tekijät ja sosiaali- ja terveystalouden ajoittuminen. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 56 (2), 114–128.
- Pagano, Anna & Hosakote, Sindhu & Kapiteni, Kwinoja & Straus, Elana R. & Wong, Jessie & Guydish, Joseph R. (2021) Impacts of COVID-19 on residential treatment programs for substance use disorder. *Journal of Substance Abuse Treatment* 123 (2021), 108255.
- Partanen, Airi (2021) Päihdehuolto osana sosiaali- ja terveydenhuollon uudistusta ja strategista ohjausta. Teoksessa Olavi Kaukonen & Kristiina Kuussaari (toim.) Päihdepalveluiden yhteiskunnalliset haasteet. Raportti 2/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 91–107.
- Partanen, Airi & Suvisaari, Jaana (2020) Koronaepidemian ja rajoitustoimien vaikutukset palvelujärjestelmään. Päihde- ja mielenterveyspalvelut. Teoksessa Laura Kestilä, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, syksy 2019. Raportti 14/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 89–94.
- Peltola, Mikko & Kokko, Petra & Korajoki, Merja (2020) Koronaepidemian ja rajoitustoimien vaikutukset palvelujärjestelmään. Erikoissairaanhoidon toteutumaton palvelutuotanto 2020. Teoksessa Laura Kestilä, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, syksy 2019. Raportti 14/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 130–134.
- Poikonen, Heidi & Kekoni, Taru (2019) Asiakkaan oikeudet ja niihin vaikuttavat tekijät päihdepalveluissa. Teoksessa Aini Pehkonen, Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 49–82.
- Päihdehuoltolaki 41/1986. www.finlex.fi
- Smith, Emma & Carter, Melody & Walklet, Elaine & Hazell, Paul (2021) Investigating the experiences of individuals in recovery from problem substance use and their perceptions of the COVID-19 pandemic. *Drugs and Alcohol Today* 22 (1), 17–27.
- Sosiaalibarometri 2020 (2020) Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen,

- Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi. SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry. Helsinki 2020.
- Sosiaalibarometri 2021 (2021) Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia. Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus. SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry. Helsinki 2021.
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014. www.finlex.fi
- STM Sosiaali- ja terveysministeriö (2020) Sosiaali- ja terveysministeriön ohje: COVID-19 aiheuttaman poikkeustilan huomioiminen perustason sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen toiminnassa. Ohje 16.4.2020, korvaa 20.3.2020 annetun ohjeen. STM.
- Sun, Yan & Li, Yangyang & Bao, Yanping & Meng, Shiqiu & Sun, Yankun & Schumann, Gunter & Kosten, Thomas & Strang, John & Lu, Lin & Shi, Jie (2020) Brief report: Increased addictive internet and substance use behavior during the COVID-19 pandemic in China. *The American Journal on Addictions* 29 (4), 268–270.
- THL Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2020) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntijarvio, syksy 2019. Laura Kestilä, Vuokko Härmä & Pekka Rissanen (toim.) Raportti 14/2020. Helsinki: THL.
- THL Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2022) Esimerkkejä rakenteellisesta sosiaalityöstä. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/hyvinvointijohtaminen/alueellinen-hyvinvointijohtaminen/esimerkkeja-rakenteellisesta-sosiaalityosta> Luettu 7.1.2022.
- Tiirinki, Hanna & Tynkkynen, Liina-Kaisa & Sovala, Markus & Atkins, Salla & Koivusalo, Meri & Rautiainen, Pauli & Jormanainen, Vesa & Keskimäki, Ilmo (2020) COVID-19 pandemic in Finland – Preliminary analysis on health system response and economic consequences. *Health Policy and Technology* 9 (4), 649–662.
- Timpson, Hannah & Eckley, Lindsay & Sumnall, Harry & Pendlebury, Marissa & Hay, Gordon (2016) “Once you’ve been there, you’re always recovering”: Exploring experiences, outcomes, and benefits of substance misuse recovery. *Drugs and Alcohol Today* 16 (1), 29–38.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Vanderplasschen, Wouter & Bloor, Michael & McKeganey, Neil (2010) Long-term outcomes of aftercare participation following various forms of drug abuse treatment in Scotland. *Journal of Drug Issues* 40 (3), 703–728.
- Wahlbeck, Kristian & Hietala, Outi & Kuosmanen, Lauri & McDaid, David

- & Mikkonen, Juha & Parkkonen, Johannes & Reini, Kaarina & Salovuori Samuel & Tourunen, Jouni (2018) Toimivat mielenterveys- ja päihdepalvelut. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 89/2017.
- Wilska, Terhi-Anna & Sirola, Anu & Nuckols, Julia & Nyrhinen, Jussi (2021) Koronavuosi kolmessa maassa. Tutkimus COVID-19-pandemian arkeen, kulutukseen ja digikäyttäytymiseen Suomessa, Ruotsissa ja Iso-Britanniassa. Julkaisut 213/2021. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Virtanen, Lotta & Kaihlanen, Anu-Marja & Isola, Anna-Maria & Laukka, Elina & Heponiemi, Tarja (2021) Mielenterveyskuntoutujien kokemuksia etäpalveluiden hyödyistä COVID-19-aikakaudella: Laadullinen kuvaileva tutkimus. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 58 (3), 266–283.
- Zolnikov, Tara Rava & Furio, Frances (2021) First responders and social distancing during the COVID-19 pandemic. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment* 31 (1–4), 244–253.

9 Sosiaalialan työn kiihtyvyys COVID-19-pandemian seurauksena

*Vera Fiorentino, Timo Harrikari, Sanna Saraniemi
& Marjo Romakkaniemi*

Johdanto

Työelämän monimuotoistumista ja muutosta on tutkittu yhteiskuntatieteissä runsaasti. Työelämän on todettu kiihtyneen ja työn intensifioituneen (Green & McIntosh 2001; Mauno ym. 2022). Eri-tyisesti asiantuntijatehtävät irtautuvat teknologisen ja digitaalisen kehityksen myötä yhä enemmän ajasta ja paikasta, henkilökohtaistuvat ja työaikanormit lientyvät. Työ tapahtuu enenevässä määrin muualla kuin työpaikalla ja epätyypillisinä aikoina. Työn, perhe-elämän ja vapaa-ajan väliset rajat hälventyvät. (Felstead & Henseke 2017; Pyöriä ym. 2019.) Työelämälle on ominaista jatkuva muutos, epävarmuus ja kiihtyvyys (Rosa 2013; Kubicek ym. 2015; Mauno ym. 2022) sekä odotus työntekijöiden proaktiivisuudesta (Hou & Huang 2021). Julkisiin palveluihin kohdistuu entistä enemmän kustannustehokkuutta, palveluiden laadukkuutta ja toiminnan vaikuttavuutta koskevia odotuksia (Kubicek ym. 2015). Myös sosiaalialalla tämän tyyppiset muutosvaateet tulevat esiin sosiaalityöntekijöiden työoloihin ja työhyvinvointiin liitty-

vässä tutkimuksessa (esim. Mänttari–van der Kuip 2015a; 2015b; 2020). Saija Maunon ja kollegoiden (2022, 31) tutkimuksen mukaan COVID-19-pandemia kiihdytti entisestään työn muutosta etätöiden ja siihen kytkeytyvän teknologisoitumisen myötä.

COVID-19-pandemia merkitsi sosiaalialan työlle uudenlaisia riskejä sekä muutoksia ja haasteita. Se haastoi sosiaalialan työn johtamisjärjestelmän, totutut toimintamallit sekä työntekijöiden suhteen oman työnsä tekemiseen. (Harrikari ym. 2021; Romakkaniemi ym. 2021.) Poikkeusolosuhteet vaikeuttivat erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asemaa (Eronen ym. 2020), mikä haastoi myös oikeudenmukaisuuden ja ihmisten välisen tasa-arvon toteutumisen sekä ihmisten elämän ja elinkeinojen jatkuvuuden (Banks ym. 2020; Kushtanina & Vinel 2020; Harrikari ym. 2021). Sosiaalialalla jouduttiin pandemian alkuvaiheessa pohtimaan asiakkaiden tapaamisiin liittyviä kysymyksiä, kuten sitä, keitä oli välttämätöntä tavata kasvokkain, keitä oli mahdollista tavata etäyhteyksien välityksellä ja keiden tapaamista oli mahdollista siirtää pandemian jälkeiseen aikaan. Kasvokkaisten tapaamisten väheneminen herätti työntekijöissä epävarmuutta ja huolta siitä, tulivatko avuntarpeessa olevat ihmiset kohdatuiksi ja saivatko he tarvitsemansa palvelut. (Harrikari ym. 2021.)

Uudenlaisen terveystilan synnyttämän yhteiskunnallisen epävarmuuden ja viruksen leviämisen torjumiseksi asetettujen rajoitusten tuottama tilannetta sosiaalialalla voi kuvata *liminaaliksi*; eräänlaiseksi välitilaksi, jossa entiset toimintamallit ja toiminnan rakenteet eivät toimi, mutta uusia päteviksi todettuja toimintatapoja ei vielä ole. Liminaali-tila kuvautuu epävarmuuden ja epämukavuuden tilaksi, tilana tilojen välissä. Toisaalta liminaali-tila on myös muutoksen mahdollistava tila, jossa aiempia toimintamalleja on mahdollista kyseenalaistaa ja tilanteita ratkaista uudella, aiemmista poikkeavilla tavoilla. (Turner 1969; Wilson ym. 2021.) Nopeat, pandemiaolosuhteisiin liittyvät toimintatapamuutokset vaikuttavat olleen niin sosiaalipalveluiden asiakkaille, työntekijöille kuin organisaatioillekin paitsi kuormittavia, myös avanneen mahdollisuuksia työn sisältöjen ja toteuttamisen kriittiseen tarkasteluun sekä rohkeaan uudistamiseen (Harrikari ym. 2021). Poikkeusolosuhteet käynnistävät keskustelun ”uudesta normaalista”, mutta sen sisältöjä ei vielä keväällä 2020 koronapandemian alkaessa ollut mahdollista hahmottaa.

Tarkastelemme tässä tutkimuksessa pandemian tuottamaa muutosta sosiaalialan työssä työn kiihtyvyyden näkökulmasta. Kiihtyvyys on seurausta yhteiskunnallisesta sosiaalisesta kiihtyvyydestä. (Ks. Rosa 2013; Ulferts ym. 2013; Kubicek ym. 2015.) Hartmut Rosa (2013, 65) viittaa sosiaalisella kiihtyvyydellä (*social acceleration*) modernin yhteiskunnan aikarakenteisiin ja niiden muutoksiin, joiden perusta on teknologisessa, sosiaalisessa ja elämän tahtiin liittyvissä muutoksissa. Sosiaalinen kiihtyvyys johtaa työelämän kontekstissa työn intensifioitumiseen (*job intensification*) eli työn kiihtyviin rytmeihin (Rosa 2013; Korunka ym. 2015). Käytämme tutkimuksessamme työn kiihtyvyyden käsitettä tarkastellessamme työn intensiteetin kasvua ja sosiaalisen kiihtyvyyden käsitettä viitatessamme laajempaan yhteiskunnalliseen kiihtyvyyden ilmiöön. Olemme kiinnostuneita tässä tutkimuksessa siitä, millä tavoin kiihtyvyys ja työn intensifioituminen mahdollisesti näyttäytyvät sosiaalialan työssä pandemiaolosuhteissa.

Bettina Kubicekin ja kumppaneiden (2015) mukaan työn intensiteetin kasvu ilmenee työntekijöihin kohdentuvina kasvavina vaatimuksina sekä työntekijöiden kokemina aikapaineina (myös Ulferts ym. 2013; Korunka ym. 2015). Työn kiihtyvyys ja työn intensifioituminen liittyvät myös sosiaalialan työhön, jossa oli jo ennen pandemiaa havaittavissa työtahteja kiihdyttäviä tekijöitä. Pandemiaolosuhteet toivat työhön uudenlaista intensiteettiä, kun työntekijät joutuivat pohtimaan muuttuneessa toimintaympäristössä ja uudenlaisten riskien uhatessa toimintatapojaan (Harrikari ym. 2021; Romakkaniemi ym. 2021).

Tarkastelemme tutkimuksessamme sosiaalialan työntekijöiden käsityksiä siitä, millaisia muutoksia COVID-19-pandemian ensimmäisen ja toisen aallon (kevät ja syyskuu 2020) aikana sosiaalialan työssä tapahtui. Käytämme sosiaalialan työn käsitettä kuvatessamme sosiaalipalveluissa toimivien eri ammattilaisten työtä, ja sosiaalityötä, kun tarkasteltavana ovat pelkästään sosiaalityöntekijät. Tutkimuskysymyksemme ovat: 1) *miten sosiaalialan ammattilaiset arvioivat työnsä kiihtyneen pandemiaolosuhteissa?* ja 2) *millaiset tekijät ovat yhteydessä sosiaalialan ammattilaisten arviointiin työnsä kiihtyvyydestä ja sen muutoksesta?* Tutkimusaineistomme ovat kesällä 2021 keräämämme kyselyvastaukset. Kyselyssä kartoitimme sosiaalialan työntekijöiden käsityksistä pandemian vaikutuksista työhön ja työnkuvaan, asiakkaiden tilanteisiin ja heille tarjottaviin palveluihin, työhyvinvointiin ja työturvallisuuteen.

Aloitamme luvun kuvaamalla sosiaalialan työtä pandemian kontekstissa ja jatkamme esittelemällä Hartmut Rosan (2013) kolmeen ulottuvuuteen jaettua sosiaalisen kiihtyvyyden teoriaa. Tarkastelemme myös työn intensifioitumisen käsitettä sekä sen suhdetta sosiaalityöhön erityisesti kriiseissä ja pandemiaolosuhteissa. Tämän jälkeen siirrymme tutkimuksen toteutuksen kuvaamisen kautta tutkimustuloksiin. Luomme tulososassa mallin kiihtyvyyden kokemukselle altistavista ja siltä suojaavista tekijöistä. Päättämme luvun johtopäätösosoon, jossa arvioimme tutkimuksemme tuottamia tuloksia aiemman tutkimuksen perusteella.

Sosiaalialan työ pandemiaoloissa

Koronapandemian leviämällä Suomeen, poikkeusolojen julistamisella (Valmiuslaki 2011/1552) ja rajoitusten asettamisella oli merkittäviä vaikutuksia sekä sosiaalipalveluiden tuottamiseen, sosiaalialan työntekijöiden työhön, että sosiaalipalveluiden käyttäjien jokapäiväiseen elämään. Sosiaalialan työssä oli nopeasti mukautettava toimintaa tilanteen edellyttämällä tavalla. Koulujen sulkeminen, etäopetukseen siirtyminen, palveluiden rajoitukset ja etäasiointi herättivät sosiaalipalveluiden työntekijöiden huolen: Sosiaalialan ammattilaiset ennakoivat lastensuojelun tarpeen ja lapsiperheiden palveluiden asiakasmäärien kasvavan. Ikäihmisten palveluiden, kotihoidon, kotipalveluiden sekä asumispalveluiden asiakkaiden mahdollisuudet saada palveluita heikentyivät. Yhteydenotot sosiaalipäivystyksiin lisääntyvät erityisesti iäkkäiden, lasten ja läheisten tarpeisiin, yksinäisyyteen, päihteisiin ja mielenterveyden haasteisiin sekä toimeentuloon liittyen. (Eronen ym. 2020; Kivipelto ym. 2020b.) Sosiaalialan työntekijöillä oli samanaikaisesti sekä huoli asiakkaiden pärjäämisestä että palveluiden järjestämisestä eettisesti kestäväällä tavalla (Ahonen ym. 2020). Sosiaalialan työntekijöitä voidaan pitää etulinjan kriisityöntekijöinä suhteessa haavoittuvassa asemassa eläviin ihmisiin. Pandemiaolosuhteissa sosiaalipalveluissa kohdattiin pandemian ja rajoitustoimien ihmisille tuottamia vakavia seurauksia. Pandemia lisäsi-kin tarvetta työskennellä ihmisten sosiaalisten oikeuksien toteutumisen, yhdenvertaisuuden, palveluiden saatavuuden ja saavutettavuuden eteen. (Harrikari ym. 2021.)

Sosiaalipalveluiden roolista tai merkityksestä kriisitilanteissa ei ole kotimaista tutkimusta. Sosiaalityötä kriiseissä ja katastrofeissa on kuitenkin tutkittu laajasti; sosiaalityön merkityksellisyys kriiseihin valmistautumisessa, niihin vastaamisessa ja niistä toipumisessa todetaan useissa tutkimuksissa (esim. Mathbor 2007; Rapeli 2017; Banks ym. 2020). Kriisisosiaalityön tutkimus käsittelee sosiaalityön valmiutta ja toimintaa katastrofitilanteissa ja niiden jälkeen sekä katastrofien ihmisille aiheuttamien vaikutusten lieventämisestä ja toipumisen edistämistä. Lisäksi tutkimuksessa korostuu adaptiivista kapasiteettia tukevien resurssien mobilisointi. (Rapeli 2017; Wang 2021.) Keskeisiksi sosiaalityön tehtäviksi määrittyvät yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen hyvinvoinnin tukeminen ja saatavilla olevien resurssien hyödyntäminen asiakkaiden erilaisissa tarpeissa (Yueh-Ching 2003). Nämä tehtävät korostuivat myös pandemiaan kytkeytyvässä sosiaalityössä (Romakkaniemi ym. 2021), mutta pandemia tuotti myös erityisiä vaateita sosiaalipalveluiden toteuttamiselle ja sisällöille.

Tutkimusta COVID-19-pandemian vaikutuksista sosiaalityöhön alkaa olla lisääntyvässä määrin, esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden resilienssin, sosiaalisen tuen ja työyhteisöjen (Cook ym. 2020) sekä työhyvinvoinnin (McFadden ym. 2021) näkökulmista, ”sosiaalisen” asemasta (Aluffi Pentini & Lorenz 2020; Wang ym. 2021) sekä digitaalisten välineiden hyödyntämisen näkökulmasta (Christensen ym. 2021; Mishna ym. 2012). Sarah Banks ja kirjoittajakumppanit (2020) tarkastelevat eettisiä ristiriitoja pandemiaolosuhteissa tehtävässä sosiaalityössä ja Sarah Pink kumppaneineen (2020) lastensuojelun toteutumista etätyön oloissa. Kotimainen pandemiaa käsittelevä tutkimus kytkeytyy sosiaalityöntekijöiden työhyvinvointiin (Finell & Vainio 2020), työyhteisöihin (Saraniemi ym. 2022), sosiaalityöntekijöiden kokemuksiin pandemian alkuvaiheessa (Harrikari ym. 2021), sosiaalityön positioihin (Romakkaniemi ym. 2021) sekä sosiaalityön siirtymiseen pandemiaoloissa digitaalisiin välinein toteutettavaksi (Fiorentino ym. 2022). Merita Jokela ja kollegat (2021) tarkastelevat sosiaalityön aikuisasiakkaiden palvelujen saatavuutta pandemian aikana. Talentia ry:n toteuttamassa kyselytutkimuksessa selvitetään sosiaalialan korkeakoulutettujen näkemyksiä koronaviruspandemian merkityksistä asiakkaiden oikeusturvaan ja palveluiden toteutumiseen sekä työntekijöiden työoloihin ajalta 27.4.–

4.5.2020 (Ahonen ym. 2020). Kaiken kaikkiaan aiempi tutkimus tuottaa kuvaa sosiaalityön ja sen ammatillisen pääoman merkittävydestä kriiseihin vastaamisessa ja niistä toipumisessa.

Työn kiihtyvyys sosiaalialan työssä

Työelämän muutos on sidoksissa laajempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen, jota Hartmut Rosa (2013) kuvaa sosiaalisen kiihtyvyyden käsitteellä. Sen mukaan sosiaalinen kiihtyvyys muodostuu kolmesta sosiaalisen kiihtyvyyden kehän muodostavasta ulottuvuudesta: teknologisesta kiihtyvyydestä, sosiaalisen muutoksen kiihtyvyydestä sekä elämän tahdin kiihtyvyydestä. Nämä ulottuvuudet ovat dynaamisessa suhteessa keskenään ja kullekin ominaiset toimintatavat johtavat toistensa keskinäiseen vahvistamiseen. (Mt.)

Teknologinen kiihtyvyys on uusien teknologioiden kehittymisen ja käyttöönoton myötä syntyvää kiihtyvyyttä (Rosa 2013, 71). Uudenlaiset teknologiat mahdollistavat tiedon nopeamman siirron ja prosessoinnin ja työn tekeminen irtoaa perinteisistä työpaikoista mahdollistaen jatkuvan saatavilla olon. Informaatioteknologia muokkaa sosiaalisia käytäntöjä ja kommunikaatiotapoja. Tekniset innovaatiot vaikuttavat täten sosiaalisiin rakenteisiin ja käytäntöihin kiihdyttäen sosiaalista muutosta. Sosiaalisen muutoksen aiheuttama kiihtyvyys tarkoittaa sosiokulttuurista muutosta, käytäntöjen, rakenteiden sekä sosiaalisten suhteiden muutosta ja muutoksen kiihtyvää tahtia. (Mt., 74–75.)

Teknologinen kiihtyvyys on ilmennyt sosiaalialalla jo ennen pandemiaa uusien tekniikoiden ja ohjelmien oppimisen tarpeena, mutta myös tarpeena kehittää substanssiin kiinnittyvää teknologista osaamista. Teknologinen kehitys tuottaa muutoksia ajanhallintaan, tiedonhallintaan ja viestintään, ja se avaa mahdollisuuksia uudenslaisiin asiakastyön ja yhteistyön areenoihin sekä vahvistaa sosiaalipalveluiden saatavuutta. (Kairala 2018, 213–214; Christensen ym. 2021.) Teknologian tarjoamia mahdollisuuksia ei kuitenkaan vielä täysin hyödynnetä. Anna-Maija Pyykösen (2021, 213–215) tutkimuksen mukaan sosiaalityöntekijät suhtautuvat digitalisaatioon pääasiassa myönteisesti (myönteinen tai erittäin myönteinen kanta 69 %), mutta he ovat käyttäneet sovelluksia lähinnä työn

hallintaan liittyvänä välineenä, kuten yhteydenpidossa yhteistyökumppaneiden kanssa (87 %), ammatillisessa tiedonhaussa (61 %) ja asiakastiedon hallinnassa (40 %). Kyselyhetkellä sosiaalityöntekijöistä 67 prosenttia ilmoitti, ettei käytä asiakastapaamisissa digitaalista viestintää koskaan tai vain 1–2 kertaa kuukaudessa.

Sosiaalialan työssä sosiaalisen kiihtyvyys ilmenee yhtäältä asiakkaiden elämäntilanteiden muutoksina ja toisaalta asiakasmäärien muutoksina, mutta myös työn tekemiseen liittyvinä muutostarpeina. Sosiaalityön ydin on sen eetoksessa, ihmisarvon ja ihmisten välisen tasa-arvoisuuden ja oikeudenmukaisuuden puolustamisessa. Erilaisissa muutoskohdissa näiden toteutumisen tulee usein pohdittavaksi. Sosiaalialan työssä teknologinen kiihtyvyys pakottaa työntekijät pohtimaan työn arvoperustaa ja työntekijän eettistä toimijuutta sekä tunnistamaan teknologisten innovaatioiden ja digitalisaation eettisiä haasteita ja niiden suomia mahdollisuuksia (Kivistö 2019). Judy Wajcman (2018, 171) korostaakin teknologian sosiaalista luonnetta: se esiintyy aina jossain kontekstissa muokaten työtä ja työelämää, elämän tahtia ja sosiaalisia rakenteita ollen sidoksissa siihen kulttuuriin, jossa se esiintyy.

Elämän tahdin kiihtyminen tarkoittaa erilaisten toimintojen ja kokemusten ajallista tiivistymistä (*compression of actions and experiences*) eli yhä enemmän toimintoja yhä lyhyemmässä ajassa. Lisääntyvä aikaa säästävä teknologia paradoksaalisesti kiihdyttää arjen tahtia ja vähentää vapaa-aikaa (Wajcman 2018, 169). Hartmut Rosa (2013, 78, 128–129) esittää neljä strategiaa, joiden avulla elämän tahtia on mahdollista kiihdyttää: asioiden tekeminen nopeammin, useampien asioiden tekeminen samanaikaisesti (*multitasking*), taukojen lyhentäminen siirryttäessä toiminnasta toiseen ja väliaikojen hyödyntäminen muuhun, ja aikaa vievien toimintojen vaihtaminen lyhytkestoisempiin toimintoihin.

Elämän tahdin kiihtyvyys tarkoittaa sosiaalialan työssä määrällistä työtaakan kasvua: enemmän tehtäviä ja enemmän asiakkaita yhä nopeammin (ks. Korunka ym. 2015; Kubicek ym. 2015). Tätä ilmentää jo pitkään tunnistettu suomalaisten sosiaalityöntekijöiden ylikuormittuneisuus. Kuormittuneisuus liittyy pätevien työntekijöiden puutteeseen, työntekijöiden vaihtuvuuteen, suositukset ylittäviin asiakasmääriin, riittämättömiin resursseihin sekä työtaakan kokemukseen (Mänttari-van der Kuip 2015a, 4). Kuormittuneisuus liittyy myös lisääntyneisiin tehok-

kuusvaatimuksiin, jotka vaikeuttavat mahdollisuuksia tehdä ammattieettisesti kestävä työtä ja kaventavat sosiaalityöntekijöiden moraalista toimijuutta. Moraalisen toimijuuden rajoitteet liittyvät kontrollin ja arvioinnin lisääntymiseen, kokonaisvaltaisen auttamisen heikentymiseen, palveluprosessien pilkkoontumiseen ja lisääntyneeseen organisatoriseen tilivelvollisuuteen. Moraalinen kuormittuneisuus (*moral distress*) on yhteydessä tilanteisiin, joissa työntekijä tietää, kuinka tulisi toimia, muttei kykene niin toimimaan johtuen institutionaalisista rakenteista, kuten organisaation säästämisvelvoitteista tai muista taloudellisista perusteista. (Mänttari-van der Kuip 2020.)

Sosiaalisen kiihtyvyyden ilmenemistä työelämässä on tutkittu työn intensifioitumisen käsitteen avulla (esim. Korunka ym. 2015; Kubicek ym. 2015; Mauno ym. 2019; 2022; Minkkinen ym. 2019; Stenman ym. 2020). Taloudellinen, sosiaalinen, organisatorinen sekä ylipäätään elämän tahdin kiihtyminen vaikuttavat väistämättä työelämään. Laajassa merkityksessä työn intensifioituminen viittaa työelämän vaatimusten kasvuun ja tahdin kiihtymiseen (Rosa 2013; Mauno ym. 2022). Bettina Kubicek kollegoineen (2015, 899–900) käyttää kiihtyvyyssperäisten vaatimusten käsitettä (*acceleration-related demands*) tarkastellessaan kiihtyvyyden ja työelämän vaatimusten välistä suhdetta. Vaatimukset ilmenevät työtahdin kiristymisenä, lisääntyneinä työn suunnittelun ja päätöksenteon tarpeina, lisääntyneinä paineina urasuunnitteluun ja sitä koskevaan päätöksentekoon sekä uusien tietojen ja taitojen hankkimisen tarpeina (mt.).

Suomessa sosiaalialan työtä ei ole aiemmin tutkittu kiihtyvyyden tai työn intensifioitumisen näkökulmista. Sen sijaan sosiaalityössä ja laajemmin sosiaalialan työssä on todettu vaikuttaneen jo ennen pandemiaa tekijöitä, joita voimme tarkastella kiihtyvyyden ja työn intensifioitumisen näkökulmista (esim. Mänttari-van der Kuip 2015b; 2020; Kairala 2018; Kivistö 2019). Niin tekninen, sosiaalinen kuin elämän tahdinkin kiihtyvyys tulevat näkyviksi myös sosiaalipalveluiden käytännöissä (Kubicek ym. 2015; Harrikari & Rauhala 2019, 146–147; Christensen ym. 2021).

Brittiläisen tutkimuksen mukaan koronapandemia on lisännyt sosiaalialan kiihtyvyyttä ja työn intensiteettiä. Koronapandemian lisäämät paineet ovat vaatineet henkilöstöltä venymistä, mikä lisää stressiä ja huonontaa hyvinvointia. Kuitenkin yksilöt kohtaavat työn vaatimusten

kasvua ja stressaavia tilanteita eri tavoilla. (McFadden ym. 2021.) Suomalaiset sosiaalialan työntekijät olivat pandemian alkuvaiheessa huolissaan erityisesti lapsiperheistä, nuorista ja vanhuksista, päihde- ja/tai mielen-terveyden haasteita kohdanneista ihmisistä sekä ihmisistä, joilla ylipää-tään oli monia samanaikaisia ongelmia (Eronen ym. 2020). Uudenlaisia huolia aiheuttivat myös monien palveluiden sulut, jotka tuottivat asiak-kailla palveluiden saavuttamattomuutta ja palveluista putoamista. Lisäksi työntekijät pohtivat sitä, saivatko ihmiset riittävästi palveluita ja tuli-vatko palveluiden tarpeet huomatuiksi, kun työ toteutui monin paikoin etäyhteyksin, ilman kasvokkaisia tapaamisia työntekijöiden ja asiakkai-den välillä. Monet sosiaalialan työntekijät olivat huolissaan myös siitä, että he tietämättään altistaisivat asiakkaita virukselle tai että he tartuttai-sivat perheenjäseniään. (Harrikari ym. 2021.)

Tutkimuksen toteutus

Tutkimuksemme perustuu 1.–23.6.2021 toteuttamaamme sosiaalialan ammattilaisille suunnattuun kyselyyn, jossa selvitimme ammattilaisten käsityksiä koronapandemian vaikutuksista omaan työhön, hyvinvoin-tiin, sosiaalipalveluihin sekä sosiaalipalveluiden asiakkaiden elämänti-lanteisiin. Rajaamme tarkastelumme siihen, voidaanko sosiaalialan työn nähdä kiihtyneen koronapandemian seurauksena ja mitkä tekijät siihen ovat yhteydessä. Tutkimuksessa kysymme, *miten sosiaalialan ammattilai-set arvioivat työnsä kiihtyneen pandemiaolosuhteissa ja millaiset tekijät ovat yhteydessä sosiaalialan ammattilaisten arvioihin työnsä kiihtyvyydestä ja sen muutoksesta*. Tarkastelemme sosiaalialan työntekijöiden näkemyksiä sosi-aalialalla pandemiaolosuhteissa tapahtuneista muutoksista. Keskitymme työntekijöiden käsityksiin kiihtyvyyden ja sen tuottaman työn intensifi-oitumisen kokemuksista. Luomme mallin, jossa selvitämme aineistosta laadittujen summamuuttujien avulla tekijöitä, jotka altistavat kiihtyvyy-den kokemuksille tai toisaalta suojaavat niiltä.

Toteutimme kyselyn Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammatti-järjestö Talentia ry:n kanssa yhteistyössä. Tutkimusryhmänä laadimme kyselyn ja Talentia lähetti kyselyä koskevan esittelyn sekä sähköisen vastauslinkin koko jäsenistölleen säännöllisesti lähetettävän uutiskir-

jeen mukana. Kysely lähti 12 131 vastaanottajalle ja vastauksia saimme kaikkiaan 439 Talentian jäsenenä olevalta sosiaalityön korkeakoulutetulta (3.6 % vastaanottajista). Kyselylomake sisälsi viisi temaattista osiota, joissa oli yhteensä 38 kysymystä. Lomakkeen alussa informoimme vastaajaa tutkimuksen tarkoituksesta ja tavoitteista, tietoturvallisuudesta ja luottamuksellisuudesta sekä tutkimuskäytännöistä. Ensimmäisen kysymyksen aluksi pyysimme vastaajalta suostumusta tutkimukseen. Varsinaisissa vastausosioissa tiedustelimme vastaajan a) organisaatiosta ja toiminta-alueesta (kysymykset K2–5), b) työnkuvasta ja työyhteisöstä (kysymykset K6–14), c) asiakkaille tarjottavista palveluista (kysymykset K15–22), d) työpaineesta, turvallisuudesta sekä työ- ja yksityiselämän tasapainosta (kysymykset K23–26), sekä e) sosiaalialaa yleisesti koskevista näkemyksistä (kysymys K27) ja henkilökohtaisista taustatiedoista (kysymykset K28–38). Sisällytimme kyselyyn kysymyksiä (kysymykset K9, K21 ja K26), joiden nojalla halusimme saada tietoa vastaajien sosiaalista kiihtyvyyttä koskevista näkemyksistä. Tässä tutkimuksessa hyödynnämme koko lomakkeen vastauksia niiltä osin kuin osiot kuvaavat kiihtyvyyttä ja työn intensifioitumista. Osioden valinnan taustalla hyödynnämme sosiaalista kiihtyvyyttä ja työn intensifioitumista käsittelevää tutkimuskirjallisuutta (Rosa 2013; Ulferts ym. 2013; Korunka ym. 2015).

Vastaajien sukupuoli-, ikä- ja koulutusjakaumat edustavat kyselyn perusjoukkoa verrattain hyvin (Taulukko 1). Vastaajien iän keskiarvo (46 vuotta) on hieman peruspopulaatiota (40 vuotta) korkeampi ja vastanneissa on jonkin verran enemmän yliopistotutkinnon suorittaneita (29 %) kuin peruspopulaatiossa (20 %). Koulutustaustaltaan vastaajista enemmistö on ammattikorkeakoulututkinnon suorittaneita (61 %) ja yliopistotutkinnon suorittaneita sosiaalityöntekijöitä hieman alle kolmasosa (27 %). Vastaajia työskentelee kyselyn vastaamisen ajankohtana suhteellisesti eniten perhesosiaalityössä tai lastensuojelussa (28 %), vammaissosiaalityössä (14 %) sekä aikuissosiaalityössä (13 %). Vastaajista yli puolet on yli 10 vuotta sosiaalialalla toimineita henkilöitä.

Taulukko 1. Vastaajien taustatiedot.

Muuttuja	Luokka	n	%
Sukupuoli	Nainen	412	94
	Mies	17	4
	Muu tai ei halua kertoa	8	2
	Yht.	437	100
Ikä	-29	38	9
	30-34	33	8
	35-39	54	13
	40-44	80	19
	45-49	73	17
	50-54	54	13
	55-59	50	12
	60-	44	10
	Yht.	426	100
Ylin sosiaalialan ammatillinen tutkinto	Opistoasteinen tutkinto	27	6
	Ammattikorkeakoulututkinto (AMK/YAMK)	265	61
	Sosiaalityö (YTM/VTM)	110	27
	Erikoistumis-, lisensiaatti- tai tohtorikoulutus	10	2
	Muu	17	4
Yht.	436	100	
Työkokemus sosiaalialalla	Alle 5 vuotta	68	16
	5-10 vuotta	76	18
	Yli 10 vuotta	291	67
	Yht.	435	100
Palvelusektori	Aikuissosiaalityö ja asumisen palvelut	56	13
	Ikääntyneiden palvelut	28	6
	Koulut ja oppilaitokset	28	6
	Mielenterveys, päihteet ja rikokset	38	9
	Perheneuvonta ja lastenvalvojat	21	5
	Perhesosiaalityö ja lastensuojelu	121	28
	Maahanmuuttajapalvelut	11	3
	Terveyspalvelut	16	4
	Työllisyyspalvelut	21	5
	Vammaispalvelut	60	14
	Yleiset sos. palv., nuorten palv., sos. kuntoutus	34	8
	Muu	5	1
	Yht.	439	100

Sosiaalialan työn kiihtyvyys pandemiaolosuhteissa

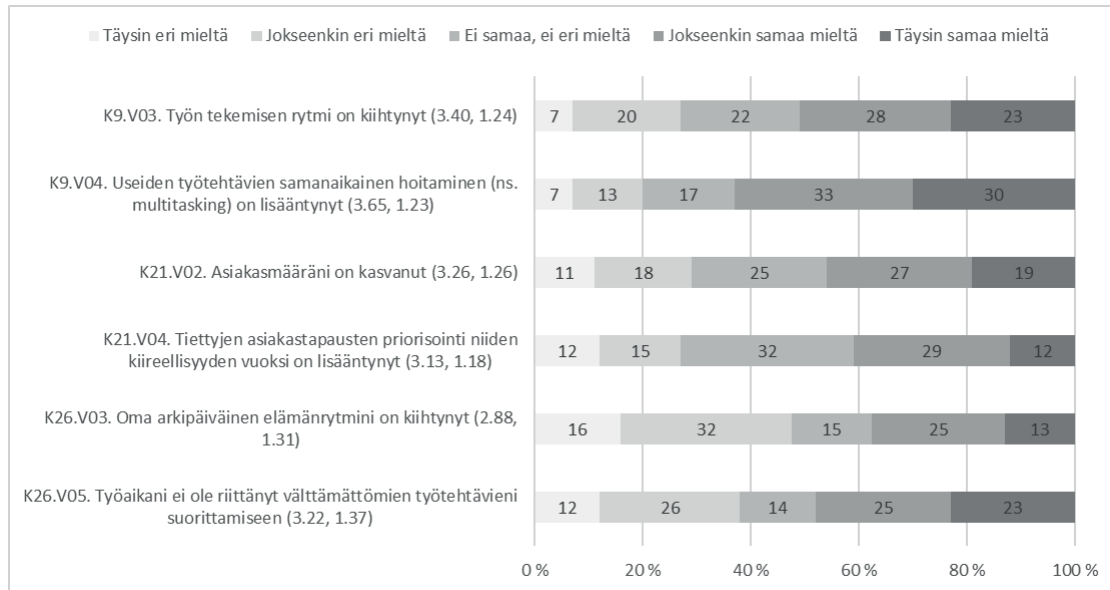
Käsitlemme aluksi sosiaalialan työntekijöiden kokemuksia sosiaalisen kiihtyvyyden muutoksista COVID-19-pandemian aikana ja esitämme kysymyksiin saatujen vastausten prosentuaalisia jakaumia ja tilastollisia tunnuslukuja, joita tulkitsemme tutkimuksemme teoreettisen viitekehysten näkökulmasta.

Kokoamme analyysissa kiihtyvyyttä käsittelevistä kysymyksistä summamuuttujia ja myöhemmin laajempia temaattisia kokonaisuuksia. Analyysin lopuksi suoritamme rakentamiemme summamuuttujien ja temaattisten kokonaisuuksien pohjalta multinominaalisen logistisen regressioanalyysin, jonka tarkoituksena on tuottaa kiihtyvyyden kokemusta selittävä malli sekä selvittää kiihtyvyyden kokemukselle altistavia ja siltä suojaavia tekijöitä.

Sosiaalisen kiihtyvyyden muutokset

Hartmut Rosa (2013, 65) määrittelee yleisellä tasolla kiihtyvyyden tarkoitettavan määrän lisääntymistä suhteessa tiettyyn aikaan (*an increase in quantity per unit of time*). Tähän perustuen esitimme vastaajille kyselyssä kuusi työn kiihtyvyyden kokemusta mittaavaa väittämää, joiden suorat jakaumat ja keskiluvut esitämme Kuviossa 1. Väittämät kytkeytyvät käsitteisiin työn kiihtyvyydestä sekä sen myötä yleisemmin kokemuksiin työn tekemisen rytmin muutoksista. Hieman yli puolet vastaajista arvioi työrytmien kiihtyneen, mutta samalla vain 38 prosenttia oman arkipäiväisen elämänrytmensä kiihtyneen. Jakaumien perusteella näyttää siltä, että asiakasmäärät ja kiireellisyyspriorisointi ovat lisääntyneet pandemi-aolosuhteissa jonkin verran, mutta ennen kaikkea useiden työtehtävien samanaikainen hoitaminen on lisääntynyt. Noin kaksi kolmasosaa vastaajista on ”multitaskaamisen” lisääntymisestä joko jokseenkin samaa (33 %) tai täysin samaa (30 %) mieltä. Lähes puolet (48 %) vastaajista kokee, ettei työaika riitä välttämättömien työtehtävien suorittamiseen.

Lisäksi tarkastelemme kuviossa 1 työn kiihtyvyyttä mittaavien kysymysten jakaumia muutamissa vastaajien taustatietojen luokissa. Ristiintaulukointi vastaajien sukupuolen, iän, koulutuksen ja työkokemuksen luokissa ei pääosin tuo esiin tilastollisesti merkitseviä eroja sukupuolten tai eri ikäisten työntekijöiden välillä kiihtyvyyden kokemusten suhteen. Tässä esiintyy kuitenkin joitain poikkeuksia. Ensinnäkin 40–49-vuotiaat työntekijät ($\chi^2 = 41.9, p < .05$) ja yliopistokoulutetut ($\chi^2 = 14.0, p < .01$) raportoivat suhteellisesti muita ikäryhmiä ja koulutusryhmiä useammin asiakasmääriensä kasvusta. Kun koko aineistossa reilu joka kolmas on samaa mieltä asiakasmäärien lisääntymisestä, 40–49-vuotiaista ja yliopistokoulutetuista heitä on yli puolet. Toiseksi erityisesti

Kuvio 1. Sosiaalisen kiihtyvyyden muuttujien muutokset pandemian aikana. Vastausten prosentuaaliset jakaumat. Suluissa vastausten keskiarvo sekä keskihajonta. (N=439).

nuoret vastaajat raportoivat oman arkisen elämänrytmin kiihtymisestä pandemiaolosuhteissa ($\chi^2 = 40.8, p = .55$). Kun koko aineistossa 13 prosenttia vastaajista on täysin samaa mieltä väitteestä, alle 30-vuotiasta vastaajista heitä on neljäsosa.

Kiihtyvyyttä mittaavien kysymysten tarkastelu palvelusektoreittain (ks. Taulukko 1) tuo taustamuuttujia selkeämmin esiin vastaajien välisiä eroja, joista on syytä mainita muutama havainto. Ensinnäkin työrytmit näyttäisivät kiihtyneen erityisesti tietyillä palvelusektoreilla. Kun ”multitaskaamisen” kasvusta täysin samaa mieltä kaikista vastaajista on vajaa 30 prosenttia, ikääntyneiden palveluissa työskentelevissä heitä on lähes kaksi kolmasosaa ($\chi^2 = 67.3, p < .05$). Ikääntyneiden palveluissa työskentelevät ovat useammin täysin samaa mieltä (32 %) arkipäivän rytmensä kiihtymisestä kuin kaikki vastaajat yleisesti (13 %) ($\chi^2 = 63.5, p < .05$). Monella sektorilla vastaajat arvioivat (koko aineisto 23 %, vaihteluväli 18 %–39 %), ettei työaika riitä välttämättömien työtehtävien suorittamiseen, mutta tässäkin ikääntyneiden palveluissa työskentelevät eroavat selkeästi muilla sektoreilla työskentelevistä (39 %). Kun asiakasmäärien kasvusta täysin samaa mieltä kaikista vastaajista on vajaa 20 prosenttia, kouluissa ja oppilaitoksissa työskentelevissä heitä on lähes puolet

($\chi^2 = 78.0$, $p < .01$) Näin voimme päätellä, että työn rytmien muutoksen suhteen kriittisiä palvelusektoreita ovat pandemiaolosuhteissa ikääntyneiden palvelut sekä koulut ja oppilaitokset.

Työn kiihtyvyyttä kuvaavien vastausten tarkastelu viittaa siihen, että sosiaalialan ammattilaisten työ- ja arkirytmit ovat pandemiaolosuhteissa kiihtyneet (Kuvio 1). Sosiaalialan työn intensifioituminen vaikuttaa havaintojen perusteella selkeämmältä trendiltä kuin arkielämän rytmien kiihtyminen. Suurin osa vastaajista (63 %) kertoo muutoksesta, jossa monien tehtävien yhtäaikainen hoitaminen lisääntyi työssä. Erityisen muutoksen ja paineen alla näyttäisivät olleen ikääntyneiden palveluissa työskentelevät, jotka erottuvat lähestulkoon kaikilla mittareilla mitattuna muiden palvelusektoreiden työntekijöistä. Asiaksmäärien nousua ei ole vastausten perusteella suuresti nähtävissä, joskin sosiaalityössä selkeämmin kuin muissa sosiaalipalveluissa. Tosin koronapandemian rajoitustoimien vuoksi työntekijät joutuivat pohtimaan ja priorisoimaan asiakkaiden tapaamista (Harrikari ym. 2021).

Työn kiihtyvyyden altistavat ja suojaavat tekijät

Kokosimme analyysin valmistelussa ja kiihtyvyyden muutokseen liittyvän mallin rakentamisessa kyselylomakkeen eri osioiden kysymyspatte-ristoista yksittäisiä kysymyksiä summamuuttujiksi (Taulukko 2) ja sittemmin laajemmiksi temaattisiksi kokonaisuuksiksi (Taulukko 3). Tätä työtä helpotti kyselylomakkeen rakenne, jossa esitimme samaa temaatiikkaa koskevat kysymykset vastaajille yhtenä kokonaisuutena. Joi-tain kokonaisuuksia, kuten sosiaalista kiihtyvyyttä koskevat muuttujat, kokosimme eri osioista. Yksittäisten muuttujien sisällyttämistä kuhunkin summamuuttujaan arvioimme korrelaatio- ja reliabiliteettitarkas-telulla. Korrelaatio- ja reliabiliteettitarkastelujen seurauksena muodos-timme aineistosta kymmenen summamuuttujaa (Taulukko 2).

Kiihtyvyyden tarkastelussa hyödynnämme aineistomme pohjalta kokoamiamme temaattisia kokonaisuuksia, joita ovat toimintaympä-ristö, kiihtyvyyden kokemukselle altistavat tekijät, kiihtyvyyden koke-mukselta suojaavat tekijät ja vastaajakohtaiset tekijät (Taulukko 3). Viittaamme toimintaympäristön käsitteellä ensinnäkin alueellisiin virustartuntojen ilmaantuvuuslukuihin, ja toiseksi muutokseen asiakkai-den tilanteissa. Katsomme koronavirustartuntojen alueellisen ilmaan-

Taulukko 2. Summamuuttujat ja niiden keskeiset tunnusluvut.

Summamuuttuja	Yhdistetyt muuttujat	Muuttujien lukumäärä	Cronbachin Alfa	Keskiarvo	Keskihajonta
Asiakkaiden tilanteiden muutokset	K18: V01–04, V06–12	11	.82	3.21	.69
Asiakastyön muutokset	K21: V01, V03, V05, V07–12	9	.73	2.94	.61
Digitalisaatio	K9: V14–19	4	.79	3.23	.91
Etätyö	K9: V15–16; K26: V06	3	.74	3.34	1.14
Johtaminen	K9: V09–13	5	.77	3.03	.87
Sosiaalinen kiihtyvyys	K9: V03–04; K21: V02, V04; K26: V03–05	6	.81	3.26	.90
Työkuormitus	K23; K26: V01–02, V04, V08–13	10	.81	3.69	.63
Työyhteisö	K9: V05–08	4	.62	3.20	.75
Viruspelko	K25: V01–06	6	.84	3.41	.96
Virukselta suojautuminen	K25: V07–11	5	.80	3.29	.90

tuvuuden luovan erilaisia alueellisia konteksteja ja vaateita sosiaalialan palveluille. Asiakkaiden tilanteiden muutosta kuvaava summamuuttuja sisältää työntekijöiden käsityksiä pandemian tapahtumien vaikutuksista asiakkaiden elämäntilanteisiin ja problematiikkaan tai haluun ottaa palveluita vastaan, uusien asiakkuuksien syntymiseen tai nykyisten asiakkaiden katoamiseen palveluista, asiakkaiden putoamiseen kokonaan palveluiden ulkopuolelle tai palveluprosessien jatkuvuuteen (vrt. Eronen ym. 2020, 97–98).

Tarkastelemme kiihtyvyydelle altistavia tai siltä suojaavia tekijöitä sekä näiden keskinäistä dynamiikkaa. Sosiaalityön toimintaympäristöistä löytyy kyselynaineistomme valossa sekä organisaatio- että yhteisöllisiä tekijöitä, jotka joko suojaavat työelämän kiihtyvyydeltä tai altistavat sille. Intensifioitumisen tai kiihtymisen altistaviksi tekijöiksi lukeutuvat tässä tutkimuksessa asiakastyön muutos, näkemys liiallisesta työkuormituksesta ja viruspelko. Suojaaviksi tekijöiksi määrittyvät hyvät arviot työyhteisön johtamisesta, toimiva etätyö ja digitalisaatio, työyhteisöltä saatu tuki sekä hyvät virukselta suojautumisen mahdollisuudet.

Ristiintaulukoinnin ja tilastollisen testauksen avulla kykenisimme tuomaan esiin muutamia huomion arvoisia seikkoja sosiaalialan ammattilaisten sosiaalisen kiihtyvyyden ja työn intensifioitumisen arvioista pandemiaolosuhteissa. Kuitenkin halutessamme selvittää laaja-alaisemmin sitä, millaiset vastaajakohtaiset, työyhteisölliset ja organisatoriset tekijät ovat yhteydessä näkemykseen työn kiihtyvyydestä, valitsimme analyysimenetelmäksi multinominaalisen logistisen regressioanalyysin (ks. Hosmer ym. 2013). Näin tuotamme mallin, jonka avulla kuvaamme näkemyksen kiihtyvyyden voimistumista selittävästä tekijöistä sosiaalialalla. Multinominaalisessa logistisessa regressiomallissa muuttujat voivat lähtökohtaisesti olla nominaaliasteikollisia (Hosmer ym. 2013). Mallissamme tällaisia muuttujia ovat muun muassa sukupuoli ja koulutus. Taulukon 2 summamuuttujat luokittelimme seuraavaksi kolmiluokkaiseksi (muuttujan arvo vähäinen/heikko, keskimääräinen tai suuri/hyvä) järjestysasteikon muuttujiksi. Selittävänä muuttujana olevan sosiaalisen kiihtyvyyden summamuuttujan muunsimme kaksiluokkaiseksi muuttujaksi, jossa yhteen referenssiryhmään sisällytimme 2/3 vastauksista ja toiseen, nopeaa ja tuntuva sosiaalista kiihtyvyyttä osoittavaan ryhmään 1/3 vastauksista.

Toteutimme multinominaalisen logistisen regression askeltaen niin, että lisäsimme malliin aina yhden muuttujaryppään kerrallaan. Analyysin tulokset raportoimme Taulukossa 3. Lähdimme liikkeelle tekemällä kahden muuttujan keskinäisiä vertailuja, joiden tulokset kokosimme taulukkoon 3 malliin 0 (Malli 0). Seuraavaksi etenimme ryppäittäin askeltavassa analyysissä kahdesta toimintaympäristön muuttujasta (Malli 1) kohti sosiaaliselle kiihtyvyydelle altistavia (Malli 2) ja siltä suojaavia (Malli 3) tekijöitä. Viimeisessä mallissa (Malli 4) niin toimintaympäristöä ilmentävät kuin kiihtyvyydelle altistavat ja suojaavat tekijät vakioidimme muutamilla vastaajakohtaisilla muuttujilla, joiden avulla arvioimme työntekijöiden henkilökohtaisten ominaisuuksien vaikutuksia arvioihin.

Taulukko 3. Neljä sosiaalisen kiihtyvyyden kokemusta selittävää mallia.

Temaattiset kokonaisuudet	Temaattisia kokonaisuuksia ilmentävät muuttujat	N	Malli 0	Malli 1	Malli 2	Malli 3	Malli 4	
Toimintaympäristö	Koronavirustartuntojen ilmaantuvuusluku 14 pv.	<20	62	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
		21–30	105	1.39	1.44	1.92	1.82	1.64
		31–60	63	1.34	1.38	1.59	1.74	1.86
		60<	84	1.84*	1.87	2.02	2.12	1.94
	Asiakkaiden tilanteen muutos	Vähäinen	94	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
		Keskimääräinen	80	3.81***	3.86***	2.23*	1.81	1.83
	Suuri	140	3.86***	3.95***	1.53	1.51	1.45	
Altistavat tekijät	Asiakastyön muutos	Vähäinen	95	1.00		1.00	1.00	1.00
		Keskimääräinen	95	2.30***		1.62	1.47	1.42
		Suuri	124	5.89***		3.78**	3.31**	3.05*
	Koettu työkuormitus	Vähäinen	90	1.00		1.00	1.00	1.00
		Keskimääräinen	120	3.95***		4.14***	4.04**	3.53**
		Suuri	104	13.71***		11.33***	12.65***	12.43***
Suojaavat tekijät	Viruspelko	Vähäinen	77	1.00		1.00	1.00	1.00
		Keskimääräinen	108	1.56		1.02	1.12	1.10
		Suuri	129	2.20**		1.28	1.32	1.37
	Arvio johtamisesta	Heikko	98	1.00			1.00	1.00
		Keskimääräinen	92	.75			1.16	1.10
		Hyvä	124	.36***			.74	.66
Vastaajakohtaiset tekijät	Etätönnön toimivuus	Heikko	104	1.00			1.00	1.00
		Keskimääräinen	82	1.15			1.48	1.41
		Hyvä	128	.88			1.48	1.40
	Digitaalisten laitteiden ja yhteyksien toimivuus ja sovelletavuus	Heikko	107	1.00			1.00	1.00
		Keskimääräinen	55	.32**			.50	.54
		Hyvä	152	.66			1.38	1.55
Vastaajakohtaiset tekijät	Työyhteisön tuki	Heikko	98	1.00			1.00	1.00
		Keskimääräinen	95	.92			.73	.76
		Vahva	121	.97			.41*	.39*
	Viruselta suojautuminen	Heikko	100	1.00			1.00	1.00
		Keskimääräinen	111	.56*			.63	.61
		Hyvä	103	.36***			.68	.65
Vastaajakohtaiset tekijät	Sukupuoli	Muu	15	1.00				1.00
		Nainen	299	1.18				1.20
	Ikä	Yli 50	108	1.00				1.00
		40-50	17	1.10				1.12
		-40	89	1.06				1.24
	Koulutus	Yliopisto	97	1.00				1.00
		Opisto/amk	217	1.08				1.27
	Työkokemus	Yli 10-v	207	1.00				1.00
		5-10 v.	60	1.22				1.04
		Alle 5-v.	47	1.33				1.25
Intercept					80.23***	342.74***	419.76***	407.94***
Model fitting					30.87***	94.33***	95.62***	94.36***
Goodness-of-fit					p=.43	p=.45	p=.34	p=.31
Classification					63.8	74.8	75.4	75.5
Pseudo R2					10.6	32.9	35.1	35.7

Kahden muuttujan keskinäisissä vertailuissa työntekijän sosiaalisen kiihtyvyyden kokemuksen ja usean yksittäisen rypäsmuuttujan välillä esiintyy tilastollisesti merkitseviä yhteyksiä (Malli 0). Voimakkaimmat yhteydet sosiaalisen kiihtyvyyden näkemykseen esiintyvät suhteessa vastaajien tunnistamaan työkuormitukseen, viruspelkoon, asiakastyön muutokseen ja asiakkaiden tilanteiden muutokseen; mitä enemmän asiakkaiden tilanteet ovat sosiaalialan ammattilaisten arvion mukaan heikentyneet sekä työntekijöiden työkuormitus ja viruspelko lisääntyneet pandemian aikana, sitä enemmän vastaajat arvioivat sosiaalisen kiihty-

vyyden vahvistuneen. Kahden muuttujan keskinäisissä vertailuissa myös useampi suojaava tekijä on tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä sosiaalisen kiihtyvyyden summamuuttujaan; mitä paremmaksi vastaajat arvioivat organisaationsa johtamisen, digitaalisten laitteiden ja yhteyksien toimivuuden ja sovellettavuuden ja virukselta suojautumisen mahdollisuudet, sitä vähemmän he tunnistavat sosiaalisen kiihtyvyyden ilmiötä.

Analyysin seuraavassa vaiheessa tarkastelimme kahden toimintaympäristöä kuvaavan muuttujan eli pandemian aikaisen sairaanhoitopiiri-kohtaisen 14 vuorokauden ilmaantuvuusluvun (THL 2022) ja vastaajien arvioiman asiakkaiden tilanteen muutosten yhdistelmää. Mallin 1 tarkastelu osoittaa, että asiakkaiden tilanteen heikentyminen on yhteydessä arvioon sosiaalisen kiihtyvyyden ilmiön vahvistumisesta, mutta samalla kahden muuttujan keskinäisessä tarkastelussa (Malli 0) esiintynyt tilastollinen yhteys korkeimman ilmaantuvuusluvun sairaanhoitopiireihin häipyä. Kun lisäämme malliin sosiaalisen kiihtyvyyden ilmiölle altistavia työn intensifioitumiseen ja muutoksiin liittyviä tekijöitä (Malli 2), sosiaalisen kiihtyvyyden tilastollinen yhteys asiakkaiden tilanteen heikentymiseen heikkenee. Sen sijaan kokemus asiakastyön tekemisen tapojen muutoksesta ja erityisesti vastaajien arvioima liiallinen työkuormitus määrittyvät voimakkaimmiksi selittäviksi tekijöiksi. Korkeat kertoimet pahimman viruspelon ja korkeimpien ilmaantuvuuslukujen alueilla ovat edelleen havaittavissa, mutta ne eivät saavuta tilastollisesti merkitseviä tasoja.

Mallintamisen perushavainnot ja muuttujien väliset suhteet eivät näyttäisi muuttuvan juurikaan, kun lisäämme malliin muutaman sosiaalisen kiihtyvyyden kokemukselta suojaavan tekijän. Koettu työkuormitus ja asiakastyön muutos ovat edelleen kaikkein voimakkaimmin yhteydessä sosiaalisen kiihtyvyyden summamuuttujaan. Sen sijaan tässä mallissa kiihtyvyyden kokemuksen yhteys asiakkaiden tilanteiden muutoksiin häviää kokonaan. Suojaavista tekijöistä ainoastaan työyhteisön tuki -muuttuja on yhteydessä vastaajien sosiaalisen kiihtyvyyden kokemukseen. Tosin ne ammattilaiset, jotka kertovat voimakkaimmasta sosiaalisen kiihtyvyyden kokemuksesta, kertovat myös työyhteisön tuen puuttumisesta pandemian aikana. Hyvä johtaminen, toimivat ja sovellettavat digitaaliset laitteet ja yhteydet sekä hyväksi arvioitu mahdollisuus suojautua virukselta vähentävät sosiaalisen kiihtyvyyden koke-

musta, mutta vaikutussuhteet eivät yllä tilastollisesti merkitsevälle tasolle (Malli 3). Viimeisessä mallissa (Malli 4) vakioimme toimintaympäristöä ilmentävät, altistavat ja suojaavat tekijät vastaajakohtaisilla tekijöillä (sukupuoli, ikä, koulutus ja työkokemus), joilla ei näyttäisi olevan vaikutusta kiihtyvyyden näkemykseen.

Malleja arvioidessa keskeisimmiksi sosiaalisen kiihtyvyyden näkemykseen yhteydessä oleviksi tekijöiksi määrittyvät vastaajan kokemus omasta työkuormituksestaan ja asiakastyön käytäntöjen muutoksesta. Kun lisäämme nämä altistavat tekijät malliin, toimintaympäristön eli virustartuntojen tason ja asiakkaiden tilanteiden muutosten yhteys sosiaalisen kiihtyvyyden kokemukseen heikkenee ja häipyä.

Johtopäätökset

Tutkimuksemme tuottaa tietoa poikkeukselliselta ajanjaksolta, jolloin koronaviruspandemia rantautui ja levisi Suomeen. Sen seurauksena sekä asiakkaat että sosiaalialan työntekijät ja työyhteisöt kohtasivat monenlaisia haasteita. Aineistomme mahdollistaa pandemian seurausten tarkastelun vuoden aikaperspektiivillä. Tulostemme perusteella ei suoranaisesti voi sanoa sosiaalialan työn kiihtyneen, mutta se osoittaa, että sosiaalialan työntekijöiden näkemykset ilmentävät työn kiihtyvyyttä ja rytmien muutosta. Kyselytutkimuksemme osoittaa, että sosiaalialan työssä työntekijät pohtivat pandemiaolosuhteissa asiakastyön tekemisen reuna-ehtoja, työyhteisöjen ja johtamisen käytäntöjä.

Saija Maunon ja kumppaneiden (2022) tutkimus osoittaa työn intensifioitumisen olevan yleinen ilmiö suomalaisessa työelämässä ja se tapahtuu erityisesti asiantuntijatehtävissä. Toteuttamamme analyysin tulokset osoittavat työn intensifioitumisen olevan läsnä myös sosiaalialan työssä ja se on yhteydessä kokemukseen työn kuormittavuudesta. Bettina Kubicek ja kumppanit (2015; myös Korunka ym. 2015) toteavat työn intensifioitumisen liittyvän työmäärän kasvuun, ajallisiin vaatimuksiin, työtahtiin, “multitaskaukseen” ja teknologisten innovaatioiden aiheuttamaan kiihtyvyyteen. Nämä kaikki tekijät ovat läsnä myös tässä aineistossa. Sosiaalialan työntekijöiden työhön liittyvän suunnittelun ja päätöksenteon voidaan katsoa intensifioituneen, sillä työntekijät kuvaavat asiak-

kaiden elämäntilanteiden vaikeutuneen, asiakastapausten priorisoinnin lisääntyneen sekä monien tehtävien samanaikaisen hoitamisen lisääntyneen. Kiihtyvyys on laajasti koko sosiaalialalla tunnistettu ilmiö, mutta erityisesti se on koskettanut ikäihmisten palveluissa työskenteleviä. Työn lisäksi kiihtyvyyden lisääntymisen arvioidaan todentuvan myös arkielämässä, etenkin nuorempien sosiaalialan ammattilaisten kohdalla.

Tutkimuksemme mukaan asiakastyön muutokset, koettu työkuormitus ja viruspelko näyttävät kiihtyvyydelle altistavina tekijöinä, kun taas arvio johtamisen, etätyön ja digitalisaation toimivuudesta, työyhteisön tuki ja virukselta suojautuminen näyttävät kiihtyvyydeltä suojaavina tekijöinä. Tuloksemme osoittavat, että mitä enemmän työntekijät arvioivat asiakastilanteiden heikentyneen ja työkuormituksen sekä viruspelon lisääntyneen, sitä enemmän he tunnistavat työssä kiihtyvyyden ilmiötä. Kiihtyvyydeltä suojaavia tekijöitä ovat näkemykset hyvästä johtamisesta, digitaalisten sovellusten toimivuudesta, viruksilta suojautumisen onnistumisesta ja erityisesti työyhteisön positiivisesta tuesta. Maija Mänttari-van de Kuipin (2015b) tutkimuksessa niin ikään sosiaalityöntekijöiden työhyvinvoinnin kokemukset liittyvät yhteisöllisyyden kokemuksiin, työntekijöiden keskinäiseen tukeen ja luottamukseen lähiesimiehen ammattitaitoon ja tukeen, mutta oleellista on myös työ itsessään sekä sen tekemisen mahdollisuudet. Nämä tekijät voivat toimia puskureina myös työn kuormittavuuden vaikutuksille (mt., 15).

Hartmut Rosan (2013) mukaan sosiaalisen kiihtyvyyden muodostavista teknologisesta, sosiaalisten rakenteiden ja elämäntahdin kiihtyvyydestä erityisesti teknologinen kiihtyvyys kiihdyttää työelämän intensiteettiä (myös Ulferts ym. 2013; Kubicek ym. 2015; Mauno ym. 2022). Teknologinen kehitys muuttaa informaation käsittelyä ja vuorovaikutusta, josta seuraa tarpeita jatkuvaan tietojen ja taitojen päivittämiseen. Sosiaalityö ei kuitenkaan ole ollut digitaalisen kehityksen eturintamassa (Pink ym. 2020). Pandemian alkutilanteessa digitaalisten välineiden sekä niiden käytössä tarvittavat osaamisen puutteet sosiaalialalla tulivat näkyväksi (Harrikari ym. 2021). Tässä tutkimuksessa toimimattomat teknologiset käytännöt näyttävät altistavana tekijänä tai uhkakuvana kiihtyvyyden ja intensifikaation näkökulmista tarkasteluna. Silloin, kun työntekijät kokivat etätyön käytännöt sekä digitaaliset laitteet ja yhteydet hyvin toimivina, niitä voidaan pitää kiihtyvyyden ja intensifikaation kokemuksilta suojaavina tekijöinä.

Digitaaliset sovellukset lisäävät sosiaalityöntekijöiden kokemusten mukaan arjen joustavuutta ja luovat uusia mahdollisuuksia sosiaalityön palveluissa, mutta sosiaalityön onnistunutta digimuotoista toteuttamista varten digipalveluihin tarvittavan infrastruktuurin, osaamisen, toimivuuden ja käytettävyyden on oltava kunnossa (Fiorentino ym. 2022). Judy Wajcmanin (2018) mukaan teknologia on luonteeltaan sosiaalista, sillä se esiintyy aina jossain kontekstissa, sen hyödyntämiseen liittyy sosiaalisia normeja, ja se määrittää ajallisuuden kokemuksia sekä sosiaalisia rakenteita. Teknologinen kiihtyvyys luo hänen mukaansa uudenlaisia kokemuksia ja toimintaa, uudenlaisia sosiaalisia suhteita ja työn tekemisen tapoja (mt., 174). Näin ollen sosiaalityön näkökulmasta on keskeistä, millä tavoin teknologisia mahdollisuuksia hyödynnetään: onko pyrkimys muuttaa jo totuttuja työn tekemisen tapoja digitaalisesti toteutettaviksi, vai missä määrin teknologiaa ja digitaalisia välineitä on mahdollista hyödyntää innovatiivisesti niin työn hallinnan välineenä kuin asiakastyössä.

Sosiaalialan työ toimii osana palvelujärjestelmää, jossa eri alojen toimijuuden kysymykset muotoutuvat toistuvasti uudelleen sosiaalisten systeemien ja toimijusrakenteiden muuttuessa kompleksisemmiksi. Sosiaaliset verkostot tiivistyvät, laajenevat ja osin myös murenevat. Sosiaaliset systeemit muodostuvat yhä useammin myös sosiaalisten instituutioiden ulkopuolella, globaalin ja uudenlaisen sosiaalisen integraation myötä, mistä pandemia on hyvä esimerkki. Nykyaikaiset sosiaaliset systeemit ovat luonteeltaan sattumanvaraisempia, fragmentaarisia ja hajanaisia, mutta niihin liittyy myös luonteenomaisesti suhteiden vastavuoroisuutta, johdonmukaisuutta ja kokonaisuuksien järjestyneisyyttä. (Harrikari & Rauhala 2019.) Pandemiaolosuhteet toivat entistä näkyvämmäksi sosiaalityön globaalit kytkennät. Uuden globaalin tilanteen heijastumat ja kansallisen politiikan linjaukset koettiin välittöminä ja nopeasti myös sosiaalialan työssä. Yksilöiden, yhteisöjen ja organisaatioiden vastuita määriteltiin uudelleen uudenlaisessa tilanteessa. Tulostemme perusteella pandemiaolosuhteissa ilmenevät kompleksiset muutokset näyttävät altistavan sosiaalialan työntekijöitä sosiaalisen kiihtyvyyden ilmiöille, kun taas verkostot ja kompleksisten muutosten hallinta näyttävät kiihtyvyyden kokemukselta suojaavina tekijöinä.

Paul Fawcett (2018, 368) pitää kiihtyvyyttä sekä poliittisen päätöksenteon että hallinnan haasteena. Pandemia tuotti sosiaalialan palveluihin eräänlaisen liminaalitalan, jossa olemassa olevien rakenteiden ja verkostojen toimivuutta uudessa tilanteessa jouduttiin arvioimaan. Liminaalitalalle tyypillisestä epävarmuuden tilasta ulos pääsy edellyttää uudelleen organisoitumista, joustavuutta ja oppimista sekä tilanteenmu- kaisten yhteistyösuhteiden löytämistä (Walch 2019). Pandemian aikaista ja sen jälkeistä aikaa voi kuvata *adaptiivisena hallintana*, jossa uudenlaisia ongelmia pyritään määrittelemään, asettamaan niiden pohjalta tavoit- teita ja etsimään ratkaisuja. Adaptiivinen hallinta viittaa sosio-ekologi- sille systeemeille tyypilliseen epävarmuuden ja kompleksisuuden hal- lintaan. (Sørensen & Torfing 2018.) Eva Sørensen ja Jacob Torfing (mt., 351) kuvaavat adaptiivista hallintaa kompleksiseksi, joustavaksi ja poten- tiaalisesti kaoottiseksi prosessiksi, jossa eri toimijat toimivat virallisissa ja epävirallisissa järjestelmissä. Pandemian alun ja poikkeustilan julistami- sen jälkeinen kaaos sosiaalityössä on tullut esiin (Harrikari ym. 2021), mutta tässä aineistossa on viitteitä myös sen järjestymisestä uudelleen. Johtaminen, digitaalisten välineiden toimivuus ja viruksilta suojautu- misen käytännöt toimivat työn intensifioitumiselta suojaavina tekijöinä.

Adaptiivinen hallinta voi olla reaktiivista, tilanteessa tapahtuvaa hal- lintaa tai toisaalta taktista, ennakoivaa ja suunniteltua (Pelling & High 2005). Aineistomme kuvaa adaptiivista hallintaa pikemminkin reaktii- visena toimintana, vastaamisena eteen tuleviin kriisitilanteisiin. Adap- tiivinen hallinta voisi olla myös pitkän tähtäyksen strategista suunnitte- lua, joka tarkoittaisi sosiaalialan työssä esimerkiksi valmiussuunnittelua ja kriisinhallinnan tietoja ja taitoja. Tutkimuksemme osoittaa valmius- suunnittelun tarpeellisuuden sekä ohjeistuksien laatimisen ja päivittä- misen keskeisyyden saatujen kokemusten pohjalta. Riskiarvioinnit sekä säännönmukainen tuki ja ohjaus käytännön työhön ovat keskeisiä kei- noja stressin vähentämisessä.

Pandemiaan liittyvissä keskusteluissa on puhuttu uudesta normaali- ta. Arvioitaessa sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuksia vastata kriisi- tai katastrofitilanteiden vaatimiin tarpeisiin ja haasteisiin Bin Wang kollegoineen (2021) näkee sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön orga- nisaatioiden adaptiivisen hallinnan keskeisenä tekijänä. Se tarkoittaa yhteistyötä, ristiriitojen ratkaisua, itseorganisoitumista, verkostoitumista,

oppimista ja innovaatioita erityisesti kriisitilanteissa, joissa mikään yksittäinen toimija ei yksin selviydy (Walch 2019, 240). Adaptiivinen hallinta on sidoksissa sosiaaliseen pääomaan (Pelling & High 2005; Wang ym. 2021). Keskeiseksi kysymykseksi asettuu tällöin työyhteisöjen toimivuus, sosiaalinen tuki ja luottamus, jotka luovat asiakastyön tekemisen reunaehdoja. Asiakkaiden tilanteiden muutokset pandemian seurauksena ovat olleet se liikkeelle paneva tekijä, joka on pakottanut sosiaalialan työntekijät etsimään uudenlaisia ratkaisuja ja niiden myötä pohtimaan eri tavoin toteutettavien interventioiden merkityksiä sosiaalialan ydintehtävän näkökulmasta.

Kirjallisuus

- Ahonen, Aune & Manssila, Jaana & Pekkarinen, Heidi & Pesonen, Tiia (2020) Koronaepidemian vaikutukset sosiaalipalveluihin. Talentia ry. Helsinki. <https://www.talentia.fi/wp-content/uploads/2020/05/Koronaepidemian-vaikutukset-sosiaalipalveluihin-PDF.pdf> Luettu 28.3.2022.
- Aluffi Pentini, Anna & Lorenz, Walter (2020) The Corona crisis and the erosion of 'the social' – Giving a decisive voice to the social professions. *European Journal of Social Work* 23 (4), 543–553.
- Banks, Sarah & Tian, Cai & de Jonge, Ed & Shears, Jane & Shum, Michelle & Sobočan, Ana M. & Strom, Kim & Truell, Rory & Úriz, María Jesús & Weinberg, Merlinda (2020) Practising ethically during COVID-19: Social work challenges and responses. *International Social Work* 63 (5), 569–583.
- Christensen, Michael & Bølling Frederiksen, Anne & Brantberg, Madsen (2021) What kind of social work in what kind of virtual space? *Nordic Social Work Research*. DOI: <https://doi.org/10.1080/2156857X.2021.1999309>
- Cook, Lara Louise & Zschomler, Danny & Biggart, Laura & Carder, Sara (2020) The team as a secure base revisited: Remote working and resilience among child and family social workers during COVID-19. *Journal of Children's Services* 15 (4), 259–266.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Leemann, Lars & Londén, Pia & Saikku, Peppi (2020) Sosiaalibarometri. Suomen sosiaali- ja terveystyö ry. Helsinki. <https://www.soste.fi/sosiaalibarometri/sosiaalibarometri-2020/> Luettu 30.11.2021.
- Fawcett, Paul (2018) Governance, acceleration and time – Emerging issues for governance theory and practice. *Critical Policy Studies* 12 (3), 367–372.

- Felstead, Alan & Henseke, Golo (2017) Assessing the growth of remote working and its consequences for effort, well-being and work–life balance. *New Technology, Work and Employment* 32 (3), 195–212.
- Finell, Eerika & Vainio, Annukka (2020) The Combined effect of perceived COVID-19 infection risk at work and identification with work community with psychosocial wellbeing among Finnish social sector and health care workers. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17 (20), 7623.
- Fiorentino, Vera & Romakkaniemi, Marjo & Harrikari, Timo & Saraniemi, Sanna & Tiitinen, Laura (2022) Towards digitally mediated social work – the impact of the COVID-19 pandemic on encountering clients in social work. *Qualitative Social Work* 0 (0). DOI: <https://doi.org/10.1177/14733250221075603>
- Green, Francis & McIntosh, Steven (2001) The intensification of work in Europe. *Labour Economics* 8 (2), 291–308.
- Harrikari, Timo & Rauhala, Pirkko-Liisa (2019) *Towards glocal social work in the era of compressed modernity*. Lontoo: Routledge.
- Harrikari, Timo & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura & Ovaskainen, Sanna (2021) Pandemic and social work: Exploring Finnish social workers' experiences through a SWOT analysis. *The British Journal of Social Work* 51 (5), 1644–1662.
- Hosmer, David W. Jr. & Lemeshow, Stanley & Sturdivant, Rodney X. (2013) *Applied logistic regression*. Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Hou, Xuanfang & Huang, Rong (2021) The literature review of proactive behavior at work. *Advances in Social Science, Education and Humanities research* 522, 129–132.
- Jokela, Merita & Kivipelto, Minna & Hiilamo, Heikki (2021) Responding to adult social work clients' needs in Finland during the COVID-19 pandemic. *SocArXiv*, 5.5.2021. DOI: <https://doi.org/10.31235/osf.io/k7uwv>
- Kairala, Maarit (2018) *Sosiaalityön teknologiaosaaminen*. Teoksessa Tarja Juvo-nen, Jari Lindh, Anneli Pohjola & Marjo Romakkaniemi (toim.) *Sosiaalityön muuttuva asiantuntijuus*. Helsinki: UNIPress, 211–227.
- Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka (2020) *Sosiaalipäivystykset ja koronaepidemian ensimmäinen vaihe*. Tutkimuksesta tiiviisti 9. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kivistö Mari (2019) *Sosiaalityön eettinen toimijuus digitalisaatiossa - esimerkkinä vammaissosiaalityö*. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kempainen, Asta Niskala & Nina Peronius (toim.) *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 199–223.

- Korunka, Christian & Kubicek, Bettina & Paškvan, Matea & Ulferts, Heike (2015) Changes in work intensification and intensified learning: challenge or hindrance demands? *Journal of Managerial Psychology* 30 (7), 786–800.
- Kubicek, Bettina & Paskvan, Matea & Korunka, Christian (2015) Development and validation of an instrument for assessing job demands arising from accelerated change: The intensifikation of job demands scale. *European Journal of Work and Organizational Psychology* 24 (6), 898–913.
- Kushtanina, Veronika & Vinel, Virginie (2020) ‘Stay home’: Age and gender frames and limits of residential family solidarities in the times of lockdown (a French example). *European Societies* 23 (1), 564–575.
- Mathbor, Golam. M. (2007) Enhancement of community preparedness for natural disasters: The role of social work in building social capital for sustainable disaster relief and management. *International Social Work* 50 (3), 357–369.
- Mauno, Saija & Minkkinen, Jaana & Auvinen, Elina (2019) Nakertaako työn intensiivisyyden lisääntyminen työssä suoriutumista ja työn merkityksellisyyttä? Vertaileva tutkimus eri ammattialoilla. *Hallinnon tutkimus* 38 (4), 271–288.
- Mauno, Saija & Minkkinen, Jaana & Feldt, Taru & Herttalampi, Mari (2022) Lisääkö työn intensivistyminen työn imua? Tuloksia intensivistymisen ilmenemismuodoista erilaisilla ammattialoilla. *Työelämän tutkimus* 20 (1), 30–60.
- McFadden, Paula & Ross, Jana & Moriarty, John & Mallett, John & Schroder, Heike & Ravalier, Jermaine & Manthorpe, Jill & Currie, Denise & Harron, Jaclyn & Gillen, Patricia (2021) The role of coping in the well-being and work-related quality of life of UK health and social care workers during COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (2), 815.
- Minkkinen, Jaana & Mauno, Saija & Feldt, Taru & Tsupari, Heidi & Auvinen, Elina & Huhtala, Mari (2019) Uhkaako työn intensivistyminen työhyvinvointia? Intensiivistymisen yhteys työuupumukseen opetus- ja tutkimustyössä. *Psykologia* 54 (4), 255–274.
- Mishna, Faye & Bogo, Marion & Root, Jennifer & Sawyer, Jami-Leigh & Khoury-Kassabri, Mona (2012) “It just crept in”: The digital age and implications for social work practice. *Clinical Social Work Journal* 40 (3), 277–286.
- Mänttari-van der Kuip, Maija (2015a) Sosiaalityöntekijöiden työyhteisölliset voimavarat subjektiivisen työhyvinvoinnin selittäjänä kunnallisessa sosiaalihuollossa. *Työelämän tutkimus* 13 (1), 3–19.
- Mänttari-van der Kuip, Maija (2015b) Sosiaalityöntekijöiden työhyvinvointi ja

- toimintamahdollisuudet niukkuuden aikakaudella. *Janus* 23 (3), 329–335.
- Mänttari-van der Kuip, Maija (2020) Conceptualising work-related moral suffering – Exploring and refining the concept of moral distress in the context of social work. *British Journal of Social Work* 50 (3), 741–757.
- Pelling, Mark & High, Chris (2005) Understanding adaptation: What can social capital offer assessments of adaptive capacity? *Global Environmental Change* 15 (4), 308–319.
- Pink, Sarah & Ferguson, Harry & Kelly, Laura (2020) Child protection social work in COVID-19. Reflections on home visits and digital intimacy. *Anthropology in Action* 27 (3), 27–30.
- Pyykönen, Anna-Maija (2021) Digitalisaatio sosiaalityössä. Teoksessa Aini Pehkonen, Riitta-Liisa Kinni & Piia Puurunen (toim.) *Sosiaalisesti kestävä Kymenlaaksoa tekemässä*. Publications of the University of Eastern Finland, General Series no 13. Kuopio: University of Eastern Finland, 208–230.
- Pyöriä, Pasi & Ojala, Satu & Nätti, Jouko (2019) Työelämän muutokset ajasamme. Teoksessa Tuula Heiskanen, Sirpa Syvänen & Tapio Rissanen (toim.) *Mihin työelämä on menossa? - Tutkimuksen näkökulmia*. Tampere: Tampere University Press, 137–167.
- Rapeli, Merja (2017) The role of social work in disaster management in Finland. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 596. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Romakkaniemi, Marjo & Harrikari, Timo & Saraniemi, Sanna & Tiitinen, Laura & Fiorentino, Vera (2021) Bonding, bridging and linking the last resort tailboard: Shifts in social workers' professional positions and mobilizing adaptive capital during the coronavirus pandemic. *Nordic Social Work Research*. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2021.1992489>
- Rosa, Hartmut (2013) *Social acceleration: A new theory of modernity*. New York: Columbia University Press.
- Saraniemi, Sanna & Harrikari, Timo & Fiorentino, Vera & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura (2022) Silenced coffee rooms – The changes in social capital within social workers' work communities during the first wave of the COVID-19 pandemic. *Challenges* 13 (1), 8.
- Stenman, Janette & Itkonen, Hanna & Auvinen, Elina & Huhtala, Mari & Mauno, Saija & Feldt, Taru (2020) Työn intensifikaation profiilit suomalaisilla johtajilla: Yhteyden työhyvinvointiin ja työnkuvan vaihtoajatuksiin. *Työelämän tutkimus* 18 (2), 135–152.
- Sørensen, Eva & Torfing, Jacob (2018) Governance on a bumpy road from enfant terrible to mature paradigm. *Critical Policy Studies* 12 (3), 350–359.

- THL Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos (2022) Koronavirus COVID-19 tilanne Suomessa. <https://www.koronatilastot.fi/fi/> Luettu 24.3.2022.
- Turner, Victor (1969) *The ritual process: Structure and antiStructure*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ulferts, Heike & Korunka, Christian & Kubicek, Bettina (2013) Acceleration in working life: An empirical test of a sociological framework. *Time & Society* 22 (2), 161–185.
- Valmiuslaki 2011/1552. www.finlex.fi
- Wajcman, Judy (2018) Digital technology, work extension and the acceleration society. *German Journal of Human Resource Management* 32 (3–4), 168–176.
- Walch, Colin (2019) Adaptive governance in the developing world: Disaster risk reduction in the State of Odisha, India. *Climate and Development* 11 (3), 238–252.
- Wang, Bin & Liu, Yukun & Qian, Jing & Parker, Sharon, K. (2021) Achieving effective remote working during the COVID-19 pandemic: A work design perspective. *Applied Psychology* 70 (1), 16–59. <https://doi.org/10.1111/apps.12290>
- Wilson, Elaine & Jackson, Kaylene & Shannon, Aoife (2021) Perinatal social work during the Covid-19 pandemic: Reflecting on concepts of time and liminality. *Qualitative Social Work* 20 (1–2), 443–448.
- Yueh-Ching, Chou (2003) Social workers involvement in Taiwan's 1999 earthquake disaster aid: Implications for social work education. *Online Journal of Social Work and Society* 1 (1), 1–22.

10 Harjoittelijana poikkeuksellisissa olosuhteissa – Kyselytutkimus sosiaalityön opiskelijoiden kokemuksista käytännön kentältä

*Piia af Ursin, Anne-Mari Jaakola, Jarkko Rasinkangas
& Oona Ylönen*

Johdanto

Tässä tutkimuksessa¹ olemme kiinnostuneita sosiaalityön opiskelijoiden harjoittelukokemuksista koronapandemian kontekstissa. Pandemian ajan poikkeuksellisuus heijastui eittämättä myös opiskelijoiden harjoittelujaksojen toteutumiseen (esim. de Jonge ym. 2020; Mirick & Davis 2021). Osalta opiskelijoista harjoittelut keskeytyivät joko hetkellisesti tai kokonaan ja vähintäänkin pandemia haastoi harjoittelujen toteutusta, sekä vaati uusien ja erilaisten käytänteiden omaksumista.

1 Toteutimme tutkimuksen osana Lastensuojelun kehittämishanketta (Lasu&Pop). Kiitämme hankkeen rahoittajia: Stiftelsen Eschnerska Frilasarrettet, Johanna och G.A. Petrelius stiftelse ja Kommunalrådet C.G. Sundells stiftelse.

Pandemian aikana julkaistut tutkimukset toivat esiin opiskelijoiden vaikeutuneita tilanteita. Opiskelijoiden jaksaminen oli koetuksella ja huoli heidän heikentyneestä hyvinvoinnistaan oli todellinen (de Jonge ym. 2020; Evans ym. 2021; Parikka ym. 2021; Son ym. 2020).

Pandemian kuluessa opiskelijat luovivat erilaisten rajoitusten, suositusten ja linjausten ristiaallokoissa ja pyrkivät sopeutumaan muuttuneeseen tilanteeseen, usein ilman opiskelija- tai perheyhteisön tukea. Julkisessa keskustelussa tunnistettiin keskeisiksi pandemiaolosuhteiden vaikutuksiksi opiskelijoiden oppimis- ja hyvinvointivajeet. Keskustelussa viitattiin yhtäältä huoleen poissaoloihin liittyvistä opiskelijoiden oppimisen viivästymisestä tai harjoittelun aikaisen vuorovaikutuksen tai oppimisen tuen toteutumisen puutteista, ja toisaalta huoleen opiskelijoiden hyvinvoinnista ja erityisesti mielenterveydestä (esim. Cummings ym. 2021; OPH 2021).

Keväällä 2020 alkanut koronapandemia vaikutti ennenkokemattomalla tavalla myös sosiaalihuollon toimintaan. Pandemian vakavuus pakotti johtoa ja työntekijöitä kehittämään nopeasti uusia työtapoja. Työn vaihtuminen osin etänä tehtäväksi sosiaalityöksi vaati joustavuutta, ammatillista reflektiivisyyttä, muutokseen sopeutumista, ongelmanratkaisukykyä ja uudenlaisia digiosaamisen valmiuksia (Malin ym. 2017; Ollikainen 2021). Tähän haasteeseen sosiaalityöntekijät ja sosiaalialan muut ammattihenkilöt vastasivat verrattain onnistuneesti (Harrikari ym. 2021). Pandemian haasteet ilmenivät sosiaalityön käytännössä kuitenkin myös työntekijöiden hämmennyksenä, lisääntyneenä työkuormana ja työyhteisöjen sisäisinä konflikteina (Ahonen ym. 2020; Harrikari ym. 2021). Edellä mainitun kaltaiset pandemian kielteiset vaikutukset olivat omiaan kasvattamaan huolta opiskelijoiden harjoittelun aikaisesta oppimisesta, sillä jo ennen pandemiaa Sosiaalityön koulutuksen yliopistoverkosto (Sosnet) on tuonut esiin havaintoja määrältään ja laadultaan vaihtelevasta sosiaalityön opiskelijoiden harjoitteluohjauksesta (Jaakola ym. 2019).

Täsmällisemmin tarkastelemme tässä luvussa sitä, *miten sosiaalityön opiskelijat arvioivat pandemiaolosuhteissa toteutuneen harjoittelun kehittäneen osaamistaan ja tukeneen heitä työhön kiinnittymisessä*. Kohderyhmämme on lukuvuosina 2019–2020 ja 2020–2021 harjoittelunsa suorittaneet opiskelijat, joista ensimmäinen ryhmä suoritti harjoittelun ennen koronapandemiaa ja toinen pandemian eri vaiheissa. Asetelma on siitä

mielenkiintoinen, että se mahdollistaa myös eri olosuhteissa harjoittelunsa suorittaneiden opiskelijoiden kokemusten vertailun. Käytämme luvussa kokemuksen käsitettä kuvaamaan kokemusten, näkemysten, tapahtumien, ajatusten ja mielipiteiden kokonaisuutta, jota opiskelijat mahdollisesti harjoittelussa kokevat (vrt. Kukkola 2018, 44). Opiskelijakokemuksia tutkimme tarkastelemalla kyselyn väittämien jakaumia ja analysoimalla avovastauksista kokemusten erilaisia sisältöjä.

Aloitamme luvun taustoittamalla harjoittelun roolia ja merkittävyyttä sosiaalityön asiantuntijuuden rakentumisessa ja ammattiin sitoutumisessa. Tämän jälkeen esittelemme tutkimuskysymykset, käyttämämme aineiston ja tutkimusmenetelmät. Tutkimuksemme tulokset etenee määrällisen ja laadullisen aineistoanalyysin vuoropuheluna tavoitellen kokonaisvaltaista ymmärrystä opiskelijoiden harjoittelukokemuksista. Lopuksi vedämme yhteen keskeisimmät havaintomme.

Harjoittelu työelämasuhteissa tapahtuvana oppimisena

Työelämasuhteissa tapahtuvan harjoittelun ja sen aikaisen oppimisen merkitys osana sosiaalityöntekijän pätevyyteen johtavia opintoja on kiistaton (Piippo ym. 2013; Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä 817/2015; Kinni 2021; Konkola ym. 2021). Harjoittelu tarkoittaa tutkimusperustaista työelämasuhteissa tapahtuvaa ohjattua oppimista, joka on sidoksissa sosiaalityön tieteellisteoreettisen opetuksen kokonaisuuteen. Harjoittelussa ammattikäytännöt, työmenetelmät, teoretieto, tutkimuksellinen työote ja tiedontuottamisen näkökulmat muodostavat sosiaalityön ammatillisen osaamisen. Aino Kääriäisen ja kollegoiden (2018, 7) mukaan edellisessä kokonaisuudessa kehittyi sosiaalityön asiantuntijuus, jonka turvin valmistuvan sosiaalityöntekijän on ”osattava rakentaa verkostoja ja toimia niissä, osattava kohdata ihminen vaikeassa elämäntilanteessa ja kyettävä jäsentämään sitä tutkitun tiedon varassa, luotettava sekä kokemuspohjaiseen asiantuntijuuteen että muiden tieteenalojen hyödyllisyyteen ihmisten auttamisessa ja ennen kaikkea, osattava tunnistaa niin rakenteellisia puutteita palvelujärjestelmässä kuin työn ja ihmisten arkielämän epäkohtia, sekä uskallettava puuttua niihin ja pyrkiä muutokseen vaikuttamalla päättäjiin”.

Sosiaalityön koulutuksessa työelämysuhteissa tehtävät harjoittelujaksot sijoittuvat kandidaatti- ja maisterivaiheen opintoihin. Yliopistojen keskinäisen sopimuksen mukaan jaksot ovat laajuudeltaan samanlaiset, mutta niiden painopisteet ja osaamistavoitteet saattavat vaihdella ja harjoittelun voi suorittaa asiakastyön lisäksi myös muissa tehtävissä (Karvinen–Niinikoski ym. 2007; Tuohino ym. 2012; Jaakola ym. 2019). Vaikka käytännöt eriävät yliopistoittain, harjoittelulle asetetut tavoitteet ja periaatteet ovat yhtenevät (Jaakola ym. 2019).

Opiskelijoiden osaamisen ja asiantuntijuuden kehittymistä harjoittelussa on mahdollista tarkastella integratiivisen pedagogiikan avulla. Siinä on kyse opetuksen järjestämisen mallista, jossa asiantuntijuus kehittyy oman tieteenalan ongelmia pohtimalla ja ratkaisemalla. Integratiivisen pedagogiikan ydinajatuksena on teorian ja käytännön oppiminen samanaikaisesti. Näiden lisäksi oppimisprosessissa korostuvat itsesäätelytaidot eli omaan toimintaan ja sen ohjaamiseen liittyvät reflektiiviset tiedot ja taidot. Näiden kehittymistä tukevat erilaiset harjoitukset osana opetusta. (Tynjälä 2007; Tynjälä ym. 2011.) Itsesäätelytaitoihin keskittyvän, SARS-epidemian yhteydessä toteutetun, tutkimuksen (Leung ym. 2007) perusteella sosiaalityöntekijöiden reflektiotaito on merkittävä tekijä työn epävarmuudesta ja riskialttiudesta selviytymisessä. Siten on perusteltua todeta, että työn epävarmuuksiin valmistautuminen itsesäätelytaitoja kehittämällä on tärkeää jo koulutusvaiheessa.

Opiskelijat asettavat itselleen osaamisen kehittämisen tavoitteita sekä toteuttavat oppimis- ja kehittämistehtäviä oppimisprosessinsa tukemiseksi. Tehtävät ovat keskeinen osa integratiivista pedagogiikkaa, sillä niiden avulla opiskelijat harjoittelevat teoreettisen ja käytännöllisen tiedon sekä toiminnan reflektoinnin sulauttamista toisiinsa (Tynjälä ym. 2011). Oppimis- ja kehittämistehtävien lisäksi suuri merkitys osaamisen kehittymisessä on reflektiivisyyttä tukevalla ohjauksella ja sillä, että opiskelijalla on mahdollisuus aktiiviseen osallistumiseen työyhteisössä (Tynjälä 2010). Vastuu harjoittelussa olevan opiskelijan ohjaus- ja perehdytysprosesseista jakautuu lähettävän yliopiston ja vastaanottavan työpaikan välillä. Integratiivisen pedagogiikan viitekehyksessä yliopiston ja työelämän yhteistyö määrittyy ikään kuin vastavuoroisena kumppanuutena, joka luo oppimisympäristöjä ja kehittää harjoitteluun liittyvää toimintaa eri konteksteissa (vrt. Tynjälä 2007). Keskeistä tässä har-

joittelukontekstiin sijoittuvassa ”kasvatuskumppanuudessa” on kaikkien osapuolten sitoutuminen edistämään opiskelijan oppimista. Sitoutuminen tarkoittaa tiivistä yhteydenpitoa ja yhdessä sovittuja ohjauksen tavoitteita ja periaatteita, sekä niiden noudattamista (esim. Jaakola ym. 2019).

Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen selvityksen mukaan edellä kuvattu ideaali kasvatuskumppanuudesta ei aina toteudu terveys- ja sosiaalialan korkeakoulutuksessa, vaan ongelmana on harjoittelukäytäntöjen ja -kokemusten kirjavuus (Konkola ym. 2021). Selvitys osoittaa muun muassa vaihtelevan tiedonkulun harjoittelun osapuolten välillä ja esittää huolen siitä, että systemaattisten menettelytapojen puuttuessa vastuu tiedon siirtymisestä jää yksittäisille opiskelijoille tai opettajille. Tiedonkulun ongelmat voivat heikentää harjoittelun aikaisen osaamisen kehittymistä ja asettaa opiskelijat epätasa-arvoiseen asemaan.

Harjoittelu ammatillisen identiteetin peilinä ja ammattiin sitouttajana

Samalla kun käytännönopetuksessa tapahtuva oppiminen valmistaa opiskelijaa tulevan ammattinsa vaatimukseen, harjoittelukokemukset ovat keskeisessä roolissa myös siinä, millainen mielikuva alan työstä opiskelijalle muodostuu ja millaisiin uravalintoihin hän päätyy (Newman ym. 2007). Sosiaalityöstä valmistuvat opiskelijat sijoittuvat hyvin monipuolisiin työtehtäviin. Uraseurantojen perusteella valtaosa heistä tekee asiakastyötä (ks. Yliopistojen uraseurantakyselyt 2012–2020). Työmahdollisuuksien laaja-alaisuuden näkökulmasta harjoittelun merkitys oman paikan löytämisessä työelämässä korostuu, sillä harjoittelun aikana opiskelijan on mahdollista peilata itseään työhön ja ammatillisuuteen, sekä siihen, millaiseksi sosiaalityön ammattilaiseksi hän haluaa tulla. Harjoittelussa muovautuu ammatillinen identiteetti – käsitys itsestä ammatillisena toimijana – joka parhaimmillaan sitouttaa valmistuvan sosiaalityöntekijän työhönsä (Vähäsantanen & Billet 2008).

Sosiaalityöstä valmistuvat opiskelijat ovat onnellisessa asemassa siinä, että työllistyneiden osuus on merkittävästi suurempi kuin monilla muilla yliopistokoulutuksen aloilla keskimäärin (esim. Konkola ym. 2021). He

myös sijoittuvat pääosin koulutusta vastaaviin tehtäviin ja heistä valtaosa työllistyy jatkuvaan kokopäiväiseen palkkatyöhön. Kuitenkin jopa kolmannes vastavalmistuneista sosiaalityön maistereista pohtii alanvaihtoa. (Landgrén 2019.) Yhtäältä siirtymä työelämään voi asettaa vastavalmistuneen uudenlaisen ammatillisen identiteettipohdinnan äärelle, jolloin on mahdollista tarkistaa ammatillisia haaveita, arvoja ja motiiveja, ja muokata tavoitteita uudelleen (Heikkilä 2019). Toisaalta runsas alanvaihto voi viitata siihen, että sosiaalityön koulutus- ja ammattikenttä eivät syystä tai toisesta onnistu sitouttamaan vastavalmistuneita opiskelijoita riittävästi. Ilmiö on huolestuttava, sillä suuri vaihtuvuus voi vaarantaa niin asiakasturvallisuuden ja asiakkaiden avunsaannin kuin koko sosiaalihuoltojärjestelmän toimivuuden. Tämä tulee lisäksi kalliiksi työnantajille ja yhteiskunnalle.

Työhön sitoutumisessa (engl. *work engagement*) on kyse siitä, että työntekijä pitää omaa uraa ja ammattiaan, niiden arvoja ja tavoitteita sekä niissä etenemistä tärkeinä itselleen (Morrow 1993; Leiter & Bakker 2010). Lähikäsitteinä käytetään usein myös työlle omistautumisen, työhön kiinnittymisen ja työtyytyväisyyden käsitteitä (esim. Wallin 2012). Työhön sitoutuminen on keskeistä silloin kun tarkastelussa ovat tekijät, jotka vahvistavat vastavalmistuneen tai valmistumisen kynnyksellä olevan opiskelijan halua toimia sosiaalityöntekijänä, tai toisaalta saavat hänet epäröimään valintaansa. Työhön sitoutumiseen liittyy vahvasti myös motivaation käsite (Ryan & Deci 2000). Sisäisesti motivoitunut sosiaalityöntekijä tuntee paloa työhönsä ja löytää itsestään ne asiat, jotka saavat innostumaan, tekemään parhaansa ja tavoittelemaan ammatillista kasvua. Sisäinen motivaatio liittyykin työntekijän toiveeseen saada tyydyttää uteliaisuuttaan, tuntee itsensä päteväksi ja tuntee hallintaa. Lähelle tuleva käsite on myös minäpystyvyys (Bandura 1997) eli työntekijän luottamus kykyihinsä suoriutua tehtävistään. Minäpystyvyys ja motivaatio linkittyvät edelleen kiinteästi ammatilliseen osaamiseen, jotka yhdessä ennustavat sitoutumista ammattiin (Leiter & Bakker 2010; Vincent ym. 2021).

Terveydenhoitoalalla koulutuksesta työelämään siirtyneiden työntekijöiden poistumaa alalta on selitetty siirtymäshokin (engl. *transition shock*) käsitteellä (Duchscher 2009; Kaihlanen 2020). Se kuvaa sitä, miten opiskelijan koulutuksen aikana luomat käsitykset ja kokemukset

alasta eivät vastaakaan todellisuutta siirryttäessä varsinaiseen työelämäarkeen. Kun ristiriita on liian suuri, siirtymä opiskelijan roolista työntekijän rooliin ei suju saumattomasti, mikä tekee työuran aloituksesta haastavaa ja johtaa pahimmassa tapauksessa alanvaihtoon.

Siirtymäshokin käsite on jonkin verran tuttu myös sosiaalialalla. Sosiaalityön siirtymäshokki voi olla seurausta suuresta ristiriidasta eettisten ohjeistusten ja työn realiteettien välillä (Laitinen 2021; Vincent ym. 2021). Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että opiskelija työhön siirtyessään kokee työhön käytettävän ajan ja resurssit riittämättöminä eettisesti kestävän työn toteuttamiseksi. Tätä olettamusta tukevat myös sosiaalityöntekijöille suunnatut kyselyt, jotka osoittavat muun muassa liiallisen kuormituksen, suuren asiakasmäärän, huonon johtamisen ja arvostuksen puutteen olevan syitä hakeutua pois alalta (Rauma 2019; Mänttari-van der Kuip 2020). Onnistunut harjoittelu voi parhaimmillaan ehkäistä siirtymäshokkia. Esimerkiksi hoitotyön opiskelijoilla, joilla oli takanaan hyvä harjoittelukokemus, oli ensimmäisten työvuosiensa aikana vähemmän alanvaihtosuunnitelmia kuin niillä opiskelijoilla, joiden harjoittelu ei ollut yhtä onnistunut (Kaihlanen 2020). Jos tutkimustuloksia soveltaa laajemmin hyvinvointityön ammattien kentille, myös sosiaalityössä panostamisen opiskelijoiden käytännönopetukseen voi nähdä tehokkaana keinona puuttua sosiaalialalla vallitsevaan työntekijäpulaan ja alalta poistumiseen.

Onnistunut harjoittelu on aina monen tekijän summa, mihin vaikuttaa niin opiskelijan lähtökohdat, toiveet, motiivit ja tavoitteet kuin ammatillisen oppimisen tukirakenteet, kasvatuskumppanuuden toimivuus, työpaikan ilmapiiri ja ihmissuhteet. Eri vaikuttimien kartoittaminen, niiden yhteyksien ymmärtäminen ja opiskelijakokemusten kuuntelu ovat lähtökohtana myönteisten harjoittelukokemusten rakentamiselle.

Tutkimuksen toteutus

Tarkastelemme tässä luvussa sosiaalityön opiskelijoiden tyytyväisyyttä harjoitteluun, osaamistavoitteiden toteutumista ja osaamisen kehittymistä harjoittelussa, sekä koronapandemian vaikutuksia opiskelijoiden

osaamis- ja tyytyväisyyskokemuksiin. Tutkimuskysymyksemme ovat *1) kuinka tyytyväisiä opiskelijat ovat harjoitteluunsa, 2) miten he katsovat saavuttaneensa osaamistavoitteet harjoittelun aikana, 3) miten harjoittelun ajoitus ja ominaisuudet vaikuttavat harjoittelukokemuksiin ja 4) mitkä tekijät ennustavat onnistunutta harjoittelukokemusta?*

Tutkimusaineistona käytämme internetkyselyaineistoa, johon vastasi vuosien 2020 ja 2021 keväällä yhteensä 204 sosiaalityön kandidaatti- tai maisterivaiheen harjoitteluun osallistunutta opiskelijaa (96.2 % naisia) jokaisesta sosiaalityön koulutusta Suomessa järjestävästä yliopistosta (Taulukko 1). Eri ajankohtina toteuttamamme kyselyt olivat muuten identtisiä, mutta kevään 2021 kyselyyn osallistuneet opiskelijat (N=86) vastasivat lisäksi pandemian vaikutuksia kartoittaviin kysymyksiin. Käytämme tästä joukosta nimitystä “osaotos” kun raportoimme tähän ryhmään rajattuja tuloksia. Osaotoksen opiskelijoiden vastaukset perustuvat kokemuksiin pandemian eri vaiheista lukuvuoden 2020–2021 aikana, jolloin esimerkiksi kansalliset rajoitustoimet ovat vaihdelleet ja saattaneet siten vaikuttaa eri tavoin harjoittelukokemusten taustalla. Yliopistojen harjoittelusta vastaavat opettajat jakoivat pyynnöstämme kyselyt sähköpostitse harjoittelun suorittaneille opiskelijoille. Kyselylomake oli sekä suomen- että ruotsinkielisenä sisältäen saatekirjeen, jossa kerroimme tutkimuksen tarkoituksesta, osallistumisen vapaaehtoisuudesta, aineiston luottamuksellisuudesta, vastaajien anonymiteetin turvaamisesta ja tutkimuksesta laaditusta tietosuojailmoituksesta.

Eri kyselyihin osallistuneet opiskelijat eivät eronneet toisistaan sukupuolen tai iän suhteen, ja eri yliopistoissa opiskelevien opiskelijoiden osuudet ovat edustettuina samassa suhteessa molemmissa aineistoissa (Taulukko 1). Kevään 2021 aineistossa on kuitenkin suhteessa enemmän maisterivaiheen harjoittelun suorittaneita opiskelijoita (48.4 %) kuin kevään 2020 aineistossa, jossa maisterivaiheen harjoittelijoiden osuus on kolmannes (30.3 %). Suurin osa opiskelijoista oli joko alle 25-vuotiaita (37 %) tai 25–35-vuotiaita (37 %). Heistä suurin osa suoritti harjoittelun sosiaalityön asiakastyössä ja vain murto-osa (5.4 %) muussa kuin asiakastyössä, esimerkiksi valtionhallinnossa tai tutkimustehtävissä.

Taulukko 1. Tutkimukseen osallistuneiden opiskelijoiden määrä ja prosenttiosuudet yliopistoittain.

Yliopisto	kevät 2020		kevät 2021		Yhteensä	
	n	%	n	%	n	%
Helsingin yliopisto ¹	24	20.4	12	14.0	36	17.7
Itä-Suomen yliopisto	27	22.9	14	16.3	41	20.1
Jyväskylän yliopisto ²	19	16.1	9	10.5	28	13.7
Lapin yliopisto	10	8.5	23	26.7	33	16.2
Tampereen yliopisto ³	11	9.3	10	11.7	21	10.2
Turun yliopisto	27	22.9	18	20.9	45	22.1
Yhteensä	118	100	86	100	204	100

¹ yhdistetty osallistujat Svenska social- och kommunalhögskolan, Helsingin yliopistosta;

² yhdistetty osallistujat Kokkolan yliopistokeskus Chydeniuksesta;

³ yhdistetty osallistujat Porin yliopistokeskuksesta.

Taulukossa kaksi kuvaamme väittämät, joita hyödynsimme summamuuttujina tarkastellessamme vastaajien tyytyväisyyttä harjoitteluun ja arviota osaamistavoitteiden toteutumisesta. Lisäksi esitämme taulukossa opiskelijoiden ohjauskokemuksista muodostamamme summamuuttujat, joita käytimme selittävinä muuttujina onnistuneen harjoittelukokemuksen tarkastelussa. Taulukossa kuvaamamme kysymykset esitimme kaikille vastaajille. Muodostimme kunkin summamuuttujan laskemalla yhteen siihen sisältyvät väittämät ja jakamalla saadut lukemat väittämien määrällä. Summamuuttujien väittämien yhtenäisyyttä ja kykyä mitata samaa asiaa testasimme pääkomponenttianalyysillä ja Cronbachin alfa-kertoimella.

Taulukko 2. Kyselyaineistosta muodostetut summamuuttujat ja niihin sisältyvät väittämät.

Summamuuttujat	Väittämät
Tyytyväisyys (asteikko 1–5) $\alpha = 0.86$	Olin yleisesti tyytyväinen käytännönopetusjaksoon Suosittelisin käytännönopetuspaikkaani toisille opiskelijoille Valitsisin tämän käytännönopetuspaikan uudelleen
Osaamistavoitteiden saavuttaminen (asteikko 1–5) $\alpha = 0.78$	Käytännönopetuspaikassa pohdittiin riittävästi ammatillisia asioita (esim. ammatilliset käytännöt, lainsäädäntö, dokumentointi) Käytännönopetuspaikassa pohdittiin riittävästi teoreettisia asioita (esim. taustateoriat, etiikka) Käytännönopetuspaikassa pohdittiin riittävästi työelämän pelisääntöjä (esim. työajat, työsopimusajat)
Ohjaus työpaikalla (asteikko 1–5) $\alpha = 0.78$	Ohjaavan sosiaalityöntekijän ohjausosaaminen oli riittävää Ohjaavan sosiaalityöntekijän ja minun välinen ohjaussuhde oli onnistunut Käytännönopetusjaksolla oli riittävästi aikaa reflektoida ja käydä läpi vastaan tulleita työtehtäviä yhdessä ohjaavan sosiaalityöntekijän kanssa
Ohjaus yliopistolla (asteikko 1–5) $\alpha = 0.81$	Yliopiston vastuuopettajan ohjausosaaminen oli riittävää Yliopiston vastuuopettajan ja minun välinen ohjaussuhde oli onnistunut Käytännönopetusjaksolla oli riittävästi aikaa reflektoida ja käydä läpi vastaan tulleita työtehtäviä yhdessä yliopiston vastuuopettajan kanssa

Harjoittelun aikaista osaamisen kehittymistä mitattiin viisiportaisella asteikolla (1 = erittäin heikko – 5 = erittäin vahva) kysymällä opiskelijoilta sitä, millaisena he arvioivat sosiaalityön osaamisensa ennen ja jälkeen harjoittelujakson. Muuttujien erotuksesta muodostimme osaamisen kehittymistä kuvaavan kaksiluokkaisen muuttujan, jossa opiskelijat, jotka arvioivat osaamisensa kasvaneen harjoittelun aikana, saivat arvon yksi ja vastaavasti opiskelijat, jotka arvioivat osaamisensa pysyneen samana tai laskeneen, saivat arvon nolla.

Analysoidaksemme sitä, mitkä tekijät ennustavat onnistunutta harjoittelua, muodostimme lopuksi onnistumista kuvaavan yhteismuuttujan laskemalla yhteen opiskelijan arviot tyytyväisyydestä harjoitteluun, osaamistavoitteiden saavuttamisesta ja osaamisen kehittymisestä. Koodasimme muuttujan edelleen kaksiluokkaiseksi siten, että opiskelijat, jotka katsovat harjoittelunsa onnistuneen kaikkien osa-alueiden suhteen, saivat arvon yksi. Opiskelijat, joiden harjoittelu ei ollut onnistunut kaikilla harjoittelun osa-alueilla mitattuna, saivat arvon nolla. Luokittelun avulla erittelimme sellaisen opiskelijoiden ryhmän, joiden osalta harjoittelun voi katsoa onnistuneen kaikilta osin erinomaisesti. Tähän ryhmään kuuluvia opiskelijoita oli aineistossa 29 prosenttia.

Analysoimme aineistoa monimenetelmällisesti (*mixed methods*; esim. Seppänen-Järvelä ym. 2019, 332) eli hyödynsimme laadullisia ja määrällisiä lähestymistapoja toisiaan täydentävinä tuottamaan kokonaisvaltaisempi ymmärrys sosiaalityön opiskelijoiden harjoittelukokemuksista.

Kyselyn määrälliset analyysit sisältävät harjoittelukokemusten suhteellisten osuuksien tarkastelun, harjoittelukokemuksiin yhteydessä olevien tekijöiden analysoinnin ristiintaulukoinnin ja ryhmien välisen keskiarvovertailujen avulla, sekä onnistunutta harjoittelukokemusta selittävien tekijöiden mallintamisen regressioanalyysillä.² Menetelmänä

2 Kuvatessamme opiskelijoiden harjoittelukokemuksia laskimme frekvenssit ja prosentit. Selittävien muuttujien yhteyksiä harjoittelukokemuksiin tarkastelemme ristiintaulukoinnin ja Khiin neliötestin avulla. Opiskelijoiden ohjauskokemusten kuvailussa käytämme keskiarvoja ja ryhmien välisiä eroja tarkastelemme muuttujien jakauman vinouden vuoksi epäparametrisillä testeillä (Mann-Whitney U-testi ja Kruskal-Wallis testit). Selittävien tekijöiden yhteyttä onnistuneeseen harjoittelukokemukseen tutkimme binäärin logistisen regression avulla. Käytämme tilastollisen

regressioanalyysi sopii tutkimukseemme siksi, että se mahdollistaa useiden taustatekijöiden vaikutusten yhtäaikaisen tarkastelun ja niiden väkioinnin suhteessa toisiinsa. Selittävinä muuttujina käytämme opiskelijan taustatietoja (sukupuoli, ikä ja työkokemus) ja harjoitteluun liittyviä tekijöitä eli harjoittelun ajankohtaa (ennen koronapandemiaa vs. pandemian aikana), harjoitteluvaihetta (aine- vs. syventävien opintojen harjoittelu), harjoittelumuotoa (palkallinen vs. palkaton), harjoittelusektoria (julkinen vs. yksityinen), sekä harjoittelun aikaisia ohjauskokemuksia (ks. Taulukko 2).

Strukturoitujen kysymysten lisäksi aineisto kattaa avovastauksia, joissa opiskelijat kuvaavat harjoittelukokemuksiaan sanallisesti. Avovastauksen kysymyskohtainen vastausprosentti vaihteli 72–84 prosentin välillä. Avovastauksia analysoimme laadullisen sisällönanalyysin ja määrällisen sisällön erittelyn avulla (Tuomi & Sarajärvi 2018). Jäsensimme merkityskokonaisuuksia, joita opiskelijat vastauksissaan tutkittavasta ilmiöstä tuottivat ja arvioimme niiden suhteellista tärkeyttä mainintojen määrän perusteella. Sisällönanalyysiiä ohjasivat yhtäältä tutkimuskysymykset ja toisaalta kyselyaineiston määrällisten analyysien tulokset. Analyysissä pyrimme aineistojen vuorovaikutuksellisuuteen ja pitämään analyysiprosessin muovautuvana (Seppänen-Järvelä 2019, 332).

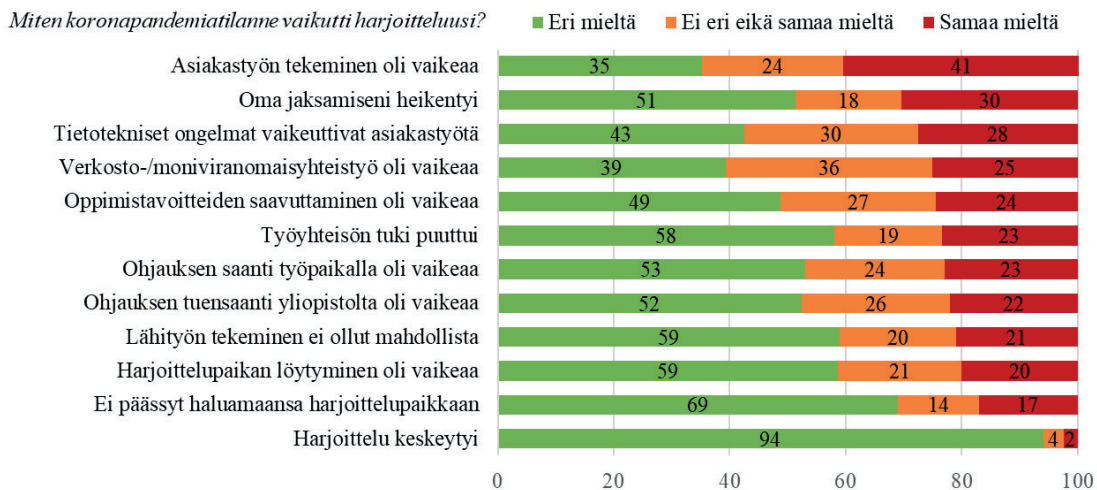
Yhteisö, ohjaus ja oppiminen harjoittelun kivijalkana

Tutkimuksen tulokset rakentuvat kahdesta osasta: koronapandemian aikana harjoittelussa olleiden opiskelijoiden kokemuksista sekä kokonaisaineistoa koskevista analyyseistä, joissa tarkastelemme koronapandemian roolia harjoittelukokemuksia selittävänä tekijänä. Aloitamme tulosten tarkastelun kuvailemalla ensin osaotokseen osallistuneiden opiskelijoiden kokemuksia harjoittelusta.

merkitsevyyden rajana viiden prosentin riskitasoa (esim. Metsämuuronen 2009).

Harjoittelijana poikkeuksellisissa oloissa

Koronapandemian vaikutuksia harjoitteluun mittasimme pandemian haastavuutta kuvaavien väittämien avulla. Osaotoksen vastaajat arvioivat väittämiä asteikolla 1 = täysin eri mieltä – 5 = täysin samaa mieltä. Kysymyspatteriston muuttujat ja niiden suhteelliset jakaumat esitämme kolmeportaisena alla (Kuvio 1). Huolimatta ennennäkemättömistä väestönsuojelutoimista ja niiden koulutuksen käytäntöihin aiheuttamista muutoksista vain muutama tutkimukseemme osallistunut opiskelija raportoi harjoittelujaksonsa keskeytyneen koronapandemian johdosta. Valtaosalla opiskelijoista pandemia ei myöskään vaikeuttanut harjoittelun käytännön järjestelyjä, vaan haluttu harjoittelupaikka löytyi pandemiasta huolimatta. Enemmistö vastanneista arvioi myös saaneensa harjoittelussaan riittävästi ohjausta ja tukea.

Kuvio 1. Sosiaalityön opiskelijoiden näkemykset koronapandemian aiheuttamista kielteisistä vaikutuksista harjoitteluun, % (N=76–85).

Arvioidessaan koronapandemiatilanteen vaikutuksia harjoitteluunsa opiskelijat raportoivat sen vaikeuttavan erityisesti asiakastyön toteuttamista, sillä 41 % opiskelijoista raportoi sen olevan vaikeaa (Kuvio 1). Kuvio 1 osoittaa, että opiskelijat kokivat muun muassa tietotekniset ongelmat asiakastyötä vaikeuttavina. Viitaten edellä esittämäämme kansalliseen huoleen opiskelijoiden pahoinvoinnin lisääntymisestä sekä oppimisvajeen kasvusta pandemian aikana (ks. OPH 2021), tutkimuk-

semme opiskelijoiden vastauksissa huolta herättivät erityisesti havainnot siitä, että liki kolmannes harjoittelunsa koronapandemian aikana suorittaneista opiskelijoista raportoi jaksamisensa heikentyneen ja vastaavasti neljännes katsoi oppimistavoitteiden saavuttamisen vaikeutuneen pandemiaolosuhteissa/pandemian vuoksi.

Viidennekselle (22 %) koronapandemian aikana harjoittelunsa suorittaneista opiskelijoista lähityön tekeminen ei ollut lainkaan mahdollista, kun taas enemmistö raportoi tehneensä myös lähityötä (58 %). Erilaiset hybridikäytännöt olivat avointen vastausten mukaan yleisiä. Lähi- ja etätyökäytännöt vaihtelivat riippuen harjoittelun ajankohdasta, kulloinkin voimassa olleista rajoitustoimista ja käytännönopetuspaikasta. Opiskelijoiden mukaan etäsosiaalityö toteutui pandemian aikana yleisimmin hyödyntäen erilaisia videopuhelusovelluksia tai puhelimitse. Työssä hyödynnettävänä sovelluksina he mainitsivat muun muassa Teamsin, Zoomin, Skypen ja VideoVisitin. Kysyimme opiskelijoilta, että miten heidän mielestään etänä tehtävä työ vaikuttaa sosiaalityön käytäntöihin. 64 opiskelijan avovastauksen perusteella heistä 18 tulkitsi etäsosiaalityön myönteisenä. Heidän mukaansa videoneuvottelut ja puhelimitse suoritettava asiakastyö voivat helpottaa aikataulutusta, vähentää turhaa matkustusta, säästää aikaa ja lisätä joustavuutta asiakastyöhön. Lisäksi he kokivat etäsosiaalityön mahdollistavan ja tehostavan moniammatillista työskentelyä. Moni opiskelija esitti olettamuksen tai toiveen siitä, että etäsosiaalityö olisi tullut jäädäkseen:

Monia asiakastyön palavereita, etenkin moniviranomaispalavereita voidaan pitää etänä videoyhteyksillä. Etäyhteyksillä järjestetyt palaverit säästävät aikaa, resursseja ja rahaa (poistettu tekstiä) ((Koronapandemia toi esiin)) digisosiaalityön mahdollisuudet, jo nyt on toimivia laitteita, joilla voitaisiin toteuttaa etänä suuri osa työstä. Sovelluksia ja ohjelmia asiakastyöhön löytyy pilvin pimein. Miksi niitä ei hyödynnetä täydessä määrin, vaikka olisi jo nyt mahdollista?

(O46 lapsiperhetyön syventävien opintojen harjoittelija)

Opiskelijoiden mukaan videotapaamiset soveltuvat erityisesti verkostoneuvotteluihin, koulutuksiin, moniviranomaispalaveriin ja tietyille asiakasryhmille, kuten matalan kynnyksen ohjaukseen ja neuvontaan,

työskentelyyn jo ennalta tuttujen asiakkaiden kanssa, sekä tilanteisiin, joissa asiakas luo turvallisuusriskin tai asuu kaukana. Etäsosiaalityö näytetään hankalana silloin, kun asiakkaita tulee konkreettisesti avustaa esimerkiksi etuuksien hakemisessa tai pankkiasioissa.

Osaotoksen vastaajista enemmistö (73 %) raportoi koronapandemian kielteisistä vaikutuksista sosiaalityön käytäntöihin. Yleisimpänä haittana he mainitsivat vuorovaikutuksen köyhtymisen etäsosiaalityössä, mikä tarkoittaa asiakaskontaktin jäämistä etäiseksi, tapaamisten luonnottomuutta sekä vuorovaikutuksen ja asiakassuhteen muodostamisen vaikeuksia muun muassa kehollisen ilmaisuuden puuttuessa. Jotkut opiskelijoista olivat myös huolissaan etäasiakastyön tulkinnanvaraisuudesta, ja vastauksista kuvastui pelkoa virheiden mahdollisuudesta.

Hieman tuntui, että kohtaaminen jää vajaaksi ja samalla asiakkaiden asioiden hoitaminenkin sai ehkä vähän jossain tilanteissa sellaisen ”sinne päin” -olon itselleni opiskelijana.

(O38 yleisen sosiaalityön aineopintojen harjoittelija)

Sosiaalityöntekijän näkökulmasta etätyössä oli vaikeaa arvioida esimerkiksi asiakkaan päihtymystilaa tai mielentilaa, sillä etäyhteydestä jäi asiakkaan elinympäristön havainnointi ja hajut/tuoksut pois.

(O43 lastensuojelun syventävien opintojen harjoittelija)

Asiakkaiden tunnistaminen vaikeutui. Perheenjäsenet osallistuivat tapaamiseen oman mielensä mukaan ja välillä jopa poistuivat kameran luota. Asiakkaiden kohtaaminen oli hieman haasteellisempaa, koska tapaamisilla ei tiennyt yhtä hyvin, että onko talossa muita tai onko esimerkiksi kameran ulkopuolella joku henkilö, kenelle asiat eivät kuulu.

(O62 lapsiperhesosiaalityön aineopintojen harjoittelija)

Etäsosiaalityön joko puolesta tai vastaan -näkemysten sijaan opiskelijat tuottivat samanaikaisesti etäsosiaalityön sekä myönteisiä että kieltei-

siä puolia. Kielteisissä maininnoissa korostuivat erityisesti tietotekniset ongelmat ja tietotekninen osaamattomuus.

Ihmisten osaamattomuus ja huolimattomuus vei aikaa, kuuluuko ja näkykö -rumba oli raastavaa ja aikaa vievää. Sattuipa jopa niin, että lastensuojelulakia koskevassa kyselyteamsissa, johon osallistui satoja sossuja eräs puheenvuoron pitäjä läväytti eetteriin lastensuojelun asiakkaan kirjaukset, hän siis jakoi näyttönsä kaikille. Inhimillinen virhe lienee?

(O28 lastensuojelun syventävien opintojen harjoittelija)

Asiakkaiden kohtaaminen oli minimaalista etänä, mutta moni niistä olivat hankalia, koska puheen ymmärtäminen ((video))puhelun kautta voi olla hankalaa ja esimerkiksi eräs tekninen järjestelmä ei toiminut eikä asiakkaaseen saatu yhteyttä ja tämä pitkitti aikaa, jolloin piti siirtyä jo seuraavaan asiakkaaseen.

(O56 terveydenhuollon sosiaalityön aineopintojen harjoittelija)

Avovastauksissa etenkin lapset ja nuoret määrittyivät asiakkaina, joiden kohtaamisen katsotaan olevan vaativaa käyttäen etäyhteyssovellusta. Opiskelijat arvioivat, että etenkin pienet lapset ujostelevat tai pelkäävät kameran edessä puhumista ja nuorten tavoittaminen on vaikeampaa. Kuitenkin osa opiskelijoista mainitsi juuri nuoret asiakasryhmänä, jolle etäsosiaalityö tuntui sopivan lähityöskentelyä paremmin.

Samassa myrskyssä, eri veneissä?

Tutkimme koronapandemian vaikutuksia opiskelijoiden harjoittelukokemuksiin myös ongelmien kasautuvuuden näkökulmasta laskemalla yhteen pandemian kielteisen vaikutusten eli haasteiden määrän. Kutsomme muodostettua muuttujaa koronapandemian haastavuusindeksiksi ja se voi saada arvon asteikolla nolasta (ei yhtään koettua haastetta) yhteentoista (opiskelija vastasi kaikkien 11 muuttujan kohdalla kokeneensa haasteita). Mitä suurempi opiskelijan indeksi oli, sitä enemmän

hän raportoi haasteita liittyen harjoitteluunsa. Näin tarkastellen havaitsimme, että neljännes opiskelijoista ei katso pandemiatilanteen vaikuttaneen harjoitteluun lainkaan kielteisesti. Liki viidennes heistä (18 %) raportoi viidestä tai useammasta vaikeudesta. Ongelmien raportoinnissa ei ollut yliopistokohtaisia eroja tai eroa sen suhteen, suorittiko opiskelija parhaillaan kandidaatti- tai maisterivaiheen harjoittelua tai saiko hän harjoittelusta palkkaa vai ei.

Sen sijaan, mitä nuorempi tai kokemattomampi opiskelija oli, sitä haasteellisemmaksi hän arvioi harjoittelunsa. Nuorimmat opiskelijat (alle 25-vuotiaat) joutuivat muita useammin tinkimään haluamastaan harjoittelupaikasta, raportoivat vaikeuksista saavuttaa asettamia oppimistavoitteita, kohtasivat enemmän ongelmia tietotekniikan asiakastyökäytössä ja arvioivat voimakkaimmin jaksamisensa heikentyneen. Samaten opiskelijat, joilla ei ollut aiempaa työkokemusta, kokivat harjoittelussaan enemmän haasteita. Nuori ikä ja kokemattomuus linkittyivätkin yhteen, sillä työkokemuksen puute oli yleisintä vastaajien nuorimmassa ikäryhmässä.

Vastaavasti opiskelijat, joiden työpaikoilla asiakastyö tehtiin etäsosiaalityönä, raportoivat enemmän haasteita kuin heidän lähityötä tehneet kollegansa. Avovastauksissa etäsosiaalityön kielteisinä puolina korostuivat tietotekniset ongelmat ja etäsosiaalityöhön osallistuvien osapuolten tietotekninen osaamattomuus. Voidaankin päätellä, että monet koronapandemian aikana koetut haasteet kytkeytyvät jollakin tavoin teknologiaan ja etäsosiaalityön edellyttämiin uudenlaisten työnteon tapojen omaksumiseen. Tässä prosessissa vanhemmat ja sosiaalityössä kokeneemmat opiskelijat näyttivät olleen vahvemmassa asemassa.

”Opettavin kokemus koko koulutuksessa”

Seuraavaksi tarkastelemme kaikkien kyselyyn osallistuneiden opiskelijoiden vastauksia yhdessä. Valtaosa ennen pandemiaa (87 %) ja pandemian aikana (81 %) harjoittelunsa suorittaneista opiskelijoista oli tyytyväisiä suorittamaansa harjoitteluun. Heistä jopa 83 % suosittelisi harjoittelupaikkaansa toisille opiskelijoille. Väittämävastausten perusteella yksittäisistä tyytyväisyyden osa-alueista erityisesti työyhteisön ilmapiirin opiskelijat kokivat tukevan oppimista. Opiskelijoiden tyyty-

väisyys harjoittelupaikan työilmapiiriin näkyi vahvasti myös avoimissa vastauksissa, joissa pyysimme heitä kuvaamaan sitä, mitä hyvää harjoittelussa heidän mielestään on. 172:n opiskelijan kirjauksista (N=408) liki puolet (n=187) liittyi toimivan työyhteisön ja myönteisen ohjauskokemuksen tematiikkaan (Taulukko 3).

Taulukko 3. Harjoitteluun myönteisesti vaikuttavat tekijät opiskelijakokemuksissa.

alaluokka	n	yläluokka	n
työyhteisö yleisesti	47	Työyhteisö	107
harjoittelun tuki ja yhteistyö	34		
työyhteisön ilmapiiri	13		
riittävä perehdytys	10		
tilat/välineet	3		
ohjaus yleisesti	30	Ohjaus	80
sitoutunut ja motivoitunut ohjaaja	18		
ohjaajan ystävällisyys ja tuki	14		
ohjaajan ammattitaito	13		
yliopistolta saatu ohjaus	5		
reflektointi, (ohjaus)keskustelut	23	Oppiminen	72
teoria-käytäntö, opitun soveltaminen	19		
uuden tiedon omaksuminen	13		
voimaantuminen, itsetuntemus	8		
oppimistehtävät, pienryhmät, seminaarit	7		
mallioppiminen	2		
monipuolisuus, monialaisuus	32	Työn sisältö	72
mielenkiintoisuus, haastavuus	19		
asiakastyö/-tapaukset	17		
sopiva työn määrä ja sisällöllinen selkeys	4		
sopiva vastuu ja luottamus	27	Työnteon tavat	69
osallisuus	26		
itsenäisyys, vapaus, omatahtisuus	16		
erittelemätön tyytyväisyys^a	8		8
		yhteensä, N	408

^aEsim. ”Opettävän kokemus koko koulutuksessa”

Tulkitsimme aineistoa siten, että toimiva työyhteisö on kiinnostunut harjoittelusta, motivoitunut ohjaamistehtävään, sitoutunut edistämään opiskelijan oppimista ja huolehtimaan siitä, että opiskelijalla on tarvittaessa apua ja tukea saatavilla.

Vaikka olinkin tietyn ohjaajan ohjattavana, pääsin kaikkien työntekijöiden kanssa tekemään töitä. Loistava perehdytys ja tilaisuus päästä keltanokkana seuraamaan, millaista sosiaalityöntekijänä työskentely kyseisessä paikassa on. Työyhteisö oli selkeästi suunnitellut käytännönopetusjaksoni etenemisen ja huolehtinut siitä, että pääsen mahdollisimman monipuolisesti oppimaan ja seuraamaan erilaisia työtehtäviä ja asiakastapaamisia. Käytännönopetuspaikka oli myös hyvin kiinnostunut ja innostunut kehittämistehtävästäni ja sain sen työstämiseen tukea ja ideoita. Parasta kuitenkin oli ihana työyhteisö, joka otti minut syli avoinna vastaan!

(O40 perheoikeudellisten palvelujen syventävien opintojen harjoittelija)

Myönteinen ohjauskokemus puolestaan liittyi vahvasti erityisesti työpaikan ohjaajan aktiivisuuteen, motivoituneisuuteen, ammattitaitoon ja ystävällisyyteen. Ohjauksen ja työyhteisön tärkeys korostuivat myös opiskelijoiden arvioissa osaamistavoitteiden toteutumista edistäviä tekijöitä avoimissa vastauksissaan. Heidän mukaansa osaamistavoitteiden toteutumista edistivät palautetta antava ja yhdessä reflektoinnin mahdollistava ohjaus.

Kiinnostusta osoittava ohjaajani teki harjoittelustani hyvän. Minua ei jätetty yksin minkään asioiden kanssa ja ohjaajani järjesti aikaa keskusteluihin ja reflektointiin. Minua kohdeltiin kuin uutta työntekijää, joka perehdytetään työhön. Kävimme läpi ohjaajani kanssa eri osaamisalueita, joita halusin kehittää harjoittelun aikana. Lyhyesti sanottuna harjoittelusta teki hyvän ohjaaja ja tiimin muut jäsenet, jotka kaikki ymmärsi ja tuki harjoitteluani ja sitä, että pääsen näkemään ja kokemaan mahdollisimman paljon lyhyessä ajassa.

(O100 lastensuojelun aineopintojen harjoittelija)

Opiskelijoiden tyytyväisyyttä harjoitteluun lisäsi myös työn tekemisen tapoihin ja työn sisältöön liittyvät tekijät (ks. Taulukko 3). Opiskelijan osuva kommentti ”Ei tyyni ilma merimiehelle merenkulusta opeta” viittaa siihen, miten opiskelijat katsoivat osaamisen kehittyvän parhaiten itse tekemällä. Työn tekemiseen ja sisältöön liittyvissä maininnoissa

korostuivatkin opiskelijoiden osallistaminen ja osallisuus, vastuuttaminen oikeassa suhteessa ja luottamus opiskelijan tekemiseen.

Käytännönopettajat ottivat minut mukaan työhönsä ja sivusta katsomisen sijaan sain harjoitella itse tekemään asioita. Kirjasin ja tein päätöksiä itse sekä sain osallistua verkostopalavereiden vetämiseen ja loppuvaiheessa harjoitella niitä vetämään itse. (poistettu tekstiä) Se oli hyvin opettavaista, sillä ainakin minä olen ihminen, joka oppii tekemällä enkä vain sivusta seuraamalla.

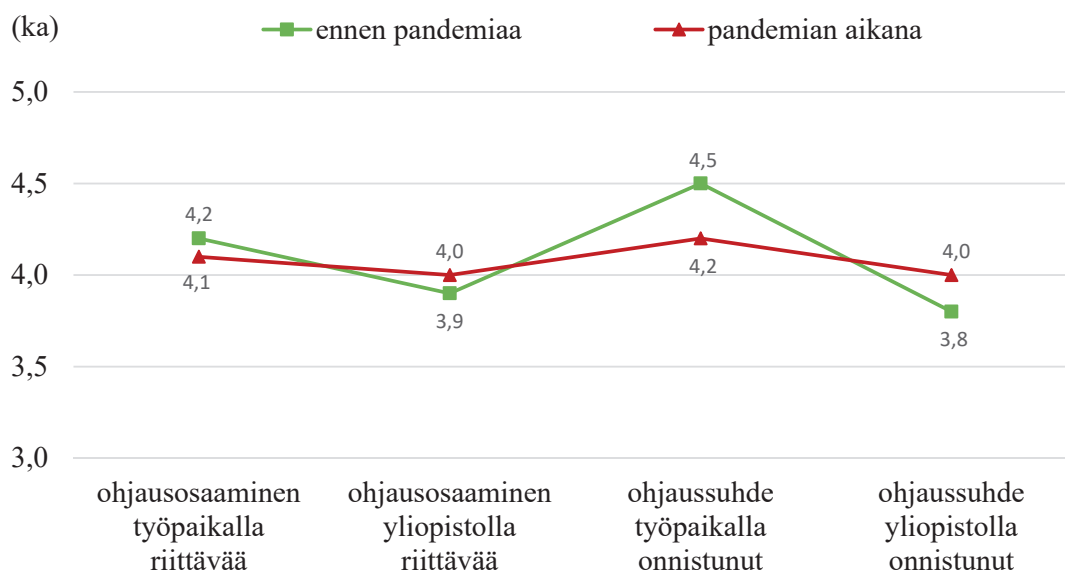
(O54 lastensuojelun syventävien opintojen harjoittelija)

((Ohjaaja)) antoi tilaa tehdä heti alusta asti osaamiseni ja valmiuksieni mukaan. Toisaalta hän antoi tilaa myös epävarmuudelle: Jos koin jonkin tehtävän liian vastuulliseksi tai haastavaksi, ei minulla ollut pakkoa hoitaa mitään.

(O114 lastensuojelun syventävien opintojen harjoittelija)

Opiskelijoiden tyytyväisyyttä harjoittelun aikaiseen ohjaukseen tarkastelimme myös väittämävastauksista muodostuvan aineiston valossa. Siinä opiskelijat arvioivat ohjausosaamisen riittävyttä ja ohjaussuhteen onnistumista asteikolla 1–5. Mitä korkeamman arvon muuttuja sai, sitä tyytyväisempi opiskelija saamaansa ohjaukseen oli.

Kuvion 2 tuloksista päättelemme, että opiskelijat olivat keskimäärin hyvin tyytyväisiä sekä työpaikalla että yliopistolla saamaansa ohjaukseen. Tarkastellessamme ohjausta suhteessa harjoittelun ajankohtaan ennen pandemiaa tai sen aikana havaitsimme, että ennen pandemiaa harjoittelunsa suorittaneet arvioivat ohjaussuhteensa ohjaavaan sosiaalityöntekijään onnistuneempana kuin pandemian aikana harjoittelussa olleet ($Z = -2,013$, $p = 0.044$). Muissa ohjauskokemusten osa-alueissa ei sen sijaan ollut havaittavissa vastaajaryhmien välisiä eroja.

Kuvio 2. Opiskelijoiden tyytyväisyys harjoittelun aikana saamaansa ohjaukseen ennen pandemiaa ja pandemian aikana (keskiarvo: 1 = täysin eri mieltä – 5 = täysin samaa mieltä).

Mistä on onnistuneet harjoittelut tehty?

Olemme tässä luvussa lähestyneet onnistunutta harjoittelua kahden keskeisen harjoittelulle asetetun tavoitteen kautta: harjoittelu on onnistuneeseen kokonaisvaltaiseen oppimisprosessiin, joka kiteytyy yleisenä tyytyväisyytenä harjoitteluun ja sitouttaa opiskelijat valitsemalleen alalle. Siten harjoittelussa oppiminen ja tyytyväisyys harjoitteluun kulkevatkin käsi kädessä ja rakentuvat opiskelijoiden yksilöllisissä kokemuksissa. Seuraavassa tarkastelemme sitä, mitkä tekijät ovat yhteydessä siihen, että opiskelija katsoo sekä oppivansa harjoittelussa että olevansa siihen tyytyväinen.

Taulukossa 4 esitämme ne opiskelijoiden taustatekijät ja harjoittelun ominaisuudet, mitkä olivat tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä vähintään yhteen onnistuneeseen harjoittelun osa-alueeseen. Sillä, onko harjoittelu palkallinen vai palkaton tai suoritetaanko harjoittelu julkisella vai yksityisellä tai järjestösektorilla, ei ollut aineiston analyysin perusteella merkitystä harjoittelun onnistumiseen. Miehet raportoivat naisia harvemmin saavuttaneensa osaamiselle asetetut tavoitteet (Taulukko 4).

Nuorin vastaajien ikäluokka katsoi osaamisensa kehittyneen vanhempia vertaisiaan enemmän. Osaamisen kehittyminen erityisesti nuorimpien ryhmässä selittyy osaltaan aiemman sosiaalialan työkokemuksen puuttumisella. Nuorimmassa ikäluokassa vain noin kymmenyksellä oli aiempaa työkokemusta, kun taas vanhimpien ikäluokassa reilulla puolella (64 %) sitä oli ($p < 0.001$). On ymmärrettävää, että opiskelija, joka lähtökohtaisesti harjoitteluun mennessään katsoo osaavansa vähemmän, myös arvioi oppineensa harjoittelussa enemmän. Samalla selitysmallilla tulkitsemme harjoitteluvaiheen yhteyttä osaamisen kehittymiseen: kandidaattivaiheen opiskelijat olivat nuorempia ja heillä oli vähemmän aiempaa työkokemusta kuin maisterivaiheen opintojen harjoittelua suorittavilla opiskelijoilla ($p < 0.001$), ja saattoivat siksi arvioida osaamisensa kehittyneen enemmän.

Väittämävastauksista koostuvan aineistomme mukaan harjoittelu koronapandemian aikana ei ollut itsessään yhteydessä opiskelijoiden arvioon harjoittelunsa onnistumisesta, mutta merkitystä näyttää olevan sillä, oliko opiskelija kohdannut harjoitteluun liittyviä haasteita vai ei (Taulukko 4). Ne koronapandemian aikaan harjoittelunsa suorittaneet opiskelijat, joille pandemia ei aiheuttanut haasteita, olivat kaikkein tyytyväisimpiä harjoitteluunsa.

Seuraavassa tarkastelemme logistisen regressioanalyysin avulla, miten eri tekijät ennustavat onnistunutta harjoittelukokemusta. Malli kertoo kustakin selittävästä muuttujasta johtuvan suhteellisen riskin eli veto-suhteen (*odds ratio* OR) sille, että opiskelijan harjoittelu on onnistunut (Metsämuuronen 2009, 743). Analyysissä huomioimme vain ne tekijät, jotka ovat tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä Taulukossa 4 esittämiimme onnistuneen harjoittelun osa-alueisiin. Lisäksi huomioimme opiskelijoiden avovastauksissaan korostaman ohjauksen merkityksen onnistuneen harjoittelun tarkastelussa.

Taulukko 4. Tyytyväisyys harjoitteluun, osaamistavoitteiden toteutuminen ja osaamisen kehittyminen opiskelijan taustatekijöiden ja harjoittelun ominaisuuksien mukaan, (%).

Luokitteleva tekijä (n)	Harjoitteluun tyytyväiset ^a	Osaamistavoitteet toteutuneet ^a	Osaaminen kehittynyt ^b
Sukupuoli			
nainen (184)	76.1	53.8	70.3
mies (10)	60.0	10.0	70.0
X^2	1.32	7.29**	0.00
Ikä			
< 25 v. (72)	79.2	50.0	83.3
25–35 v. (74)	70.3	43.2	69.9
> 36 v. (52)	71.2	61.5	51.0
X^2	1.74	4.10	14.85***
Aiempi työkokemus			
kyllä (65)	75.4	58.5	56.1
ei (134)	73.1	46.3	76.5
X^2	0.12	2.60	8.72**
Harjoittelun ajankohta			
ennen pandemiaa (115)	73.9	51.3	71.7
pandemian aikana, ei haasteita (33)	87.9	63.6	60.6
pandemian aikana, haasteita (52)	65.4	40.4	71.2
X^2	5.31*	4.44	1.55
Harjoitteluvaihe			
aineopinnot (122)	77.9	54.1	79.5
syventävät opinnot (78)	67.9	44.9	53.9
X^2	2.43	1.62	14.49***
Yhteensä (200)	74.0	50.5	69.7

^aSummamuuttuja: samaa ja täysin samaa mieltä vastanneiden osuus.

^bVastaajien osuus, jotka raportoivat osaamisensa kehittyneen harjoittelun aikana.

Ristiintaulukointi (X^2 -testi) *** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$.

Koronapandemia, sen puuttuminen tai haastavuus, ei aineistomme perusteella ennusta onnistunutta harjoittelua (Taulukko 5). Tarkastellessamme taustatekijöiden ja harjoittelun vaiheen yhteyttä onnistuneeseen harjoitteluun (Malli 1) näemme, että kandidaattivaiheen harjoittelua suorittaneet opiskelijat arvioivat maisterivaiheen harjoittelussa olleita opiskelijoita todennäköisemmin harjoittelunsa onnistuneeksi. Tilastollinen merkitsevyys kuitenkin hävisi, kun otimme analyysiin mukaan harjoittelun aikaisen ohjauksen (Malli 2). Todennäköisyys onnistuneeseen

Taulukko 5. Harjoittelun onnistumista ennustavat tekijät (logistinen regressio; vetosuhteet, OR).

	Malli 1		Malli 2	
	OR	<i>p</i>	OR	<i>p</i>
Harjoittelun vaihe				
ennen pandemiaa (ref)	1		1	
pandemia, ei haasteita	1.07	.948	2.17	.142
pandemia, haasteita	1.36	.513	0.87	.792
Ikä				
< 25 v. (ref)	1		1	
25–35 v.	0.58	.176	0.62	.324
> 36 v.	0.88	.786	1.02	.973
Työkokemus sosiaalialalta				
ei (ref)	1		1	
kyllä	0.79	.585	0.43	.091
Harjoitteluvaihe				
aineopinnot (ref)	1		1	
syventävät opinnot	0.43	.029	0.50	.137
Ohjaus^a				
Ohjaus työpaikalla			11.11	<.001
Ohjaus yliopistolla			1.22	.313
Nagelkerke R	.078		.438	

^a Summamuuttujat, jatkuva muuttuja (asteikko 1–5).

harjoitteluun kasvoi moninkertaisesti, jos opiskelija arvioi saaneensa osaavaa ja reflektoinnin mahdollistavaa ohjausta ja hänellä oli onnistunut ohjaussuhde ohjaavaan sosiaalityöntekijään työpaikalla.

Valtaosa sosiaalityön opiskelijoista oli tyytyväisiä harjoitteluunsa. Koronapandemia kontekstina ei horjuttanut tätä kokemusta, mikäli harjoittelun puitteet, erityisesti ohjaus ja työyhteisön tuki, olivat kunnossa. Harjoittelu näyttäytyikin opiskelijoiden vastauksissa odotettuna, innostavana, opettavaisena ja tärkeäksi koettuna osana sosiaalityön opintoja, mikä on lupaava tulos sosiaalialalle kiinnittymisen näkökulmasta. Onnistuneen harjoittelun kokonaisuudessa huomiota tulisi kiinnittää erityisesti harjoittelun osaamistavoitteisiin, sillä noin puolella vastaajista ne jäivät toteutumatta.

Johtopäätökset

Onnistunut harjoittelu on monen tekijän summa, joka toteutessaan edistää siirtymää opiskelijasta sosiaalityöntekijäksi. Tässä luvussa olemme tarkastelleet sosiaalityön opiskelijoiden harjoittelukokemuksia ja sitä, miten koronapandemia on yhteydessä näihin kokemuksiin. Tutkimusaineistomme mukaan enemmistö ennen pandemiaa ja pandemian aikana harjoittelunsa suorittaneista opiskelijoista oli tyytyväisiä harjoitteluunsa, arvioi saavuttaneensa harjoittelulle asetetut osaamistavoitteet ja katsoi osaamisensa kasvaneen harjoitteluajana. Siten pelko siitä, että sosiaalityöntekijöiden pandemiaolosuhteiden aikana kokema työkuorman lisääntyminen tai työyhteisöjen sisäiset konfliktit heijastuisivat harjoittelun onnistumiseen, ei tutkimuksemme mukaan realisoitunut (vrt. Ahonen ym. 2020; Harrikari ym. 2021). Tarkastelumme osoitti kuitenkin, että koronapandemia voi heijastua opiskelijan ja ohjaavan sosiaalityöntekijän ohjaussuhteeseen niin, että koronapandemian aikana harjoittelunsa suorittaneet arvioivat ohjaussuhteensa heikommaksi. Toisaalta työpaikalla saadun ohjauksen merkitys osoittautui keskeiseksi onnistuneen harjoittelun määrittäjäksi. Tämä antaa viitteitä siitä, että pandemian vaikutukset välittyvät mahdollisesti ohjauksen kautta harjoittelukokemuksiin.

Koronapandemia kontekstina ei erotellut opiskelijoita heidän tyytyväisyytensä ja oppimisensa suhteen, eikä myöskään ennustanut harjoittelun onnistuneisuutta. Tuloksistamme emme voi kuitenkaan vetää yleistä johtopäätöstä, etteikö pandemialla olisi kielteisiä vaikutuksia, sillä havaintomme antavat viitteitä tietynasteisesta hyvinvointi- ja oppimisvajeesta osalla pandemian aikana harjoittelunsa suorittaneista. Näyttääkin siltä, että pandemian vaikutuksia tulkittaessa korostuvat harjoittelun työpaikkakohtaisuus ja yksilöllisyys sekä se, miten asioista on opiskelijoilta kyselyssä kysytty.

Vaikka aineistomme keskimääräinen tarkastelu osoitti olemattomia eroja ennen pandemiaa ja pandemian aikana kerättyjen vastausten välillä, koronapandemia erotteli opiskelijoita sen mukaan, miten paljon poikkeusolot olivat heidän harjoitteluarkeansa hankaloittaneet. Koronapandemian haastavuus edelleen heijastui harjoittelun onnistumiseen kielteisesti. Vastaavia tuloksia koronapandemian yksilöllisestä haastavuus-

desta on saatu myös yhdysvaltalaisen sosiaalityön opiskelijoiden keskuudessa (Cummings ym. 2021; Mirick & Davis 2021). Esimerkiksi Rebecca G. Mirickin ja Ashley Davisin (2021) tutkimus osoitti, että opiskelijat ovat kirjava joukko ihmisiä ominaisuuksineen ja elämäntilanteineen, jotka eroavat toisistaan niin fyysisen kuin psyykkisen toimintakyvyn, vanhemmuus- ja hoivavastuun tai taloudellisen tilanteen mukaan. Siten myös pandemia vaikuttaa heihin eri tavoin ja esimerkiksi heidän opintoihinsa tarvitsemansa apu riippuu yksilöllisestä kokemuksesta ja tilanteesta.

Aiempien tutkimusten tavoin (Browning ym. 2021; Cummings ym. 2021) myös tässä tutkimuksessa opiskelijan ikä on yhteydessä poikkeustilanteeseen sopeutumiseen: mitä nuorempi opiskelija oli, sitä enemmän hän raportoi tilanteessa olevan vaikeuksia. Ikää ja kokemusta koronapandemiassa suojaavina tekijöinä voidaan selittää esimerkiksi minäpystyvyyden kautta (vrt. Prieto & Altmaier 1994; Bandura 1997;). Mitä enemmän harjoittelijalla on iän tuomaa elämäkokemusta tai aiempaa kokemusta sosiaalityöstä tai vastaavalla alalla toimimisesta, sitä vahvemmin hän uskoo itseensä ja selviämiseensä työtehtävistä. Siten pandemian vaatimat erikoisjärjestelyt työn teossa eivät välttämättä horjuttaneet kokenutta harjoittelijaa samalla tavalla kuin kokematon vasta-alkajaa.

Aineistossamme puolet nuorimmasta ikäluokasta (alle 25-vuotiaat) katsoi jaksamisensa heikentyneen, kun vastaava lukumäärä oli alle neljännes muissa ikäluokissa. Tulos on linjassa julkisen keskustelun kanssa siitä, että etenkin nuorten mielenterveys on ollut pandemiaolosuhteissa koetuksella. Esimerkiksi opiskelijaterveydenhuolto raportoi mielenterveyspalvelujen kysynnän kasvusta, nuorten opiskelijoiden lisääntyneestä uupumuksesta ja opiskeluun liittyvästä epävarmuudesta (esim. Karppi & Kononen 2021). Nuorten erityinen haavoittuvuus poikkeustilanteessa herättää huolta ja haastaa sosiaalityön ammattikuntaa pohtimaan keinoja heidän jaksamisensa varmistamiseksi.

Tse Fong Terry Leung kollegoineen (2007) pohti vuoden 2003 SARS-epidemian kontekstissa sitä, miten valmistaa sosiaalityöntekijöitä kohtaamaan epävarmuutta työssä. Pohdinnoissaan he päätyivät siihen, että jo opinnoissa opiskelijoita tulisi valmentaa reflektiivisyyteen niin, että siihen kytkeytyvät epävarmuuden ja riskin käsitteet. Tämä on erityisen tärkeää siitäkin syystä, että sosiaalityöntekijät käyttävät usein tun-

neälykkyyttä päätöksenteossa, mikä vaatii vahvoja analyttisiä taitoja ja tietoisuutta epävarmuudesta (vrt. Taylor & White 2006). Siten niin sanotusti jälkihoitona ja oppina tulevaisuutta varten on tärkeää, että sosiaalityöntekijöiden koulutus sisältää keskustelut koronapandemian aiheuttamasta epävarmuudesta sekä esiin tulleista tunteista ja eettisistä dilemmoista (vrt. Afrouz 2021). Muun muassa analyysiemme yhteydessä esitetty opiskelijan sitaatti koskien asiakkaan tietoturvallisuuden vaarantumista on oiva esimerkki eettisestä ongelmasta, jonka yhteiseen keskusteluun ottaminen olisi sekä tärkeää että opettavaista.

Kokemus eettisesti arveluttaneesta sattumuksesta linkittyy yleisemmin opiskelijoiden kielteisiin kokemuksiin etäsosiaalityöstä. Etenkin tietotekniset ongelmat ja tietotekninen osaamattomuus herättivät opiskelijoissa turhautumista. Toisaalta etäsosiaalityön koettiin myös monipuolistavan ja tehostavan työn tekemistä. Opiskelijat olivat usein myös sitä mieltä, että toimivat etäsosiaalityön käytännöt tulisi säilyttää. Tätä puoltaa myös yleinen kiinnostus digitaalisen sosiaalityön kehittämiseen, mikä on käynnistynyt jo ennen pandemiaa, mutta vahvistunut entisestään sen vaikutuksesta (Malin ym. 2017; Ollikainen 2021). Seuraavana askeleena etäsosiaalityön kehittämisessä peräänkuulutetaan digitaalisen sosiaalityön laadun ja vaikuttavuuden vahvistamista (esim. Ollikainen 2021). Tutkimuksemme mukaan kehittämistyössä keskeistä on myös tietoteknisten valmiuksien vahvistaminen sekä sosiaalityön koulutuksessa että työpaikoissa.

Väittämävastausten analyseissä ja avovastausaineistossa korostui opiskelijan saaman ohjauksen tärkeä rooli harjoittelussa. Valtaosa tutkimukseen osallistuneista opiskelijoista oli tyytyväisiä työpaikalta ja yliopistolta saamaansa ohjaukseen. Työhön sitoutumisen näkökulmasta tulos on erinomainen, koska myös aiemmat tutkimukset toistuvasti osoittavat työyhteisön ja ohjaajan tuen äärimmäisen tärkeän roolin harjoittelun onnistumisessa (esim. Leiter & Bakker 2010). Tutkimistamme tekijöistä erityisesti ohjaus – ja nimenomaan työyhteisössä – selitti onnistunutta harjoittelukokemusta. Asian voi ajatella myös toisin päin; linkittyvätkö kielteiset ohjaukokemukset huonoon harjoittelukokemukseen? Näin ajatellen on tärkeää havainnoida myös ohjauksen kehittämiskohteita. Opiskelijat nostivatkin esiin erityisesti ohjausosaamisen työpaikalla, ja moni suositteli koulutusta ohjauksesta vastaavalle sosiaalityöntekijälle.

Tähän tarpeeseen vastaa muun muassa sosiaalityön kansallinen yliopistoverkosto Sosnet, joka tarjoaa sosiaalityön opiskelijoiden ohjaajina toimiville ja siitä kiinnostuneille sosiaalityöntekijöille ohjaajakoulutusta valtakunnallisesti (Sosnet 2022).

Tutkimuksemme tulosten mukaan opiskelijat mieltävät harjoittelun ja siihen liittyvän oppimisen ja muun toiminnan voimakkaasti työpaikalla tapahtuvaksi ja siten ehkä ohjausvastuunkin enemmän työpaikan asiaksi. Integratiivisen pedagogiikan näkökulmasta ohjaus on kuitenkin tehokkainta silloin, kun kaikki osapuolet sitoutuvat yhdessä edistämään yhteistyötä harjoittelun onnistumiseksi ja oppimisen edistämiseksi (Tynjälä ym. 2011). Tulevaisuudessa olisikin tärkeää kiinnittää entistä enemmän huomiota ohjauksen työnjakoon, kasvatuskumppanuutta ja opiskelijan osallisuutta korostaen. Toisin sanoin, työnjaon yliopiston ja työelämäohjaajan kesken tulisi olla selkeää, vuorovaikutteista ja tähdätä varmistamaan opiskelijoiden riittävä tuki ja oppiminen.

Tutkimuksemme liittyy rajoitteita, jotka tulee huomioida tutkimuksemme tuloksia sovellettaessa. Rajallisen vastaajamäärän vuoksi tuloksista ei voida tehdä laajoja yleistyksiä. On myös hyvä huomioida, että tapausten pieni lukumäärä heikentää jossain määrin tulosten merkitystä: laajemmassa aineistossa opiskelijoiden harjoittelukokemuksille olisi voinut ilmetä useampia selittäjiä. Voimme myös olettaa, että pandemiasta eniten kärsineet opiskelijat ovat aliedustettuna kyselyn vastaajakunnassa, sillä esimerkiksi heikentynyt jaksaminen tai opintojen hankaloituminen vaikuttavat oletettavasti kyselyyn vastaamishalukkuuteen. Lisäksi kyselyaineisto sisältää opiskelijoiden vastaukset, jotka ajoittuvat pandemian eri vaiheisiin. Kyselyn pohjalta ei voida rajata tarkkaa aikaa harjoittelun suorittamiselle, joten pandemian aikaiset rajoitustoimet ja siten vaikutukset harjoitteluun ovat saattaneet vaihdella huomattavasti. Toisaalta aineiston erityisenä arvona voidaan pitää sitä, että se sisältää opiskelijatietoa ennen pandemiaa ja sen aikana, ja mahdollistaa siten kokemusten vertailun. Tutkimuksen tuloksista voimmekin päätellä, että koronapandemia ja sen mukanaan tuomat poikkeusjärjestelyt eivät ilmiönä välttämättä horjuta sosiaalityön harjoittelujen toteuttamista, mikäli yliopisto ja työpaikka huolehtivat riittävästä ohjauksesta ja käytännön järjestelyistä.

Kirjallisuus

- Afrouz, Rojan (2021) Approaching uncertainty in social work education, a lesson from COVID-19 pandemic. *Qualitative Social Work* 20 (1–2), 561–567.
- Ahonen, Aune & Manssila, Jaana & Pekkarinen, Heidi & Pesonen, Tiia (2020) Koronaepidemian vaikutukset sosiaalipalveluihin. Talentia ry. <https://www.talentia.fi/talentia/talentia-tutkii/> Luettu 24.3.2022.
- Bandura, Albert (1997) *Self-Efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Browning, Matthew H. E. M. & Larson, Lincoln R. & Sharaievska, Iryna & Rigolon, Alessandro & McAnirlin, Olivia & Mullenbach, Lauren & Cloutier, Scott & Vu, Tue M. & Thomsen, Jennifer & Reigner, Nathan & Metcalf, Elizabeth & D'Antonio, Ashley & Helbich, Marco & Bratman, Gregory N. & Alvarez, Hector (2021) Psychological impacts from COVID-19 among university students: Risk factors across seven states in the United States. *PloS One* 16 (1), 317–324.
- Cummings, Cory & Dunkle, Jennifer & Koller, Jeanne & Lewis, Jack B. & Mooney, Loretta (2021) Social work students and COVID-19: Impact across life domains. *Journal of Social Work Education*, 1–13.
- Duchscher, Judy (2009) Transition shock: The initial stage of role adaptation for newly graduated registered nurses. *Journal of Advanced Nursing* 65 (5), 1103–1113.
- Evans, Ethan & Reed, Sarah & Caler, Kyle & Nam, Kisun (2021) Social work students experiences during the COVID19 pandemic: Challenges and themes of resilience. *Journal of Social Work Education* 57 (4), 771–783.
- Harrikari, Timo & Romakkaniemi, Marjo & Tiitinen, Laura & Ovaskainen, Sanna (2021) Pandemic and social work: Exploring Finnish social workers' experiences through a SWOT analysis. *British Journal of Social Work* 51 (5), 1644–1662.
- Heikkilä, Mirva (2019) Alanvaihto ja ammatillisen identiteetin muutos ruumiillisina tiloina ja tuntemuksina. *Aikuiskasvatus* 39 (1), 19–33.
- Jaakola, Anne-Mari & Jokinen, Arja & Jäppinen, Maija & Kekoni, Taru & Linnakangas, Ritva & Mänttari-van der Kuip, Maija & Lähteinen, Sanna (2019) Sosiaalityön käytännönopetuksen osaamistavoitteet ja oppimisen arviointikriteerit. Rovaniemi: Valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto Sosnet.
- de Jonge, Ed & Kloppenburg, Raymond & Hendriks, Peter (2020) The impact of the COVID-19 pandemic on social work education and practice in the Netherlands. *Social Work Education* 39 (8), 1027–1036.

- Kaihlanen, Anu-Marja (2020) From a nursing student to a registered nurse. Final clinical practicum facilitating the transition. *Annales Universitatis Turkuensis D 1466*. Turku: Painosalama Oy.
- Karppi, Tiina & Kononen, Heidi (2021) Korona-aika romutti opiskelijoiden henkistä hyvinvointia, eikä paluu kampuksille tuonutkaan helpotusta – mielenterveyspalveluiden kysyntä kasvoi. <https://yle.fi/a/3-12171750> Luettu 11.3.2022.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Hoikkala, Susanna & Salonen, Jari (2007) Tutkintorakenneuudistus sosiaalityön koulutuksessa. Sosiaalityön valtakunnallinen hanke 2003–2006. SOSNET julkaisuja 1. Valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto: Rovaniemi.
- Kinni, Riitta-Liisa (2021) Integration of theory and practice in social work education. Analysis of Finnish social work students' field reports. *Social Work Education* 40 (7), 901–914.
- Konkola, Riitta & Hauta-aho, Hanna & Hiilamo, Heikki & Karttunen, Markus & Niemi, Jyri & Tuominen, Miia & Huusko, Mira & Väätäinen, Hanna (2021) Sosiaali- ja terveysalan korkeakoulutuksen arviointi. Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen (KARVI) julkaisuja 14:2021. <https://karvi.fi/publication/sosiaali-ja-terveysalan-korkeakoulutuksen-arviointi/> Luettu 21.4.2022.
- Kukkola, Jani (2018) Kokemuksen tutkimuksen metatiede: Kokemuksen käsitteen käytön ja kokemuksen ehtojen tutkimus. Teoksessa Jarkko Toikkanen & Ira A. Virtanen (toim.) Kokemuksen tutkimus VI. Kokemuksen käsite ja käyttö. Rovaniemi: Lapland University Press, 41–63.
- Kääriäinen, Aino & Tapola-Haapala, Maria & Nousiainen, Kirsi & Jäppinen, Maija & Satka, Mirja & Julkunen, Ilse (2018) Opiskelijana työelämässä: Trialogisen oppimisprosessin jännitteet sosiaalityön käytäntötutkimusopintojaksolla. *Yliopistopedagogiikka* 25 (2), 6–17.
- Laitinen, Jaana (2021) Vaihtuvuus maksaa. *Talentia* 28.9.2021. <https://www.talentia-lehti.fi/vaihtuvuus-maksaa/> Luettu 15.10.2021.
- Laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä 817/2015. www.finlex.fi
- Landgrén, Saana (2019) Vastavalmistuneiden urapolut 2019. *Talentia ry*. <https://talentia.e-julkaisu.com/2019/vastavalmistuneiden-urapolut/> Luettu 15.10.2021.
- Leiter, Michael & Bakker, Arnold (2010) *Work engagement. A handbook of essential theory and research*. Hove & New York: Psychology Press.
- Leung, Terry Tse Fong & Lam, Ching Man & Wong, Hung (2007) Repositioning risk in social work education: Reflections arising from the threat of SARS to social work students in Hong Kong during their field practicum. *Social Work Education* 26 (4), 389–398.

- Malin, Petra & Nousiainen, Kirsi & Tapola-Haapala, Maria (2017) Sosiaalityö digitalisoituvassa maailmassa (toim.) Tutkiva sosiaalityö. Talentia ry ja Sosiaalityön tutkimuksen seura.
- Metsämuuronen, Jari (2009) Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Mirick, Rebecca G. & Davis, Ashley (2021) Supporting social work students during the COVID-19 pandemic. *Journal of Teaching in Social Work* 41 (5), 484–504.
- Morrow, Paula (1993) The theory and measurement of work commitment. Bingley, United States: Jai Press Inc.
- Mänttari-van der Kuip, Maija (2020) Conceptualising work-related moral suffering – Exploring and refining the concept of moral distress in the context of social work. *The British Journal of Social Work* 50 (3), 741–757.
- Newman, Bernie S. & Dannenfelser, Paul L. & Clemmons Valarie & Webster, Sharon (2007) Working to learn: Internships for today's social work students. *Journal of Social Work Education* 43 (3), 513–528.
- Ollikainen, Tapio (2021) Digi osana sosiaalityötä. Talentia 12.5.2021. <https://www.talentia-lehti.fi/digi-osana-sosiaalityota/> Luettu 24.3.2022.
- OPH Opetushallitus (2021) Opetustoimi, kansainväliset ohjelmat ja koronavirus. <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/opetustoimi-ja-koronavirus/> Luettu 8.4.2022.
- Parikka, Suvi & Ikonen, Jonna & Koskela, Timo & Marjeta, Noora & Kilpeläinen, Heikki & Pietilä, Arto & Härkänen, Tommi & Lundqvist, Annamari (2021) Koronaepidemian ja sen rajaamistoimien vaikutukset korkeakouluopiskelijoiden arkielämään ja opintoihin. KOTT-tutkimuksen ennakkotuloksia kesällä 2021. Verkkojulkaisu: thl.fi.
- Piippo, Sisko & Hämäläinen, Juha & Savolainen, Anssi & Suonio, Mari & Väisänen, Raija (2013) Better integration of education and practice? Promoting research-based social work. *Journal of Practice Teaching & Learning* 12 (2), 67–86.
- Prieto, Loreto R. & Altmaier, Elizabeth M. (1994) The relationship of prior training and previous teaching experience to self-efficacy among graduate teaching assistants. *Research in Higher Education* 35, 481–497.
- Rauma, Jenni (2019) Sosiaalialan ammattilaisten työurat 2019. Talentia ry. <https://talentia.e-julkaisu.com/2019/tyouraselvitys/> Luettu 15.10.2021.
- Ryan, Richard & Deci, Edward (2000) Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist* 55 (1), 68–78.
- Seppänen-Järvelä, Riitta & Åkerblad, Leena & Haapakoski, Kaisa (2019) Monimenetelmällisen tutkimuksen integroivat strategiat. *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (3), 332–339.

- Son, Changwon & Hegde, Sudeep & Smith, Alex & Wang, Xiaomei & Sasangohar, Farzan (2020) Effects of COVID-19 on college students' mental health in the United States: Interview survey study. *Journal of Medical Internet Research* 22 (9), e21279.
- Sosnet (2022) Sosnet ohjaajakoulutus esite. <https://www.sosnet.fi/loader.aspx?id=79eff205-4a21-4c4e-a820-8ed252e1c3de> Luettu 8.4.2022.
- Taylor, Carolyn & White, Sue (2006) Knowledge and reasoning in social work: Educating for humane judgement. *British Journal of Social Work* 36 (6), 937–954.
- Tuohino, Noora & Pohjola, Anneli & Suonio, Mari (2012) Sosiaalityön käytännönopetus kohti tutkimusperustaista työelämäsuhteissa oppimista. Teoksessa Noora Tuohino, Anneli Pohjola & Mari Suonio (toim.) *Sosiaalityön käytännönopetus liikkeessä*. SOSNET julkaisuja 5. Valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto: Rovaniemi.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi: Uudistettu laitos*. Tammi.
- Tynjälä, Päivi (2007) Integratiivinen pedagogiikka osaamisen kehittämisessä. Teoksessa Hannu Kotila, Arto Mutanen & Matti Vesa Volanen (toim.) *Taidon tieto*. Helsinki: Edita, 11–36.
- Tynjälä, Päivi (2010) Asiantuntijuuden kehittämisen pedagogiikkaa. Teoksessa Kaija Collin, Susanna Paloniemi, Helena Rasku-Puttonen & Päivi Tynjälä (toim.) *Luovuus, oppiminen ja asiantuntijuus*. Helsinki: WSOYpro, 79–95.
- Tynjälä, Päivi & Heikkinen, Hannu & Kiviniemi, Ulla (2011) Integratiivinen pedagogiikka opetusharjoittelussa opettajan autonomisuuden tukena. *Kasvatus* 42 (4), 990–1000.
- Vincent, Sharon & Hamilton, Ruth (2021) 'I think it's made me a different social worker now': Postgraduate social work students' experiences of undertaking independent research and applying the learning in their first year of practice. *Social Work Education* 40 (6), 773–786.
- Vähäsantanen, Katja & Billet, Stephen (2008) Negotiating professional identity. Teoksessa Stephen Billet, Christian Harteis & Anneli Eteläpelto. *Emerging perspectives of workplace learning*. Rotterdam: Sense Publishers, 35–49.
- Wallin, Outi (2012) *Hyvinvointityöhön sitoutuminen. Diskurssianalyysi työhön sitoutumisesta perheen, työhyvinvoinnin, ammatillisuuden ja asiakaslähtöisyyden näkökulmista*. Acta Universitatis Tamperensis 1735. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy.
- Yliopistojen uraseurantakyselyt 2012–2020. Sosiaalityö: Mihin valmistuneet ovat sijoittuneet? https://toissa.fi/fi_FI/sijoittuminen-tyoelamaan/show/sosiaalityoe Luettu 12.02.2022.

11 Asunnottomuutta kokeneet aikuiset ja asunnottomuustyö COVID-19-tutkimuksen kohteena

Suvi Raitakari & Henna Takala

Johdanto

Tätä katsausartikkelia tehdessämme maailmassa on eletty jo kohta kolmen vuoden ajan koronapandemian (COVID-19) luomissa pandemiaolosuhteissa (Koronapandemian ensimmäinen vaihe... 2021). Koronapandemia on muiden sosiaalisten vaikutustensa rinnalla tuottanut uusia tiedontarpeita ja vailla vastauksia olevia kysymyksiä, joihin tiedeyhteisö on pyrkinyt reagoimaan. Monet eri alojen tutkijat ovat pyrkineet lyhyessä ajassa tuottamaan tietoa siitä, mitä koronaviruksen kanssa eläminen tarkoittaa muun muassa eri väestöryhmille (esim. asunnottomuutta kokeville ihmisille), heidän kanssaan työskenteleville tai palvelu- ja talousjärjestelmille. Koronapandemiasta on tullut monitieteinen uusi tutkimusalueensa, jolta tutkijat tuottavat julkaisuja kiihtyvällä tahdilla.

Aiemmin kirjallisuuskatsauksia on tehty muun muassa sosiaalityötä käsittelevistä COVID-19-tutkimuksista ja -puheenvuoroista (Cheung 2022) sekä koronapandemian suorista ja epäsuorista mielenterveysvaikutuksista (Vindegard & Benros 2020). Lähelle tässä luvussa raportoi-

tua kirjallisuuskatsausta tulee Mohsen Nourin ja kumppaneiden (2022) asunnottomuutta koronaolosuhteissa kartoittava kirjallisuuskatsaus (ks. myös Babando ym. 2022), jossa tarkastellaan ensinnäkin tekijöitä, jotka tekevät asunnottomuutta kokevista ihmisistä haavoittuvan väestöryhmän. Toiseksi katsauksessa eritellään vaikeuksia, joita eri tahot kohtaavat pyrkiessään vastaamaan asunnottomuutta kokevien ihmisten erityisiin tarpeisiin. Kolmantena tarkastelunäkökulmana mainitaan valtiotasoiset ohjelmat, joilla asunnottomuutta kokevien ihmisten tarpeisiin on koronaolosuhteissa pyritty reagoimaan.

Aika näyttää, miten pitkäaikainen ja vahva tutkimusalueesta lopulta muodostuu. Se tiedetään, että koronavirus tulee sairastuttamaan väestöä vielä pitkään, osalle väestöä korona tarkoittaa pitkittyneitä oireita ja pitkää toipumisaikaa (*Long Covid*) sekä surua läheistensä menettämisestä. Koronaviruksen tuottama kuormitus terveydenhuollolle tulee siten myös kestäämään kauan. (Pergolizzi ym. 2021.) Myös koronapandemian yhteiskunnalliset vaikutukset ovat mittavia ja kauaskantoisia (*Societal Long Covid*) (Brüssow & Timmis 2021), jolloin koronapandemia sosiaalityön kohdeilmionä ja kontekstina on relevantti vielä tulevaisuudessakin.

Tässä integroituun kirjallisuuskatsaukseen perustuvassa luvussa kartoitamme, *millaista vertaisarvioituissa artikkeleissa julkaistua COVID-19-tutkimusta on tehty asunnottomuutta kokevien aikuisten todellisuudesta ja heidän parissaan tehtävästä työstä sekä millaisia päähavaintoja tai -tuloksia on esitetty näissä kansainvälisissä ja kansallisissa vertaisarvioituissa artikkeleissa.* Rajaudumme katsauksessa artikkeleihin (yhteensä 16), jotka käsittelevät asunnottomuutta kokevien aikuisten arkitodellisuutta ja heidän parissaan tehtävää asunnottomuustyötä.

Viittaamme tässä luvussa *asunnottomuustyön* käsitteellä (sosiaali- ja terveysalan) työntekijöiden ja vapaaehtoistyöntekijöiden tekemään asiakastyöhön asunnottomuutta kokevien aikuisten parissa muun muassa asumispalveluissa, päiväkeskuksissa, asuinalueilla ja kaduilla. Käsite sisältyy suomalaisessa keskustelussa käytettyyn asumissosiaalisen työn käsitteeseen, mutta on alaltaan tätä kapeampi (ks. Granfelt 2013, 221–224; Granfelt & Turunen 2021, 12; Granfelt 2022). Lähestymme *asunnottomuutta* katuasunnottomuutena, tilapäisasumisena, laitosasumisena sekä epävarmoina ja huonolaatuisina asumisolosuhteina (ks. Allen ym. 2020).

Ajallisesti integroitu kirjallisuuskatsauksemme kattaa tammikuusta 2020 marraskuuhun 2021 mennessä julkaistut vertaisarvioidut tieteelliset artikkelit. Kirjallisuushaun aloitusajankohtaa perustelee se, että koronavirus levisi nopeasti alkuvuodesta 2020 maaliskuuhun 2020 mennessä maailmanlaajuisesti pandemiaksi. Kirjallisuuskatsauksen ajanjaksoon sijoittuvat eriaisteiset ja -pituiset, vuoron perään vaihtelevat yhteiskuntien sulku- ja jälleen avautumiset. Keskeisintä koronapandemian hallinnassa on sen alusta saakka ollut ihmiskontaktien välttäminen, oireilevien, tartunnan saaneiden ja altistuneiden jäljitys ja eristäminen sekä hygieniaohjeiden noudattaminen (käsi- ja kasvomaskin käyttäminen, turvaväleistä ja hyvästä ilmanvaihdosta huolehtiminen). (Koronapandemian ensimmäinen vaihe... 2021.)

Laajasti jaettu näkemys on, että koronapandemialta suojautuminen on vaikeampaa ja sen vaikutukset suurempia yhteiskunnan marginaalissa eli haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten keskuudessa. Aikuiset, jotka kokevat arjessaan asunnottomuutta sekä mahdollisesti päihteiden ongelmallista käyttöä (jatkossa asunnottomuutta kokevat aikuiset) kohtaavat samoja koronataudin riskejä kuin muu väestö. Monella heistä on lisäksi terveyshaasteita, kuten päihteidenkäytön liitännäissairauksia ja päihteidenkäyttö itsessään myös kuormittaa elimistöä. Nämä tekijät yhdessä kasvattavat riskiä sairastua koronaviruksen vakavaan tautimuotoon (Miller ym. 2020; Fuertes ym. 2021; Kaitala ym. 2021; Kaur ym. 2021). Asunnottomuutta kokevat aikuiset lukeutuvatkin monessa yhteydessä koronataudin riskiryhmiin ja haavoittuvaan väestöryhmään. Mohsen Nouri ja kanssakirjoittajat (2022) tunnistavat neljäkymmentä asunnottomuuteen liitettävää haavoittuvuus- ja riskitekijää, jotka ovat luokiteltavissa fyysisiin ominaisuuksiin, elämäntilanne- sekä sosiaalisiin ja organisatorisiin tekijöihin.

Käytämme tässä tekstissä koronapandemian käsitettä kuvaamaan sitä ajallista ja yhteiskunnallista kontekstia, jossa vuosina 2020–2021 koettiin asunnottomuutta, tehtiin asunnottomuustyötä ja sitä koskevaa tutkimusta. Koronapandemia ei kuitenkaan ole yksi vaan monta. Se, mitä pandemia merkitsee asunnottomuutta kokeville aikuisille ja heidän parissaan työskenteleville on merkittäväällä tavalla sidoksissa muun muassa siihen, millainen kussakin yhteiskunnassa on asunnottomuus-tilanne, toteutettava asunto- ja asunnottomuuspolitiikka sekä (asumis)

palvelu- ja etuusjärjestelmä. Osaltaan näihin ovat sidoksissa myös valitut ”koronatoimet” ja suojautumiskeinot. Siten asunnottomuutta kokevat aikuiset ovat eriarvoisessa asemassa sen suhteen missä maassa asuvat. Tutkimuskirjallisuudesta on löydettävissä kuvauksia Euroopan eri maiden (Pleace ym. 2021), Yhdysvaltojen (Pixley ym. 2021) ja Australian (Parsell ym. 2020; McCosker ym. 2022a; 2022b) asunnottomuuspolitiikasta ja asunnottomuuteen kohdistetuista lisäresursseista ja muista koronatoimista. Emme kuitenkaan löytäneet kokoavaa palvelujärjestelmä- tai politiikkatason kuvausta Suomessa asunnottomuustyössä toteutetuista koronatoimista.

Lähdemme liikkeelle tarkentamalla kuvaa koronapandemian merkittävydestä asunnottomuuden kontekstissa. Tässä kohdin, kuten myös johdannossa ja johtopäätöksissä, hyödynnämme myös julkaisuja, jotka eivät täytä kirjallisuuskatsauksen sisäänottokriteereitä tai ovat julkaistu toteutetun tiedonhaun jälkeen. Tämän jälkeen kuvaamme integroivan kirjallisuuskatsauksen tutkimuskysymykset, aineiston rajaukset ja toteutetun luokittelevan analyysin. Tulososa sisältää kolme osiota, jossa kussakin luokittelemme aineistoa vastataksemme tutkimuskysymyksiimme. Johtopäätöksissä vedämme yhteen havaintoja tähänastisesta COVID-19-tutkimuksesta. Kaikkinensa tuotamme luvussa vertaisarvioituun tutkimustietoon pohjautuvan kuvauksen pandemiaolosuhteista asunnottomuutta kokevien aikuisten ja heidän parissaan työskentelevien näkökulmasta.

Asunnottomuus koronapandemiassa

Koronapandemialla, kuten muillakin terveydellisillä, taloudellisilla ja sosiaalisilla kriiseillä, on taipumus syventää eriarvoisuutta (Miller ym. 2020; Zechner & Romakkaniemi 2020; Nunes ym. 2021; Pixley ym. 2021). Koronapandemiassa monet erilaiset tekijät vahvistavat etenkin pitkäaikaisasunnottomuuden tilanteissa elämäntilanteiden haavoittuvuutta. Hoidon, asumisen ja tarvittavien tukipalveluiden saavutettavuudessa voi olla monia esteitä, kuten syrjintä, maksullisuus, etäisyydet, tiedon ja informaation puute tai vaikeus toimia hoidon ja asunnon saamisen ehtojen mukaisesti. (Parsell ym. 2020; Fuertes ym. 2021; Heaslip ym. 2021; Kaur ym. 2021; Pixley ym. 2021.)

Yleisesti jaettu näkemys on, että koronavirus tuottaa korkeampaa sairastuvuutta ja kuolleisuutta sosioekonomisesti heikoimmassa asemassa olevien, heikoissa asumisololoissa (tai kadulla) ja ahtaasti asuvien väestöryhmien keskuudessa (Miller ym. 2020; Kaur ym. 2021). Ero on ollut niin merkittävä, että asunnottomuutta ja asumista on koronaolosuhteissa alettu tarkastella terveysturvallisuuden, kansanterveyden ja tautien ehkäisyn näkökulmasta (esim. Parsell ym. 2020; Nouri ym. 2022). Pelko korkeista taudin esiintyvyyksistä ja kuolleisuudesta on tuottanut muutoksia lähinnä länsimaiden asunto- ja asunnottomuuspolitiikassa. Osa muutoksista on mitä todennäköisemmin väliaikaisia niin sanottuja ”koronatoimia” (esim. häätöjä kieltävä lainsäädäntö tai hotellien laajamittainen käyttäminen väliaikaisasumiseen tai sosiaaliturvatuksien korottaminen). On kuitenkin mahdollista, että syntyy myös pysyvämpää tahtotilaa pohjata asunnottomuuspolitiikka nykyistä vahvemmin kansanterveys- ja ihmisoikeusperiaatteisiin, jotka tukevat tavalliseen, pysyvään asumiseen perustuvia ratkaisuja. (Parsell ym. 2020; Pleace ym. 2021; Scallan ym. 2021; Calhoun ym. 2022.) Koronapandemian ja muiden poikkeusolosuhteiden talousvaikutukset lisäävät joillakin aloilla työttömyyden riskiä, mikä puolestaan lisää asunnottomuuden riskiä (Kaur ym. 2021; Pixley ym. 2021).

Tilapäismajoituksessa ihmisten on haastavaa pitää etäisyyksiä tai saavuttaa tarvittaessa karanteenin kaltaisia olosuhteita. Jo tuberkuloosi- ja SARS-epidemioiden osoittivat, kuinka tilapäismajoitusten ahtaus, heikko ilmasto, huono hygieniataso ja asukkaiden liikkuva elämäntapa lisäävät taudin leviämistä (Leung ym. 2008; Miller ym. 2020; Parsell ym. 2020; Tsai & Wilson 2020). Siten koronaviruksen torjunnassa ovat olleet keskeisiä tilapäismajoituksissa tehdyt uudelleenjärjestelyt, kuten asukasmäärän vähentäminen, asukkaiden liikkuvuuden vähentäminen, väliseinien rakentaminen, ilmastoinnin lisääminen, hygienian parantaminen ja hotellien ottaminen tilapäisasumisen käyttöön (esim. Nouri ym. 2022). Viimeksi mainitusta hyvänä esimerkkinä on Yhdistyneiden kansakuntien ”Everyone in” -ohjelma (Pleace ym. 2021). Asunnottomuutta kokeville ihmisille suunnatuissa palveluissa on kaikkienensa tehty monia sopeuttamis- ja suojautumistoimia sekä otettu ”digiloikka” etäkommunikoinnin mahdollistamiseksi. Joitain toimintamuotoja on väliaikaisesti lakkautettu, joskin myös uusia on aloitettu ja innovoitu toisiin toimimi-

sen tapoja. (Kaur ym. 2021; McCosker ym. 2022b.) Esimerkiksi Yhdysvalloissa on nähty uudella tavalla erillispientaloyhteisöjen arvo ja merkitys perinteisen tilapäismajoituksen korvaajana – niissä kun yhdistyy oikeus omaan tilaan sekä yhtäaikaisesti mahdollisuus pitää yllä sosiaalista etäisyyttä ja yhteisöllisyyttä (Calhoun ym. 2022).

Koronaviruksen leviämisen ehkäisyssä keskeisenä keinona käytettyä koteihin eristäytymistä ei asunnottomuutta kokevilla aikuisilla ole mahdollista toteuttaa (esim. Nunes ym. 2021). Silloin kun se on ihmiselle mahdollista, eristäytymisellä on myös omat hankalat seurauksensa: se voi heikentää mielenterveyttä, lisätä huumekauppaa, ja näin vaikeuttaa asunnottomuutta kokeneiden aikuisten toimeentuloa ja muuttaa myös heidän mahdollista päihteidenkäyttöään (Fuertes ym. 2021). Toisaalta on näyttöä siitä, että huumeiden saatavuus on koronapandemian aikana heikentynyt ja alkoholinkäyttö lisääntynyt (Kaitala ym. 2021, 610).

Pandemian aikana asunnottomuutta kokevat aikuiset ja heidän perisään työtä tekevät kohtaavat arjessaan monia ennestään tuttuja ongelmia ja riskejä, kuten asunnon ja palveluiden saamisen vaikeutta sekä köyhyyttä, jotka mahdollisesti kärjistyvät entisestään (esim. Nunes ym. 2021). Lisäksi uusia riskejä saattaa ilmetä, kuten sairastuminen vakavaan koronaviruksen tautimuotoon tai mielenterveyden heikkeneminen epävarmuuden leimaamassa ajassa.

Laura McCoskerin ja kumppaneiden (2022a) Australian asunnottomuuspalveluissa työskenteleville suunnatussa kyselytutkimuksessa eritellään pandemiaolosuhteiden vaikuttaneen asunnottomuuteen seuraavasti: Pandemia on tuonut palveluiden piiriin uusia asiakkaita, kuten työttömäksi jääneitä ja kotiväkivaltaa kokeneita ihmisiä. Julkisten tilojen ja monien palveluiden sulkeminen on vaikeuttanut asunnottomuutta kokevien aikuisten mahdollisuuksia huolehtia hygieniastaan ja perustarpeistaan. Myös monia arkea ylläpitäviä rutiineja ja kohtaamisia on ollut mahdotonta ylläpitää. Työntekijät ovat kohdanneet aikaisempaa enemmän ihmisten huolta, epätietoisuutta ja ahdistuneisuutta. He itse ovat kokeneet pandemiaolosuhteissa voimakkaampaa työstressiä sekä vaikeutta toteuttaa työskentelyä etäyhteydellä, mutta myös epävarmuutta terveysturvallisuudestaan työskennellessään asiakkaiden kanssa lähikontaktissa, mikä on monesti ”etulinjassa” välttämätöntä (McCosker ym. 2022b). Myös yksinäisyys on monen asunnottomuutta kokevan

aikuisen kohdalla lisääntynyt koronapandemian aikana (Bertramin ym. 2021). Asunnottomuus määrittyy myös pandemiassa ”kriisiksi kriisissä”, jolloin samanaikaisesti on läsnä kaksi (tai tätäkin useampia) poikkeusolosuhdetta, jotka osaltaan vaikeuttavat terveen ja turvallisen elämän saavuttamista (ks. Pixley ym. 2021).

Tutkimuksen toteutus

Kirjallisuuskatsauksen tarkoitus on tuottaa kokonaiskuvaa valitusta aihepiiristä ja sen parissa tehdystä tutkimuksesta (Kallio 2006). Se mahdollistaa olemassa olevan tiedon uudelleen jäsentämisen ja tulkitsemisen valitusta näkökulmasta (ks. Salminen 2011; Kivistö 2020). Kirjallisuuskatsauksia on monen tyyppisiä ja tutkimuskirjallisuudessa niitä jaotellaan monin eri tavoin. Toteutamme tutkimuksemme integroituna kirjallisuuskatsauksena (ks. Whitemore 2007, 25, 151), jolla tavoittelemme kokonaiskuvaa asunnottomuutta kokeviin aikuisiin ja asunnottomuustyöhön kohdistuvasta COVID-19-tutkimuksesta. Siten katsauksemme on enemmin kartoittava ja kuvaileva kuin selittävä (ks. Kallio 2006) tai aiemman tutkimuksen tuloksia teoreettisanalyttisesti tulkitseva.

Nykyisin yhä useammin ajatellaan, että kaikissa kirjallisuuskatsauksissa tulisi noudattaa ainakin jonkinasteista systemaattisuutta (Aveyard 2014). Tämä viittaa tutkimusprosessin suunnitelmallisuuteen, täsmällisyyteen, läpinäkyvyyteen sekä tutkimusvaiheiden tarkkaan dokumentointiin (Pope ym. 2007, 6, 9–10; Jesson ym. 2011, 12). Olennaisia ovat fokusoidut tutkimuskysymykset sekä tarkat julkaisujen sisäänotto- ja poissulkukriteerit. Keskeistä on myös tuotetun aineiston kriittinen arviointi. (Whitemore & Knalf 2005; Pope ym. 2007, 9–10.)

Valitsimme toteutettavaksi integroidun kirjallisuuskatsauksen Ari Salmisen (2011, 8) esittämän määrittelyn pohjalta: ”integroiva katsaus ei siten ole yhtä valikoiva eikä se seulo tutkimusaineistoa yhtä tarkasti kuin systemaattinen katsaus”. Integroitu kirjallisuuskatsaus (ks. myös Torraco 2005; Whitemore & Knalf 2005; Salminen 2011) luo parhaan lähtökohdan vastata suhteellisen laajoihin, kartoitaviin tutkimuskysymyksiin, sillä se mahdollistaa sekä määrällisten että laadullisten alkuperäistutkimusten, meta-analyysien ja kirjallisuuskatsauksien sisällyttämisen

aineistoon. Valitsimme katsaukseen sähköisistä tietokannoista löytyneet ja valittuun rajaukseen sopivat julkaisut. Integroidussa kirjallisuuskatsauksessa aineistoa voidaan täydentää lisäksi taustoittavalla tutkimuksella, käymällä läpi ilmiöön keskittyviä lehtiä ja keräämällä tietoa verkostoista. Hyödynsimmekin taustoittavaa kirjallisuutta (aineiston hyväksymiskriteerien ulkopuolelle jäävät, mutta luvun aihepiirille muulla tavoin relevantit julkaisut) etenkin luvun taustoitus- ja johtopäätösosioissa.

Kirjallisuuskatsauksen tiedonintressit

Tässä luvussa pyrkimyksemme on tavoittaa ”etulinjassa” tehtävää asunnottomuustyötä sellaisena kuin se tunnistetaan COVID-19-tutkimuksissa. Kokoamme yhteen tähän mennessä tehtyä COVID-19-tutkimusta asunnottomuutta kokevien aikuisten ja heidän parissaan työtä tekevien todellisuudesta ja näin luomme (vertailu)pohjaa tuleville tutkimuksille ja asunnottomuustyön käytäntöjen kehittämisyhteyksille. Lähtökohdamme on, että koronapandemian kaltaisia poikkeuksellisia olosuhteita valtiot, alueet, asunnottomuutta kokevat aikuiset ja heidän parissaan työtä tekevät voivat kohdata tulevaisuudessakin. Tällöin eri maissa ja konteksteissa saatu oppi koronapandemiaolosuhteissa toimimisesta on tärkeää pääomaa eri toimijoille.

Kirjallisuuskatsauksemme tavoite on laajentaa ymmärrystä siitä, miten tutkimusten valossa koronapandemia koetaan, miten sen tuottamiin uhkiin reagoidaan ja mitkä ovat sen seuraamukset globaalissa mitakaavassa. Myös tulevan poikkeusolosuhteiden ja kriisien tutkimuksen kannalta on tärkeää tietää, miten tutkijat ovat COVID-19-pandemiaa tähän mennessä tutkineet. Näin tulee näkyviin myös tutkimuksellisia aukkoja. Päädyimme siihen, että on mielekästä esittää aineistolle perinteisiä mitä- ja miten-kysymyksiä, jotka tarkentuivat alla oleviksi tutkimuskysymyksiksi:

1. *Millaisista näkökulmista asunnottomuutta kokevien aikuisten todellisuudesta ja heidän parissaan tehdystä työstä on tehty COVID-19-tutkimusta? (Mitä tutkitaan?)*
2. *Millaisten tutkimusasetelmien varassa asunnottomuutta kokevien aikuisten todellisuudesta ja heidän parissaan tehtävästä työstä on tuotettu tietoa COVID-19-tutkimuksissa? (Miten tutkitaan?)*

3. *Mitkä ovat kyseisten COVID-19-tutkimusten päätulokset ja havainnot?* (Mitkä ovat tutkimustulokset?)

Ensimmäinen tutkimuskysymyksen osalta tarkoituksemme on tehdä näkyväksi se, mitä on katsottu tärkeäksi ja mahdolliseksi tutkia kyseiseltä aihealueelta (sekä ehditty julkaisemaan) koronapandemian ensimmäisen puolentoista vuoden aikana. Toinen tutkimuskysymys suuntaa meitä tarkastelemaan kirjallisuuskatsaukseen valikoituneiden artikkelien tutkimusasetelmia. Tällöin erittelemme tuotettuja aineistoja ja niiden analyysissa käytettyjä analyysimenetelmiä. Kolmas tutkimuskysymys ohjaa meitä muodostamaan kokoavan kuvan tämänhetkisten tutkimusten päätuloksista. Tällöin on mahdollista sanoa jotakin siitä, millaisena koronapandemia näyttäytyy, kun tarkastelemme sitä asunnottomuustyön näkökulmasta.

Aineiston muotoutuminen ja temaattinen luokittelu

Aineiston sisäänotto- ja ulossulkukriteerit muodostuivat pitkän matkaa, useamman aineistohakukierroksen tuloksena. Luku perustuu vuonna 2020–2021 julkaistuihin englannin- ja suomenkielisiin COVID-19-tutkimuksen vertaisarvioituihin julkaisuihin. Aluksi lähdimme liikkeelle hakien laajasti tutkimuksia koskien asunnottomuutta pandemiaolosuhteissa. Totesimme kuitenkin syyskuussa 2021 tehdyssä uusintahaussa, että asunnottomuusaiheisten COVID-19-tutkimusten määrä on kasvanut keväästä 2020 niin räjähdysmäisesti, ettei sitä enää pysty hallitusti kuvaamaan yhtenä tutkimusalueena yhdessä kirjallisuuskatsauksessa käytössä olevilla resursseillamme. Päädyimme marraskuun 2021 alussa rajaamaan katsauksen asunnottomuutta kokevia aikuisia ja heidän parissaan tehtävää työtä yhtäaikaaisesti tarkasteleviin tutkimuksiin. Alla kuvaamme tätä kolmivaiheista aineiston tuottamisprosessia tarkemmin.

Ensimmäisen alustavan julkaisuhaun toteutimme maaliskuussa 2021 hakutermeillä ”COVID-19” ja ”homelessness” tai ”asunnottomuus”. Muina kriteereinä olivat aikarajaus vuosille 2020–2021 ja vertaisarviointi. Mikäli ”homelessness” oli listattu vain yhtenä esimerkkinä koronapandemian ennakoimattomista seurauksista tai asia oli mainittu paneutumatta siihen sen enempää, jätimme julkaisun aineiston ulko-

puolelle. Eri tietokannoista löytyi samoja julkaisuja ja alla oleviin lukumääriin laskimme vain sellaiset julkaisut, joita emme olleet aiemmista hauista vielä poimineet aineistoon. Haku Andorissa tuotti 42, Google Scholarissa 14, EBSCOhostissa 25, ProQuestissa (Social Science Premium Collection) 0, Finnassa 0 ja Sociology Source Ultimatussa 4 julkaisua, jotka täyttivät sen hetkiset valintakriteerit. Näistä tietokannoista poimimme tarkempaan tarkasteluun yhteensä 86 julkaisua. *Toisen* julkaisuhaun teimme syyskuussa 2021, jolloin totesimme asunnottomuusaiheisten COVID-tutkimusten määrän moninkertaistuneen. Tällöin jouduimme tilanteeseen, jossa meidän oli lisättävä rajoituksia tiedonhakuun, jotta hakutulokset oli mahdollista käydä systemaattisesti läpi tämän artikkelin puitteissa.

Rajataksemme hakutuloksia tarkensimme hakulauseketta marraskuussa 2021 *kolmanteen* julkaisuhakuun seuraavasti hieman tietokannoista riippuen: (coronavirus* OR COVID*) AND (homeless* OR unhoused OR unsheltered OR roofless* OR houseless* OR "sleeping on the street*" OR "living on the street*" OR "sleeping rough" OR "living rough" OR "addiction treatment*") AND ("social work*" OR "social care") Hakulausekkeen rajaamisessa ja sopivien tietokantojen valinnassa saimme apua yliopiston kirjaston informaatikolta. Rajasimme hakutietokantojamme yliopiston kirjaston sivuilla sosiaalityön kannalta relevanteiksi määriteltyihin tietokantoihin.

Täten meille valikoitui lopulliseen hakuun seuraavat sosiaalityön kannalta relevantit tietokannat: Social Services Abstract (ProQuest), Applied social science index and abstracts (ProQuest) (79 hakutulosta, joissa mukana kaikki Social Services Abstractin hakutulokset), Sociology Source Ultimate (20 hakutulosta) ja Scopus (42 hakutulosta). Tiedonhaussa ongelmaksi muodostui Andor, joka tuotti yllä olevalla englanninkielisellä hakulausekkeella 1281 hakutulosta. Meillä ei ollut vaadittavia aikaresursseja Andorin tulosten systemaattiseen läpikäymiseen, joten rajasimme sen aineiston muodostamisen ulkopuolelle. Sitä kautta löytyi kuitenkin kirjallisuutta, jota hyödynsimme luvun taustoituksessa ja johtopäätöksissä. Suomenkielisiä julkaisuja etsimme seuraavasti Finnasta ja Andorista seuraavalla hakulausekkeella: (COVID OR korona) AND (asunnottomuus OR katuasunnottomuus OR hätämajoituspalvelut OR väliaikaisasuminen OR tilapäisasuminen) AND (sosiaalityö

OR ”sosiaalinen työ”) Tämä ei kuitenkaan tuottanut aihealueeseen sopivia tuloksia. Ylläkuvattu kolmas haku tuotti rajauksineen 141 hakutulosta, joita lähdimme käymään läpi lukemalla julkaisujen otsikoita ja abstrakteja. Tarkempaa valintaa ja ensimmäistä karsintakierrosta varten muodostimme tietyt sisäänotto- ja poissulkukriteerit: Vertaisarvioidun COVID-19-tutkimuksen tuli kohdistua a) asunnottomuutta kokeviin (tai kokeneisiin) aikuisiin ihmisiin ja/tai b) heidän parissaan tehtävään asunnottomuustyöhön. Poissulkukriteereitä olivat lasten, nuorten tai ikäihmisten asunnottomuuskokemuksiin kohdistuvat tarkastelut, politiikkatason tekstit, kirjat ja kokonaiset kokoomateokset sekä koronaviruksen leviämistä ja sairastavuutta väestö(ryhmä)tasolla tutkivat julkaisut.

Taulukko 1. Kirjallisuuskatsauksen lopulliset artikkelien sisäänotto- ja poissulkukriteerit.

Sisäänottokriteerit	Poissulkukriteerit
Vertaisarvioitu COVID-19- (tutkimus)artikkeli, aihepiirinä asunnottomuus ja asunnottomuustyö	Kohderyhmä: asunnottomat lapset, nuoret ja ikäihmiset
Kohderyhmä: asunnottomuutta kokeneet tai kokevat aikuiset	Politiikka-tason tarkastelut ja käsiteteoreettiset tarkastelut
Tarkastelunäkökulma: asunnottomuutta kokeneiden parissa tehtävä asunnottomuustyö ja tätä koskevat palvelut	Korona-viruksen leviämistä ja koronavirustaudin sairastavuutta väestö(ryhmä)tasolla tarkastelevat julkaisut

Etenimme niin, että molemmat meistä kävi itsenäisesti 141 hakutulosta läpi ja valitsi artikkelit aineistoon sisäänotto- ja poissulkukriteerien avulla. Näin pyrimme varmistamaan tehtyjen valintojen yhdenmukaisuutta suhteessa kriteereihin. Molemmat päätyivät tahoillaan ottamaan aineistoon 17 julkaisua, jotka molemmat meistä luki tarkasti läpi. Huolellisen ja kriittisen lukemisen perusteella poistimme aineistosta vielä yhden käsiteteoreettisen, humanistista sosiaalityötä käsittelevän julkaisun (Chigangaidze 2021). Siten lopullinen aineisto muodostuu 16 julkaisusta.

Edellisessä osiossa kuvaamamme tutkimuskysymykset olivat merkittävässä roolissa, kun temaattisesti luimme tutkimusaineistoa ja paikan-

simme tämän katsauksen kannalta relevanttia tietoa. Seuraavan tulososan otsikot nimesimme tutkimuskysymyksiä mukaillen. Kussakin niissä tulkitsemme artikkeliaineistoa aina yhden tutkimuskysymyksen ohjaamana.

Koettu asunnottomuus ja asunnottomuustyö COVID-19-tutkimuksissa

Katsauksemme tutkimukset edustavat seuraavia maita (suluissa tutkimusten lukumäärä katsauksessamme, jos kyseisestä maasta on useampi julkaisu): Skotlanti (2), Portugali, Intia, Brasilia, Yhdysvallat (2), Italia, Puola, Kanada (4), Espanja, Iran ja Grönlanti. Esimerkiksi Suomesta tai Ruotsista emme löytäneet yhtään sisäänottokriteerit täyttävää artikkelia. Alla olevassa Taulukossa 2 kokoamme katsauksemme artikkelit sekä tiedot kussakin artikkelissa toteutetusta tutkimusasetelmasta ja esitetyistä päähavainnoista. Kaikki katsauksen artikkelit ottavat lähtökohdaksi tai todentavat sitä, kuinka asunnottomuutta kokevat aikuiset ovat erityisen haavoittuva väestöryhmä (esim. Bhattacharya ym. 2021).

COVID-19-tutkimuksessa valitut näkökulmat

Tässä osiossa luemme artikkeleita yhteen ensimmäisen tutkimuskysymyksen valossa: millaisista näkökulmista asunnottomuutta kokevien aikuisten todellisuudesta ja heidän parissaan tehdystä työstä on tehty COVID-19-tutkimusta?

Kirjallisuuskatsaukseen valitsemamme artikkelit jaamme tarkastelunäkökulman osalta kolmeen ryhmään, joita avaamme tässä osiossa lyhyesti. Isoin osa artikkeleista (7) käsittelee eri maissa ja kaupungeissa pandemiaolosuhteissa toteutettuja muutoksia asunnottomuustyössä sekä työssä kohdattuja vaikeuksia. Toinen ryhmä artikkeleita (5) tarkastelee asunnottomuutta kokeneiden aikuisten muuttuneita palvelutarpeita ja heidän yhteiskunnallista (entistä haavoittuvampaa) asemaansa. Kolmannen ryhmän muodostavat artikkelit (3), jotka tarkastelevat koronapandemiaa ja siihen liittyviä muutoksia ja toimenpiteitä etulinjassa työskentelevien (sosiaali)työntekijöiden näkökulmasta. Artikkelien näkökulmat

Taulukko 2. Kirjallisuuskatsauksen artikkelien päätekijät, kohdemaat, tutkimusasetelmat ja päähavainnot.

Artikkelin päätekijä, nimi, kohdemaat ja tyyli	Tutkimusasetelma	Päähavainnot
Aitken, Ewan (2021) Covid-19: Opportunity to improve crisis responses to homelessness? Skotlanti. Artikkeli nimetty arvioinniksi (review).	Työntekijöiden valitseman neljän sellaisen asiakkaan tapauskuvaukset, joiden saamat palvelu ja tuki olisivat olleet erilaisia (huonompia) ilman pandemiaa sekä kahden pandemian aikana tuotetun uuden palvelun johtotason haastattelut. Näitä kuutta (6) tapausta tarkastellaan suhteessa Skotlannin asunnottomuuspolitiikan viiteen (5) periaatteeseen ja pandemiaolosuhteisiin.	COVID-19 kannustaa palvelujärjestelmää kehittämään uusia tuki- ja työmuotoja Edinburghin asunnottomuutta kokeville aikuisille ja luomaan uusia yhteistyön kulttuureita kiireellisten, akuuttien ongelmien ratkaisemiseksi asiakaslähtöisesti ja monialaisesti. Pandemiaolosuhteissa tunnistetaan ja oikeutetaan aiempaa paremmin yhteiskunnassa laiminlyötyjen ryhmien, kuten asunnottomuutta kokevien aikuisten tarpeet ja toiveet. Tämän kulttuurisen muutoksen ylläpitäminen koronapandemian jälkeen on tärkeää.
Arnford, Steven (2021) Greenland's emerging social conscience – Voluntary food delivery to people experiencing homelessness in Nuuk. Grönlanti. Artikkelin tyyli vastaa esseettä.	Kuvaa Grönlannin kolmannen sektorin järjestön (NoINI) vapaaehtoistoiminnan tekemää avustustoimintaa asunnottomuutta kokevien aikuisten ja matalan kynnyksen palveluiden kävijöiden keskuudessa. Ei empiiristä tutkimusasetelmaa.	Yhteiskunnan sulkutilan (18.3–15.4.2020) aikana Nuukissa suljetaan kaikki julkisen ja kolmannen sektorin palvelukeskukset. Tämä tarkoittaa asunnottomuutta kokeville aikuisille elintärkeiden toimintojen keskeytymistä: ruoka-avun, peseytymismahdollisuuksien ja sosiaalisen eristäytymisen mahdollisuuksien sulkua. Vapaaehtoisten apu ja sosiaalinen vastuuntunto paikkaavat kyseisenä ajankohtana yhteiskunnan vakavaa palveluaukkoa erityisesti ruoan jakelun osalta. Pandemia tekee näkyväksi julkisen järjestelmän huonon varautumisen, heikkouden, ”jähmeyden” ja saavuttamattomuuden sekä kolmannen (vapaaehtois)sektorin ketteryyden ja sosiaalisen vastuunoton. Lisäksi tunnistetaan vaikeus synnyttää dialogia vapaaehtoisten toimijoiden ja julkisen palvelujärjestelmän välille.
Bhattacharya, Prama ym. (2021) Social injustice in the neoliberal pandemic era for homeless persons with mental illness: A qualitative inquiry from India. Intia. Artikkelin tyyli vastaa alkuperäistutkimusta.	Etnografinen ja narratiivinen haastattelututkimus asunnottomuutta kokeville aikuisille (N=7) ja työntekijöille (N=7). Tavoite ymmärtää asunnottomuutta kokevien aikuisten pandemiakokemuksia rakenteellisen epätasa-arvoisuuden näkökulmasta sekä palvelutarjoajien roolia. Aineiston analyysitapa: konstruktivistinen grounded theory ja koodaaminen.	Tutkimus tuo esiin mielenterveyden vaikeuksia pandemian aikana kokevat ihmiset rakenteellisen väkivallan uhreina korostaen heidän marginaalista asemaansa yhteiskunnassa. Lisäksi tuodaan esiin se, että tutkittavat elävät entistä ”lähempänä reunaan” yhteiskunnan sulkutilojen vuoksi ja että heillä ei välttämättä ole tietoa pandemian vakavuudesta eikä mahdollisuutta toteuttaa suojautumiskeinoja.
Brody, Jennifer K. ym. (2021) Enhanced telehealth case management plus	Interventiotutkimus (N=270) HIV sairastavaa asunnottomuutta kokevaa aikuista) ensimmäisen	Kyseessä uudenlainen etätyöskentelyn tapa (intensiivinen puhelinyhteys ja puhelinten hankkiminen heille, joille ei siihen ollut mahdollisuutta). Työtapa mahdollisti

<p>emergency financial assistance for homeless-experienced people living with HIV during the COVID-19 pandemic. Yhdysvallat. Artikkelini nimetty huomioita kentältä (notes from the field).</p>	<p>pandemia-aallon aikana Bostonissa. Tutkimus tarkastelee pandemian aikana toteutettua puhelinvälitteistä terveydenhuollon potilastyön mallia, jossa yhdistyvät intensiivinen yhteydenpito asiakkaisiin ja heidän taloudellinen tukemisensa. Kehitetyn intervention tavoitteena on ylläpitää terveydenhuollon saavutettavuutta pandemiaa edeltävällä tasolla ja vähentää COVID-19-tartunnan riskejä. Potilasrekisteritietojen retrospektiivinen tarkastelu.</p>	<p>asiakkaiden neuvonnan, ohjauksen, tilanteen arvioinnin, seurannan sekä materiaaliin tarpeisiin vastaamisen akuutin tilanteen edellyttämällä tavalla. Interventio näyttäytyy toimivana toimintatapana myös tulevaisuuden kriisejä kohdatessa, joskin kyseisen tutkimuksen osalta intervention edellyttämä lisärahoitus päättyi pandemian alun ajanjaksoon.</p>
<p>Deilamizade, Abbas & Moghanibashi-Mansourieh, Amir (2020) Challenges of providing COVID-19 prevention services to homeless people who use drugs in Iran. Artikkelini nimetty näkökulmaksi.</p>	<p>Artikkelissa kuvataan ongelmia ja puutteita, joita työntekijät kohtaavat koronan vastaisessa työssä asunnottomuutta kokevien ja huumeita käyttävien aikuisten keskuudessa. Ei empiiristä tutkimusasetelmaa.</p>	<p>Asunnottomuutta kokevat ja päihteitä käyttävät aikuiset eivät näy Iranin COVID-19-tilastoissa. Heidän sairastumisensa ja kuolemansa eivät päädy tilastoihin. Huumeiden saatavuuden ongelmat ovat saattaneet lisätä yliannostuksia huumeausaineiden "varmuusvarastoinnin" vuoksi. Koottu tieto vahvistaa kolmannen sektorin toimijoiden ja kokemustoimijoiden avainroolia haittoja vähentävässä työssä, jossa pulaa on liki kaikesta. Tärkeällä sijalla on laaja yhteisöpohjaisten matalan kynnyksen toimipaikkojen verkosto.</p>
<p>Fuertes, Ricardo ym. (2021) Lisbon's COVID19-response: Harm reduction interventions for people who use alcohol and other drugs in emergency shelters. Portugali. Artikkelini nimetty kommentaariksi.</p>	<p>Tavoitteena on kuvata kaupungin neljän maaliskuussa 2020 perustetun, ei-tartunnan saaneille suunnatun tilapäismajoitusyksikön tarjoamia haittoja vähentäviä palveluita. Ei empiiristä tutkimusasetelmaa.</p>	<p>Vakiintuneiden haittoja vähentävien palveluiden tarjoaminen tilapäismajoituksen yhteydessä (esim. liikkuvat käyttöhuoneet, päivittäinen testaus, naapurustotyö) mahdollistavat ensimmäistä kertaa uusien asiakasryhmien kiinnittymisen kyseiseen paikkaan ja palveluun. Toiminta avasi yhteiskunnallisen keskustelun palvelun tarjoamisesta vastaavalla tavalla myös pandemian jälkeen.</p>
<p>Goodsmith, Nichole ym. (2021) Addressing the urgent housing needs of vulnerable women in the era of COVID-19: The Los Angeles County experience. Yhdysvallat. Artikkelini nimetty kolumniksi.</p>	<p>Näkökulma keskittyy usein limittäin menevän kahden asunnottomuutta kokevien aikuisten alaryhmän, raskaana olevien ja perheväkivaltaa kokevien naisten, erityistarpeisiin pandemian aikana. Tekstissä kuvataan Los Angelesin nopeita ja monitoimijaiseen yhteistyöhön perustuvia toimia naisten tilanteiden ratkaisemiseksi pandemiaolosuhteissa. Ei empiiristä tutkimusasetelmaa.</p>	<p>Pandemian aikana Los Angeles tuottaa lisää tilapäismajoitusta ja ottaa käyttöönsä 15 000 hotellihuonetta sekä lisää liikkuvia terveyspalveluja riskiryhmässä olevien asunnottomuutta kokevien aikuisten siirtämiseksi pois kadulta ja avun turvaamiseksi. Pandemia on osoittanut, että asuntojen järjestäminen ja palveluiden parantaminen onnistuvat lisäämällä eri toimijoiden resursseja ja keskinäistä yhteistyötä.</p>

<p>Karabanow, Jeff (2021) A reflection on living through COVID-19 as a social work professor. Kanada. Artikkelin tyyli vastaa kolumnia.</p>	<p>Kuvaus sosiaalityöntekijän ja sosiaalityön professorin näkökulmasta siitä, kuinka tilapäismajoituksen arki ja käytännöt muuttuivat pandemian alkuvaiheessa ja kuinka ensimmäistä kertaa koskaan järjestettiin asunnottomuutta kokeville ihmisille hotelliasumista ja asuntoja nopealla aikataululla. Esille tulee myös, kuinka pandemia tuotti uudenlaisia yhteistyöfoorumeita paikallishallinnon ja kolmannen sektorin toimijoille. Ei empiiristä tutkimusasetelmaa.</p>	<p>Kiteyttää sen, kuinka pandemia tekee näkyväksi ihmisten erilaiset kokemukset pandemiasta ja yhteiskunnallisen eriarvoisuuden: kansallisuus, rotu, kulttuuri, toimintakyky, sukupuoli, henkilökohtainen kokemus turvallisuudesta, terveys, ikä ja maantiede vaikuttavat eroihin pandemiassa selviytymisessä. Teemat, joita pandemia nostaa päivänvaloon, ovat monin tavoin sosiaalisen oikeudenmukaisuustyön ja sorron vastaisen työn ydintä. Teksti tuo esiin paitsi asiakkaiden vaikean aseman myös sosiaalityöntekijän reflektion omasta, perheensä ja läheistensä terveysuhasta, mielenterveydestä ja selviytymisestä sekä pandemian aikana että etenkin sen jälkeen.</p>
<p>Kerman, N. ym. (2021) Paid sick leave benefits among essential frontline workers serving people experiencing homelessness in Canada during the COVID-19 pandemic. Kanada. Artikkeli nimetty alkuperäistutkimukseksi.</p>	<p>Tavoitteena kuvata palkallisen sairausloma-oikeuden kattavuutta, koska sillä on merkitystä riskille, että työntekijät ovat töissä koronaa sairastaessaan (keskimäärin 40 %:lla työntekijöistä ei ole oikeutta palkalliseen sairauslomaan). Poikittaistutkimus online-kyselynä (N=572) asumissosiaalisen työn etulinjan työntekijöille pandemian toisen aallon aikana. Regressioanalyysi.</p>	<p>Isoimmalla osalla vastaajista oli jossain määrin palkallinen sairausloma työsuhdeoikeutena. Kuitenkin tutkimuksessa tulee esiin merkittävä osajoukko nuorempia ja osa-aikaista työtä tekeviä, joilta puuttuu kyseinen työsuhdeoikeus. Sairauslomien pitämällä/pitämättömyydellä katsotaan olevan iso merkitys työntekijöiden itsensä lisäksi heidän työnsä kohderyhmän, asunnottomuutta kokevien aikuisten tartuntariskiini. Työntekijät joutuvat vaikeaan tilanteeseen arvioidessaan taudin levittämisen riskiä suhteessa menetettyyn ansiotuloon.</p>
<p>Leonardi, Daniela & Stefani, Silvia (2021) The pandemic and homeless people in the Turin area: The level of housing adequacy shapes experiences and well-being. Italia. Artikkelin tyyli vastaa alkuperäistutkimusta.</p>	<p>Tapaustutkimus paikallisista asumispalveluista (tilapäismajoitus ja Asunto ensin -projektit). Tavoitteena tutkia asumistavan merkitystä koronapandemiakokemuksissa hyödyntäen ontologisen turvallisuuden viitekehystä. Temaattinen laadullinen analyysi.</p>	<p>Pandemia osoittaa tilapäismajoituksen olevan vaarallinen paikka tautien leviämisen näkökulmasta. Niissä on myös vaikeaa tuottaa asukkaalle ontologisen turvallisuuden tunnetta. Kuitenkin rajoitus- ja suojaustoimet vahvistavat asukkaiden hyvinvointia ja hetkellistä asumisturvallisuutta. Asunto ensin -projekteissa asukkaat kohtaavat pandemian liki samoista lähtökohdista kuin muut kansalaiset. Suojauminen, toimijuuden ja turvallisuuden tunteen saavuttaminen on helpompaa, mutta yksinäisyys ja taloudelliset huolet lisääntyvät. Pandemian aika on tuonut esiin sen, miten tärkeää on ratkaista asunnottomuutta pitkäaikaisesti perustuen pysyvien asuntojen, kotien tarjoamiseen.</p>
<p>Nunes, N. R. A. ym. (2021) Health and social care inequalities: The impact of covid-19 on people experiencing homelessness in Brazil. Brasilia.</p>	<p>Osallistava, puolistrukturoitu haastattelukyselytutkimus (N=304) asunnottomuutta kokeville aikuisille. Tavoitteena selvittää asunnottomuutta kokevien aikuisten sosiodemografista asemaa, selvitymisstrategioita,</p>	<p>(Katu)asunnottomien määrä on pandemian aikana kasvanut, jo olemassa oleva eriarvoisuus on syventynyt, pandemian vaikutukset ovat voimakkaimpia haavoittavassa asemassa olevien väestöryhmien keskuudessa ja ravitsemusturvallisuus on vaarantunut. Vain</p>

Artikkeli tyyli vastaa alkuperäistutkimusta.	terveyttä, sosiaalisen tuen ja palveluiden saavutettavuutta koronapandemian aikana.	pieni osa asunnottomuutta kokevista aikuisista on minimietuuksien piirissä.
Parkes, Tessa ym. (2021b) “You know, we can change the services to suit the circumstances of what is happening in the world”: A rapid case study of the COVID-19 response across city centre homelessness and health services in Edinburgh, Scotland. Skotlanti. Artikkelin tyyli vastaa alkuperäistutkimusta.	Nopea tapaus- ja haastattelututkimus (asunnottomuutta kokevat aikuiset N=10 + työntekijät N=10). Tavoitteena selvittää pandemian vaikutuksia asunnottomuutta kokevien aikuisten tilanteeseen ja heidän käyttämiensä palveluihin. Kehysanalyysi.	COVID-19 vaikeuttaa entisestään asunnottomuutta kokevien aikuisten ja päihteitä käyttävien arkea: sosiaalinen eristäytyminen ja katkokset palveluiden saatavuudessa tunnistetaan tutkimuksessa uusiksi riskitekijöiksi suhteessa koettuun mielenterveyteen ja päihteidenkäyttöön. Toisaalta pandemia on myös mahdollisuus uudenlaisten työmuotojen, yhteistyön ja kommunikaation kehittämiseksi.
Redondo-Sama, Gisela ym. (2020) Social work during the covid-19 crisis: Responding to urgent social needs. Espanja. Artikkeli nimetty alkuperäistutkimukseksi.	Tapaustutkimus sosiaalityöntekijöiden välittömistä toimista ja heidän kokemuksistaan haavoittavassa asemassa olevien väestöryhmien parissa Barcelonassa koronapandemian ensimmäisten 15 päivän aikana. Haastattelututkimus (N=23 etulinjan sosiaalityöntekijää). Analyysi perustuu etukäteen määriteltyihin luokkiin: pandemian vaikutus asiakkaisiin, sosiaalityön tavat vastata ja toimia, toimenpiteiden kyky vastata asiakkaiden välittömiin sosiaalisiin tarpeisiin.	Tutkimus osoittaa kuinka pandemian alussa luotettavan tiedon, ohjeistuksen ja suojavarusteiden puute on merkittävä toimintaa haittaava tekijä, kun taas yhteishenki, tekniset laitteet ja yhteistyö mahdollistavat toimimisen vaikeassa tilanteessa. Näkyväksi tulee sosiaalityöntekijöiden keskeinen rooli psykososiaalista ja käytännön tukea tarjoavien työskentelytapojen kehittämisessä, toteuttamisessa ja sosiaalipalvelujen kestävyuden turvaamisessa pitkällä aikavälillä.
Schwan ym. (2020) Girls, homelessness, and COVID-19: The urgent need for research and action. Kanada. Kirjallisuuskatsaus.	Tavoitteena tyttöjen ja naisten eriarvoisen aseman tarkastelu COVID-19 aikana: nais erityisyyden huomioiminen asunnottomuuteen johtavilla poluilla. Kirjallisuuskatsaus, jossa hyödynnetään myös olemassa olevaa tilastotietoa.	Tyttöjen ja naisten asunnottomuuden lisääntyminen COVID-19 aikana osana laajaa ja syvenevää sosioekonomista syrjäytymistä. Ilmiön taustalla katsotaan olevan kolme rakenteellista tekijää: nais erityinen köyhyys, hoivavastuun eriarvoinen jakautuminen sukupuolten välillä ja sukupuolittunut väkivalta.
Wasilewska-Ostrowska, K.M. (2020) Social work with a person in the crisis of homelessness in the context of the COVID-19 pandemic in Poland: Problems and challenges. Puola.	Teksti käsittelee asunnottomuutta kokeneiden aikuisten tarpeita, toteutettuja koronatoimia ja näissä kohdattuja vaikeuksia pandemiaolosuhteissa. Ei empiiristä tutkimusasetelmaa, puheenvuoroteksti.	Julkisten paikkojen ja asunnottomuutta kokeville aikuisille suunnattujen palveluiden sulkeminen sekä siirtyminen etäkommunikaatioon vaikeuttaa tilannetta entisestään. Tilapäismajoitus on taudin kannalta riski. Monet asiakkaat kokevat kadulla olemisen turvallisemmaksi vaihtoehdoksi, vaikka ovatkin silloin tiedotuksen ja suojautumisvälineiden ulottumattomissa sekä pandemiaolosuhteissa

Artikkeli on “ääniä käytännöstä” (voices from practice).		nukkumispaikkoja ja ruokaa on vaikeampaa löytää. Sosiaalityöntekijöiden tärkein tehtävä on mobilisoida ja koordinoita liikkuvia ja jalkautuvia tukimuotoja kadulla oleville.
Wu, Haorui & Karabanow, Jeff (2020) COVID-19 and beyond: Social work interventions for supporting homeless populations. Kanada. Artikkelin nimi on “ääniä käytännöstä” (voices from practice).	Artikkeli käsittelee sosiaalityöntekijöiden toimintaa koronapandemian etulinjassa. Toimenpiteet jakautuvat hätätilatoimiksi (emergency responses) ja pitkän ajan toipumistoimiksi (recovery interventios). Teksti kiinnittyy katastrofisosiaalityöhön. Ei empiiristä tutkimusasetelmaa.	Sosiaalityöntekijät ovat mukana muuttamassa uusia tiloja, kuten koulun liikuntasaleja, hätämajoituspaikoiksi sekä ohjaamassa asunnottomuutta kokevia aikuisia hotellimajoitukseen. Toipumistoimissa keskeistä on parantaa asumisturvallisuutta ja asuntojen saamista pandemian jälkeenkin, kuten myös ehkäistä haavoittavia tekijöitä (esimerkiksi köyhyys ja eriarvoisuus). Näin vahvistetaan yhteiskuntien ja yksilöiden tulevaisuuden kriisinkestävyyttä.

menevät osittain päällekkäin, jolloin päätöksen siitä, mihin ryhmään kukin artikkeli kuuluu, teimme artikkelin päätehtävän ja -juonen mukaan. Yllä kuvatun ryhmittelyn ulkopuolelle jäi artikkeli “Paid sick leave benefits among essential frontline workers serving people experiencing homelessness in Canada during the COVID-19 pandemic” (Kerman ym. 2021), joka tarkastelee Kanadan kontekstissa sairausloma-oikeuden kattavuutta asunnottomuustyötä tekevien keskuudessa tilanteessa, jossa kansallisesti keskimäärin 40 % työntekijöistä ei ole palkallisen sairausloma-oikeuden piirissä.

Ensimmäisen ryhmän artikkeleista valtaosa käsittelee eri kaupungeissa toteutettuja koronapandemian hillitsemiseen suunnattuja toimenpiteitä katusunnottomuuden, tilapäismajoituksen ja päiväkeskustoiminnan kontekstissa. Tämä kertoo yhtäältä siitä, että monissa maissa asunnottomuus todentuu merkittävässä määrin katusunnottomuutena, ja maat vastaavat siihen ensisijaisesti erilaisilla tilapäismajoituksen ratkaisulla. Toisaalta kyse on nähdäksemme siitä, että koronapandemia aiheuttaa suurempaa terveysuhkaa yhteistiloihin ja -majoitukseen perustuvissa ratkaisuissa kuin omaan huoneeseen tai asuntoon perustuvissa asumispalveluissa, jolloin COVID-19-tutkimuksessa mielenkiinto kohdistuu enemmän tilapäismajoitukseen ja yhteisöllisyyteen perustuviin palveluihin.

Ewan Aitken (2021) erittelee Edingburgin asunnottomuustyössä toteutettuja kriisitoimia ja -työskentelytapoja, kuten nopeutettua asunnon saamista ja poikkihallinnollista yhteistyötä, jotka edustaisivat myös koronapandemian jälkeisessä ajassa tehokasta asunnottomuustyötä. Steven Arnfjord (2021) tekee näkyväksi, kuinka yhteiskunnan sulkui-

tilan aikana Nuukissa ihmisiä tulee mukaan asunnottomuustyötä tekevä järjestön toimintaan jakamaan asunnottomuutta kokeville ihmisille ruokaa. Jennifer K. Brody ja kanssakirjoittajat (2021) arvioivat Bostonissa pandemian aikana erillisrahoitettua asunnottomuutta ja HIV-sairautta kokeville aikuisille suunnattua puhelinvälitteistä, terveydenhuollon potilastyön interventiota, jossa yhdistyy intensiivinen yhteydenpito asiakkaaseen puhelimitse ja hänen taloudellinen tukemisensa. Ricardo Fuertes kirjoittajakollegoineen (2021) kuvaa Lissabonin kaupungin maaliskuussa 2020 perustaman neljän, ei-tartunnan saaneille ihmisille tarkoitetun tilapäismajoitusyksikön haittoja vähentäviä palveluita. Abbas Deilamizade ja Amir Moghanibashi-Mansourieh (2020) jäsen-tävät ongelmia, joita työntekijät kohtaavat Iranissa koronan vastaisessa työssä asunnottomuutta kokevien ja huumeita käyttävien ihmisten keskuudessa. Daniela Leonardi ja Silvia Stefani (2021) analysoivat asumismuodon (tilapäisasuminen vs. tuettu asuminen omassa asunnossa) vaikutuksia koettuun koronapandemiaan ontologisen turvallisuuden ja toimijuuden näkökulmasta. Tessa Parker kanssakirjoittajineen (2021b) dokumentoi, mitä vaikutuksia koronapandemialla on asunnottomuutta kokeville aikuisille Edingburgin keskustassa, ja kuinka palvelut vastaavat uuteen tilanteeseen.

Koronapandemia tekee näkyväksi sitä, kuinka ihmiset ovat koronan vaikutusten ja riskien osalta eriarvoisessa asemassa. Arvioimme, että tämä vahvistaa yhteiskunnallista ja tutkimuksellista keskustelua eriarvoisuudesta myös sosiaali- ja asunnottomuustyössä (Chingangaidze 2021). Toisen ryhmän artikkelien kirjoittajista Prama Bhattacharya ja kirjoittajakumppanit (2021) tekevät näkyväksi Intiassa asunnottomuutta kokevien aikuisten pandemiakokemuksia rakenteellisen epätasa-arvoisuuden näkökulmasta sekä palvelutarjoajien roolia pandemiakokemusten lieventäjinä. Nichole Goodsmith kumppaneineen (2021) keskittyy yhtäältä erittelemään raskaana olevien ja lähisuhdeväkivaltaa kokeneiden asunnottomuutta kokevien naisten erityistarpeita ja hyvinvoinnin esteitä sekä toisaalta sitä, kuinka Los Angeles, Yhdysvaltain asunnottomuuslukujen kärkikaupunki, näihin tarpeisiin vastaa ja kuinka sen tulisi vastata tulevaisuudessa.

N.R.A. Nunes kollegoineen (2021) selvittää Brasiliassa asunnottomuutta kokevien aikuisten sosiodemografista asemaa ja selviytymisstra-

tegioita sekä sosiaalisen tuen ja eri palveluiden saavutettavuutta koronapandemian aikana. Kaitlin Schwan kanssakirjoittajineen (2020) erittelee tekijöitä, joiden voidaan olettaa heikentävän asunnottomuutta kokevien naisten sosioekonomista asemaa entisestään (lisääntyvä työttömyys ja köyhyys, lisääntyvä vastuu lastenhoidosta ja lähisuhdeväkivallan riski). Katarzyna M. Wasilewska-Ostrowska (2020) kuvaa Puolassa asunnottomuutta kokeneiden aikuisten tilannetta sekä asunnottomuustyössä toteutettuja koronatoimia ja näissä kohdattua vaikeuksia.

Koronapandemia merkitsee asunnottomuustyötä tekeville ihmisille monia muutoksia, toimintatapojen räätälöintiä ja mukauttamista keskellä epävarmaa aikaa ja epätietoisuutta. Koronapandemia tuottaa kriisitilanteen asunnottomuustyötä tekevien arkeen, jolloin työntekijät joutuvat ratkaisemaan monia eettisesti ristiriitaisia tilanteita, kuten sulkeako tilapäismajoitusyksikkö, jolloin sisällä olevat ihmiset ovat paremmin suojassa koronavirustaudilta, mutta ulkopuolelle jäävien ihmisten elämä on entistä vaikeampaa ja riskialttiimpaa.

Kolmannen ryhmän kirjoittajista Jeff Karabanow (2021) kuvaa kanadalaisen sosiaalityöntekijän näkökulmasta sitä, kuinka tilapäismajoituksen arki muuttuu koronapandemian alkuvaiheessa, ja tuottaa huolta omasta, läheisten ja asiakkaiden (mielen)terveydestä ja kestävydestä. Gisela Redondo-Sama ja kanssakirjoittajat (2020) jäsentävät sosiaalityöntekijöiden välittömiä toimia ja kokemuksia haavoittavassa asemassa olevien ihmisten parissa Barcelonassa koronapandemian ensimmäisten 15 päivän aikana. Haorui Wu ja Jeff Karabanow (2020) käsittelevät kanadalaisten sosiaalityöntekijöiden toimintaa koronapandemian etulinjassa jakaen toimenpiteet hätätilatoimiksi (*emergency responses*) ja pitkänajan toipumistoimiksi (*recovery interventios*). Viimeksi mainittuun sisältyvät toimet eriarvoisuuden vähentämiseksi.

Covid-19-tutkimuksen tekemisen tavat

Tässä tulososuudessa vastaamme artikkelien pohjalta kysymykseen siitä, millaisten tutkimusasetelmien varassa asunnottomuutta kokeneiden aikuisten todellisuudesta ja heidän parissaan tehtävästä työstä on tuotettu tietoa COVID-19-tutkimuksissa. Vaikka käytimme artikkelihakujen yhtenä kriteerinä vertaisarviointia, niin hakutuloksiimme valikoitui

useampi artikkeli, jotka eivät perustu tieteellisessä tutkimuksessa käytettyyn tutkimusasetelmaan (Deilamizade & Moghanibashi-Mansourieh 2020; Wasilewska-Ostrowska 2020; Wu & Karabanow 2020; Arnfjord 2021; Fuertes ym. 2021; Goodsmith ym. 2021; Karabanow 2021). Siten jaamme artikkelit kolmeen luokkaan: ei-tutkimusasetelmaan perustuvat katsaus- ja puheenvuoroartikkelit (7), laadulliset tapaustutkimukset (5) ja määrälliset tutkimukset (3). Tämän luokittelun ulkopuolelle jää artikkeli ”Girls, homelessness, and COVID-19: The urgent need for research and action” (Schwan ym. 2020), joka on aikaisempaan tutkimukseen ja tilastotietoon perustuva katsausartikkeli.

Tulkitsemme ei-tutkimusasetelmaan perustuvien katsaus- ja puheenvuoroartikkelien suhteellisen suuren määrän olevan seurausta siitä, että tarve ja kiire tuottaa (vaikka vain kokemuksellisia silminnäkijähavain-toja) tietoa pandemiaolosuhteista ovat niin mittavat, että lehdet julkaisevat myös niin sanottuja ”ääniä käytännöistä” -tyyppisiä tekstejä COVID-19-tutkimuksina.

Laadulliset tapaustutkimukset, joita kirjallisuuskatsauksemme valikoitui viisi (5) koostuvat tutkimuksista, joissa aineistoina ovat haastattelut (Aitken 2021; Bhattacharya ym. 2021; Leonardi & Stefani 2021; Parkes ym. 2021b; Redondo-Sama ym. 2020). Kaikissa laadullisissa tapaustutkimuksissa ei nimetä aineiston analyysimenetelmää, mutta seuraavat menetelmät ovat käytössä: konstruktionistinen grounded theory yhdistettynä koodaamiseen (Bhattacharya ym. 2021), laadullinen temaattinen analyysi (Leonardi & Stefani 2021), kehysanalyysi (Parkes ym. 2021b) ja luokittelu (Redondo-Sama ym. 2020). Tutkijat pyrkivät käyttämällä aineiston keruu- ja analyysimenetelmillä tapaustutkimuksille tyypilliseen tapaan tuottamaan valituista tapauksista yksityiskohtaista tietoa. Artikkeleissa aineiston tuottamisessa käytetyt menetelmät ja käytännöt kuvautuvat tarkemmin kuin aineiston analyysitavat. Tähän mennessä julkaistuissa laadullisissa COVID-19-tutkimuksissa on käytössä tavanomaisimpia laadullisen tutkimuksen aineistoja (haastattelut) ja menetelmiä (teemoittelu ja luokittelu). Katsauksemme artikkeleissa tutkijat eivät juurikaan kiinnitä tutkimuksia tietoteoreettisiin tai käsiteteoreettisiin keskusteluihin tai hyödynnä näitä koronapandemian ymmärrettäväksi tekemisessä.

Määrällisiä tutkimuksia katsauksessamme on kolme (3), joista ensimmäinen on potilasrekisteritietojen retrospektiiviseen tarkasteluun perus-

tuva interventiotutkimus (Brody ym. 2021). Toinen artikkeli perustuu asunnottomuustyössä oleville työntekijöille lähetettyyn sähköiseen kyselyyn (N=579), josta tutkijat analysoivat sairaslomaoikeutta ennakkoivia tekijöitä hyödyntämällä regressioanalyysia (Kerman ym. 2021). Kolmas artikkeli pohjautuu osallistavaan, asunnottomuutta kokeville aikuisille suunnattuun puolistrukturoituun haastattelukyselytutkimukseen (N=304). Julkaisussa ei tarkemmin avata aineiston analyysitapaa, mutta tutkija esittää tulokset määrällisiä jakaumia kuvaavina prosenttilukuina. (Nunes ym. 2021.)

COVID-19-tutkimuksen päähavainnot

Tässä osiossa luemme artikkeleita kolmannen tutkimuskysymyksen kehityksessä: Mitkä ovat kyseisten COVID-19-tutkimusten päätulokset ja havainnot? Kirjallisuuskatsauksemme artikkelit tuottavat monimuotoisia ja -äänisiä tutkimushavaintoa laajasti eri maanosista ja maista. Kaikissa artikkeleissa todentuu pyrkimys tunnistaa keinoja torjua ja lieventää koronapandemian kokonaisvaltaisia vaikutuksia – sekä kuvata näitä koronapandemian hallintaa koskevia käytäntöjä asunnottomuustyössä. Erityisen hyvin tämä tulee esille sosiaalista eriarvoisuutta ja asunnottomuutta Intiassa käsittelevässä haastattelututkimuksessa (Bhattacharya ym. 2021), Edinburgin asunnottomuustyön käytäntöjä arvioivassa ja kehittävässä artikkelissa (Aitken 2021) sekä sosiaalityöntekijöiden toteuttamia hätätilatoimia ja pitkän ajan toipumistoimia käsittelevässä artikkelissa Kanadasta (Wu & Karabanow 2020).

Useissa artikkeleissa on selvästi sanoitettu pyrkimys edistää asunnottomuutta kokevien aikuisten yhteiskunnallista asemaa sekä heille suunnattujen palvelujen määrää ja laatua koronapandemian aikana ja sen jälkeen. Asunnottomuutta kokeneet aikuiset ovat globaalista näkökulmasta katsottuna eriarvoisessa asemassa sen suhteen, miten paljon ja millaisia koronatoimia heidän keskuudessaan toteutetaan: osan kohdalla asuminen on koronapandemian ajassa parantunut ja osan kohdalla se on entisestään heikentynyt. Esimerkiksi N.R.A Nunes kumppaneineen (2021) kuvaa Brasilian ja Katarzyna M. Wasilewska-Ostrowska (2020) Puolan (katu)asunnottomuuden määrän kasvua, ruokaturvallisuuden heikentymistä ja entisestään lisääntyneitä eriarvoisuuden koke-

muksia. Esimerkiksi Intiassa julkinen valta ei juuri panosta asunnottomuutta kokevien aikuisten suojeluun. Avustustyötä tekevät lähinnä vapaaehtoisjärjestöt ja niidenkin tarjoaman avun saatavuus ja saavutettavuus on heikkoa. Intiassa hyväksytään poliittisesti se, että koronavirus tappaa enemmän haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä. (Bhattacharya ym. 2021.) Myös Iranissa julkisen vallan tukitoimet ovat vähäisiä ja ne tavoittavat heikosti asunnottomuutta ja päihteiden käyttöä kokevia aikuisia ihmisiä. He eivät myöskään päädy COVID-19:n osalta sairastuvuus- tai kuolleisuustilastoihin, ja ovat siten pandemian näkymättömiä uhreja. (Deilamizade & Moghanibashi-Mansourieeh 2020.)

Monessa maassa asunnottomuutta kokeneiden aikuisten (etenkin kadulla ja tilapäismajoituksessa olevat) palveluihin kuitenkin resursoidaan merkittävästi lisää valtion ja alueiden rahaa terveysturvallisuuden nimissä. Tästä huolimatta COVID-19-altistuneiden tai -sairastuneiden karanteeni- ja eristysjärjestelyt tuottavat monia käytännön vaikeuksia. Tähän tarkoitukseen valmiita tai muunneltavia tiloja ei palvelujärjestelmässä ole tarjolla, vaan paikalliset toimijat joutuvat turvautumaan esimerkiksi suljettujen hotellien käyttöön karanteeni- ja eristystiloina (Wu & Karabanow 2020; Goodsmith ym. 2021). Kaikkinensa hyvä asumistaso ja yksilökohtaiset asumisratkaisut (oma asunto tai huone) määrittävät koronapandemian ajassa keskeisiksi hyvinvointi- ja kansanterveystekijöiksi (esim. Schwan ym. 2020). Siten osa artikkeleista tuottaa tulokseksi sen, että asunnottomuustyön resurssit ja toimintamahdollisuudet parantuvat koronapandemian aikana. Yhtäkkiä resurssien lisääminen ja asunnottomuustyön vahvistaminen on poliittisesti mahdollista, vaikka asunnottomuutta kokevien aikuisten tarpeet ja niukat palvelumahdollisuudet ovat olleet tiedossa jo vuosikymmeniä ennen koronapandemiaa (Aitken 2021; Fuertes ym. 2021; Goodsmith ym. 2021; Leonard & Stefani 2021; Parkes ym. 2021b).

Koronapandemia mahdollistaa tilapäismajoitusyksiköiden lisäämisen väljempien tilojen saamiseksi (Fuertes ym. 2021) tai ylimääräisen taloudellisen tuen ja tavallista intensiivisemmän puhelinvälitteisen terveysseurannan tarjoamisen (Brody ym. 2021). Koronapandemian aikaiset toimet edistävät myös esimerkiksi Skotlannissa Edinburgin asunnottomuusohjelman toimeenpanoa (Aitken 2021). Myös yhteismajoituksessa asumisen pysyvyys paranee heidän kohdallaan, jotka onnistuvat pääsemään yksiköihin sisälle ennen kuin yhteismajoitukset kieltävät asuk-

kaiden vaihtumisen taudin leviämisen pelossa. Monet tilapäismajoitusyksiköissä tehdyt tilalliset muutokset, joiden tarkoitus on mahdollistaa asukkaiden välinen sosiaalinen etäisyys, parantavat edes vähän asuimisen yksityisyyttä. (Leonardi & Stefani 2021.) Tästä huolimatta artikkelit yksisuuntaisesti toteavat, että yhteismajoitukseen perustuvat asunnottomuustyön palvelut ovat monella tapaa turvattomia ja kestäättömiä yksilön autonomian ja kansanterveyden näkökulmasta (Wasilewska-Ostrowska 2020; Leonardi & Stefani 2021). Jotkut asunnottomuutta kokevista ihmisistä valitseekin mieluummin katuasunnottomuuden kuin tilapäismajoituksessa yöpymisen (esim. Wasilewska-Ostrowska 2020; Goodsmith ym. 2021). Myös Asunto ensin -periaatteeseen eli omaan asuntoon ja sinne tuotavaan tukeen perustuvien asumispalveluiden kapasiteetti lisääntyy esimerkiksi Lissabonissa (Fuertes ym. 2021).

Pandemiaolosuhteissa asunnottomuustyötä vaikeuttaa epätarkka tilannekuva sekä puutteellinen ja muuttuva tiedotus ja ohjaus. Epävarmuuden ja epätietoisuuden keskellä työntekijät joutuvat kuitenkin toimimaan nopeasti sekä tekemään ratkaisuja ja päätöksiä, joilla on kauaskantoisikin ja toisinaan asunnottomuutta kokevien aikuisten tilanteita vaikeuttavia seurauksia. Sekä asunnottomuutta kokeneet aikuiset että heidän parissaan työskentelevät kokevat huolta, pelkoa ja ahdistusta. (Esim. Karabanow 2021.) Asunnottomuustyössä työntekijät kohtaavat eettistä stressiä, priorisoinnin vaikeutta ja työkuormaa. Kaikki tämä sekä koronatoimien suunnittelu ja koordinointi synnyttävät tarpeen kehittää monialaista ja poikkihallinnollista yhteistyötä (esim. Redondo-Sama ym. 2020; Wu & Karabanow 2020; Aitken 2021; Parkes ym. 2021b). Ewan Aitken (2021) korostaa yhteistyökulttuurien luomisen tärkeyttä, akuuttien ongelmien ratkaisemista ja priorisoinnin tekemistä asiakaslähtöisesti ja monialaisesti. Kiistämättä kolmannen sektorin järjestöt määrittävät keskeisimmiksi käytännön toimijoiksi koronapandemian etulinjassa, ja järjestöillä on keskeinen rooli pandemian ajan asunnottomuustyössä liki kaikissa artikkeleissa.

Yhteiskuntamalli ja palvelujärjestelmä ovat merkittäviä tekijöitä siinä, miltä koronapandemia näyttää eri toimijoiden näkökulmasta. Keskeistä on se, millaisia ovat koronapandemiaa edeltävän (ja sen jälkeisen) yhteiskunnan poliittinen ilmapiiri, yhteiskunnan kestävyyskyky, sosiaaliturvan, sosiaali- ja terveystalouden saavutettavuus sekä tarve-

vastaavuus ja kattavuus. Asunnottomuustyössä ratkaisevaa on, millaisia toimintamahdollisuuksia kansallinen ja paikallinen yhteiskunta- ja palvelujärjestelmä tarjoavat. Koronapandemia on tehnyt näkyväksi yhteiskunnan sulkutilojen heikentävän vaikutuksen haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten selviytymiseen (Wasilewska-Ostrowska 2020; Arnfjord 2021), julkisen vallan haluttomuuden ja kyvyttömyyden suojella heitä (Bhattacharya ym. 2021) ja valtioiden heikon varautumisasteen koronapandemiaan (Redondo-Sama ym. 2020; Arnfjord 2021; Nunes ym. 2021).

Johtopäätökset

Olemme tässä 16 artikkelia sisältävässä integroidussa kirjallisuuskatsauksessa tarkastelleet niitä näkökulmia, joista asunnottomuutta kokeneiden aikuisten todellisuudesta ja heidän parissaan tehdystä työstä on tähän mennessä tehty COVID-19-tutkimusta. Lisäksi olemme eritelleet näissä artikkeleissa hyödynnettyjä tutkimusasetelmia. Isoimman osan tulososuudesta muodostaa tiivistys artikkeleissa esitetyistä päähavainnoista. Katsauksemme vahvistaa Satu Helskeen ja kumppaneiden (2021, 585) tekemän havainnon: ”Tutkimustietoa on reilun vuoden aikana kerääntynyt hämmästyttävällä tahdilla, joskin edelleen suurin osa tutkimuksesta on kuvailevaa eikä varsinaista syy-yhteyksiin puretuvaa tutkimusta ole vielä paljoa.”

Kansainväliset ja kansalliset kriisit, kuten pandemiat, sodat tai tsunamit, tuovat suuren yleisön tietoisuuteen yhteiskunnallista eriarvoisuutta, jota ei ole välttämättä aikaisemmin tunnistettu tai tunnustettu. Koronapandemia on voimistanut eriarvoisuutta, mutta se on myös ohjannut osassa maailmaa yhteiskunnan eri toimijoita kääntämään katseensa sinne, minne pandemia on pahiten iskenyt eli haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisiin. (Aitken 2021; Bhattacharya ym. 2021; Karabanow 2021.) Kaikkia katsauksemme artikkeleita yhdistää sen osoittaminen, kuinka ihmiset ovat eriarvoisessa asemassa koronapandemialta suojautumisen ja sen vaikutusten osalta. Artikkelit ottavat kantaa yhteiskunnallisen eriarvoistumisen ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden merkittävyyteen osana yhteiskuntien kestävyyskykyä (Wu & Karabanow 2020; Aitken 2021;

Arnford 2021; Nunes ym. 2021; Parkes ym. 2021b). Koronapandemia tekee näkyväksi yhteyden asumisen, köyhyyden ja terveyden välillä. Se osoittaa, että oikeutta asuntoon ja terveyteen ei nykyisillä järjestelmillä turvata kaikille (Ronconi 2022). Koronapandemia näyttäisi globaalisti vahvistavan yhteiskunnallista eriarvoisuutta, joskin maiden ja kaupunkien välillä on skaalaeroja (ks. Helske ym. 2021).

Katsauksen artikkelien valossa sosiaali- ja asunnottomuustyölle määritetty tärkeä tehtävä koronapandemian etulinjassa psykososiaalisen ja materiaalisen tuen tarjoajana ja koordinoijana (ks. myös Parkes ym. 2021b; Fujii 2022). Siten sen sekä edullisten asuntojen tuotannon (lisä)resurssointi on tärkeä pandemian torjuntatoimi, mutta merkittävää myös muiden olemassa olevien ja tulevien kriisien ennaltaehkäisyssä. Vielä on globaalisti paljon tehtävää ja tehtävissä asunnottomuutta kokevien aikuisten terveysturvallisen ja ihmisarvoisen elämän turvaamisessa kaikissa olosuhteissa.

Sosiaali- ja asunnottomuustyö on entistä vaativampaa koronapandemian oloissa ja tämä näkyy muun muassa työntekijöiden lisääntyvänä (eettisenä) stressinä, epätietoisuutena ja uupumuksena (Chigan-gaidze 2021; Karabanow 2021; Kerman ym. 2021; myös Altungy ym. 2022; McCosker ym. 2022b). Pedro Altungy ja kanssakirjoittajat (2022) tuovat esille, että asunnottomuustyössä kaikissa olosuhteissa työntekijöiden hyvinvointia koettelee työskentely traumaattisia tilanteita kokeneiden ihmisten kanssa ja keskellä elämän monia kriisejä, jolloin pandemia näyttäytyy vain yhtenä lisäkuormitustekijänä muiden joukossa. Kuitenkin toimiminen monella tapaa poikkeuksellisissa olosuhteissa tuottaa myös nopeaa sopeutumista, joustavia ja uudenlaisia toimintatapoja, siirtymistä alkuhämmennyksestä luoviin ratkaisuihin (ks. Banks & Rutter 2021; Parkes ym. 2021a; Altungy 2022; McCosker ym. 2022b). Tämä edellyttää hyvää johtajuutta ja tiimityötä, työntekijöiden tukemista ja kouluttamista toimimiseen henkisesti kuormittavissa ja jatkuvasti muuttuvissa, kaaottisissakin työympäristöissä (Parkes ym. 2021a; Altungy 2022). Auttaminen poikkeuksellisissa olosuhteissa ja kriiseissä on kaikinensa kompleksinen ja vaikea prosessi, joka mahdollistaa sekä paternalistisia ylhäältä-alas että voimaannuttavia alhaalta-ylös suuntautuvia toimenpiteitä (Dominelli 2015). Siten toimiminen kyseisissä olosuhteissa edellyttää kriittistä oman toiminnan arviointia ja eettistä punnintaa.

Koronapandemia on testannut ja koetellut yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskuntien resilienssiä eli selviytymis- ja sopeutumiskykyä yllättävässä poikkeustilanteessa (Zechner & Romakkaniemi 2020; Karabanow 2021). Ewan Aitken (2021), Steven Arnford (2021) sekä Ricardo Fierres (2021), Nichole Goodsmith (2021) ja Tessa Parkes (2021b) kirjoittajakumppaneineen katsovat artikkeleissaan tulevaisuuteen: he tekevät kehittämissuhteita, jotta kohdatessamme tulevia mahdollisia pandemioita tai muita poikkeuksellisia olosuhteita, yhteiskunnat ja yhteisöt olisivat paremmin valmistautuneita ja kykenevämpiä esimerkiksi parempaan yhteistyöhön yli poliittisten ja hallinnollisten rajojen (ks. myös Kaur ym. 2021; Babando ym. 2022). Pandemiaolosuhteet ovat osoittaneet matalan kynnyksen päiväkeskusten, kokonaisvaltaisten tukipalvelujen, teknologisten innovaatioiden ja johtamisen tärkeyden ja näihin liittyvät kehittämistarpeet. Ne myös tuottavat kasvavaa tarvetta humanistiselle sosiaalityölle, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistämiseksi ja eriarvoisuuksien purkamiseksi – globaalille arvokeskustelulle (Chigan-gaidze 2021).

Vaikka monet globaalit toimet ovat olleet välttämättömiä koronapandemian hallitsemisessa, ne eivät välttämättä parhaalla tavalla huomioi haavoittuvassa asemassa olevien väestöryhmien erityistilanteita. Koronaviruksen ehkäisytoimien vaikutuksia tulisi arvioida haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten näkökulmasta, jotta ei synny kohtuuttomia ja/tai syrjiviä käytäntöjä tai tilanteita. Globaalit terveysuhat vaikeuttavat asunnottomuutta kokeneiden aikuisten tilanteita ja tuottavat riskejä, joita on vaikea hallita yksinomaan koko väestölle suunnatuilla toimenpiteillä. (Tsai & Wilson 2020; Ronconi 2022.) Sovellettaessa julkisten tilojen sulkemista ja kokoontumisrajoituksia koko väestöön erityisesti heikoimmassa asemassa olevien ihmisten tilanne vaikeutuu, kun päiväkeskusten, ruoka-apupisteiden ja julkisten oleskelutilojen saavutettavuus heikkenee. Tästä voi syntyä osalle väestöä vaikeuksia liittyen esimerkiksi ruoansaantiin, lepoon ja hygieniaan (Miller ym. 2020; Kaitala ym. 2021, 612; McCosker ym. 2022a).

Koronapandemian ja asunnottomuustyön paikalliset erot tuottivat meille vaikeuksia pyrkiessämme luomaan kokonaiskäsitystä asunnottomuutta kokeneiden aikuisten todellisuuteen ja heidän parissaan tehtävään työhön kohdistuvasta COVID-19-tutkimuksesta. Pyrimme ref-

lektoimaan eri yhteiskuntien merkitystä artikkelien kontekstina, mutta väistämättä kokonaiskäsityksen muodostaminen tarkoitti myös alueellisten erilaisuuksien sivuuttamista. Toisaalta saatoimme havaita, että eroista huolimatta olemme globaalisti samankaltaisten vaikeuksien ja ratkaisujen äärellä.

Katsausartikkelimme merkittävin rajoite on, että sen varassa ei voi esittää arvioita, mitä koronapandemia merkitsee asunnottomuutta kokeville aikuisille ja heidän parissaan työtä tekeville erityisesti suomalaisessa kontekstissa. Tätä tutkimusaukkoa osaltaan paikkaa Euroopan sosiaalirahaston (ESR) ja Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön (STM) rahoittama hanke ”Korona yhteiskunnan marginaalissa – Asunnottomuuden osahanke” (2021–2023) ja sen olemassa olevat ja tulevat julkaisut (ks. Osahanke: Asunnottomuus 2022). Myös tämä luku on tehty osana hankkeen toimintaa. Voidaan olettaa, että jo pohjoisen pallonpuoliskon kylmä ilmasto asettaa erityisiä ehtoja asuttomuuteen vastaamiselle. Katsaus antaa suuntaa ja luo vertailupohjaa asunnottomuuden tutkimukselle, jota meillä tehtäneen jatkossa koronapandemian ajasta ja sen jälkeen. Asunnottomuustyötä koskeva COVID-19-tutkimus on vasta maailmalla ja meillä alkanut. Akateemisen tutkimuksen tuottama tilannekuva tarkentuu vasta vuosien päästä sen osalta, mitä kaikkea koronapandemia tarkoitti haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten ja heidän parissaan työtä tekevien arjessa.

Kirjallisuus

- Aitken, Ewan (2021) Covid-19: Opportunity to improve crisis responses to homelessness? *The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburgh* 51 (S1), S53–S62.
- Allen, Mike & Benjaminsen, Lars & O’Sullivan, Eoin & Pleace, Nicholas (2020) *Ending homelessness in Denmark, Finland and Ireland*. Bristol: Policy Press.
- Altungy, Pedro & Torres, Raúl & Liébana, Sara & Saiz, Jesús & Sánchez-Marqueses, José M. (2022) An exploratory study on mental health and burnout in social care workers of an emergency shelter for homeless population during the COVID-19 pandemic. *Clínica y Salud* 33 (1), 29–34.
- Arnfred, Steven (2021) Greenland’s emerging social conscience – Voluntary food delivery to people experiencing homelessness in Nuuk. *Qualitative Social Work* 20 (1–2), 433–438.

- Aveyard, Helen (2014) *Doing a literature review in health and social care: A practical guide* (3. painos). Maidenhead: Open University Press.
- Babando, Jordan & Quesnel, Danika A. & Woodmass, Kyler & Lomness, Arielle & Graham, John R. (2022) Responding to pandemics and other disease outbreaks in homeless populations: A review of the literature and content analysis. *Health & Social Care in the Community* 30 (1), 11–26.
- Banks, Sarah & Rutter, Nikki (2021) Pandemic ethics: Rethinking rights, responsibilities and roles in social work. *The British Journal of Social Work* 52 (6), 3460–3479.
- Bhattacharya, Prama & Khemka, Gunjan Chandak & Roy, Laboni & Roy, Sarbani Das (2021) Social injustice in the neoliberal pandemic era for homeless persons with mental illness: A qualitative inquiry from India. *Frontiers in Psychiatry* 12, 635715–635715.
- Bertram, Franziska & Heinrich, Fabian & Fröb, Daniela & Wulff, Birgit & Ondruschka, Benjamin & Püschel, Kalus & König, Hans-Helmut & Hajek, André (2021) Loneliness among homeless individuals during the first wave of the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (6), 3035.
- Brody, Jennifer K. & Rajabiun, Serena & Stupp Allen, H. Joslyn & Baggett, Travis (2021) Enhanced telehealth case management plus emergency financial assistance for homeless-experienced people living with HIV during the COVID-19 pandemic. *American Journal of Public Health* 111 (5), 835–838.
- Brüssow, Harald & Timmis, Kenneth (2021) COVID-19: Long covid and its societal consequences. *Environmental Microbiology* 23 (8), 4077–4091.
- Calhoun, Katherine Hoops & Wilson, Jennifer Hope & Chassman, Stephanie & Sasser, Grace (2022) Promoting safety and connection during COVID-19: Tiny homes as an innovative response to homelessness in the USA. *Journal of Human Rights and Social Work* 7 (3), 236–245.
- Cheung, Johnson Chun-Sing (2022) Responses to COVID-19 in major social work journals: A systematic review of empirical studies, comments, and editorials. *Research on Social Work Practice* 32 (2), 168–185.
- Chigangaidze, Robert K. (2021) COVID-19 and the calls of humanistic social work: Exploring the developmental-clinical social work concerns of the pandemic. *Academic Journal International Social Work* 64 (5), 663–675.
- Deilamizade, Abbas & Moghanibashi-Mansourieh, Amir (2020) Challenges of providing COVID-19 prevention services to homeless people who use drugs in Iran. *International Journal of Drug Policy* 83, 102806.
- Dominelli, Lena (2015) The opportunities and challenges of social work interventions in disaster situations. *International Social Work* 58 (5), 659–672.
- Fuertes, Ricardo & Belo, Elsa & Merendeiro, Cristiana & Curado, Adriana &

- Gautier, Diana & Neto, Ana & Taylor, Hannah (2021) Lisbon's COVID 19 response: Harm reduction interventions for people who use alcohol and other drugs in emergency shelters. *Harm Reduction Journal* 18 (1), 13–13.
- Fujii, Kashiko (2022) COVID-19 prevention measures targeting homeless people in Japan: A cross-sectional study. *Social Work in Public Health* 37 (5), 468–483.
- Goodsmith, Nichole N. & Ijadi-Maghsoodi, Roya & Melendez, Rebeca M. & Dossett, Emily C. (2021) Addressing the urgent housing needs of vulnerable women in the era of COVID-19: The Los Angeles county experience. *Psychiatric Services* 72 (3), 349–352.
- Granfelt, Riitta (2013) Asumissosiaalinen työ läsnäolotyönä – Kokemuksia naisten yhteisöstä. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala. (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 219–243.
- Granfelt, Riitta (2022) Asumissosiaalinen työ marginalisaation vastaisena psykososiaalisenä ja suhdeperustaisena työnä. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (2022) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktivistisia jäsenyyksiä*. Tampere: Vastapaino, 233–268.
- Granfelt, Riitta & Turunen, Saija (2021) Naisten asumispoluilta kerrottua: Asukkaiden ja ammattilaisten kokemuksia asunnottomuudesta, kodista ja asumissosiaalisesta työstä. Helsinki: Y-Säätiö.
- Helske, Satu & Ylöstalo, Hanna & Koskinen, Henri (2021) Samassa myrskyssä mutta eri veneissä: COVID-19 ja eriarvoisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (5–6), 585–596.
- Heaslip, Vanessa & Green, Sue & Simkhada, Bibha & Dogan, Huseyin & Richer, Stephen (2021) How do people who are homeless find out about local health and social care services: A mixed method study. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19 (1), 46.
- Jesson, Jill K. & Matheson, Lydia & Lacey, Fiona M. (2011) *Doing your literature review. Traditional and systematic techniques*. London: Sage.
- Kaitala, Ilona & Partanen, Airi & Kuussaari, Kristiina & Heiskanen, Maria & Kesänen, Minna & Viskari, Inari (2021) Koronaepidemian ensimmäisen aallon vaikutuksia päihdepalveluiden toimintaan, asiakkaisiin ja henkilöstöön. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (5–6), 606–614.
- Kallio, Tomi J. (2006) Laadullinen review-tutkimus metodina ja yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana. *Hallinnon tutkimus* 25 (2), 18–28.
- Karabanow, Jeff (2021) A reflection on living through COVID-19 as a social work professor. *Qualitative Social Work* 20 (1–2), 439–442.
- Kaur, Simran & Jagpal, Parbir & Paudyal, Vibhu (2021) Provision of services to persons experiencing homelessness during the COVID-19 pandemic: A qualitative study on the perspectives of homelessness service providers. *Health & Social Care in the Community* 10 (19), 1–10.

- Kerman, N. & Ecker, J. & Tiderington, E. & Gaetz, S. & Kidd, S.A. (2021) Paid sick leave benefits among essential frontline workers serving people experiencing homelessness in Canada during the COVID-19. *Public Health* 195, 142–144.
- Kivistö, Mari (2020) Sähköiset mielenterveyspalvelut toipumisen näkökulmasta. Integroiva kirjallisuuskatsaus. *Kuntoutus* 43 (3), 34–50.
- Koronapandemian ensimmäinen vaihe Suomessa vuonna 2020 (2021) Tutkintaseloste 6/2021. Onnettomuustutkintakeskus. www.turvallisuustutkinta.fi Luettu 6.12.2022.
- Leung, Cheryl S. & Ho, Minnie M. & Kiss, Alex & Gundlapalli, Adi V. & Hwang, Stephen W. (2008) Homelessness and the response to emerging infectious disease out-breaks: Lessons from SARS. *Journal of Urban Health* 85 (3), 402–410.
- Leonardi, Daniela & Stefani, Silvia (2021) The pandemic and homeless people in the Turin area: The level of housing adequacy shapes experiences and well-being. *Housing, Care and Support* 24 (3/4), 93–104.
- McCosker, Laura K. & Ware, Robert S. & Maujean, Annick & Seale, Holly & Downes, Martin J. (2022a) Impacts of the COVID-19 pandemic, and of government responses to the pandemic, on people who are homeless in Australia: Mapping perceptions of a national sample of homelessness service workers. *Health & Social Care in the Community* DOI: 10.1111/hsc.14103
- McCosker, Laura K. & Ware, Robert S. & Maujean, Annick & Simpson, Stephen J. & Downes, Martin J. (2022b) Homeless services in Australia: Perceptions of homelessness services workers during the COVID-19 pandemic. *Australian Social Work* DOI: 10.1080/0312407X.2022.2105162
- Miller, Jean-Philippe & Phillips, Georgina & Hutton, Jennie & Mackelprang, Jessica L. & O'Reilly, Gerard M. & Mitchell, Rob D. & Smith, Cathie & Mitra, Biswadev (2020) COVID-19 and emergency care for adults experiencing homelessness. *Emergency Medicine Australasia* 32 (6), 1084–1086.
- Nouri, Mohsen & Ostadtaghizadeh, Abbas & Sari, Ali Akbari (2022) COVID-19 in homelessness: A worldwide scoping review on vulnerabilities, risks, and risk management. *Social Work in Public Health* 37 (4), 303–318.
- Nunes, Nilza Rogéria de Andrade & Rodriguez, Andréa & Cinacchi, Giovanna Bueno (2021) Health and social care inequalities: The impact of COVID-19 on people experiencing homelessness in Brazil. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (11), 5545.
- Osahanke: Asunnottomuus (2022) <https://projects.tuni.fi/koma/osahanke-asunnottomuus/> Luettu 27.11.2022.
- Parkes, Tessa & Carver, Hannah & Masterton, Wendy & Falzon, Danilo & Dumbrell, Josh & Grant, Susan & Wilson, Iain (2021a) "They already operated like it was a crisis, because it always has been a crisis": A qualitative exploration of

- the response on one homeless service in Scotland to the COVID-19 pandemic. *Harm Reduction Journal* 18 (1), 1–26.
- Parkes, Tessa & Carver, Hannah & Masterton, Wendy & Falzon, Danilo & Dumbrell, Joshua & Grant, Susan & Wilson, Iain (2021b) “You know, we can change the services to suit the circumstances of what is happening in the world”: A rapid case study of the COVID-19 response across city centre homelessness and health services in Edinburgh, Scotland. *Harm Reduction Journal* 18 (1), 1–64.
- Parsell, Cameron & Clarke, Andrew & Kuskoff, Ella (2020) Understanding responses to homelessness during COVID-19: An examination of Australia. *Housing Studies* <https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1829564>
- Pergolizzi, Joseph V. & LeQuang, Jo Ann & Magnusson, Peter & Myrcik, Dariusz & Varrassi, Giustino (2021) It’s not over till it’s over: A narrative review of long COVID. *Signa Vitae* 17 (3), 21–30.
- Pixley, Cotina Lane & Henry, Felicia A. & DeYoung, Sarah E. & Settembrino, Marc R. (2021) The role of homelessness community-based organizations during COVID-19. *Journal of Community Psychology* 50 (4), 1816–1830.
- Pleace, Nicholas & Baptista, Isabel & Benjaminsen, Lars & Busch Geertsema, Volker & O’Sullivan, Eoin & Teller, Nora (2021) European homelessness and COVID 19. European Observatory on Homelessness. Brussels: FEANTSA. <https://www.feantsa.org/en/other-observatory-publications/2021/04/01/european-homelessness-and-covid-19> Luettu 20.2.2022.
- Pope, Catherine & Mays, Nicholas & Popay, Jennie (2007) Synthesizing qualitative and quantitative health evidence. A guide to methods. Maidenhead: Open University Press.
- Redondo-Sama, Gisela & Virginia, Matulic & Ariadna, Munté-Pascual & Irene, de Vicente (2020) Social work during the covid-19 crisis: Responding to urgent social needs. *Sustainability* 12 (20), 8595.
- Ronconi, Liliana (2022) Homeless people, COVID-19 and the insufficient and discriminatory measures adopted by the city of Buenos Aires’s government. *Journal of Human Rights and Social Work* 7 (3), 256–264.
- Scallan, Eilish & Bodkin, Claire & Wiwcharuk, Jill & O’Shea, Tim & Lennox, Robin (2021) Finding stability amidst the COVID-19 pandemic: The impact of emergency temporary housing for people who use drugs. *Drug and Alcohol Review* 41 (1), 7–8.
- Salminen, Ari (2011) Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyypeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston opetusjulkaisu 62. Vaasa: Tampereen yliopisto. <https://osuva.uwasa.fi/handle/10024/7961> Luettu 20.2.2022.

- Schwan, Kaitlin & Dej, Erin & Versteegh, Alicia (2020) Girls, homelessness, and COVID-19: The urgent need for research and action. *Academic Journal Girlhood Studies* 13 (3), 151–168.
- Torraco R. J. (2005) Writing integrative literature reviews: Guidelines and examples. *Human Resource Development Review* 4 (3), 356–367.
- Tsai, Jack & Wilson, Michael (2020) COVID-19: A potential public health problem for homeless populations. *The Lancet Public Health* 5 (4), 186–187.
- Vindegaard, Nina & Benros, Michael Eriksen (2020) COVID-19 pandemic and mental health consequences: Systematic review of the current evidence. *Brain, Behavior and Immunity* 89, 531–542.
- Wasilewska-Ostrowska, Katarzyna M. (2020) Social work with a person in the crisis of homelessness in the context of the COVID-19 pandemic in Poland: Problems and challenges. *International Social Work* 6 (63), 833–837.
- Whittemore, Robin (2007) Integrative reviews of quantitative and qualitative research. *Rigour in integrative reviews*. Teoksessa Christine Webb & Brenda Row (toim.) *Reviewing research evidence for nursing practice: Systematic reviews*. Oxford: Blackwell Publishing, 149–156.
- Whittemore, Robin & Knalf, Kathleen (2005) The integrative review: Updated methodology. *Journal of Advanced Nursing* 52 (5), 546–553.
- Wu, Haorui & Karabanow, Jeff (2021) COVID-19 and beyond: Social work interventions for supporting homeless populations. *International Social Work* 63 (6), 790–794.
- Zechner, Minna & Romakkaniemi, Marjo (2020) Kriisissä hyvinvointivaltion merkitys korostuu. *Janus* 28 (2), 113–114.

12 Osallisuustyön osaaminen kynnyksettömässä päihde- ja asunnottomuustyössä

Marja Hekkala, Iida Makkonen & Katja Saraketo

Johdanto

Päihteitä aktiivisesti käyttävien ja asunnottomuutta tai sen uhkaa kokevien ihmisten arki piiryy palvelujärjestelmälle ja työntekijöille usein ennakoimattomana, jopa kaoottisena hetkestä toiseen selviytymisenä. Pitkittyessään päihteiden käyttö ja asunnottomuus myös kytkeytyvät monesti toisiinsa, ja elämä voi täytyä erilaisista sosiaalisista ja terveysriskeistä, kuten myrkytyksistä, tapaturmista, velkaantumisesta, rikollisuudesta ja rikosten uhriksi joutumisesta tai hyväksikäytöstä. (Esim. Törmä & Huotari 2005, 86–111; Törmä 2007; Fazel ym. 2008; Perälä 2011.) Asunnottomuutta kokeneiden joukossa psykiatrisen sairastavuus, kuolleisuusriski, sairaala- ja päivystyspalveluiden käyttö sekä kroonisten sairauksien alihoito korostuvat voimakkaasti: asunnottomuutta kokevat ihmiset eivät saa riittävästi oikea-aikaista ja asianmukaista hoitoa (Stenius-Ayoade 2019).

Vaikka tiedämme päihderiippuvuuteen ja asunnottomuuteen liittyvät monet riskit (esim. Ranta ym. 2017), emme välttämättä tunnista

kyseisiä elämää ja hyvinvointia uhkaavia tilanteita kriiseiksi (ks. luku 2). Kriisitilanteiden tunnistamattomuus tarkoittaa sitä, että palvelujärjestelmässä ei ole riittävästi keinoja kohdata tai tavoittaa päihteistä riippuvaisten tai asunnottomuutta kokevien ihmisten jokapäiväistä, pitkittyneen kriisin täyttämää elämää. Apua tarvitseva ihminen voikin joutua ylittämään erilaisia kynnyksiä, esimerkiksi jonottamaan tai todistamaan sitoutumistaan hoitoon (esim. Cooper 2015; Virokannas 2020; Syrjälä 2022; Vanjusov 2022; luku 5). Heidi Vanjusov (2022) luonnehtii paikoin tunnottomaksi sellaista järjestelmää, joka ei saavutettavuudeltaan vastaa päihteiden ongelmallisen käytön kokonaisvaltaisen hoitamisen vaatimuksiin. Arjen täyttävän hädän keskellä päihteitä aktiivisesti käyttäville ja asunnottomuutta kokeville ihmisille myös paikat ja tilaisuudet arvokkuuden ja *osallisuuden* kokemiseen voivat olla harvassa.

Paikkakunnasta riippuen päihteitä aktiivisesti käyttävät ja asunnottomuutta kokevat ihmiset ovat kuitenkin jo muutaman vuosikymmenen ajan Suomessakin voineet osallistua erilaisiin matalan kynnyksen työtapoihin. Näiden työmuotojen tarkoitus on kuroa umpeen apua tarvitsevien ihmisten ja auttamisjärjestelmän välistä etäisyyttä. Työmuodoissa osallistujien ei pääsääntöisesti tarvitse sitoutua elämänmuutokseen tai täyttää ennakolta asetettuja osallistumisen ehtoja. Esteettömyyden ja saavutettavuuden periaatteet ohjaavat matalan kynnyksen työmuotoja. (Törmä 2009; Juhila 2018, 87–90.)

Tarkastelemme tässä kanssatutkimuksessa (Boylorn 2008) sosiaalihuollon laillistettujen ammattihenkilöiden (sosionomi ja sosionomi YAMK) toteuttamaa *osallisuustyötä* kynnyksettömässä palvelupisteessä, Porissa sijaitsevassa Lissu Social Clubissa. Osallisuustyöllä tarkoitamme palvelupisteen kävijöiden osallisuutta edistävää työtä. Palvelupisteeseen kokoontuu päivittäin kymmeniä (n. 40–60 henkilöä) tyypillisesti päihteitä käyttäviä ja/tai asunnottomuutta tai sen uhkaa kokevia ihmisiä. Toimintaan osallistuu säännöllisesti myös muista syistä osallisuuden vahvistumista elämäänsä haluavia ihmisiä. Erittelemme tässä luvussa sitä *osaamista, jota tarvitaan kynnyksettömässä osallisuustyössä keskellä aktiivisen päihteiden käytön ja asunnottomuuden kokemisen jokapäiväistä, pitkittyneen kriisin täyttämää elämää*. Käytämme aineistona palvelupisteen hankekemusta sekä palvelupisteen työntekijöiden päiväkirjoja (2 kpl) ja tutkijoiden havaintopäiväkirjoja (2 kpl). Päiväkirjoissa lukuisat pienet tapahtumien kuvaukset konkretisoivat osallisuustyön käytäntöjä.

Esittelemme seuraavaksi osallisuuteen ja osallisuustyöhön liittyviä käsitteitä ja teoreettisia lähtökohtia. Sen jälkeen kuvaamme tutkimuskontekstia ja tutkimusasetelman, ja tulososiossa käsittelemme osallisuustyötä ja siinä tarvittavaa osaamista. Lopuksi teemme johtopäätökset ja vedämme suuntaviivoja osallisuustyön käytäntöjen ja sosiaali- ja terveydenhuollon koulutuksen kehittämiseksi sekä jatkotutkimuksen toteuttamiseksi.

Osallisuus ja osallisuustyö

Osallisuus on merkittävä yhteiskuntapoliittinen sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen toteuttamisen tavoite (Raivio & Karjalainen 2013; Närhi ym. 2014; Valtioneuvosto 2019). Ymmärrämme sen monitahoisena yksilöllisenä, yhteisöllisenä ja yhteiskunnallisena ilmiönä. Vaikka tutkimme päihteitä käyttävien ja asunnottomuutta kokevien ihmisten parissa tehtävää osallisuustyötä, lähestymme osallisuutta jokaiselle ihmiselle tärkeänä, hyvinvointiin liittyvänä (esim. Leemann ym. 2018) asiana. Siksi keskitymme ensin osallisuuden yleisiin piirteisiin ja jatkamme sitten osallisuustyön teoreettisten lähtökohtien tarkasteluun. Myös osallisuustyön periaatteet ovat sovellettavissa kaikkien ihmisten osallisuutta edistävässä työssä. Kohdistamme tarkasteluamme kuitenkin myös niihin erityisiin keinoihin, joita päihteitä käyttävien ja asunnottomuutta kokevien ihmisten osallisuutta edistävä työ edellyttää.

Osallisuus resursseina, kokemuksena ja toimintana

Osallisuus on käsitteenä vähintään kaksijakoinen: siinä on *sosiaalinen ja poliittinen* ulottuvuus. Sosiaalinen osallisuus tarkoittaa esimerkiksi käytettävissä olevia resursseja, kuulumisen ja kuulluksi tuleminen tunnetta ja liittymistä johonkin toimintaan. Poliittinen osallisuus on vaikuttamista palveluissa, yhteisöissä ja yhteiskunnassa. (Thomas 2007; Baumgartner & Burns 2014; Isola ym. 2017; Maunu & Kiilakoski 2018; Salminen ym. 2021.)

Osallisuuskäsite taipuu käyttötarkoituksen mukaan moneksi. Poliitikassa se liittyy esimerkiksi talouden, koulutuksen, kulttuurin ja sosiaali-

turvan toteuttamisen tavoitteisiin (Valtioneuvosto 2019). Osallistumisen lupauksia ovat ainakin kuulluksi tuleminen asiakasprosesseissa, hyvinvointipalveluiden kehittyminen asiakasosallisuuden keinoin ja vallan palauttaminen kansalle. Osana työttömiin ihmisiin kohdistettua aktiivointipolitiikkaa osallisuus voi kuitenkin kääntyä velvoittavaksi (pakotavaksi, esim. taloudellisen tuen epäämisen uhalla) osallistamiseksi eli hallinnan välineeksi. (Matthies 2017.) Velvoittava osallistaminen kaventaa osallistujan mahdollisuuksia valita itse toimintaan osallistumisesta ja voi siksi estää toimijuuden kokemusta (ks. Baumgartner & Burns 2014, 362). Osallisuutta voi siis tarkastella esimerkiksi poliittisen tahtotilan, osallisuutta edistävän työn, osallistumistoiminnan ja kokemusten näkökulmista. Keskitymme tässä luvussa osallisuus- ja osallisuustyökäsitteiden jäsentämiseen ja tuloksissa osallisuustyössä tarvittavaan osaamiseen.

Yksilön käytettävissä olevina resursseina osallisuus tarkoittaa aineellisia, aineettomia ja niiden väliin asettuvia resursseja. Riittävä taloudellinen toimeentulo, asuminen ja koulutus ovat esimerkkejä aineellisesta, luottamus ja luovuus aineettomasta, ja luonto ja taide niiden väliin asettuvista resursseista tai hyvinvoinnin lähteistä. (Isola ym. 2017, 3.) Koska ihmisten toimintakyky rakentuu erilaisissa suhteissa (Isola ym. 2017), laskemme resursseiksi myös yksilön sosiaaliset suhteet (Salminen ym. 2021, 85–86). Resursseja ovat lisäksi mahdollisuudet, tilaisuudet ja paikat liittyä eli osallistua johonkin myönteiseen toimintaan ja näin jättää itsensä jälki maailmaan (Isola ym. 2017). Resurssinäkökulmasta osallisuus on Suomessa myös subjektiivinen perusoikeus: perustuslaki (731/1999, 19 §) määrittelee jokaiselle, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, oikeuden välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon.

Marko Nousiainen (2021, 159–162) tunnistaa osallisuuden yksilöllisestä kokemisesta kolme piirrettä. Yhteenkuuluvuuden tunne tarkoittaa luottamusta omiin mahdollisuuksiin toimia yhdessä muiden ihmisten kanssa. Merkityksellisyyden kokemus tarkoittaa oman toiminnan arvon tuntemista. Pystyvyyden tunne on lisääntyvää uskoa omaan kyvykkyyteen. (Mt.) Kokemuksena osallisuus voi tarkoittaa myös luottamusta elämän ennustettavuuteen ja siihen, että voi itse päättää omaa elämää koskevista asioista, esimerkiksi siitä, millaiseen toimintaan osallistuu (Baumgartner & Burns 2014, 362; Isola ym. 2017, 25–29).

Myös yhteisöissä ja yhteiskunnassa toteutuva yksilön osallisuus on kuulumisen tunnetta, mutta leimallisemmin kuitenkin sosiaalista ja poliittista toiminnallisuutta. Toiminnallisuudella tarkoitamme tilaisuuksien hyödyntämistä, siirtymistä mahdollisuuksista toimintaan. Toiminta voi olla esimerkiksi näkyvillä olemista ja nähdäksi tulemista tai yhteistä arvon muodostamista. Arkisissa yhteisöissään kuten koulussa, naapurustossa tai harrastuksissa ihmiset luovat yhteyksiä toisiin ihmisiin. Vuoro vaikutus on siten välttämätöntä, mutta ei kuitenkaan osallistumistoiminnan ainoa tarkoitus. (Isola ym. 2017, 29; Merikukka ym. 2019; Lahtinen & Pekkarinen 2020; Salminen ym. 2021, 85–86.)

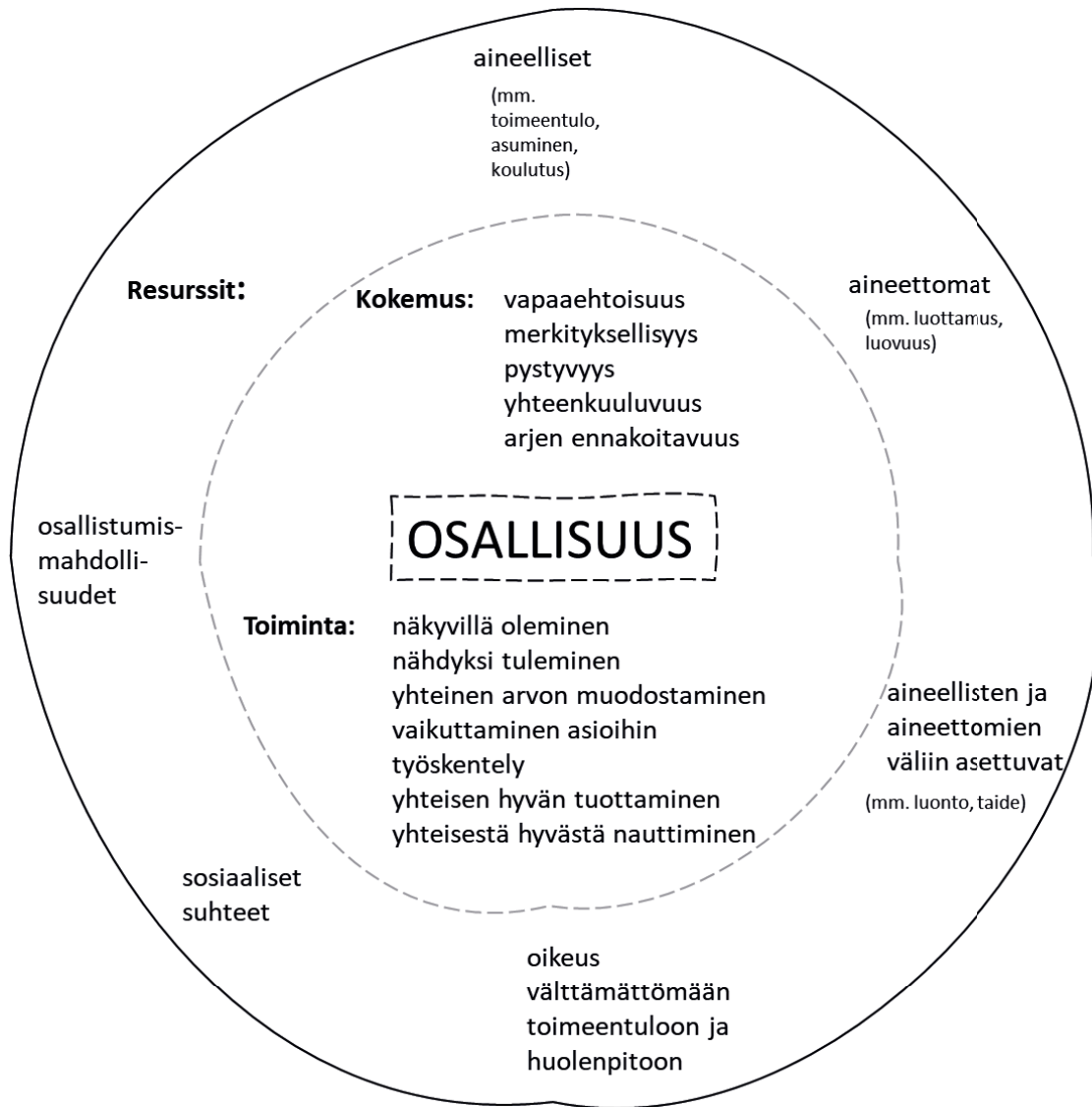
Osallisuus toimintana on lisäksi osallistumista yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Se voi tarkoittaa työelämään osallistumista tai poliittista toimintaa paikallisesti tai laajemmin, esimerkiksi aloitteiden tekemistä poliittisessa vaikuttamistyössä (Salminen ym. 2021). Anna-Maria Isolan ja kollegoiden (2017, 38) mukaan osallisuus kytkeytyykin paikallisesta hyvästä käytävään keskusteluun, hyvän tuottamiseen ja siitä nauttimiseen.

Tässä luvussa ymmärrämme osallisuuden yksilöllisten resurssien, kokemuksen ja elämän eri osa-alueilla tapahtuvan toiminnan kokonaisuutena. Kuviossa 1 jäsenämme osallisuuden kokemukset ja toiminnan keskelle, ja resurssit ympäröimään niitä. Määritelmästä voimme myös johtaa ideoita siihen, mitä osallisuutta edistävä toiminta, *osallisuustyö*, voisi olla.

Osallisuustyö yhdenvertaisuutta edistävänä toimintana

Osallisuutta edistävästä työstä on alettu 2010-luvun puolivälissä käyttää osallisuustyön käsitettä (esim. Kurki 2016; Isola ym. 2017), tosin tutkimuskirjallisuudessa käsite esiintyy vielä melko harvoin (esim. Isola ym. 2020; Seppälä ym. 2020). Sosiaalityön tutkimuksessa käsite esiintyy mainintana ainakin kehittäjäasiakas- (Pohjola ym. 2019) ja kokemusasiantuntijatoiminnan (Kirjavainen & Hietala 2019) yhteydessä.

Osallisuustyötä tapahtuu monella yhteiskunnan toiminnan alueella. Hyvinvointialueilla ja hyvinvointialueiden järjestämistä vastaavalla olevissa sosiaalipalveluissa sovellettavan sosiaalihuoltolain (1301/2014, 1 §) yhtenä tarkoituksena on osallisuuden edistäminen. Julkisen ja yksityisen

Kuvio 1. Osallisuus kokemuksina, toimintana ja resursseina.

sektorin rinnalla sosiaali- ja terveysjärjestöjen rooli ihmisten hyvinvoinnin ja osallisuuden turvaajana on korostunut entisestään koronapandemian aikana (Eronen ym. 2021, 75–85).

Yksilökohtainen osallisuustyö tarkoittaa yksilön tarpeiden ja voimavarojen tunnistamista sekä niihin vastaamista. Se voi olla esimerkiksi taloudellisen toimeentulon ja asumisen turvaamista, osallistumisen ja luovan toiminnan mahdollisuuksien tarjoamista tai ihmissuhteisiin tukemista. Ihmisten kuulluksi tuleminen tarvetta tai vapaaehtoisuuden periaatetta osallisuustyössä ei voi ohittaa. Parhaimmillaan osallisuustyö tukee myös elämän ennakoitavuutta ja tekee arjen toimintaympäristöä ymmärrettävämmäksi. (Isola ym. 2017, 20–21, 25.)

Yhteisöissä ja yhteiskunnassa laajemminkin osallisuustyö saa muotonsa osallistumisen mahdollisuuksien tarjoamisena (Isola ym. 2020, 180). Huumeita käyttävien ihmisten institutionaalinen toimijuus onkin vahvaa silloin, kun palveluiden työntekijät tarjoavat heille mahdollisuuksia ottaa vuorovaikutuksessa tilaa omista lähtökohdistaan ja omilla resursseillaan (Ranta 2020). Jos asunnottomuutta tai sen uhkaa kokeville ihmisille tarkoitettussa palvelupisteessä on valmiutta osallistujalähtöiseen vuorovaikutukseen ja herkkään osallistujien tarpeisiin reagoimiseen, on mahdollista tavoittaa muista palveluista ulkopuolelle jääneitä asunnottomia ihmisiä (Parkes ym. 2021). Pidämmekin osallisuustyön lähtökohtana vastavuoroisen vuorovaikutuksen mahdollistavan toiminnan rakentamista, mikä voi sisältää kokeilemista ja luovuutta toiminnan kehittämisessä. Toivottu toiminta, osallistuminen, edellyttää siis sitä varten luotua toimintaympäristöä, toiminnan analyttistä tarkastelua ja tarvittaessa toiminnan uudelleen muotoilua. (Baumgartner & Burns 2014; Leppänen ym. 2021, 132–133.) Osallisuustyön voima onkin juuri toimintatapojen muuttamisessa, esimerkiksi aiempaa tasa-arvoisemman asenteen toteuttamisessa sosiaali- ja terveystalveissa (Isola ym. 2020, 181).

Matalan kynnyksen työtavat ovat usein tällaisia vastavuoroisuutta tukevia toimintaympäristöjä. Matalan kynnyksen palveluilla ja kohtaamispaikoilla onkin merkittävä rooli osallisuutta edistävässä työssä (ks. Leemann & Hämäläinen 2016, 590–591). Toisin kuin esimerkiksi yhteisöllisissä huumehoitopalveluissa tavoiteltavaa aktiivista, mutta entisen narkomaanin identiteettiä kiinnittävää kansalaisuutta (Selin 2010; vrt. Gueta & Addad 2013, toipuvan addiktiin vaihtoehtoiset äitiysnarratiivit), tutkimuskohteenamme olevassa palvelupisteessä osallistujilla itsellään on valtaa määritellä identiteettiään.

Erityisen tärkeänä pidämme matalan kynnyksen toimintaympäristöjen sosiaalista ja toiminnallista ulottuvuutta, esimerkiksi toisten ihmisten kohtaamista, erilaisten taitojen opetteluja ja harrastamista (ks. Juhila 2018, 88). Matalan kynnyksen yhteisöjen toimintaa puolustaa myös se, että niissä muodostuu tietoa ja ymmärrystä toimintaan osallistuvien ihmisten elinolosuhteista. Kertyvän tiedon perusteella työtä onkin mahdollista jakaa tarkoituksenmukaisemmin sidosryhmän toimijoiden ja toimintaan osallistuvien ihmisten kesken. (Roivainen ym. 2019; Leppänen ym. 2021, 130–131, 133.)

Myös erilaisten vaikuttamisen tapojen järjestäminen eli ihmisten äänten ja mielipiteiden kuuluvaksi tekeminen kuuluu osallisuustyöhön. Se saattaa tarkoittaa erilaisten äänen kuulumista estävien rakenteiden rikkomista. (Isola 2017, 11; Isola ym. 2017; 2020, 180–181.) Jos äänten kuuluvaksi tekemisen tavoitteena on vaikuttaa paikallisesti ja laajemmin yhteiskunnan rakenteisiin, osallisuustyön työntekijöiden on hyödyllistä toimia samanaikaisesti eri tahoilla: yhtäällä oppia tuntemaan marginaalista arkea (käsitteestä ks. Holmberg 2022), toisaalla yhdistää yhteiskunnan muuttamispyrkimykset neuvottelevaan, taktiseen ja strategiseen yhteiseen toimintaan päätöksentekijöiden kanssa (Mc Ardle 2021). Sudentuoppa osallistumisen ja vaikuttamisen tilaisuuksien tarjoamisessa on sellainen näennäisyys, jossa osallistujien rooli on ”leimata” muiden laatimat päätökset ja suunnitelmat (Pohjola ym. 2019, 19).

Ihmisten yhdenvertaisuuden edistäminen läpäisee kaikkea osallisuustyötä. Konkreettisesti se tarkoittaa esimerkiksi osallisuutta edistävän toiminnan suunnittelua, toteutusta ja arviointia eri toimijoiden yhteistyönä. Osallisuustyö on siten toimintatapa, jossa erilaisissa asemassa olevien ihmisten on mahdollista luoda yhdessä jotakin yhteiskuntaryhmien rajoja ylittävää arvoa. Se yhdistää marginaalisessa asemassa olevia ihmisiä, järjestöjä sekä julkista ja yksityistä sektoria, ja parhaimmillaan synnyttää kestävästä yhteiskuntapolitiikkaa. (Isola 2017, 15, 24; Isola ym. 2017, 15, 20–24.) Tiivistämme siten osallisuustyön yhdenvertaisuutta edistäväksi työksi, joka varmistaa saatavilla olevia resursseja sekä monenlaisia toiminta- ja vaikuttamismahdollisuuksia (Taulukko 1).

Taulukko 1. Yhdenvertaisuutta edistävä osallisuustyö.

Yhdenvertaisuutta edistävä osallisuustyö
Tarpeiden ja voimavarojen tunnistaminen ja niihin vastaaminen
Työn toimintatapojen muuttaminen: yhteinen suunnittelu, toteutus ja arviointi
Toimintamahdollisuuksien tarjoaminen
Osallistumista mahdollistavan toiminnan rakentaminen
Kynnysten madaltaminen/poistaminen
Sidosryhmä- ja monialainen yhteistyö
Vaikuttaminen ja vaikuttamisen tukeminen

Tutkimuksen toteutus

Idea Lissu Social Clubin perustamiselle on lähtenyt sen tilanteen tunnistamisesta, että Porissa ei ole ollut päihtymystilan sallivaa päivätoimintapaikkaa. Tutkimuksen toteuttamisen aikana palvelupisteen taustaorganisaationa operoi kolmannella sektorilla toimiva Porin Sininauha ry, joka sai hankerahoitusta puuttuvan palvelumuodon perustamiseen. Taustaorganisaation tuella hankkeeseen rekrytoidut työntekijät ja tulevat kävijät käynnistivät palvelupisteen toiminnan keväällä 2021, osana Euroopan sosiaalirahaston rahoittamaa Korona yhteiskunnan marginaaleissa (KoMa) tutkimus- ja kehittämishanketta (KoMan hankehakemus 2020). Myös tämä tutkimus on rahoitettu kyseisestä hankkeesta.

Palvelupisteen huoneisto sijaitsee kerrostalon katutasossa, kivenheiton päässä paikkakunnan keskustan sykkeestä. Vilkkaan kadun jalkakäytävältä aukeaa ovi sisätilaan. Pieni ovensuun kynnyks on mahdollista ylittää pyörätuolilla ulkopuolelle asetetun luiskan avulla. Vanha yhtenäinen liiketila jakautuu kantavilla pilareilla ja sermeillä käytännöllisiksi eri osiksi. Huoneistossa sijaitsevat naulakko, hyllyjä ja kaappeja, sohvia ja nojatuoleja, sohvapöytiä, televisio, lukollinen säilytyslokerikko, toimistokoppi, työpiste kannettavan tietokoneen käyttöön, ruokapöytiä tuoleineen, kahvin ja ruoan tarjoiluun tarkoitettuja pöytiä, wc, biljardipöytä, vuodesohva ja keittiö. Keittiöstä johtaa takaovi kerrostalon sisäpihalle. Palvelupiste on kävijöille auki arkipäivisin viisi tuntia, aamuyhdeksästä iltapäiväkahteen. Kaksi laillistettua sosiaalihuollon ammattihenkilöä vastaa palvelupisteen arjen pyörittämisestä.

Palvelupiste poikkeaa tilana ja toimintamahdollisuuksina merkittävästi toimistoissa tapahtuvasta sosiaali- ja terveyspalveluiden vastaanototyöstä (Juhila 2018). Se on paikka, johon kävijä tulee vapaaehtoisesti ja jossa kävijä päättää itse toimintaan osallistumisestaan ja sen muodoista. Jos kävijä toivoo apua esimerkiksi asunnottomuuteen, toimeentuloon tai päihderiippuvuuteen liittyvissä asioissa, hän saa tukea tavoitteen määrittelyssä, keinojen löytämisessä ja muissa palveluissa asioimisessa. Palveluohjaus perustuukin ihmisen tuntemiseen ja ymmärrykseen hänen tarpeistaan, ei järjestelmälähtöisyyteen.

Luku liittyy palvelupisteessä toteuttamaamme toimintatutkimukseen (esim. Goessling 2020), mutta on siitä erillinen laadullinen tutkimus.

Nojaamme tutkimuksessamme Porin Sininauha ry:n myöntämään tutkimuslupaan, ja Tampereen alueen ihmistieteiden eettinen toimikunta puoltaa lausunnossaan tutkimuksen toteuttamista. Palvelupisteessä informoimme ihmisiä tutkimuksesta sitä mukaa, kun sinne saapuu uusia kävijöitä ja tutkimukseen osallistujia. Työntekijät ovat antaneet suostumuksensa tutkimuksen toteuttamiseen, ja toimintatutkimuksessa pyydämme suostumuksia tarpeen mukaan muilta osallistujilta. Kerromme samalla tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuudesta, oikeudesta keskeyttää tai perua osallistuminen, tietosuoja- ja tietoturvalisistä aineiston käsittelystä sekä aineiston käyttötarkoituksista.

Kysymme luvussa ensiksi sitä, *millaista osallisuustyötä työntekijät ja kävijät toteuttavat palvelupisteessä*, ja toiseksi sitä, *millaista osaamista palvelupisteessä toteutuva osallisuustyö ilmentää*. Tutkimusaineisto koostuu palvelupisteen hankehakemuksesta sekä työntekijöiden yhden kuukauden ajan pitämistä ja tutkijoiden havaintopäiväkirjoista. Työntekijöiden päiväkirjat syntyivät syksyllä 2021 ja tutkijoiden päiväkirjat helmi–marraskuussa 2021. Päiväkirja-aineistoa on yhteensä 99 sivua (Times New Roman, pt 12, riviväli 1). Päiväkirjoissa palvelupisteen arkea valaisevat ensiksi havainnot toimintaympäristöstä ja ihmisten toiminnasta siinä, toiseksi päiväkirjojen kirjoittajien puntarointi toimintaa ohjaavista arvoista ja tiedosta sekä toiminnassa syntyvistä tunteista.

Kutsumme analyysia teoriaohjaavaksi sisällönanalyysiksi, joka sallii valmiiden teoriaan pohjautuvien mallien ja aineistolähtöisten ideoiden luovan yhdistämisen (Tuomi & Sarajarvi 2018). Ensiksi latusimme päiväkirja-aineiston Atlas.ti-ohjelmaan. Koodasimme sen aiemman osallisuutta ja osallisuustyötä koskevan teorian avulla, mutta tunnistimme aineistolähtöisesti myös uusia näkökulmia. Koodausvaiheessa syntyi 22 erilaista osaamista kuvaavaa koodia. Käsitteellistimme aikaisemman tutkimuksen perusteella, mutta kuitenkin aineistoon avoimesti suhtautuen, aineisto-otteista ja koodeista osallisuustyön, joka toteutuu yksilökohtaisella, yhteisöllisellä ja yhteiskunnallisella ulottuvuudella. Osaamisen luokittelu eri ulottuvuuksille auttoi jäsentämään osallisuustyön luonnetta sen yksittäisiä piirteitä yleisemmin huolenpidoksi, yhteisöllisen toimintaympäristön rakentamiseksi, vallan käytöksi yhteisössä sekä vaikuttamiseksi. Hankehakemusaineistolla täydensimme palvelupisteen suunniteluun liittyvän prosessin ja toimintaperiaatteiden analyysia. Tiivistämme analyysin tulokset Taulukossa 2 (tulososion alussa).

Osallisuusteoriaa mukaillen tätä tutkimusta lävistävät kanssatutkimuksen periaatteet: olemme toteuttaneet luvun ideoinnin, aineiston tuottamisen, analyysin ja raportoinnin yhdessä. Nähdäksemme tutkimuksen tuottama tieto on dynaamista ja dialogista, kun tutkijan toiminnan rinnalla työntekijöiden omat päiväkirjat, tutkimuskohteen sisäpiirin näkökulma sekä neuvottelu tuloksista ja niiden raportoinnista ovat asettaneet työntekijät tutkimuksen subjekteiksi tutkimuskohteina olevien objektien sijaan. Samalla työntekijät ovat antaneet äänen edustamalleen yhteisölle, Lissu Social Clubille, ja sen toimintaan osallistuville ihmisille. Tutkija on saanut tutkimusprosessin asiantuntijuuden lisäksi myös oppijan roolin. Tutkijana ja työntekijöinä olemme näin kulkeneet hetken aikaa rinnakkaisia polkuja, joiden lähtöpisteet ovat kaukana menneisyydessä ja jotka jatkavat matkaa omiin suuntiinsa. (Boylorn 2008; Mubeen & Tokola 2021.) Kanssatutkimuksen prosessi lisää lähtökohtaisesti tulosten luotettavuutta, mutta osallistujajoukon ollessa pieni riski vääriin tulkintoihin kasvaa (Boylorn 2008). Tätä riskiä olemme puna-roineet luottamuksellisen suhteen mahdollistamalla avoimella, suoralla ja molemminpuolisella palautteella. Väärien tulosten riskiä pienentääksemme pyrimme esittämään tuloksemme siten, että lukijan on runsaiden aineisto-otteiden avulla mahdollista jäljittää tekemämme analyysi.

Yksilökohtainen, yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen osallisuustyö ja osallisuustyön osaaminen palvelupisteessä

Kynnyksettömässä palvelupisteessä päihteitä käyttävien ja asunnottomuutta kokevien ihmisten yhdenvertaisuutta edistävä osallisuustyö on samanaikaista ja rinnakkaista yksilökohtaista, yhteisöllistä ja yhteiskunnallista työtä. Sen tavoitteina on turvata ihmisarvon toteutumista ja elvyttää ihmisyyden kokemuksia (vrt. Holmberg 2022, 159), rakentaa toimiva yhteisö osallistumiselle, turvata toiminnan jatkuvuus sekä muuttaa palvelupisteiden kävijöihin ja heidän osallisuuttaan edistävään työhön kohdistuvia asenteita. Osallisuustyö hyvinvointia horjuttavien kriisien kontekstissa on luonteeltaan huolenpitoa, ennakoitavan toimintaympäristön rakentamista, vallan käyttöä ja vaikuttamista. (Taulukko 2.) Se edellyttää monipuolista osaamista, jota tarkastelemme seuraavaksi lähemmin.

Taulukko 2. Osallisuustyö ja siinä tarvittava osaaminen kynnyksettömässä palvelupisteessä.

Osallisuustyön ulottuvuus	Tavoitteet	Työn luonne	Osaaminen
Yksilökohtainen	Ihmisarvon turvaaminen Ihmisyyskokeemuksen elvyttäminen	Huolenpito	Perustarpeisiin vastaaminen Erityinen tarpeisiin vastaaminen Stigmojen murtaminen Sosiaalinen asianajo Pedagogisuus
Yhteisöllinen	Toimivan yhteisön rakentaminen Toiminnan ylläpitäminen Toiminnan turvaaminen	Toimintaympäristön rakentaminen Valta ja vallan jakaminen	Olohuoneen ”rakentaminen” Avoimuus jäsenten määrittelyssä Jalkautuvan tiedon kokoaminen palvelupisteeseen Leikillisuus Luovuus Vertaisuuden mahdollistaminen Alustana toimiminen Demokratiakäytännöt Vastuullisiin tehtäviin rohkaiseminen Tuki päätösten muodostamisessa Sovittamisen mahdollisuuksien tarjoaminen Yhteisön edun punninta Valppaus
Yhteiskunnallinen	Julkisen asenteen muutos Toiminnan jatkuvuuden turvaaminen	Vaikuttaminen	Monialainen yhteistyö Sosiaalinen asianajo Luottamuksen rakentaminen Toiminnan puolustaminen Viestintäosaaminen

Huolenpito yksilökohtaisessa osallisuustyössä

Palvelupisteessä yksilökohtainen osallisuustyö on luonteeltaan huolenpitoa. Konkreettisesti huolenpito alkaa kävijöiden perustarpeisiin vastaamisesta: Aukioloaikoina on tarjolla kahvia ja teetä ja eri paikoista hävikkinä saatuja pullia ja leipiä. Useina viikonpäivinä kävijät voivat syödä kouluruokailun ylijäämästä tai ruoka-aputoimijoilta saaduista aineksista valmistetun lämpimän ruoan. Ruoan saatavuus perustuu neuvottelevaan yhteistyöhön paikallisten ruoka-aputoimijoiden ja muiden tahojen kanssa: ”SPR:n kautta saatu kontakti läheiseen R-kioskiin, josta tullaan saamaan toimintaamme ylijäämäruokaa.” (Työntekijä 1) Kahvi- ja teekulujen kattamiseksi vapaaehtoinen maksu kahvikassaan on 20

senttiä kupilta ja 50 senttiä yhdeltä päivältä. Jotkut kävijät tuovat palvelupisteeseen pantillisia tölkkejä ja pulloja kahvikassaa kartuttaakseen. Erityisestä palvelupisteen kävijöiden tarpeisiin varautumisesta kertoo puolestaan seuraava toimintaympäristön kuvaus:

Alkovi näyttää kuin leponurkkaukselta, johon kuvittelen väsyneiden palvelupisteen kävijöiden toisinaan vetäytyvän lepäämään. (poistettu tekstiä) WC on siisti, lavuaarin alla on riskijäteastia käytetyille neuvoille ja tilan nurkassa pesukone, jota saa käyttää pyykinpesuun.

(Tutkija 1)

Päihteiden käytön ja asunnottomuuden kehyksessä huolenpito tarkoittaa monesti epämiellyttävien, ehkä uhkaavien tai avoimen vihamielisten tilanteiden sietämistä ja ratkaisukykyä. Joskus aamusta jo vahvana alkanut tai päivän aikana voimistuva kävijän päihtymystila häiritsee muita kävijöitä niin, että muut kävijät tai työntekijät puuttuvat tilanteeseen. Tunteen puheeksi ottaminen on yksi ratkaisukeino:

Kävijä saapui aamulla palvelupisteelle päihtyneenä. Tuntien kuluessa päihtymys ja samalla aggressio lisääntyivät. (poistettu tekstiä) Kysyin häneltä, mitä sellaista on tapahtunut, että hän on niin vihainen. Kävijän viha kääntyi suruksi, hän kertoi riidelleensä puolisonsa kanssa ja kokevansa olevansa syyllinen riitaan.

(Työntekijä 2)

Aina puhuminen ei riitä, ja turvallisen toiminnan rajat tunnistaen tiukimmissa tilanteissa on osattava turvautua vartijoiden, ensihoidon tai poliisin apuun: ”Iltapäivällä hän poistuu Lissusta hälytysajoneuvon kyydissä tai jatkaa omin jaloin matkaa keskustaan, josta hänet myöhemmin noukitaan kyytiin.” (Työntekijä 2)

Huolenpito ei yksilökohtaisessa osallisuustyössä kuitenkaan pelkisty välttämättömien elinmahdollisuuksien ja turvallisen oleskelun turvaamiseen. Ihmisyyden arvon kävijä voi tuntea myös lempeässä kosketuksessa: ”Työntekijöiden suhtautuminen kävijöihin on välitöntä, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että toisen olkapäälle voi laskea käden välittä-

misen merkinä.” (Tutkija 1) Huolenpito ei jää yksipuoliseksi, kun kävijät puolestaan kurovat autettavana olemisen ja auttamisen välistä juopaa umpeen: ”Aamun kävijät olivat huomanneet poissaoloni ja kyselivät vointiani. Välittämisen osoittaminen karisti turhautumisen tunteen ja sai olon tuntumaan taas miellyttävältä.” (Työntekijä 2)

Vastavuoroisuus tarkoittaaakin osallisuustyössä yksipuolisesta hoivaajan roolista luopumista: ”Miksi en voi hoivata kuin leijonaemo pentuaan? Koska se ryöstää subjektiuden, aikuisuuden ja tasavertaisuuden kanssaihmiseltä, joka kutistamisen sijaan tarvitsee tukea kasvuun.” (Työntekijä 2) Yksipuolisen hoivaamisen sijaan työntekijä tunnustaa kävijän tasavertaisena mutta erityisenä ihmisenä, jolla on oikeus ja kykyä kehittää omaa toimintaansa. Silloin kävijän on mahdollista muuttua ongelmasta ja työntekijän auttajasta ihmiseksi. Osaaminen on silloin tasa-arvoisiin suhteisiin asettumista, minkä tavoitteena on purkaa niin kävijöihin kuin työntekijöihinkin liittyvää stigmaa eli sosiaaliseen asemaan ja tietyssä asemassa toimimiseen liittyvää kielteistä leimaa. Se tarkoittaa vastavuoroista arjen ja elämänkokemusten eli ihmisyyden jakamista: ”Läsnäolo on intensiivistä. Siinä suostutaan vuorovaikutukseen silloinkin, kun se on täynnä pahaa oloa, sairautta ja päihtymystä.” (Tutkija 2)

Huolenpitoon kuuluu erottamattomasti palvelupisteen kävijöiden oikeuksien toteutumisen edistäminen. Sosiaalisen asianajon osaaminen konkretisoituu erityisesti niissä hetkissä, kun kävijöiden omat voimavarat eivät riitä etsimään ja kulkemaan polkuja muiden palveluiden toteutumiseksi. Työntekijä voi esimerkiksi liittoutua kävijän tueksi taisteluun toimivan hoitomuodon saamiseksi tai hoitoon pääsemiseksi.

Tässä asiassa olen monesti myös miettinyt päihdesairaahan hoitoon pääsyä yleensäkin. Harvoin ihminen pääsee sillä hetkellä hoitoon, kun oma motiivi on korkeimmillaan, vaan sitä ns. koetellaan odottelulla liian kauan, ja tilanne menee ohi. Hoitoon pääsy ja avun saanti pitäisi olla ihmisoikeus, eihän muissakaan sairauksissa odoteta mitään vaan hoitoa saa akuutisti. (poistettu tekstiä) Kun kaveri olisi vihdoin puhetasolla valmis vaikka katkolle, sinne pääsy on niin hidasta, että mieli muuttuu ja tie kutsuu helposti.

(Työntekijä 1)

Päiväkirjaotteessa kaikuu päihderiippuvuuden ja auttamisjärjestelmän yhteensopimattomuus. Osallisuustyössä työntekijälle tuleekin välittäjän tai yhteen saattajan tehtävä, jossa otollisen hetken tunnistaminen ja aktiivinen toiminta siinä hetkessä eivät välttämättä tuota tulosta. Otollista hetkeä saattaa edeltää palveluihin ja kävijän omiin kykyihin liittyvä luottamuksen ja uskon vahvistaminen, viikkoja tai kuukausia kestänyt hienovarainen motivointityö, vaikka palvelupisteen toimintaan osallistuminen ei edellytäkään kävijöiltä kuntoutumiseen tai elämänmuutokseen sitoutumista. Päihteistä riippuvaisen ihmisen ”korkeimman hoitomotivaation hetki” näkyy osallisuustyössä akuuttina, välitöntä reagointia vaativana kriittisenä hetkenä, jonka ohittaminen voi tarkoittaa ihmisoi-keusloukkausta.

Yksilökohtaisessa työskentelyssä osaaminen on usein myös oppimisen tukemista. Kun esimerkiksi rahankäyttöön, toimeentulotukihakemuksen tekemiseen tai älypuhelimella viestin kirjoittamiseen liittyvät avun tarpeet tulevat näkyville, työntekijä voi itse oppia kävijän elämästä jotakin ja löytää siten keinoja osallisuuden tukemiseen. Tällaisissa tilanteissa on useimmiten luontevaa paitsi tarjota tukea ja läsnäoloa taitojen harjoitteluun, myös tuoda uutta tietoa tai kuvitella ääneen toisia näkökulmia tilanteissa toimimiseen:

Hän totesi lähtevänsä saman tien käyttämään huumeita koko rahalla. Työntekijä kysyi, saisiko kävijä venytettyä välitöntä mielitekoon reagoimista. Huomenna olo tuntuisi paremmalta, jos kaikki raha ei menisi päihteisiin.

(Tutkija 2)

Toinen työntekijöistä oli ottanut ((yhden kävijän kanssa toisen)) kävijän AS-piirteet ((Aspergerin syndrooma)) puheeksi ja todennut, ettei autismin kirjolla olevan henkilön kanssa kannata asemoitua vastakkain vaan yrittää edetä kiertoreittiä.

(Työntekijä 2)

Arkipäivät palvelupisteessä ovat täynnä tällaisia ohikiitäviä hetkiä, joissa työntekijät ja muut toimintaan osallistuvat sanottavat vaihtoehtoisia ratkaisuja ja toimintatapoja mitä erilaisimmissa pulmissa. Pedagoginen työote perustuu yhtäältä näkemykseen siitä, että jokaisella ihmisellä on kykyä oppia uutta, ja toisaalta toimintaan, joka tunnistaa oppimiselle otolliset hetket ja sopeutuu oppijalle sopivaan vauhtiin. Tiedon lähteille ohjaaminen voi ruokkia yhteisössä toimivan ihmisen sisäistä motivaatiota ymmärtää toisten yhteisössä olevien ihmisten käyttäytymistä: ”Hän oli käyttänyt iltansa tietokoneella etsien tietoa autismin kirjosta ja tarkastellut yhteisössä tapahtuvaa vuorovaikutusta uudesta näkökulmasta.” (Työntekijä 2) Häden ja kriisien täyttämän arjen tilanteiden hallinnassa hyvinvointia tukevien tietojen ja taitojen merkitystä ei voi vähätellä.

Yhteisöllinen toimintaympäristö ja valta osallisuustyössä

Yhteisöllinen osallisuustyö on luonteeltaan kävijöiden ja muiden toimijoiden kanssa yhdessä tehtävää toimintaympäristön rakentamista ja vallan jakamista. Kuvaamme ensin toimintaympäristön rakentamista. Rahoituksen ja tarkoitukseen sopivan toimitilan varmistuttua alkavat palvelupisteen sisustaminen, toiminnasta tiedottamisen suunnittelu, nimen keksiminen, neuvottelut yhteistyötahojen kanssa, tutustuminen mahdollisille kävijöille relevantteihin muihin palveluihin, toiminnan markkinointi, aukioloajoista päättäminen ja viikko-ohjelman kokoaminen. Hankehakemuksessa palvelupiste varautuu kehittämään myös etsivän työn mallin, jos toiminta ei muuten tavoita mahdollisia kävijöitä:

Joskus matalan kynnyksen palveluihinkin voi olla liian korkea kynnyks, joten etsivässä työssä tavoitteena on poistaa olemassa olevia kynnyksiä. Työmuodossa hylätään vallitseva ihanne aktiivisesta kansalaisesta, joka itseohjautuvasti hakeutuu itselleen soveltuviin palveluihin.

(Hankehakemus)

Osaamisena valmius mennä sinne, missä mahdolliset kävijät ovat, ei ole pelkästään etsivään työhön varautumista. Tunnistamme valmiuden myös siinä, miten palvelupisteen toiminta perustuu suunnitteluun osal-

listuneiden ihmisten toiveisiin, ja sisustuskin heidän aiempaan osallistumiseensa ja huonekalulahjoituksiinsa. Tilaan on ”laitettu aiemman hankkeen aikana teetettyjä valokuvia seinille”. (Tutkija 2) Toiveiden mukainen olohuonemaisuus on aistittavissa: ”Valaistuksella on saatu viihtyisää kodinomaista tunnelmaa.” ”Samanaikaisesti tilassa tapahtuu monia asioita, juttelua, kuulumisten vaihtoa, biljardin pelaamista, lepäämistä, kahvittelua ja eväiden syömistä, telkkarin katsomista, musiikin soittamista kännykästä jne.” (Tutkija 2) Toimintaa varten luodussa tilassa ihmisillä on lupa olla ja viihtyä. Sitä päihteitä käyttäville tai asunnottomuutta kokeville ihmisille ei välttämättä julkisissa sisätiloissa avoimesti sallita.

Avoimessa toiminnassa yhteisön jäsenyyttä eivät määrittele ennalta sovitut ehdot ja niiden täyttyminen. Osaaminen tarkoittaa silloin vallasta luopumista siinä, että työntekijät etukäteen päättäisivät palvelupisteeseen sopivat ihmiset ja käyttäytymisen. Päätelemme yhteisöön kuulumisen kokemuksesta esimerkiksi kävijöiden toistuvasta paikalle tulemisesta ja toimintaan osallistumisesta, palvelupisteen logolla varustetun paidan tai hupparin ostamisesta ja pukemisesta, tai esiintymisestä omilla kasvoilla ja nimellä sosiaalisen median julkaisuissa. Varmuutta asiasta emme voi kuitenkaan tietää. Yhteisön muodostumisesta ja löytämisestä kertoo jotakin seuraava päiväkirjamerkintä: ”Tänään lämmitti erään lissulaisen lausahdus siitä, että Lissu on siitä hieno paikka, että täällä ei tiedä kuka on töissä ja kuka ei.” (Työntekijä 1) Yhteisössä toimivat ihmiset ovat ”lissulaisia” tai kävijöitä, eivät työntekijöitä, asiakkaita tai potilaita.

Mikä tällaisen paikan radikaalein juttu on. Voiko se olla se, että se astuu siihen maailmaan, missä sote-palvelut ei yleensä elä. (poistettu tekstiä) Osana palvelujärjestelmää se sopeutuu apua tarvitsevien ihmisten elämään. (poistettu tekstiä) Jos menis vielä syvemmälle siihen maailmaan, pitäis olla kadulla tai jengissä, mutta siellä taas on aivan erilaiset säännöt. Että onko tää semmonen säännötön paikka, kahden maailman välissä oleva, vai missä tää oikein on? Väli-tilassa, sote-palvelujen ja jengimaailman välissä. Ei kenenkään maalla.

(Tutkija 2)

Päiväkirjaan tallentunut pohdinta tiivistää tarpeemme ymmärtää syvällisesti palvelupisteen toiminnan luonnetta, yhteiskunnallista paikkaa ja yhteisön muodostumista. Yhteiseksi olohuoneeksi rakentunut palvelupiste ei ole terveysasema eikä sosiaalitoimisto, muttei myöskään salaista soluttautumista tai peitetoimintaa. Päinvastoin, avoimella toiminnallaan palvelupiste tunnistaa palvelujärjestelmän aukon ja tunnustaa kävijöiden inhimilliset tarpeet. ”Ei kenenkään maalle” asettuva toiminta täyttää palvelujärjestelmässä olevan tyhjän tilan. Siitä muodostuu toimintaympäristö, jossa eri maailmat sulautuvat yhdeksi, jaetuksi maailmaksi.

Vaikka toiminnan suosio on yllättänyt kävijät, työntekijät, taustaorganisaation, tutkijat ja sidosryhmien toimijat, toiminta ei silti tavoita kaikkia toivottuja ihmisiä: ”Aamulla, kun ensimmäinen kävijä kolkuttaa, Lissun ovi aukeaa ja sisään lipuu kirjava joukko kävijöitä. (poistettu tekstiä) He, jotka kokevat olemassaolonsa pois pyyhityksi, ovat vielä löytymättä eivätkä saavu paikalle.” (Työntekijä 2) Kynnyksettömyys on tietoisesti valittu ja kiistanalainen mielikuva, eikä kaikille totta.

Osallisuustyön osaaminen on myös tilan antamista muiden ammattilaisten ja toimijoiden osaamiselle. Vapaan oleskelun lisäksi palvelupisteen arki täyttyykin erilaisista aikataulutetuista ja säännönmukaisesti toistuvista ohjelmista ja palvelupisteessä saatavilla olevasta, muista hankkeista ja palveluista sinne jalkautuvasta tiedosta. Toiminnan ennakoitavuuden parantamiseksi ”viikko-ohjelma on visualisoitu liitutaulumalaan liidulla, selvästi kaikkien näkyville.” (Tutkija 2) Viikko-ohjelmassa on asuminen neuvontaa, aikuissosiaalityötä, tukea väkivaltaisesta käyttäytymisestä irtautumiseen, talousneuvontaa, keskustelua teologin kanssa, luovaa toimintaa, kokemustoimijoiden tukea ja toimintatutkimusta. Sosiaalisen kuntoutuksen ja kuntouttavan työtoiminnan palveluissa olevilla kävijöillä on sovitut viikonpäivät palveluun osallistumiselle. Viikko-ohjelma elää tarpeiden mukaan, uusia yhteistyömuotoja etsien. Erityisesti rikosseuraamustyö tavoittaa asiakkaitaan palvelupisteen kautta: ”Yhdyskuntaseuraamustoimiston työntekijä kävi paikan päällä neuvottelemassa erään mieskävijän kanssa sakkojen muuntamisesta päihdekuntoutukseksi.” (Tutkija 2) Päihteitä käyttävien ja asunnottomuutta kokevien ihmisten osallisuuden tukemisessa palveluiden saavutettavuus on kriittinen tekijä, ja kynnyks osallisuudesta palveluihin madaltuu merkittävästi

tiedon ja palveluiden liikkua sinne, missä ihmiset muutenkin viettävät aikaansa.

Terveysteen, toimeentuloon, asumiseen, työllistymiseen ja ihmissuhteisiin liittyvät avun tarpeet eivät kuitenkaan kata koko olemassaolon kirjoa. Ihmisyys on myös iloa, leikkiä ja luovuutta. Osallisuustyön osallisuus on siis myös taukojen tuomista pakottavaan, mahdollisesti pitkittyneen kriisin täyttämään arkeen. Visailut, peliturnaukset ja käsityöt tai muu luova toiminta kuuluvatkin kiinteästi palvelupisteen viikko-ohjelmaan. Ilo täyttää palvelupisteen myös juhlapyhien yhteydessä tai jonkun syntymäpäivää juhlistaessa:

Eilen palvelupisteen yhteisö muisti häntä hänen syntymäpäivänään. Hänelle oli tehty kortti, leivottu pannukakku ja laulettu onnittelulaulu. Joku kävijä oli kieltäytynyt laulamasta, mutta sitten kun muut olivat lopettaneet onnittelulaulun, hän olikin vetänyt soolona toisen onnittelulaulun!

(Tutkija 2)

Yhteisöllinen rinnakkaiselo synnyttää väljyyttä, jossa yhteisön jäsenet saavat toimia kukin oman persoonansa mukaan, myös unelmoida ja tavoitella unelmiaan. Samaan tilaan mahtuu yhtä hyvin mielenterveysongelmiin liittyvän stigman murtamista toipumiskokemuksia jakamalla kuin iloa toisen kävijän opiaattikorvaushoidon aloituksen onnistumisesta. Niin työntekijät, kävijät kuin muutkin toimintaan osallistuvat saavat toisiltaan välitöntä palautetta omasta toiminnastaan, ja käsitys omasta identiteetistä tarkentuu suhteissa toisiin ihmisiin. Oma ja yhteinen historia kulkevat kävijöiden mukana sisälle palvelupisteeseen:

Näillä ihmisillä on yhteistä historiaa kadulla ja muissa paikoissa, mutta he pystyvät tulemaan palvelupisteeseen ja olemaan sovussa. Yhteisöön kuulumisen on siksi vaativaakin. Se edellyttää omasta tilanteesta tai muiden todistamista ikävistä tapahtumista johtuvan häpeän kanssa astumista yhteiseen tilaan. Anteeksiantoa itselle ja niille toisille kävijöille, jotka ovat mahdollisesti loukanneet lievemmin tai vakavam-

min toisiaan. Sen sietämistä, että jonkun päihtyneisyys nostaa riskiä ennustamattomiin tapahtumiin merkittävän suureksi.

(Tutkija 2)

Päiväkirjaan tallentunut ajatuskulku kertoo vertaisuuteen liittyvästä hyväksynnästä, mahdollisesti pelon ja vanhojen kaunojen ylittämisestä, omien tarpeiden sovittamisesta toisten tarpeisiin, ja rohkeudesta tulla näkyväksi omasta menneisyydestä tai nykytilanteesta huolimatta. Osallisuustyön osaamisena se tarkoittaa vertaisuuden mahdollistavan tilan antamista. Osallisuustyössä ei aina myöskään voi tietää, mitä osallistumista mahdollistavana alustana toimiminen herättää eloon. Vertaisuus voi luoda jotakin uutta, kävijöiden ”syttymistä” johonkin ennakoimattomaan toimintaan, esimerkiksi yhteiseen oikeuksiensa puolustamiseen jonkun palvelun asiakkaina tai muuhun ideointiin:

Painotimme kävijöiden roolia tiedon tuottajina ja tutkimuksen omistajina. Tämä kirvoitti heissä välittömästi ajatuksia kuntavaalipaneelin järjestämisestä paikkakunnan vaaliehdokkaille tai ehdokkaiden kutsumisesta tutustumaan palvelupisteen toimintaan: ”Tulevat päättäjät päättävät tulevaisuudessa Lissun rahoista.”

(Tutkija 2)

Päiväkirjaotteessa huomiomme kiinnittyy toisenlaisen tulevaisuuden kuvitteluun. Sellaisen tulevaisuuden, jossa kävijät osallistuvat yhteiskunnan täydempinä jäseninä edustuksellisen demokratian käytäntöihin. Osallisuustyön osaamisen näkökulmasta siis riittää, että joku työmuoto toimii alustana, ja kävijät luovat itse sisältöä ja antavat omassa elämässä resonoivan merkityksen osallistumiselle. Seuraavaksi siirrämme tarkastelumme yhteisöllisen osallisuustyön toimintaympäristön rakentamista koskevasta kokonaisuudesta valtaa ja vallan jakamista koskevaan kokonaisuuteen.

Osallisuustyö on väistämättä myös vallan käytön osaamista. Tunnistamme palvelupisteen toimintaympäristössä monia mahdollisuuksia jakaa valtaa eli tukea osallistumista yhteisen hyvän tuottamiseen ja siitä nauttimiseen. Demokratian kulmakivi on viikoittain toistuva yhteisö-

kokous, Lissu All Stars. Eräs toiminnan alkuvaiheen tunteita kuumentanut viikko osoittautuu polttopisteeksi, jossa kävijät alkavat kaivata palvelupisteeseen pelisääntöjä. Yhteisökokoukseykäytännön käynnistämistä edeltävätkin useat tilanteet, joissa joku käyttäytyy uhkaavasti toisia kohtaan tai aiheuttaa muissa kävijöissä pelkoa siitä, että huonon käytöksen vuoksi palvelupiste joutuu lopettamaan toimintansa: ”Ratkaisuksi he olivat yhteisössä sopineet, että maanantaisin pidetään koko palvelupisteen yhteinen kokous.” (Tutkija 2) Yhteisökokous on siis foorumi, jossa työntekijät ja kävijät muodostavat yhteisiä palvelupisteen päätöksiä ja niiden muodostamisen pelisääntöjä:

Lissun kävijöiden osallisuutta ja sitoutumista on lisätty siirtämällä vallankäytön painopistettä asteittain työntekijöiltä yhteisölle. Maanantaisin järjestettävässä yhteisökokouksessa käydään läpi kulunutta viikkoa, tehdään yhteisöä koskevat päätökset ja kehitetään palvelupisteen toimintaa. Kokouksen ehdotuksista tehty äänestys tapahtuu paitsi yhteisökokouksessa, myös kirjallisena seuraavan viikon ajan. Näin vallanjako saadaan ulotettua mahdollisimman laajasti kävijäkunnan keskuuteen.

(Työntekijä 2)

Vaikka yhteisökokous on lyhyessä ajassa palvelupisteeseen vakiintunut demokratiatyökalu, ei ole yhdentekevää, mikä sen tavoite on ja millaisia käytäntöjä se tosiasiallisesti tarkoittaa. Päiväkirjan perusteella se on ainakin osallisuuden edistämisen, yhteisön toimintaan sitouttamisen ja toiminnan kehittämisen menetelmä. Jotta yhteisökokouksesta itsestään ei tulisi ulossulkevaa käytäntöä, vallankäyttö ei tiivisty kävijän läsnäoloon juuri tiettyinä ajankohtana viikossa vaan hän voi äänestää ehdotuksista vielä kokouksen jälkeen ennen seuraavaa kokousta. Lisäksi asian saamiseksi asialistalle riittää, että kävijä kertoo sen työntekijälle tai kirjoittaa sen tussitaululle, johon asialista muodostuu avoimesti luettavaksi. Yhteisökokouksen puheenjohtajan valinta tapahtuu kokouksen alussa halukkaiden joukosta.

Yhteisökokouksen ilmapiiriin vaikuttavat työntekijöiden tavoitteiden lisäksi kävijöiden ideat siitä, mikä kokouksen tehtävä on. Tavoitteiden ristiriita on tallentunut seuraavaan päiväkirjamerkintään:

Olen havahtunut huomaamaan yhteisökokouksen tuntuvan ajoittain kurinpidolliselta tilaisuudelta, vaikka pyrkimyksenä((mme)) on tuottaa onnistumisia, merkityksellisyyden kokemuksia ja yhteisön lujittamista demokratiaa toteuttamalla sekä yhteisiä kokemuksia jakamalla. Yhteisökokouksen loppuun on lisätty osio, jossa luetaan kaikkien käsillä olevasta vihosta viikon kiitollisuuden aiheet.

(Työntekijä 2)

Yllä kuvautuva ristiriitaan havahtumisen hetki sanottaa aiempaa tarkemmin demokraattisen toiminnan tavoitteita. Osallisuuden edistäminen ja toimintaan sitouttaminen saavat muotonsa onnistumisen ja merkityksellisyyden kokemusten tavoitteluna. Yhteisökokous ei myöskään pelkisty neuvottelun tai kehittämisen työkaluksi vaan laajenee kokemusten jakamisen alustaksi. Työntekijän ehdotuksesta yhteisökokouksen esityslistaan ilmestyy uusi rutiini, kiitollisuuden aiheiden ääneen lukeminen. Kehittäminen ei kuitenkaan jää tähän, vaan seuraavaksi kehittämistehtäväksi määrittyy yhteisökokouksen käytäntöjen kehittäminen: ”Kävijöiden kanssa käynnistettiin keskustelu aiheesta ((yhteisökokouuskäytännöistä)). Viikon aikana ideointia jatketaan yhteisen pöydän ääressä vaihtelevilla kokoonpanoilla ja kirjataan ajatuksia ilmoitustaululle. Ensimmäiseksi toiveeksi kirjattiin lempeys.” (Työntekijä 2)

Yhteisössä käytettävissä oleva ja syntyvä valta liikkuu myös erilaisen vastuullisten tehtävien muodossa. Toimintatutkimuksen aineiston tuottaja, kahvikassan ideoija, kokemustoimija, kuoron säestäjä, hävikkiruoan jakelun toteuttaja, muiden mahdollisten kävijöiden etsijä ja löytäjä, kokki, vierailijoille palvelupisteen toiminnan esittelijä, kaupassa asioija, tupakointipaikan järjestelijä, yhteisökokouksen puheenjohtaja, joulukorttien tekijä, vertainen ja muista huolehtija ovat esimerkkejä kävijöiden runsaslukuisista tehtävistä. Jotkut tehtävät ovat työntekijöiden ehdottamia, toiset kävijöiden itsensä muodostamia. Osallisuustyön osaamisena vastuullisten tehtävien löytäminen ja tehtäviin rohkaiseminen on paitsi keino varmistaa yhteisön monimuotoinen arjen toiminta, myös tapa luoda jotakin kävijöiden näköistä yhteistä hyvää. Vastuullisissa tehtävissä toimimista ja yhteisödemokratiaa yhdistää osallisuustyössä hyödynnettävä pedagogiikka, sopivan kokoisiksi tehtäviksi määritelty positiivisen vallankäytön harjoittelu ja siinä tukeminen.

Vallan jakaminen tarkoittaa myös jaettua vastuuta demokraattisten päätösten noudattamisesta: ”Demokratian rinnalla on kehittynyt kollektiivinen vastuunkanto. Palvelupistettä omistetaan yhdessä kävijöiden kanssa ja sen turvallisuudesta, toimivuudesta sekä tavoitettavuudesta huolehditaan useiden hartioiden voimin.” (Työntekijä 2) Päähtymyksen sallivassa yhteisössä tilanne kuumenee silloin tällöin pisteeseen, jossa huoli toiminnan jatkuvuudesta purkautuu kävijän ottaessa kuuluvan ja näkyvän ”kurinpalauttajan” roolin (lainaus kävijän puheesta päiväkirjassa):

”Lissussa oli eilen aikamoinen iltapäivä. Uskon, että siitä tulee joillekin sanomista. Pakko olis rauhottua, ettei jouduta pihalle tästä, ja se olis ihan vitun perseestä. Jengi oli syönyt pillereitä ja juonut alkoholia yhtä aikaa. (poistettu tekstiä) Komensin ihmisiä toiselle puolelle katua, että vittu tätä paikkaa ei menetetä.”

(Tutkija 2)

Osallisuustyössä tarvittava osaaminen voi tarkoittaa myös sosiaalista rytmittäjää eli sitä, että työntekijä vetäytyy tilanteista, joissa kävijällä vertaisena on työntekijää tehokkaampi auktoriteetti:

Toisaalta taas esimerkiksi käyttäytymiseen, kuten Lissun edessä juomiseen tai muuhun ei-sallittuun käytökseen, on tehokkaampaa kävijöiden itsensä puuttuminen, toinen toistaan neuvoen ja tukien. Kaverin sanaa ei tulkita samalla lailla holhoavaksi kuin työntekijän sanaa.

(Työntekijä 1)

Niitä tilanteita varten, kun palvelupisteen yhteisöllä on yhtenevä tulkinta siitä, että joku on ylittänyt toiminnallaan yhteisten päätösten asettamat rajat, päätösten vastinpariksi syntyy yhdessä sovittuja rangaistuksia: ”Yhteisökokouksessa on päätetty, että toisten kävijöiden tavaroiden varastamisesta, palvelupisteen irtaimen hajottamisesta ja väkivaltaisesta käytöksestä saa viikon porttikiellon. Jos yhdessä sovitun vastainen käytös jatkuu, porttikielto on kaksi viikkoa.” (Tutkija 2) Rangaistus on yhdessä sovittu mitta siitä, miten jonkun haitallisen teon voi yhteisössä sovit-

taa silloin, kun anteeksi pyytäminen ei yksinään riitä tapahtuneen kuittaamiseen. Arvokasta sovittamisessa on myös se, että päätöstä rikkonut henkilö voi myöhemmin palata yhteisöön kasvonsa säilyttäen. Pysyviä porttikieltoja yhteisö välttää antamasta, jotta totaalinen torjunnan kokemus ei toistuisi.

Yhteisöllisen osallisuustyön osaamisen erityisvaatimuksena pidämme sitä, että päätösten noudattamisen valvomisessa ja rangaistusten langettamisessa tulee ratkaistavaksi yksilön ja yhteisön edun hankaus: ”Jaettu vaade oli, että henkilölle täytyy antaa viikon porttikielto. Yhteisöllisessä toiminnassa kipeä valinta yksilön ja yhteisön etujen väliltä kääntyy yhteisön hyväksi.” (Työntekijä 2) Päätöksiin, rangaistuksiin ja niiden noudattamiseen liittyvän kontrollin lisäksi päihtyneiden ihmisten kanssa avoimessa yhteisössä toimiminen edellyttää työntekijöiltä lähes katkeamatonta valppautta ja ennakoitua, jotta toimintaan osallistuminen olisi kaikille turvallista: ”Itse liikun Lissussa koko ajan silmät selässäkin, peitän jatkuvan tarkkailun touhuamiseen.” (Työntekijä 1)

Joka päivä Lissussa on täynnä tilanteita, että pitää lennosta miettiä toimintatapa. Aina se ei välttämättä ole oikea tapa, ja jälkeenpäin ehkä harmittaa, mutta kun miettii omien arvojensa kautta kävijän etu edellä, ei yleensä ihan pieleen mene. Uskon että tässä auttaa pitkä kokemus.

(Työntekijä 1)

Turvallisuuden tunteen turvaamisen lisäksi valppaus voi myös tarkoittaa kokemukseen ja arvoihin perustuvaa arvausta siitä, miten kävijän etu kussakin tilanteessa toteutuisi. Kuten elämässä yleensä, kenties osallisuustyössäkin aina oikein toimiminen on mahdotonta. Harmin tunteen tunnistaminen on kuitenkin hetki, jolloin tietoisuuteen pulpahtaa uutta tietoa.

Vaikuttaminen yhteiskunnallisessa osallisuustyössä

Yhteiskunnallisen osallisuustyön ulottuvuudella tarkastelemme strategista, kävijöiden arjen tuntemiseen perustuvaa vaikuttamisosaamista monimutkaisessa palvelu- ja suhdeverkostossa. Monialaisuus yhteiskun-

nallisessa osallisuustyössä toteutuu erityisesti sosiaalisena asianajona palvelupisteen (taustaorganisaation tuella) ja jonkun toisen toimijan kahdenvälisessä toiminnassa. Tavallisia yhteistyötahoja ovat esimerkiksi lähikauppa, ruoka-aputoimijat, taustaorganisaation muut toimintamuodot, aikuissosiaalityö, Kela, vartijat, poliisi, työllisyyspalvelut, päihdepalvelut, Rikosseuraamuslaitos ja paikallislehdet. Sidosryhmä ei siten koostu pelkästään viranomaisista tai sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista vaan on merkittävän laaja verkosto aina isännöitsijöistä ja neulanvaihtopisteestä vakuutusyhtiöihin.

Joskus esimerkiksi jonkun kävijän usein toistuva akuutin sairaalahoidon tarve ei hahmotu muissa palveluissa kriisiksi. Monialaisen yhteistyön osaaminen tarkoittaa silloin huolellista ja kaikkia mahdollisia osapuolia auttamiseen sitouttavaa vaikuttamista, jotta kävijän polku palvelupisteestä auttamisjärjestelmän lukuisten vaiheiden kautta esimerkiksi katkaisuhoidon viimein toteutuisi. Yhdessä luodusta suunnitelmasta huolimatta ketju voi katketa: ”Tapaus on esimerkki palvelujärjestelmän valuvioista: kun yksi lenkki pettää, koko prosessi kaatuu.” (Työntekijä 2)

Sosiaalinen asianajon osaaminen ei kuitenkaan tarkoita pelkästään yksilökohtaisten kimuranttien tilanteiden ratkaisua vaan myös yleisempää, esimerkiksi päihdelääkärin kanssa käytävää, hoitokäytäntöjä selkiyttävää keskustelua: ”He ovat kävijöiden kanssa keräämässä korvaushoidosta vastaavalle lääkärille kymmenen kysymystä, joihin lääkäri on luvannut vastata sähköpostilla.” (Tutkija 2) Yhteistyössä kävijöiden kokemustieto ja lääkärin ammatillinen tieto asettuvat vuoropuheluun. Kävijöiden oikeuksiin liittyvä asianajo siirtyy silloin palveluiden nimiin, eikä se perustu yksittäisten kävijöiden tilanteiden selvittämiseen. Vuoropuhelu ja tiedon välittäminen on tärkeää siksi, että kävijöillä on mahdollisuuksia tietoon perustuvaan päätöksentekoon ja oman toimintansa suuntaamiseen: ”Kysyn myös vartiointiyritykseltä mahdollisuutta saada tilastoja hälytystehtävistä. He lupaavat mielellään toimittaa niitä. Pohdimme, että voisiko tilastoja käydä myös kävijöiden kanssa läpi.” (Tutkija 2)

Osallisuustyön työntekijälle lankeavaan välittäjän tai yhteen saattajan tehtävään piiryy uusi juonne silloin, kun tehtävänä on luottamuksen ohuella nuoralla taiteilu. Päiväkirjan ote kuvaa työntekijän suhtautumista rikolliseen toimintaan ja sieltä täältä tihkuviin, rikoksia koskeviin

tietoihin: ”Toisaalta haluaa välillä sulkea korvansa kaikelta liialta tiedolta mitä saa, toisaalta on hienoa kun luotetaan. Tämän takia poliisien kanssa yhteistyössä toimiminen on hankalaa, koska sitä luottamusta minkä lisäsalaisilta on jo näinkin lyhyessä ajassa saanut, ei halua menettää.” (Työntekijä 1) Jos poliisi sattuuakin selvittämään juuri sellaista rikosta, josta työntekijällä on tietoa, tilanteessa työntekijä joutuu harkitsemaan oikein toimimista paitsi lainsäädännön, rikoksesta epäillyn, mahdollisen uhrin ja poliisin yhteiskunnallisen tehtävän myös henkilökohtaisten arvojensa ja palvelupisteen toiminnan oikeutuksen näkökulmista.

Päihtymyksen sallivan avoimen palvelupisteen toiminta ei saa julkisuudessa varauksetonta hyväksyntää; työntekijöiden on osattava puolustaa yhdenvertaisuutta edistävää työtänsä. Monet yleisestä turvallisuudesta huolestuneet toimijat lähestyvät palvelupistettä silloinkin, kun kyse ei ole suoraan palvelupisteen toiminnasta. ”Palvelupisteestä on muodostunut foorumi, johon tuodaan käsiteltäväksi kaikki huumeiden käyttäjiä koskeva palaute.” (Työntekijä 2) Huolenilmausten ja palautteen selvittämiseen ja viesteihin vastaamiseen kuluu runsaasti työaikaa, ja kuormittava palaute voi vääristää kokemusta palautteen määrästä. Mahdollisia yhteistyömuotoja voi kuitenkin löytyä yllättäen, esimerkiksi poliisin putkaan suuntaavalla tutustumisreissulla: ”Työntekijät lupaavat toimittaa putkalle palvelupisteen esitteitä, jotta putkavartijat voivat ohjata sieltä ihmisiä suoraan palvelupisteeseen.” (Tutkija 2) Toiminnan oikeuttaminen ja toimintaperiaatteiden tunnetuksi tekeminen vaatii joka tapauksessa korostuneesti viestintäosaamista.

Auttamistyötä toteuttavissa hankkeissa toimenkuva on herkullinen sen vertikaalisen luonteen vuoksi. Arkityössä keitetään kahvia, lakaisetaan katuja, pestään vessaa ja harjataan lattioita, päästetään ihmiset osaksi itseä, syöksytään muiden elämään ja elämäntapaan. Verkostoissa yritetään sanoittaa tätä kaikkea, visualisoida sanoin näkymä muiden tarkasteltavaksi, hivuttaa palvelujärjestelmää vähittäin lähemmäksi heitä, jotka nyt jäävät sen katveeseen. Juhlapuheissa järjestellään lauseemme siten, että ne jättäisivät emotionaalisen jäljen, joka kasvaisi tunteeksi. Tälle tunteelle en löydä sanaa, kristityt kutsuvat sitä lähimmäisenrakkaudeksi.

(Työntekijä 2)

Päiväkirjapohdinta valottaa osallisuustyön eri tahoilla tapahtuvaa tak-
tista viestintää: jos yhtäällä viesti pukeutuu sisäisen turvallisuuden kie-
leen, toisaalla rakkauden kieli on tunnistettavampi. Päihteitä käyttävien
ja asunnottomuutta kokevien ihmisten kanssa tehtävä osallisuustyö voi
vaikuttaa myös yleiseen paikkakunnan keskusta-alueen viihtyisyyteen
positiivisesti. Jatkossa palvelupiste voikin hyödyntää mielikuvaviestin-
nässään Porin kaupunkikeskusta ry:n myöntämästä palkinnosta kerto-
mista:

Yhteinen ilonpito jatkui Lissussa. Leivoin kävijöille kakkua ja kun-
niakirja kiersi kävijöiden käsissä. (poistettu tekstiä) Ihmiset, jotka aina
ajetaan pois julkisesta tilasta tai vähintäänkin heidän läsnäolonsa tuo-
mitaan sanoin sekä elein, saivat julkisen tunnustuksen, palkinnon.
Yhteisö näytti voimansa onnistumisen hetkellä: yksin voittaminen ei
ole yhtä voimallista kuin onnistuminen joukkueena.

(Työntekijä 2)

Julkinen kiitos ja tunnustus osallisuustyössä onnistumisesta, keskus-
tatekopalkinto, liittää työntekijät ja kävijät jaettuun riemuun. Strategi-
nen osallisuustyön yhteinen suunnittelu ja suunnitelman toteuttami-
nen palautuvat yhteisössä käsin kosketettavaan kunniakirjaan ja juhlaan
kakun ääressä. Kokonaiskuva osallisuustyön osaamisesta päihteitä käyt-
tävien ja asunnottomuutta kokevien ihmisten arjessa muodostuu vaati-
vaksi, monella taholla yhtä aikaa toteutuvaksi ja kriittiseen tietoisuuteen
perustuvaksi asiantuntijuudeksi, joka onnistuessaan tuottaa näkyviä vai-
kutuksia.

Johtopäätökset

Tässä luvussa olemme tarkastelleet sosiaalihuollon ammattihenkilöi-
den toteuttamaa osallisuustyötä ja siinä tarvittavaa osaamista kynnyk-
settömässä palvelupisteessä, asunnottomuus- ja päihdetyön konteks-
tissa. Määrittelimme aktiivisen päihteiden käytön tai asunnottomuuden
kokemuksen kriisiksi, joka murtaa hyvinvoinnin kokemusta, ja jonka

keskellä paikat ja tilaisuudet arvokkuuden ja osallisuuden kokemiseen voivat olla harvassa. Kysyimme sitä, *millaista osallisuustyötä työntekijät ja kävijät toteuttavat palvelupisteessä*, ja sitä, *millaista osaamista palvelupisteessä toteutuva osallisuustyö ilmentää*.

Tulostemme mukaan palvelupistetoiminnassa osallisuustyö kulminoituu fyysiseen toimintaympäristöön, josta käsin yksilökohtainen, yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen osallisuustyö toteutuvat. Yksilökohtaisessa osallisuustyössä osaaminen on ihmisarvoista elämää turvaavaa ja ihmisarvon kokemusta elvyttävää huolenpitoa. Yhteisöllisen osallisuustyön osaaminen tarkoittaa yhtäältä toimivan, kävijöille ymmärrettävän toimintaympäristön rakentamista ja toiminnan ylläpitämistä. Toisaalta osaamisessa on kyse vallankäytöstä ja vallan jakamisesta demokratian ja vastuullisten tehtävien muodoissa. Yhteiskunnallisessa osallisuustyössä osaaminen keskittyy kahdenväliseen ja useamman tahon kanssa yhtä aikaa toteutuvaan vaikuttamiseen ihmisten yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

Tulostemme perusteella hierarkioiden tietoinen purkaminen ei pelkisty palvelupisteen osallisuustyössä työntekijöiden ja kävijöiden, ylipäättään yhteisön jäsenten välisen, vertaisuuden tavoittelemiseen. Myös palvelujärjestelmän ongelmalähtöinen porraslogiikka kääntyy ylösalaisin. Yhtäältä kynnyksettömyys on sitä, ettei palvelupiste asetu mielikuvissa palvelujärjestelmän matalimmalle portaalle eikä siten aseta kävijöitäkään sille. Toisaalta kynnyksettömyys tarkoittaa sitä, että katse suuntautuu tiedossa ja piilossa oleviin kävijöiden kykyihin ja voimavaroihin, eikä ensisijaisesti heidän ongelmiinsa tai rajoitteisiinsa. Kriisin kutistama ihmisyyys saa uutta elintilaa ja runsautta myös silloin, kun pärjäämisen perusedellytykset eivät täyty; yhdenvertaisuus näyttäytyy väkevimmillään ilon ja ihmisyyden jakamisen hetkissä. Ongelmistaan huolimatta kävijöillä on siis oikeus oman identiteetin rakentamiseen ja sen monimuotoiseen toteuttamiseen. Kävijän osallistuminen voi siten muotoutua yksilöllisesti (ks. Nousiainen 2021), myös auttajaksi. Jokainen yhteisön jäsen näyttäytyy ainutkertaisena, moraalisesti ansaitsevana ja autonomisena ihmisenä, ei valta-asemansa vuoksi auktoriteettiasemassa olevana tai arvostettuna henkilönä.

Tulokset vahvistavat yhdenvertaisuutta edistävän osallisuustyön aiempia jäsenyyksiä: marginaalisessa asemassa olevien ihmisten tarpeiden ja

voimavarojen tunnistamista ja niihin vastaamista, toiminta- ja vaikuttamismahdollisuuksien tarjoamista ja työn toimintatapojen muutosta (Isola ym. 2017; Isola ym. 2020; Leppänen ym. 2021). Tulokset laajentavat ja täsmentävät käsitystämme yhteiskunnallisen osallisuustyön sisällöistä. Monessa suunnassa tarpeellisen luottamuksen rakentamisessa, yhteiskunnan ja palvelupisteen kävijöiden välissä, työntekijä voi päätyä ikään kuin ohuelle narulle, jolta yhdelle puolelle kallistuminen voi tarkoittaa toisen osapuolen luottamuksen menettämistä. Lisäksi viestintäosaamiselle on vaikuttamistyössä nähdäksemme suuri tarve; pätevien argumenttien sovittamista tarkoituksen mukaan voi tuskin harjoitella liikaa. Parhaimmillaan yksilökohtaisen, yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen osallisuustyön yhdistelmä murtaa rajoja eri todellisuuksien väliltä ja luo jaettavaa, yhteistä maailmaa. Siksi myös yhteiskunnallista osallisuustyötä, vaikuttamista, on kehitettävä edelleen.

Jarkko Salminen kollegoineen (2021, 87) toteaa, että ”hyvinvointivaltio voi tarjota taloudellista turvaa, mutta ei ratkaise kuulumisen ongelmaa.” Osana hyvinvointivaltiota, julkisrahoitteisena kolmannen sektorin palveluna palvelupisteen osallisuustyö asettuu tätä näkemystä vastaan. Se tarjoaa ensisijaisesti mahdollisuuksia tuntea kuulumista, eikä aseta kävijöille kuntoutumiseen tai toipumiseen liittyviä tavoitteita. Tällainen osallisuustyö sallii eri toimijoiden impulsiivisuuden ja poukkoilevuuden, sekään ei haittaa eikä loukkaa sellaista osallisuutta tukevaa toimintaa, joka perustuu joka hetki kävijöiden vapaaehtoisuuteen. Kuulumisen tunteen mahdollistamisen näkökulmasta palvelupisteessä toteutuva osallisuustyö menee perustuslain sosiaaliturvalupausta (713/1999, 19 §, välttämätön toimeentulo ja huolenpito) pidemmälle: resursseja vahvistavana, toimintamahdollisuuksia tarjoavana ja osallisuuden kokemuksia tavoittelevana toimintana se konkretisoi sosiaalihuoltolain (1301/2014, 1 §) tarkoitusta osallisuuden edistämisestä. Päähtymystilan salliva osallisuustyön ympäristö ei voi kuitenkaan täysin suojata kävijöitä päihteiden käytöltä eikä siltä tapahtumien arvaamattomuuteen liittyvältä riskiltä, että toimintaan osallistuminen traumatisoi jotakin kävijää (uudelleen).

Luku tarjoaa erityisesti sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin osallisuustyötä konkretisoivan jäsenyyksen, joka sitoo yhteen osallisuuden sosiaalista ja poliittista ulottuvuutta. Jäsenyys rohkaisee siirtymään toimintamahdollisuuksien esteiden ja kynnysten tunnistamisesta ratkaisui-

hin, joilla ylittää ja poistaa kynnyksiä. Kynnysten kritisoimiseen liittyvä puhe tarvitseekin rinnalleen konkreettista kieltä, jolla toisin tekemisen mahdollisuudet tulevat näkyviksi. Avoin asenne ja tarkoituksiin sopivat keinot eivät kuitenkaan täysin takaa sitä, että kaikki toisin tekemisen edessä olevat ”sokeat pisteet” tulisivat päivänvaloon. On myös mahdollista, että osallisuustyössä vakiintuvat rakenteet muodostuvat itsessään tietämisen ja tietoisuuden esteiksi.

Päihteitä käyttävien ja asunnottomuutta kokevien ihmisten parissa tehtävässä sosiaalityössä osallisuustyön osaamista voi edistää esimerkiksi liikkumalla säännöllisesti kynnyksettömiin palvelupisteisiin eli menemällä sinne, missä ihmiset mielellään viettävät aikaansa. Sosiaalityö voisi myös itse koordinoida yhteisöllistä työtä niin, että työ on osa julkisen sektorin sosiaalihuollon toimintaa. (Vrt. Leppänen ym. 2021.) Silloin olisi myös mahdollista tarjota sosiaalityön opiskelijoille harjoittelupaikkoja, mikä edistäisi yhteistyön ja yliopistotasaisen koulutuksen välistä yhteistyötä. Yhteistyössä syntyisi todennäköisesti myös tilaa ”tutkittavälähtöisyyteen” eli yhteiseen tutkimustiedon muodostamiseen päihteitä käyttävien ja asunnottomuutta kokevien ihmisten, opiskelijoiden, sosiaalihuollon ammattihenkilöiden ja tutkijoiden kesken. Tulevilla hyvinvointialueilla on tilaisuus olla edelläkävijöitä tällaisessa yhdenvertaisuutta edistävässä osallisuustyössä ja tiedon tuottamisessa.

Tutkimuksen rajoituksena pidämme sitä, ettei se tavoita suoraan kävijöiden osallisuuden kokemusta. Emme siis tämän tutkimuksen ja aineiston perusteella voi kertoa siitä, miten kävijöiden kokema osallisuus muuttuu palvelupisteessä toteutuvan osallisuustyön tuloksena. Tutkimus tarvitseekin seurakseen toisen tutkimuksen, joka tarkastelee palvelupisteen toimintaan osallistuneiden ihmisten osallisuuden kokemuksia ja niiden muuttumista. Kuten Irene Roivainen kollegoineen (2019) ja Matilda Leppänen kollegoineen (2021) toteavat, yhteisöllisessä työssä on mahdollista saavuttaa ymmärrystä ja tietoa toimintaan osallistuvien ihmisten elinolosuhteista. Siksi myös tiedon merkitystä ja muodostumista yhteisöllisessä työssä olisi tärkeää tutkia osallisuusteorian lähtökohdista.

Kirjallisuus

- Baumgartner, Joy Noel & Burns, Jonathan K. (2014) Measuring social inclusion – A key outcome in global mental health. *International Journal of Epidemiology* 43 (2), 354–364.
- Boylorn, Robin M. (2008) Participants as co-researchers. Teoksessa Lisa M. Given (toim.) *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*. Los Angeles: SAGE, 600–602.
- Cooper, Amy (2015) Time seizures and the self: Institutional temporalities and self-preservation among homeless women. *Culture, Medicine and Psychiatry* 39 (1), 162–185.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) *Sosiaalibarometri 2021. Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus*. Suomen sosiaali- ja terveystyö ry, Helsinki. <https://www.soste.fi/wp-content/uploads/2021/03/2021-3-23-SOSTE-julkaisu-Sosiaalibaometri-2021-osa-2-koronakriisi-ja-palvelujarjestelman-joustavuus.pdf> Luettu 6.12.2021.
- Fazel, Seena & Khosla, Vivek & Doll, Helen & Geddes, John (2008) The prevalence of mental disorders among the homeless in Western countries: systematic review and meta-regression analysis. *PLoS Med* 5 (12), 1670–1681. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050225>.
- Goessling, Kristin P (2020) Participatory action research. Re-imagining the study and transformation of social problems. Teoksessa Amir Marvasti & A. Javier Treviño (toim.) *Researching social problems*. Lontoo ja New York: Routledge, 102–121.
- Gueta, Keren & Addad, Moshe (2013) Moulding an emancipatory discourse: How mothers recovering from addiction build their own discourse. *Addiction research & theory* 21 (1), 33–42.
- Holmberg, Suvi (2022) Arki marginaalissa – Teoreettis-käsitteellinen katsaus elettyyn marginaalisuuteen. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) *Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa*. Tampere: Vastapaino, 139–162.
- Isola, Anna-Maria (2017) Osallisuustyö – yhteisiä valmiuksia rakentamassa. Teoksessa Tuula Mikkola & Marianne Roivas (toim.) *Työelämävalmiuksia alueellista hyvinvointia kehittämällä*. Metropolia Ammattikorkeakoulun julkaisusarja, TAITO-TYÖELÄMÄKIRJAT 11, 11–16. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-328-041-0> Luettu 12.2.2022.
- Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leemann, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna (2017) Mitä osalli-

suus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

- Isola, Anna-Maria & Nousiainen, Marko & Valtari, Salla (2020) Osallisuustyö välineenä heikossa asemassa olevien vallan lisäämiseen. Teoksessa Lea Suoninen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) Sosiaaliala uudistuu. Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä. Huoltaja-säätiön julkaisuja, 165–188. <https://www.huoltaja-saatio.fi/wp-content/uploads/2020/12/SU-ia.pdf> Luettu 12.2.2022.
- Juhila, Kirsi (2018) Aika, paikka ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino.
- Ketola, Tuija (2018) Osallisuustyön lähtökohdat. Teoksessa Leila Nisula (toim.) Polkuja suomalaiseen yhteiskuntaan. Esikotoutumisen mahdollisuudet turvapaikanhakuvaiheessa. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 246, 28–38. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/152026/JAMKJULKAISUJA2462018_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 28.3.2022.
- Kirjavainen, Marjaana & Hietala, Outi (2019) Kokemusasiantuntijuus asiakkaiden osallisuuden vahvistajana yhteisvastaanotolla. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala & Nina Peronius (toim.) Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 134–152.
- KoMa (2020) Korona yhteiskunnan marginaaleissa - tutkimus- ja kehittämishankkeen hankehakemus. Julkaisematon dokumentti.
- Kurki, Lea (2016) Esityksiä osallisuustyöstä. Sosiaalisen osallisuuden edistämisen koordinaatiohanke. <https://thl.fi/documents/966696/3696545/Esityksi%C3%A4+osallisuusty%C3%B6st%C3%A4/93e843da-d905-4626-bbe4-ae3a781bf9f4> Luettu 12.2.2022.
- Lahtinen, Jenni & Pekkarinen, Elina (2020) Yhteensointuvia ja epävireisiä kohtaamisia lastensuojelussa. Tutkimus osallisuudesta ja lastenkotien retkistä. Yhteiskuntapolitiikka 85 (2), 157–167.
- Leemann, Lars & Hämäläinen, Riitta-Maija (2016) Asiakasosallisuus, sosiaalinen osallisuus ja matalan kynnyksen palvelut. Pohdintaa käsitteiden sisällöstä. Yhteiskuntapolitiikka 81 (5), 586–594.
- Leemann, Lars & Isola, Anna-Maria & Kukkonen, Minna & Puromäki, Henna & Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna (2018) Työelämän ulkopuolella olevien osallisuus ja hyvinvointi: Kyselytutkimuksen tuloksia. Työpaperi 17/2018. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.
- Leppänen, Matilda & Kiviranta, Joonas & Metteri, Anna & Stepney, Paul & Kostiainen, Tuula (2021) Developing social work competencies to empower challenging communities: From an empty foyer to a shared social space. Teoksessa Ana Opačić (toim.) Practicing social work in deprived communities: competencies, methods, and techniques. Cham: Springer, 121–138.

- Maunu, Antti & Kiilakoski, Tomi (2018) Ohjausta osallisuuteen? Sosiaalinen ja poliittinen osallisuus ammattiin opiskelevien nuorten arjessa. *Aikuiskasvatustus* 38 (2), 112–129.
- Matthies, Aila-Leena (2017) Osallistumien lupaus ja petos hyvinvointipalveluissa. *Sosiologia* 54 (2), 149–165.
- Mc Ardle, Oonagh (2021) Rocking the boat while staying in it: Connecting ends and means in radical community work. *Community Development Journal* 56 (4), 714–733.
- Merikukka, Marko & Ristikari, Tiina & Kiilakoski, Tomi (2019) Suojaako yläkouluikäisten nuorten osallisuuden kokemus koulussa lyhyeltä koulutuspolulta? *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (4), 403–415.
- Mubeen, Fath E & Tokola Nina (2021) Kansatutkimus ja vertaishaastattelut tutkimusmenetelmänä – pohdintoja toimijuudesta ja vallasta. Teoksessa Tiina Rättilä & Päivi Honkatukia (toim.) *Tutkien ja tarinoiden kohti pakolaistaustaisten nuorten kestävää hyvinvointia*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 107–123.
- Nousiainen, Marko (2021) Pienet onnistumistarinat ja osallisuuden kokeminen Yhteisissä keittiöissä. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (2), 155–165.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena (2014) Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. *Janus* 22 (3), 227–244.
- Parkes, Tessa & Carver, Hannah & Masterton, Wendy & Falzon, Danilo & Dumbrell, Josh & Grant, Susan & Wilson, Iain (2021) ”They already operated like it was a crisis, because it always has been a crisis”: A qualitative exploration of the response on one homeless service in Scotland to the COVID-19 pandemic. *Harm Reduction Journal* 18 (1), 1–26.
- Perustuslaki (173/1999). www.finlex.fi
- Perälä, Jussi (2011) Miksi lehmät pitää tappaa? Etnografinen tutkimus 2000-luvun alun huumemarkkinoista Helsingissä. *Tutkimus* 56. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Pohjola, Anneli & Kemppainen, Tarja & Niskala, Asta & Peronius, Nina (2019) Sosiaalityö osana yhteiskunnallista kehityskulkua. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala & Nina Peronius (toim.) *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 10–30.
- Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno (2013) Osallisuus ei ole keino tai väline, palvelut ovat! Osallisuuden rakentuminen 2010-luvun tavoite- ja toimintaohjelmissa. Teoksessa Taina Era (toim.) *Osallisuus – oikeutta vai pakkoa?* Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu, 12–34.
- Ranta, Johanna (2020) Reducing harms through interactions: Workers orienting to unpredictable frames in a low-threshold project for people injecting

- ting drugs. *International Journal of Drug Policy* 82, 102828.
- Ranta, Johanna & Juhila, Kirsi (2020) Constructing a sense of home in floating support for people using drugs. *Qualitative Social Work* 19 (4), 685–700.
- Ranta, Johanna & Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2017) Vastuuneuvottelut huumeidenkäyttäjien asunnottomuuden toiminnallisissa loukuissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2), 165–175.
- Roivainen, Irene & Kostianen, Tuula & Metteri, Anna (2019) Yhteisösozialityötä muuttuvassa toimintaympäristössä. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala & Nina Peronius (toim.) *Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 166–181.
- Salminen, Jarkko & Lehtonen, Pauliina & Rikala, Sanna & Kuusisto, Anna-Kaisa & Luoma-Halkola, Henna & Puumala, Eeva & Sointu Liina & Wallin, Antti & Häikiö, Liisa (2021) Osallisuuden kehät: Näkökulmia hyvinvoinnin muotoutumiseen. *Focus Localis* 49 (3), 80–98.
- Selin, Jani (2010) Kansalaisuuden tuottaminen yhteisöllisissä huumehoidoissa. Teoksessa Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim.) *Hallintavalta: Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus, 213–229.
- Seppälä, Tuija & Grönlund, Henrietta & Kemppainen, Teemu (2020) Matalan kynnyksen kohtaamispaikkojen sijainti ja saatavuus Helsingin kaupunginosissa. *Janus* 28 (2), 115–132.
- Sosiaalihuoltolaki (1301/2014). www.finlex.fi
- Stenius-Ayoade, Agnes (2019) Housing, health and service use of the homeless in Helsinki, Finland. *DSHealth Doctoral Thesis Series*; Helsingin yliopisto.
- Syrjälä, Jenna (2022) Tulevaisuuden asumispolun siirtymät tilapäisessä asumispalvelussa majoittuvien asunnottomien kerronnassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 87 (2), 175–185.
- Thomas, Nigel (2007) Towards a theory of children's participation. *International Journal of Children's Rights* 15 (2), 199–218.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Törmä, Sinikka (2007) Sopimaton hoitojärjestelmälle. Teoksessa Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen & Kirsi-Marja Lehtelä (toim.) *Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva*. Helsinki: Stakes, 86–115.
- Törmä, Sinikka (2009) Matala kynnyks – pelkkä retorinen lupaus? *Janus* 17 (2), 164–169.
- Törmä, Sinikka & Huotari, Kari (2005) Sateisten teiden kulkijoita – Huono-osaisimmat ja moniongelmaisimmat päihteiden käyttäjät avun tarvitsijoina ja asiakkaina. *Sosiaalikehitys Oy. Helsingin Diakonissalaitoksen julkaisuja* 1/2005.
- Vanjusov, Heidi (2022) Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaalioikeudelli-

- nen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä. Akateeminen väitöskirja. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies* 281. Itä-Suomen yliopisto.
- Valtioneuvosto (2019) Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019. OSALLISTAVA JA OSAAVA SUOMI – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Valtioneuvoston julkaisuja 2019:31. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-808-3> Luettu 6.2.2022.
- Virokannas, Elina (2020) Treatment barriers to social and health care services from the standpoint of female substance users in Finland. *Journal of Social Service Research* 46 (4), 484–495.

LOPUKSI

13 Epilogi

*Minna Kivipelto, Marja Hekkala, Suvi Raitakari
& Timo Harrikari*

Näissä sosiaalityön tutkimuksen vuosikirjan loppusanoissa tarkastelemme sitä, miten teoksen empiiriset luvut täsmentävät ymmärrystämme yhtäältä kriiseistä ja poikkeuksellisista olosuhteista, toisaalta sosiaalityön merkityksestä ja mahdollisuuksista niihin varautumisessa ja niiden hallinnassa. Teos käsittelee erilaisten ilmiöiden määrittymistä kriiseiksi, kriisikokemusten syntymistä, kriiseissä elämistä ja selviytymistä sekä sosiaalityötä kriisiyhteiskunnan viitekehyksessä. Teos piirtää kuvaa siitä, millaisia asioita sosiaalityössä on pidetty tärkeänä tutkia kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden näkökulmasta.

Kirjan johdannossa määrittelemme kriisin normaalista tai tavanomaisesta poikkeavaksi tulkittavana olosuhteena. Teoksen luvuissa tämä määritelmä saa lisää ulottuvuuksia ja syvyyttä: kriisi syntyy aina jossakin paikallisessa, yhteisöllisessä ja yksilöllisessä kontekstissa, ja se voi kestää vain hetken tai pitkän aikaa, jopa vuosia tai vuosikymmeniä. Pitkittyessään kriisistä voi tulla totuttu olosuhde, eikä se välttämättä enää tuota akuutille kriisille tyypillistä voimakasta yhteisöreaktiota tai mediahuomiota (esim. luku 1 ja 3). Voidaan kysyä, onko sosiaalityö usein juuri tekemisissä pitkään jatkuneiden, ihmisarvoa ja ihmisoikeuksia loukkaavien olosuhteiden kanssa, joita se ei välttämättä itsekään enää tunnista kriiseiksi, akuuttia korjaamista vaativiksi olosuhteiksi?

Kriisillä on erikokoisia sosiaalisia vaikutuksia, usein sellaisia, joita emme voi etukäteen täysin tietää, emmekä siksi myöskään varautua niihin. Siten on tärkeää korostaa kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden aspektiluonteisuutta ja niiden monitasoisuutta. Yhtäältä yleisen hyväksynnän yhteiskunnallisina kriiseinä saaneet ilmiöt koskettavat ihmisiä laajasti, mutta toisaalta eri yksilöitä eri tavoin, eikä kaikkia välttämättä ollenkaan. Ihmisten henkilö-, perhe- tai lähiyhteisökohtaiset kriisit saattavat aiheuttaa mittaamatonta kärsimystä asianosaisille, mutta ne eivät saa yhteiskunnallisen kriisin statusta tai ylitä uutiskynnystä. Esimerkiksi lastensuojelun asiakkuus tai ikääntymisen aiheuttama toimintakyvyn menetys voi laukaista henkilö- tai perhekohtaisen kriisin siinä missä globaalit kriisitkin, kuten pandemia, asunnottomuus, hintojen nousu, pakolaiskriisi tai sota Euroopassa. Ihmiset saattavat myös elää keskellä useita erilaisia kriisejä samanaikaisesti. Tällainen ihmisryhmä ovat esimerkiksi pakolaiset, joiden perheet ovat jääneet sota-alueelle ja elämä uudessa maassa on kaikilta osin vierasta ja outoa (esim. Turtiainen 2020). Näin ollen yksi tämän teoksen tärkeistä tehtävistä on tehdä näkyväksi kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden moninaisuutta sekä niiden vaikutuksia niitä kokeneiden ihmisten elämässä.

Teoksen empiirisissä luvuissa tunnistetaan useita erilaisia tilanteita, jotka määrittyvät jostakin näkökulmasta kriiseiksi: kodittomuus ja aktiivinen päihteiden käyttö (luvut 2 ja 12), kodin ja yhteisön menettäminen ulkoisen pakon vuoksi (luku 3), lapsen sijoittaminen kodin ulkopuolelle (luku 4), pitkään jatkunut niukka taloudellinen toimeentulo ja mahdottomuus ennakoida taloutta tulojen pirstaleisuuden vuoksi (luku 5), arjen rutiinien murtuminen, kasvanut vastuu perheestä ja läheisverkoston olemattomuus sosiaaliseen etäisyyteen pakottavassa tilanteessa (luku 6), sosiaalityöntekijöiden moninkertaistunut ja monimutkaistunut eettinen luovinta itsemääräämisoikeuden ja suojelun välisessä jännitteessä (luku 7), työn tekemisen yllättävät ja radikaalit muutokset koronapandemian aikana (luvut 6, 7, 8, 9, 10 ja 11), työn kuormittavuuden lisääntyminen (luku 9) ja auttamisjärjestelmän osittainen kyvyttömyys tunnistaa ja tukea pitkittyneessä, moninkertaisessa kriisissä eläviä ihmisiä (luvut 2, 5 ja 12).

Monet yleisesti kriiseiksi tunnistetut tilanteet jäävät tämän teoksen ulkopuolelle, kuten lapsen kaltoinkohtelu ja hoivan laiminlyönti, muu

rikollisuus tai rikosten uhriksi joutuminen, hengellinen, henkinen, ruumiillinen tai taloudellinen väkivalta, kouluampumiset, kuolema, köyhyys, pakolaisuus ja uuteen maahan asettuminen, talouslama, ympäristökatastrofit tai ilmastonmuutos monine ulottuvuuksineen. Ihmiselämän kriisien lista on mittava. Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa ei siten tule kattavasti käsiteltyä tässä teoksessa, vaan pikemminkin se tuo valikoidusti näkyväksi sosiaalityön kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden tutkimusta ja sen tärkeyttä.

Esitämme seuraavaksi ensin teoksen empiiristen lukujen pohjalta havaintojamme siitä, miltä elämä pelon ja epävarmuuden keskellä näyttää. Tämän jälkeen pohdimme sosiaalityön erityisyyttä kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden kohtaamisessa. Esitämme myös ajatuksia siitä, millaista ymmärrystä kriiseistä tarvitaan sosiaaliturvan uudistamiseksi ja toimivuuden parantamiseksi. Lopuksi pohdimme sosiaalityön tutkimuksen asemaa kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden tutkimisessa.

Elämää pelon ja epävarmuuden keskellä

Kriisit ja poikkeukselliset olosuhteet rikkovat kokemusta elämän ennakoitavuudesta, arjen sujumisesta ja olemassaolon turvallisuudesta. Koska ihmisillä on erilaiset resurssit kriisien kohtaamiseen, asettavat kriisit myös ihmiset keskenään eriarvoiseen asemaan. Sosiaalityön tutkimus on kiinnostunut erityisesti niistä ihmisistä, jotka haavoittuvan asemansa vuoksi tarvitsevat tavallista enemmän huolenpitoa ja suojelua selviytyäkseen yllättävissä, pitkittyneissä ja kuormittavissa elämäntilanteissa ja näiden tuottamista, mahdollisesti traumatisoivista kokemuksista.

Ihmiset kokevat kriisit eri tavoin. Koronapandemia voi suistaa kenen tahansa arjen raiteiltaan (luku 6). Se voi myös heikentää ihmisten yhteyttä hyvinvointia tukeviin palveluihin ja sosiaalisiin suhteisiin (luvut 5, 6, 7, 8 ja 11). Toisaalta myös äkillinen pakotettu muutto pois kodista ja tutusta ympäristöstä voi rikkoa ja katkaista arjessa kannattelevia huolenpitosuhteita (luku 3). Suuria ihmisjoukkoja koskevat äkilliset kriisit saattavat jättää pitkittyneet kriisit varjoonsa. Globaaleihin ja ison mittaluokan kriiseihin varautuminen ei saa hämärtää ymmärrystämme siitä, että osa ihmisistä elää kriiseissä ja poikkeuksellisissa olo-

suhteissa myös niin sanottuina tavanomaisina aikoina. Tällaisia tilanteita ovat esimerkiksi kodittomuus, yksinäisyys, sairastaminen tai perheestä tai lapsista eroon joutuminen. Monelle sosiaalityön asiakkaalle pelko tuen ja avun saavuttamisen vaikeudesta tai sen menettämisestä on valittavan yleinen, tavallinen kokemus. Jotkut heistä sinnittelevät suhteellisen vakiintuneissa olosuhteissa, toiset elävät jatkuvassa epävarmuudessa sosiaaliturvaetuksien menettämisen ja perusturvan osalta (luku 5) tai lamaantuvat riippuvuudesta muiden apuun (luku 4). Ikääntynyt henkilö saattaa mukauttaa halunsa, tarpeensa ja toiveensa sellaisiksi, joiden ajatellaan olevan soveliaita tapoja olla ja elää nykyisessä elinympäristössä (luku 7).

Sosiaalityön erityisyys kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden kohtaamisessa

Sosiaalityön tehtävä on taistella haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten oikeuksien toteutumisen ja heidän yhteiskunnallisen aseman parantamisen puolesta. Sosiaalityön tutkimus voi puolustaa vaikeassa tilanteessa olevia ihmisiä tuottamalla tietoa heidän kokemuksistaan kriisien keskellä. Teoksen keskeinen havainto on, että elämä voi olla myös aivan hyvää, vaikka olosuhteet eivät ulkoisten mittapuiden valossa olisi stabiileja ja vakaita, jos vain turvaverkot ovat toimivia, ja palvelut ja etuudet joustavat ihmisten tarpeiden ja elämäntilanteiden mukaan. Esimerkiksi asunnottomuutta kokeville ja päihteitä aktiivisesti käyttäville aikuisille (luvut 2 ja 12) suunnattujen kohtaamispaikkojen toiminta on hyvä kuvaus siitä, miten Suomessa on saatu kurottua umpeen haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten ja auttamisjärjestelmän välistä etäisyyttä. Pandemiaolosuhteet ovat osoittaneet myös matalan kynnyksen päiväkeskusten, kokonaisvaltaisten tukipalvelujen, teknologisten innovaatioiden ja johtamisen tärkeyden sekä näihin liittyvät kehittämis- ja resursointitarpeet. Teos nostaa esille myös kriisin oppimisen mahdollisuutena: konkreettisia uusia toimintatapoja, joiden avulla haavoittavassa asemassa olevien ihmisten tilanteita voidaan parantaa myös kriisin jälkeen.

Vuoden 2023 alusta lähtien yhteiskunnan kriiseihin ja poikkeuksellisiin olosuhteisiin varautuminen on hyvinvointialueiden vastuulla. Hyvinvointialueiden valmiussuunnittelussa ja toimenpiteiden kohden-

tamisessa sosiaali- ja terveydenhuollolla on keskeinen paikka ja oma tärkeä tehtävänsä. Teoksemme empiiristen lukujen perusteella sosiaalityö näyttää tahona, jolla on moneen muuhun yhteiskunnalliseen toimijaan verrattuna varsin syvä ja moniulotteinen kokemus kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden kohtaamisesta. Ne ovat sosiaalityössä arkipäivää ja sen ydinaluetta, vaikka kansallinen kriisi- ja katastrofisosiaalityön tutkimus on toistaiseksi niukkaa.

Tässä teoksessa tuodaan esiin paljon sosiaalityöhön ja asiakkaiden arkielämään liittyviä vahvuuksia ja kannattelevia tekijöitä, joiden merkitystä on syytä tutkia lisää. Näin saadaan tutkittua tietoa siitä, millaisia asioita tulee vahvistaa, jotta ihmisten ja yhteisöjen resilienssi eli kyky jatkaa toimintaansa vaikeuksien ja haasteiden keskellä parane (ks. Linley & Joseph 2016; Murphy ym. 2018). Teoksessa kuvataan ja eritellään tapoja, joiden avulla voidaan vahvistaa solidaarisuutta, yhteisöjen yhteenkuuluvuutta, sosiaalista muutosta (luku 3) ja osallisuutta (luku 12). Konkreettisten arjen selviytymiskeinojen käyttö korostuu kriiseissä. Keinot voivat olla ongelmasuuntautuneita, kuten arjen suunnittelua, aikatauluttamista tai perhekeskeisiä aktiviteetteja, tai tunnesuuntautuneita, kuten tilanteen hyväksymistä, kiitollisuutta, myönteisen asenteen omaksumista, emotionaalisen tuen hakemista ja uskonnollisuuden edistämistä (luku 6). Kriisissä apua tuovien tekijöiden listaus koostuu kuitenkin lähes yksinomaan henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen ja kohtaamiseen liittyvistä toiminnoista, eivätkä esimerkiksi digitaalisista ja elektronisista ratkaisuista.

Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja sisältää myös kriisien keskellä työskennelleiden sosiaalialan ammattilaisten kokemuksia, joista päälimmäisiä pandemiaolosuhteissa ovat olleet työtahdin kiihtyminen, liiallinen työkuormitus ja “multitaskaamisen” lisääntyminen (luku 9). Etenkin nuoret sosiaalityön opiskelijat ovat kokeneet jaksamisensa heikentyneen ja vuorovaikutuksellisuuden köyhtyneen pandemian aikana (luku 10), kun välitön kasvokkainen yhteydenpito väheni. Palvelujen tarjoaminen digitaalisen asioinnin varaan saattaa jättää osan asiakkaista vaille palveluja ja kannattelevaa vuorovaikutusta (ks. luku 8). Moni kaikkein haavoittuvimmassa asemassa oleva ihminen tarvitsee tukevan ja empaattisen asiakassuhteen sosiaalityön ammattilaisen kanssa. Etäyhteyden perustuvat tekniset laitteet ja sovellukset eivät välttämättä tue

heidän tarpeitaan parhaalla mahdollisella tavalla. (Banks 2020.) Auttaminen kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa on kompleksinen ja vaikea prosessi, jossa on tärkeä huomioida myös eettiset kysymykset, auttajien jaksaminen ja ammattitaidon vahvistaminen. Hyvä johtaminen, digityövälineiden toimivuus ja työyhteisön positiivinen tuki voivat suojata työntekijää liialliselta työn kuormittavuudelta (luku 9). Työyhteisöllä on myös ohjauksellista merkitystä opiskelijasta sosiaalityön asiantuntijaksi oppimisessa (luku 10).

Teoksen lukujen perusteella sosiaalityöllä on mahdollisuuksia ja osaaamista ottaa nykyistä vahvempi asema erilaisten kriisien ratkaisemisessa. Sosiaalityön tehtävänä on huolehtia siitä, että kokonaisvaltaista sosiaalista tukea ja huolenpitoa on saatavilla kriisien ja poikkeuksellisten olosuhteiden aikana. Vastavuoroisiin tunnustussuhteisiin perustuva kriisisosiaalityö tarkoittaa muun muassa tavoitettavissa ja saavutettavissa olemista, psykososiaalista ja luottamuksellista vuorovaikutussuhdetta, tiedon tarjoamista ja välittämistä, taloudellista tai muuta aineellista tukea, yhteistä elämäntilanteen arviointia, muissa palveluissa asioimisen apua sekä palveluiden toteutumisen koordinoimista ja asiakkaan kannatteluun palvelusta toiseen siirtymisessä (luvut 5, 7, 8, 11 ja 12). Sosiaalityö myös vaikuttaa omaan ja asiakkaidensa toimintaympäristöön, esimerkiksi tuottamalla tietoa ja viemällä sitä eri kohderyhmille kullekin sopivassa muodossa (luvut 5, 11 ja 12). Sosiaalityöllä on myös tärkeä rooli kriisien ennakoinnissa. Esimerkiksi sen tulisi pyrkiä vaikuttamaan poliittisen päätöksentekoon ja sen negatiivisiin seurauksiin, kuten kodeistaan, paikastaan siirrettyjen ihmisten kokemukseen ”vääränlaisuudesta” eli kelpaamattomuudesta puretulle ja uudelleenrakennetulle asuinalueelle (luku 3). Sosiaalityössä tulisi siis panostaa ennakoivaan kriisien adaptiiviseen hallintaan (ks. luku 9).

Sosiaaliturvan toteuttamiseen ymmärrystä kriiseissä elämisestä

Vaikeiden aikojen kohdatessa yhteiskunnassa kaikista haavoittuvimmassa asemassa olevat ihmiset tarvitsevat lisääntyvässä määrin sosiaalityön tukea ja apua. Kun yksinäisyys ja turvattomuus lisääntyvät, tämä on havaittu ensimmäisenä esimerkiksi sosiaalipäivystykseen tulevista yhteydenotoissa (Kivipelto ym. 2020; Knop ym. 2021). Kansainvälisesti

tarkastellen havainnot koronapandemian aikana ovat samansuuntaisia (Pawar 2021). Suomessa väestötasoiset tarkastelut tuottavat kuvaa, että olemme selvinneet koronapandemiasta varsin hyvin, mutta lähemmin tarkasteltuna tässä on merkittäviä eroja ihmisryhmien välillä (Kestilä ym. 2022). Käsillä oleva teos ilmentää osaltaan, miten yksinäisyys, kokemukset vaihtuvista työntekijöistä, leimaamisesta, epäinhimillistämisestä ja turvattomuudesta ovat monien ihmisten arkea silloinkin kun niin sanotussa isossa kuvassa väestö selviytyy aivan hyvin. Turvattomuuden ja selviytymättömyyden tilanteissa yhteiskunnan turvaverkkojen merkitys on keskeinen ja monitahoinen. Jos yhteiskunnan turvaverkot pettävät kriiseissä, siitä seuraava pahoinvointi voi luoda uhkaa jopa yhteiskuntarauhalle, syrjäytymistä tai (väkivaltaista) radikalisoitumista (Laitinen 2020, 228).

Suomalainen sosiaaliturva on edelleen suhteellisen kattava (Saikkonen ym. 2022). Sosiaali- ja terveydenhuollon uudistusta voi pitää tästä näkökulmasta hyvänä, koska suuremmilla organisaatioilla ja vastuualleilla on parempi valmius varautua erilaisiin kriiseihin, uhkiin ja katastrofeihin (Rapeli & Mussalo-Rauhamaa 2017, 8). Sosiaaliturvamme on rakentunut pääosin ajatukselle, että riskit ovat väliaikaisia ja ohimeneviä. Monen hallituksen hokema on ollut, että “työ on parasta sosiaaliturvaa” (Hiilamo 2014). Osa ihmisistä tulee kuitenkin myös tulevaisuudessa elämään eri tavoin poikkeuksellisissa olosuhteissa, joita ei voi aina luonnehtia väliaikaiseksi. Tällaisissa olosuhteissa eläviä ihmisiä voivat olla esimerkiksi Suomeen työn tai opiskelun vuoksi väliaikaisesti muuttaneet, useita sairauksia sairastavat, työ- tai toimintakykynsä menettäneet tai huostaanoton vuoksi toisistaan eroon joutuneet lapset ja vanhemmat. Sosiaalityön ja sosiaaliturvan kehittämiseksi tarvitaan tulevaisuudessa lisää tietoa siinä, miten palvelut ja etuudet voivat tukea paremmin elämistä erilaisissa ja usein päällekkäisissä, ketjuuntuvuissa kriiseissä, ja näiden ratkaisemisessa – ei pelkästään äkillisissä ja ohimenevissä kriiseissä selviytymistä. Kriisien monimuotoinen ymmärrys auttaisi myös havaitsemaan, miksi eriytynyt, sirpaleinen ja erikoistunut palvelu- ja etuusjärjestelmä on monen haavoittuvassa asemassa olevan ihmisen kokemuksen perusteella tehoton kompleksisissa ja pitkittyneissä vaikeuksissa.

Teoksessa esitettyjen tulosten valossa kriisit tuovat esiin kansalaisyhteiskunnan tärkeän merkityksen kriisin kestävyudessa ja turvallisuuden tunteen vahvistamisessa virallisen auttamisjärjestelmän rinnalla. Ympäri

maailmaa on ollut vaihtelevasti pandemian aikana nähtävissä, miten lähiverkostojen, järjestöjen ja muiden vapaaehtoistoimijoiden apu on ollut merkittävää. Suomessakin on havaittu, että ainakin koronapandemian alkuvaiheessa naapurit, ystävät ja lähimmäiset auttoivat niitä, jotka eivät päässeet esimerkiksi asioimaan kaupassa tai hoitamaan arkielämäänsä kuuluvia askareitaan rajoitustoimien vuoksi (Eronen ym. 2020; 2021). Tämä on esimerkki ontologisen turvallisuuden tuottamisesta, jota kuvataan teoksemme luvussa 2.

Pandemiaolosuhteet ovat melko kiistattomasti osoittaneet, kuinka suuria ihmismääriä koskevat kriisit ja nopeasti ilmenevät laajat poikkeukselliset olosuhteet luovat suuria haasteita julkiselle auttamisjärjestelmälle. Kriisit asettavat meidät sen kysymyksen eteen, millainen vastuu meillä on toinen toisistamme ja koko globaalista ekosysteemistä? Vastauksen antamisen ohella teos nostaa esiin myös uusia suuria yhteiskunnallisia ja sosiaalityölle relevantteja kysymyksiä, jotka eivät ole vain poliittisia tai käytännöllisiä vaan myös eettisiä. Kriisien ja epävarmuuksien keskellä tarvitaan keskustelua, mitä yhteinen hyvä ja vastuu tarkoittavat ja kuka näitä voi määritellä. (Esim. Banks 2020.)

Sosiaalityön tutkimus tarvitsee muutoksen eri tasot tavoittavia lähestymistapoja

Moniäänisessä ja monimuotoisessa maailmassa mikä tahansa tutkimusaihe on sellainen, ettei se tyhjene yhden tai useammankaan tutkimushankkeen tai teoksen toimesta. Voimme korkeintaan avata vain joitain “mustia laatikoita”, jolloin käsityksemme tutkittavasta ilmiöstä laajentuu ja tarkentuu asteittain monipuolisemmaksi, rikkaammaksi ja myös kriittisemmäksi.

Tässä teoksessa kriisejä ja poikkeuksellisia olosuhteita on tutkittu käyttämällä erilaisia aineistoja, lähestymistapoja ja menetelmiä. Mukaan on valikoitunut rajattu määrä tutkimuksia, joten ulkopuolelle on jäänyt suuri joukko myös muita mahdollisia lähestymistapoja ja näkökulmia kriiseihin. Tutkimusten yleiskuva on varsin perinteinen, joskin myös uudenlaista tutkimusotetta on havaittavissa esimerkiksi toteutetussa kansatutkimuksessa (luku 12), jossa työntekijöitä osallistettiin tutkimuksen eri vaiheissa, eikä asetettu heitä tutkittavien tai informanttien asemaan. Koska kriisit ja poikkeukselliset olosuhteet ovat tulevaisuu-

nessa todennäköisesti yhä tavallisempia, olisi suotavaa saada niitä koskevaan tutkimukseen monipuolisesti erilaisia metodologisia ja analyttisiä avauksia. Rajat ylittävän rohkeuden tulisi koskea mitä vahvimmin sosiaalityön tutkimusta, jonka tehtävänä on ennakoida myös tulevaa, ei vain analysoida mennyttä. Lisäksi sosiaalityöhön tarvitaan lisää tutkittua tietoa siitä, millaiset menetelmät ja käytännöt ovat vaikuttavia ja eettisesti kestäviä. Ilman näyttöä ja (vuorovaikutus)käytäntöjen kehittämistä, unohtamatta perustutkimusta yhteiskunnallisista ja arkielämän ilmiöistä, sosiaalityön asiantuntijuus ei saavuta vahvaa yhteiskunnallista asemaa. Sosiaalityön on tärkeää lunastaa paikkansa osaajana niukkenevien resurssien yhteiskunnassa, jossa käydään kovenevaa keskustelua muiden ohella siitä, millaiset oikeudet haavoittuvassa asemassa olevilla ihmisillä on heidän tarvitsemaansa apuun ja tukeen kriisien kohdatessa.

Kirjallisuus

- Banks, Sarah (2020) Social work, COVID-19 and the crisis of ethics. Teoksessa Michael Lavalette, Vasilios Ioakimidis & Ian Ferguson (toim.) Social work and the COVID-19 pandemic. International insights. Bristol: Policy Press, 145–152.
- Eronen, Anne & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Jokela, Merita & Karjalainen, Pekka & Karvonen, Sakari & Kivipelto, Minna & Knop, Jade & Londén, Pia (2021) Sosiaalibarometri 2021: Koronakriisi ja palvelujärjestelmän joustavuus. Helsinki: SOSTE.
- Hiilamo, Heikki (2014) Voisiko osallistava sosiaaliturva lisätä osallisuutta? Yhteiskuntapolitiikka 79 (1), 82–86.
- Kestilä, Laura & Kapiainen, Satu & Mesiäislehto, Merita & Rissanen, Pekka (toim.) (2022) Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, kevät 2022. Raportti 4/2022. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kivipelto, Minna & Koponen, Erja & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka (2020) Sosiaalipäivystykset ja koronaepidemian ensimmäinen vaihe. Tutkimuksesta tiiviisti 9/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Knop, Jade & Hiilamo, Heikki & Ilmarinen, Katja & Karjalainen, Pekka & Kivipelto, Minna (2021) Sosiaalipäivystysten kiire jatkui koronaepidemian pitkittyessä. Tutkimuksesta tiiviisti 8/2021. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

- Laitinen, Kari (2020) Mitä opittavissa koronapandemiasta – Tavoitteena olla jatkossakin turvallinen ja kriiseihin varautunut valtio. Teoksessa Koronapandemian hyvät ja huonot seuraukset lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 1/2020. Helsinki: Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta, 221–232.
- Linley, Paul & Joseph, Susan (2016) Resilience in social work practice: A qualitative exploration. *Journal of Social Work Practice* 30 (1), 3–15.
- Murphy, Laura & Wei, Sabrina & Griggs, Jennifer & Shaw, Kelly & Pollard, James & Smith, David P. F. (2018) Resilience and social work practice: A systematic review. *British Journal of Social Work* 48 (6), 1492–1511.
- Pawar, Manohar (2021) The global impact of and responses to the COVID-19 pandemic: Introduction. Teoksessa Manohar Pawar (toim.) COVID-19 pandemic. Impact on and implications for community and social development. New Delhi: Sage, 1–14.
- Rapeli, Merja & Mussalo-Rauhamaa, Helena (2017) Disaster preparedness of private social services: Case Finland. *International Journal of Emergency Services* 6 (1), 40–51.
- Saikkonen, Paula & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura (2022) Monimuotoinen hyvinvointi ja muuttuva hyvinvointivaltio. Teoksessa Sakari Karvonen, Laura Kestilä & Paula Saikkonen (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2022. Teema 35. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 352–361.
- Turtiainen, Kati (2020) An intersectional perspective on rural refugee settlement and integration in Finland. Teoksessa Octávio Sacramento, Elizabeth Challinor & Pedro G. Silva (toim.) Quest for refuge: Reception responses from the Global North. Vila Nova De Famalicão: Edições Húmus, 103–128.

Kirjan kirjoittajat

Vera Fiorentino YTM, nuorempi tutkija, Lapin yliopisto, vera.fiorentino@ulapland.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6382-3990>

Timo Harrikari, YTT, tutkimusprofessori, Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, timo.harrikari@thl.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0091-5959>

Eveliina Heino, VTT, dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, eveliina.heino@helsinki.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5410-1374>

Marja Hekkala, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto, marja.hekkala@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3481-4371>

Saija Iivonen, YTM, tutkija, Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, saija.iivonen@thl.fi

Mikko Ilmoniemi, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto, mikko.ilmoniemi@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5983-8217>

Anne-Mari Jaakola, YTT, erikoistutkija, yliopisto-opettaja, Turun yliopisto, anne-mari.jaakola@utu.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1052-8119>

Kirsi Juhila, YTT, professori, Tampereen yliopisto, kirsi.juhila@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5244-3669>

Maija Jäppinen, VTT, apulaisprofessori, Helsingin yliopisto, maija.jappinen@helsinki.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2332-998X>

Laura Kalliomaa-Puha, OTT, professori, Tampereen yliopisto, laura.kalliomaa-puha@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3361-5944>

Hanna Kara, VTT, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto, hanna.kara@helsinki.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4038-657X>

Tuija Karsimus, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, tuija.karsimus@tuni.fi

Minna Kivipelto, YTT, dosentti, tutkimuspäällikkö, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, minna.kivipelto@thl.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2459-9372>

Katja Kuusisto, YTT, tenure track -professori, Tampereen yliopisto, katja.kuusisto@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8523-9675>

Iida Makkonen, sosionomi YAMK, kehittämisspällikkö, Porin Sininauha ry, i.makkonen@porinsininauha.fi

Jenni Mäki, YTL, tutkija, Tampereen yliopisto, jenni.l.maki@tuni.fi

Suvi Raitakari, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Tampereen yliopisto, suvi.raitakari@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1485-865X>

Johanna Ranta, YTT, tutkijatohtori, yliopistonlehtori (ma.), Tampereen yliopisto, johanna.ranta@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2064-3110>

Jarkko Rasinkangas, VTT, yliopistonlehtori, Turun yliopisto, jarrasin@utu.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1363-1322>

Marjo Romakkaniemi, YTT, dosentti, yliopistonlehtori, Lapin yliopisto, marjo.romakkaniemi@ulapland.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0069-6186>

Arja Ruisniemi, YTT, lehtori, Satakunnan ammattikorkeakoulu, arja.ruisniemi@samk.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0898-780X>

Ulla Salovaara, YTT, yliopistotutkija, Jyväskylän yliopisto, ulla.k.salovaara@jyu.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8986-2923>

Katja Saraketo, sosionomi, hanketyöntekijä, Porin Sininauha ry, k.saraketo@porinsininauha.fi

Sanna Saraniemi, YTT, yliopistonlehtori, Lapin yliopisto, sanna.saraniemi@ulapland.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8810-2623>

Henna Takala, YTM, tutkija, projektikoordinaattori, Tampereen yliopisto, henna.takala@tuni.fi

Piia af Ursin, KT/Dr. Phil., erikoistutkija, Turun yliopisto, pkafur@utu.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7304-3237>

Satu Ylinen, YTT, yliopistolehtori, Tampereen yliopisto, satu.ylinen@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1299-4191>

Tyyne Ylinen, YTM, tutkija, Tampereen yliopisto, tyyne.ylinen@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5124-2067>

Vera Ylinen, YTK, tutkimusavustaja, Tampereen yliopisto, vera.ylinen@tuni.fi, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4862-0121>

Oona Ylönen, VTL, Sosiaalityön työelämäprofessori (2019–2022), Turun yliopisto, oona.ylonen@lskl.fi